

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**SİYASİ TARİH BAĞLAMINDA
RUS ORYANTALİZMİNDE OSMANLI ALGISI**

(DOKTORA TEZİ)

Alina GAYNUTDİNOVA

BURSA - 2018

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**SİYASİ TARİH BAĞLAMINDA
RUS ORYANTALİZMİNDE OSMANLI ALGISI
(DOKTORA TEZİ)**

Alina GAYNUTDİNOVA

**Danışman:
Doç. Dr. Saadet MAYDAER**

BURSA - 2018

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 711322008 numaralı Alina Gaynutdinova'nın hazırladığı "Siyasi Tarih Bağlamında Rus Oryantalizminde Osmanlı Algısı" konulu Doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 28/09/2018 günü, 14:00 – 15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. Saadet MAYDAER

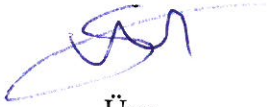
Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ

Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim HANÇABAY

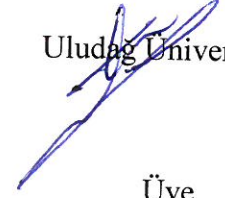
İstanbul Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. İsmail ÇETİN

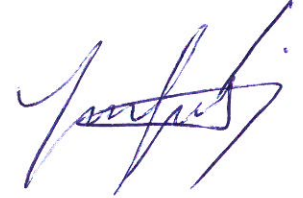
Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KABAĞÇI

Uşak Üniversitesi

28/09/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 17/09/2018

Tez Başlığı / Konusu: "Siyasi Tarih Bağlamında Rus Oryantalizminde Osmanlı Algısı"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 196 sayfalık kısmına ilişkin, 17/09/2018 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17.09.2018

Adı Soyadı: Alina Gaynutdinova
Öğrenci No: 711322008
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Doç. Dr. Saadet MAYDAER
17/09/2018

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Siyasi Tarih Bağlamında Rus Oryantalizminde Osmanlı Algısı” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Aday: **Alina GAYNUTDİNOVA**

Adı Soyadı: Alina Gaynutdinova
Öğrenci No: 711322008
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar : Alina GAYNUTDİNOVA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslam Tarihi
Tezin Niteliği : Doktora
Sayfa Sayısı : xii+ 220
Mezuniyet Tarihi : .../.../2018
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Saadet MAYDAER

Siyasi Tarih Bağlamında Rus Oryantalizminde Osmanlı Algısı

Bu çalışmada Doğu ile Batı arasında bulunan Rus Oryantalistler'in Osmanlı hakkındaki görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bu görüşü aktarırken Rus Oryantalistler'in, özellikle ataları olan Slavlar'ın Türk halklarla ilk münasebetlerinden başlayarak Osmanlı'nın çöküşüne kadar olan süreç incelenmiştir. Bu dönemde cereyan eden savaşlar, isyanlar ve ticari faaliyetler hakkında bahsedilen eserler incelenerek eserlerdeki tarihi olaylardaki ve çeşitli hadiselerdeki Osmanlı algısı çalışmamıza dahil edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlılar hakkında çeşitli kaynaklar da kullanılarak çalışmamızda bu algının nedenleri ortaya konmaya özen gösterilmiştir. Ayrıca Osmanlılarla bizatihi münasebetleri bulunan elçilerin raporları, yazarların eserleri gibi bilgiler de tezimizde yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler:

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Rus Oryantalizmi, tarih, algı.

ABSTRACT

Name and Surname : Alina GAYNUTDINOVA
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Islamic Arts
Branch : History of Islam
Degree Awarded : PhD
Page Number : xii + 220
Degree Date : .../.../2018
Supervisor : Assoc. Prof. Saadet MAYDAER

Ottoman Perception of Russian Orientalism in the Context of Political History

This study conveyed the point of view of the Russian Orientalists being between East and West, about the Ottoman Empire. In conveying this view was examined the period from the first relations of the Russian Orientalists, especially the ancestors Slavs, with the Turkic peoples to the collapse of the Ottomans. Our work were examined the sources about the wars, revolts and trade activities that took place in this period, also it included the historical and others events about Ottoman perception. Together with that, we tried to identify the reasons for these views using various sources about Ottomans. In addition, in our thesis were also included the informations such as the reports of the ambassadors and the works of the writers, who had relations with the Ottomans themselves.

Keywords:

Ottoman Empire, Russia, Russian Orientalism, history, perception.

ÖNSÖZ

Joseph Rudyard Kipling'in şiirindeki "Oh, East is East, and West is West, and never the twain shall meet" dizesi günümüzde Rusya'da yapılan Doğu ile ilgili hemen her çalışmada kullanılmaktadır. Aynı dizeler Türkiye'de "Doğu Doğu'dur, Batı Batı'dır. Onlar asla birleşemezler ve yan yana gelemezler" şeklinde algılanmakta ve pek çok kişinin kanaatini dile getirmektedir. Bu dizelerde Doğu ile Batı'nın çok farklı olduğu vurgulansa da aslında bu, hakikati yansıtmamaktadır. Zira her ne kadar Doğu Batı'dan uzak gibi görünse de aslında bir o kadar da Batı Doğu'ya yakındır. Nitekim Batı ve Doğu medeniyetleri birbirlerine bağlıdır. Çalışmamızda Doğu ile Batı arasında yer alan Ruslar da zamanında hem Doğu olarak algılanmış olmasına rağmen ne Doğu ne de Batı olmuştur. Bu nedenle Ruslar'ın eserlerini incelemeye gerek duyulmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda Ruslar'ın Osmanlı algısı öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tezimiz giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezimizin amacı, metodu ve konusu anlatılacaktır. Birinci bölümde genel anlamda Rus Oryantalizm'i ele alınmaktadır. İkinci bölüm Osmanlılar'ın arka planı olarak bilinen Selçuklar ve Tanzimat'a kadar olan dönemi içermektedir. Üçüncü bölümde ise Osmanlılar'ın Tanzimat dönemi ve sonrası ele alınmaktadır. Sonuç kısmında ise çalışmamızda ulaştığımız veriler değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

Çalışma sırasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür ederim. Bize emeği geçen ve jüri olarak tezimizi okumak zahmetinde bulunan Prof. Dr. İsmail ÇETİN, Dr. Öğr. Üyesi Şevket YILDIZ, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KABAĞCI, Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim HANÇABAY ve danışmanım Doç. Dr. Saadet MAYDAER hocalarıma şükranlarımı sunarım. Tezimin imla hatalarını düzelten ve değerli görüşleri ile bana yardımcı olan arkadaşlarıma gönülden minnet dolu teşekkürlerimi belirtmek isterim.

Alina GAYNUTDİNOVA

Bursa 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Metodu.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	5

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS ORYANTALİZM'İNE GENEL BİR BAKIŞ

1. ORYANTALİZM'İN TANIMI.....	11
2. RUS ORYANTALİZMİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI	13
2. 1. Rus Oryantalizmi'nde Türkoloji	17
3. RUS ORYANTALİZM OKULLARI.....	24
4. PANSLAVİZM/SLAVCILIK.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN ARKA PLANI VE TANZİMATA KADARKİ DÖNEMİ

1. RUSLAR NAZARINDA OSMANLI'NIN GEÇMİŞİ OLARAK SELÇUKLULAR	36
1. 1. Ruslar'da İlk Türk Algısının Ortaya Çıkması	36
2. 1. Ruslar Nazarında Selçuklular	39
2. 1. 1. Malazgirt Savaşı	41
2. 1. 2. Haçlı Seferleri.....	43
2. 1. 3. Babaîler İsyanı.....	45
3. 1. Ruslar Nazarında Selçuklular'ın Osmanlılar'a Bıraktığı Miras.....	46
3. 1. 1. Moğol İstilasası.....	48

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	50
2. 1. Osmanlı'nın Tarihçesi	50
2. 1. 1. Osmanlı'nın Kuruluşu	50
2. 1. 2. Osmanlı Devleti'nin Sistemleşmesi	53
2. 1. 3. Osmanlı'nın Fetret Devri.....	56
2. 1. 4. Osmanlılar'ın Dirilme Çabaları.....	63
2. 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi	66
2. 2. 1. II. Murad'ın Faaliyetleri	66
2. 2. 2. II. Mehmet'in Faaliyetleri	70
2. 2. 3. İstanbul'un Fethi.....	72
3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN RUSYA İLE MÜNASEBETLERİNİN BAŞLANGICI	87
3. 1. II. Bayezid'in İlk Rus Elçileri ile Münasebetleri	88
3. 2. I. Selim Dönemi	89
3. 3. I. Süleyman Dönemi.....	93
3. 4. II. Selim Dönemi	97
3. 5. III. Murad Dönemi	99
3. 6. Osmanlılar'ın Duraklama Döneminin Nedenleri	100
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI OSMANLI İMPARATORLUĞU	
1. OSMANLI DOĞU İLE BATI ARASINDA	107
1. 1. XVII. Yüzyılda Osmanlı	107
1. 2. I. Petro ve Rusya'yı Güçlendirilme Çabası.....	109
1. 2. 1. I. Petro'nun Kırım Seferleri.....	111
1. 2. 2. Rusya ile Osmanlı'nın Barış Anlaşma İmzalama Çabaları	113
1. 3. XVIII. Yüzyılda Osmanlı	116
1. 3. 1. Rusya Büyükelçiliğinde P. A. Tolstoy'un Faaliyetleri.....	116
1. 3. 2. Osmanlı'da Veba	127
1. 3. 3. General A. V. Suvorov'un Faaliyetleri	130
1. 3. 4. Osmanlılar'ın Güçlenme Çabaları.....	135
2. OSMANLI'NIN TARİH SAHNESİNDEN ÇEKİLMESİ	139
2. 1. XIX. Yüzyılda Modernizasyon	139
2. 2. Tanzimat Dönemi	150
2. 2. 1. Rus Edebiyatında Türk İmgisine Genel Bakış.....	153
2. 3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Dönemi.....	157
2. 3. 1. Ermeni Meselesi	165
2. 3. 2. II. Abdülhamid.....	170
SONUÇ.....	183
KAYNAKÇA	187
1. KİTAPLAR.....	187
2. MAKALELER	198

3. TEZLER	202
4. DİĞER KAYNAKLAR.....	203

EKLER

Ek. 1. İSLAV MİLLİYETÇİLERİ İLE BATICILAR'IN ÖZELLİKLERİ.....	205
Ek. 2. KORKUNÇ İVAN (25. 08. 1530—18. 03. 1584).....	207
Ek. 3. I. PETRO (1672-1725).....	208
Ek. 4. KAZAN TATAR DİLİ ÖRNEĞİNDE ALFABE DEĞİŞİKLİĞİ.....	209
Ek. 5. XIII. YÜZYILDA SELÇUKLULAR'IN ANADOLU'DAKİ TAHMİNİ SINIRLARI.....	211
Ek. 6. MALAZGİRT ŞEHRİNİN ORTAÇAĞ DUVARI.....	212
Ek. 7. GENTİLE BELİNİ'NİN ÇİZDİĞİ II. SULTAN MEHMET'İN PORTRESİ, 1480 YIL.	213
Ek. 8. XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ÇİZİLMİŞ KONSTANTİNOPOLİS'İN ALTIN KAPISI.	214
Ek. 9. V-VI. YÜZYILLARDAKİ KONSTANTİNOPOLİS'İN PLANI.	215
Ek. 10. AYASOFYA'NIN DIŞ GÖRÜNÜŞÜ.....	216
Ek. 11. AYASOFYA'NIN İÇ GÖRÜNÜŞÜ.	217
Ek. 12. KONSTANTİNOPOLİS'İN DUVARLARI VE KULELERİ	218
Ek. 13. I. SELİM'İN PORTRESİ.....	219
ÖZGEÇMİŞ.....	220

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser.
a. y.	: aynı yer.
AN SSSR	:Akademiya Nauk Soyuzu Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik (SSCB/ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilim Akademisi).
AN.	:Akademia Nauka (Bilim Akademisi).
bkz./Bkz.	:Bakınız.
C.	:Cilt.
çev.	:Çeviren.
DİA/DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
ed.	:Editör.
haz.	:Hazırlayan.
MGLU	:Moskovsky Gosudarstvennyy Lingvistiçeskiy Universitet (Moskova Devlet Dilbilim Üniversitesi).
OTAM	:Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.
ö.	:Ölüm tarihi.
RAN	:Rossiyskaya Akademiya Nauk (RBA/Rusya Bilim Akademisi).
RAO	:Rossiyskoe Avtorskoe Obçestvo (RYC/Rusya Yazarlar Cemiyeti).
RSFSR	:Russian Soviet Federative Socialist Republic (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti).
s./ss.	: Stranitsa (Sayfa)/Sayfadan sayfaya.
S.	: Sayı.
SO RAN	: Sibirskoe Otdelenie RAN (RBA'nın Sibirya Bölümü).
TDK/ TDKY	: Türk Dil Kurumu/ Türk Dil Kurumu Yayınları.
TTK/ TTKY	: Türk Tarih Kurumu /Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Metodu

1.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın asıl amacı Ruslar'ın Osmanlılar hakkındaki görüşlerini aktarmaktır. Bu yüzden çalışmamızda Osmanlı tarihinin çeşitli hadiseleri ele alınmıştır. Bu hadiseler ele alınırken bazı istisnalar hariç olaylar kronolojik sıraya göre aktarılmıştır. Bazı Doğu kaynaklarında olmayan, fakat Rus kaynaklarında yer alan hadiseler ise ayrıca belirtilmiştir. Rusya coğrafi konumu ve tarihi süreci gereği hem Doğu hem de Batı görüşlerine sahip olduğu için Rus kaynaklarında önemli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamız bu kaynakların Osmanlı tarihiyle ilgili özellikle önemli hadiselerine dair bilgileri aktarmayı amaçlanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Metodu

Araştırmanın konusuyla ilgili Rusça orijinal kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu kaynaklarda geçen bilgileri aktarırken analiz ve kıyas yapmaya çalışarak mevcut Rus Oryantalistler'in görüşleri ile birlikte Türkçe eserler de kullanılmıştır.

Araştırmamızdaki kaynaklar için hem Rusya hem de Türkiye kütüphanelerine başvurulmuştur. Rusya kütüphaneleri arasında Rusya Devlet Kütüphanesi; Presidential Library; Saint Petersburg Bilimler Akademisi Kütüphanesi; Tataristan Cumhuriyeti'nin Kazan şehrindeki Milli Kütüphane; Mari El Cumhuriyeti'nin Milli Kütüphanesi'ndeki kaynaklarda istifade edilmiştir.

Araştırmada Rusça ve Türkçe elektronik kütüphaneler ve konuyla ilgili çeşitli sitelere de başvurulmuştur. Aynı zamanda kütüphanelerde ve sitelerde bulunmayan kaynaklar internet sitelerinden sipariş verilerek elde edilmiştir.

Araştırmamızın ana kaynakları Rusça olduğu için eserlerde geçen mekan ve kişi isimlerinin Türkçe'ye yakın olan tarzı seçilmiştir. Ayrıca Rus eserleri Türkçe'ye aktarıldığı zaman metnini ve mantığını değiştirmeyecek şekilde orijinal haliyle kullanılmaya gayret edilmiştir. Bu nedenle Rus eserlerinde bazen uygun görülmeyen ifadeler - ""- işaretleri konularak verilmiştir.

Rus Oryantalistler'in Osmanlı tarihine dair görüşleri aktarılırken Rusça yazılan ve Rusya ile herhangi bir bağı bulunan kimseler ele alınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle

çalışmamızda “Rus” veya “Ruslar” ifadesi sadece Rusyalılar baz alınarak kullanılmıştır. Aynı zamanda “Osmanlılar” veya “Türkler” adı altında da Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayanlar ele alınmıştır. Ayrıca çalışmamızın ana kaynaklarını oluşturan Rusça eserlerde kullanılan “тюрки” kelimesinin karşılığı Türkçe’de “Türkî” dir. Bu bir terim olarak Türk kökenli insanlar anlamını taşımaktadır. Bunun Türkçe karşılığı ise “Türk halkları”, “Türkler” olarak kullanılmaktadır. Ancak çalışmamız ana kaynak olarak Rusça eserlere dayandığı için “Türkî” teriminin kullanılması tercih edilmiştir.

Çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm tarihini incelemek imkan dahilinde bulunmadığından sadece genel hatlarıyla Rus Oryantalistler’in Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki genel algısı aktarılmaya gayret edilmiştir.

2. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada genel olarak Rus Oryantalistler’in Osmanlı tarihine bakışı ele alınacaktır. Osmanlılar’ın siyasi ve kültürel tarihinde Rusya ile ilişkileri önemli bir yere sahiptir. Özellikle toprak kaybının olduğu tarihlerde bu ilişkinin nasıl olduğu araştırılmaya değerdir. Ayrıca bu çalışmada Osmanlı-Rus etkileşimine dair kaynaklar incelenecektir. Oryantalizm çalışmaları genellikle Avrupalı düşünürler merkeze alınarak yapılmaktadır. Bu çalışmada ise Rus Oryantalistler’in görüşleri birinci el kaynaklardan yararlanılarak incelenecektir.

Tezin birinci bölümünde ilk olarak Oryantalizm’in tanımı, ortaya çıkışı ve tarihteki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bundan sonra Rus Oryantalizm’inin geçmiş tarihi, faaliyetleri ve yöntemleri değerlendirilecektir. Özellikle Rus Oryantalizm’inde Panslavizm hareketi incelenecektir.

İkinci bölümde “Osmanlı İmparatorluğu’nun Arka Planı ve Tanzimat Dönemi” başlığı altında Osmanlılar’dan önceki Selçuklu Devleti, Malazgirt Savaşı, Haçlı Seferleri, Babailer İsyanı ve Moğol İstilasası gibi bazı önemli olaylara kısaca temas edildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan duraklama dönemine kadar olan önemli olaylar Rus kaynakları baz alınarak incelenecektir. Bu bölümde Osmanlı sultanlarının düzenledikleri askerî seferler, ilk Rus elçileri ile Osmanlı münasebetleri hakkında bilgi verilecektir.

Üçüncü Bölüm, Osmanlı’nın XVII. yüzyıldan yıkılışına kadar olan süreyi ihtiva

etmektedir. Bu bölümde Osmanlı-Rus ilişkileri, Osmanlı'ya gönderilen Rus elçileri, elçilerin Osmanlı hakkında görüşleri ve raporları, Tanzimat dönemi, Ermeni meselesi gibi önemli tarihi olaylar mevzubahis edilecektir. Ayrıca Osmanlılar'ın iç ve dış siyaseti; XVII. asırdan itibaren meydana gelen bazı Rus-Türk savaşlarına sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değinilecektir. Osmanlılar'ın toprak kaybı ve ekonomik anlamda yaşadığı sıkıntılar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Günümüzde bir araştırmacı, tarihi incelerken genellikle yaşadığı döneme bağlı çeşitli faktörlerden etkilenip, ya Batı ya da Doğu kaynaklarına bağlı kalarak olaylara tek taraflı bakabilmektedir. Ancak bazı araştırmacılar, Batı ve Doğu kaynaklarını birlikte inceleyip olabildiğince bağımsız ve objektif düşünmeye çalışmaktadır. Böyle davrandığında binlerce eserin arasında orta noktayı bulmaya ve eserini bağımsız şekilde yazmaya gayret etmektedir. Bu tür çabalara Rus yazarlar arasında da rastlanmaktadır. Onlar başlangıcından günümüze kadar Doğu halkları ile iç-içe yaşayıp hem Batı hem Doğu ile ilişkilerini sürdürdükleri için eserlerinde her ikisi de yer alabilmektedir.

Doğu ile Batı münasebetleri sonrasında Oryantalizm ilmi ortaya çıkmıştır. Oryantalizm başlangıçta sadece Batı orijinli olarak ortaya çıksa da zamanla Ruslar'ın da katkıları sonrası Rus Oryantalizm'i oluşmuştur. Bu durum, Ruslar'ın kendilerini Batı'dan farklı görmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Ruslar'a göre Batı kibirli ve hilekâr bir yapıya sahiptir. Rus Ortodoks bilincinde ise I. Petro dönemine¹ kadar kutsal yerlerin merkezi olarak kabul edilen Doğu bölgesinin kendi günahları yüzünden Müslümanlar'ın eline geçtiği algısı vardır. I. Petro zamanından itibaren Ruslar'ın çoğuna göre Batı'da sadece ruhsuz okullar bulunmaktadır ve bunlar albenisi çok olan ama kaliteden yoksun kurumlar olarak algılanmaktadır. Doğu'dakiler ise maneviyatı eksik okullar olarak kabul edilmişlerdir.² Ayrıca her milletin kendine has özellikler taşıdığıının da farkında olmuşlardır. Örneğin, Doğulu düşünürün listesini şöyle tanımlamışlardır: *"İbnü'l Mukaffa dört temel milleti: Araplar'ı hitabet, güzel ve etkili konuşma, Farslar'ı ahlak ve siyaset, Rumlar'ı mimari ve geometri, Hintliler'i zihni ve büyüclük sıfatları ile öne çıkartmaktadır. Daha sonra el-Cahiz bu listeyi devam ettirmiş ve beşinci millet olarak Çinliler'i el becerisi ve sanat sahibi insanlar, Rumlar'ı ise Latin yüksek zanaat insanları ve Yunan bilim insanları olarak ikiye ayırmıştır. Ebu Hayyan et-Tevhidi ise*

¹ I. Petro (1672-1725) 10 yaşında Rus çarı olarak ilan edilmiş ve 1689 yılından itibaren vefatına kadar ülkeyi yönetmiştir.

² M. V. Nikolayeva, "Stambul Gyaurı Nınçe Slavyat... Obraz Stambula v Russkoy Literaturnoy Traditsii", S. 22 (682), *Vestnik MGLU*, 2013, s. 109.

sınıflandırmasında Afrikalıları sabrın ve Türk halkını ise cesaretin ve askerlik sanatının insanları olarak o listeye eklemiştir. Böylece her milletin erdemlerinin yanı sıra taassubu, mükemmelliği ve eksikleri mevcuttur; Kurân-ı Kerim’de³ geçtiği gibi Allah insanları birbirleri ile tanışması için farklı yaratmıştır.”⁴ Böylece Ruslar, hem Doğu’ya hem de Batı’ya has görüşleri inceleyip aktarmak suretiyle yeni bir ilim dalının ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Ruslar’ın Osmanlılarla ilk münasebetleri ancak İstanbul’un fethinden sonra gelişmeye başlamıştır. Bu nedenle çalışmalarında genellikle daha çok komşu Türkî halklardan söz etmektedirler. Bunlardan bazıları Altın Orda hanlıklarının mirasçısı durumundadırlar. Bu münasebetler daha çok savaşa ilgili olduğundan eserlerinde pek olumlu bahsedilmemektedir. Böylece gelişen olumsuz algı, daha sonra gelen halklara da aynı şekilde yansımıştır. Ruslar eserlerinde Türkler’in kullandığı eserlerden de yararlanmaya özen göstermişlerdir. Bununla birlikte kendi görüşlerini aktarmayı da ihmal etmemişlerdir. Çalışmamızda bu tür malumatlara da yer verilmiştir.

Ruslar Osmanlılar’ı Selçuklular’ın mirasçısı olarak gördükleri için çalışmamızda Selçuklular’a da kısaca değinilmektedir. Zira Osmanlı’nın kuruluşundan önce Anadolu halkının kendisine has gelenekleri mevcuttur. Selçuklu’nun adeta mirasçısı olarak bu ortama gelen Osmanlı’yı anlayabilmek için önce Selçuklu’yu kavramak gerekecektir. Bu nedenle önce Selçuklu’ya değinilecek ve daha sonra Osmanlı’ya geçilecektir. Bu şekilde bir girişten sonra Osmanlılar’ın Ruslarla ilk münasebetlerinden söz edilecektir.

XV-XVI. yüzyıllarda Rusya ile Osmanlı arasında diplomatik ilişkiler sürdürüldüğü görülmektedir. Bu diplomatik ilişkiler düzenli bir şekilde sürdürülürken, Rusya’dan gelen büyükelçiler, tüccarlar ve din adamları Osmanlı topraklarını ziyaret etmişlerdir. Geri döndüklerinde en önemli bilgi kaynağı olarak çok çeşitli raporlar sunmuşlardır. Diplomatların raporları komşu güçlerin siyasi-ekonomik durumunun ciddi bir analizini ortaya koymaktadır. Özellikle Türkler’in Avrupa’ya olan eğilimini ve Avrupalılaşıma planlarını da içermektedir.

³ Kur’an-i Kerim’de Hucurat (18) süresinin 13. ayetinde geçer: “Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.” Bkz. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı vd., *Kur’an Yolu Meali*, 4. Baskı, Ankara: DİA, 2015, s. 516.

⁴ M. V. Nikolaeva, a. g. m., ss. 101-102.

Bu görüşü müellif bir konferansta (El-Cenabi, *İslamskaya Tsvivilizatsiya v Globaliziruyuşemsa Mire, po Materialam Konferertsii*, ed. V. G. Horos, Moskova: İMEMO RAN, 2011, s. 46.) el-Cenabi Matem Muhammed’in eserine dayanarak izah etmiştir. Bkz. M. M. el-Cenabi, *Musul’manskyaya Tsvivilizatsiya: İmpariya Kültürü*, Moskova: RUDN, 2009, ss. 36-62.

XVII. yüzyıldaki Rusya ile Osmanlı diplomatik temasları yoğunlaşınca ve askeri-politik çatışmalar ağırlaşınca, Rus toplumunun Osmanlı'ya olan ilgisi yeni bir boyuta taşınmıştır. Neticede bölge halkıyla ilgili coğrafi, tarihî, politik, ekonomik, kültürel, etnografik alanların yanında gündelik hayata dair önemli bilgiler toplanmıştır. Büyükelçilerin diplomatik kanallarla topladıkları bu bilgiler Osmanlılar'ın o günkü hayatı hakkında çeşitli malumatlar içermektedir.

XIX. yüzyıla kadar çoğu Avrupa bilim adamları ve politikacıları İstanbul'dan gelen bilgilerin hakikati yansıtmadığına değinmişlerdir. Zira bu bilgileri İstanbul'dan Avrupa ülkelerine sadece tüccarlar, diplomatlar ve özel yolcular aktarmıştır ve bu da ister istemez sınırlı bir bakış açısına yol açmıştır. Rus eserlerinde bu tür bilgileri eleştirenler de mevcut bulunmaktadır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın ana kaynakları olarak Osmanlı Devleti'nin tarihi hakkında yazılan Rusça eserlerden istifade edilmiştir. Bunların başında Yuriy Aşotoviç Petrosyan'ın (1930-2011) "*Osmanskaya İmperiya*"⁵ (Osmanlı İmparatorluğu) adlı eseri yer almaktadır. Yu. A. Petrosyan Sovyet ve Rus Oryantalisti olan bir akademisyendir. Yu. A. Petrosyan'ın çoğunlukla Osmanlılar üzerine olan eserleri, aynı alanda çalışan Rus yazarlar tarafından referans gösterilen önemli kaynaklardır. Onun "*Osmanskaya İmperiya*" isimli çalışması Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini siyasi bağlamda ele almıştır. Dolayısıyla bizim için de ana kaynaklar arasında yerini almıştır.

Diğer bir kaynağımız Aron Davidoviç Noviçev'in (1902-1987) "*İstoriya Turtsii*" (Türkiye Tarihi) adlı eseridir. A. D. Noviçev Oryantalist ve Osmanist olmasının yanı sıra iktisadî ilimler alanında da çalışmalar yapmıştır. Doğu şarkiyat fakültesinde "*Türkiye Tarihi*" derslerini verdiği esnada bu konulara yönelik bir kitap da kaleme almıştır. Bu eser daha sonra dört ciltlik "*İstoriya Turtsii*" (Türkiye Tarihi)⁶ şeklinde basılmıştır. A. D. Noviçev'in bu eseri üniversite öğrencileri ve ilim adamlarının istifade

⁵ Yu. A. Petrosyan, *Osmanskaya İmperiya*, Moskova: Algoritm, 2013.

⁶ A. D. Noviçev, *İstoriya Turtsii, Epoha Feodalizma (XI-XVIIIvv.)*, C. 1, ed. İ. P. Petruşevskiy, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1963; A. D. Noviçev, *İstoriya Turtsii, Novoe Vremya. Çast' 1 (1792-1839)*, C. 2, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1968; A. D. Noviçev, *İstoriya Turtsii, Novoe Vremya. Çast' 2 (1839-1853)*, C. 3, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1973; A. D. Noviçev, *İstoriya Turtsii, Novoe Vremya. Çast' 3 (1853-1875.)*, C. 4, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1978.

ettiği bir kaynaktır. Biz de çalışmamızda yeri geldiğinde bu eserin daha ziyade birinci cildi olan “*İstoriya Turtsii, Epoha Feodalizma (XI-XVIIIvv.)*”⁷ (Türkiye Tarihi, Feodalizm Dönemi (XI-XVIIIyy.)’den istifade ettik.

Rustan Rahmanaliev’in “*İmperiya Türkov. Velikaya Tsivilizatsiya*”⁸ (Türkler İmparatorluğu. Büyük Medeniyet) adlı eserinden de çalışmamızda yer yer faydalandık. R. R. Rahmanaliev’in bahsi geçen eserinde milattan önceki Türk halklarından Osmanlı İmparatorluğu’na kadar genel Türk Tarihi’nden bahsedilmektedir.

Çalışmamızda Osmanlılar’ın ataları olarak bilinen Selçuklar’ın tarihini ele alırken yararlandığımız kaynakların başında Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy’nin (1876-1956) eserleri gelmektedir. V. A. Gordlevskiy Sovyet, Rus Oryantalisti olmasının yanı sıra Türkoloji uzmanıdır. V. A. Gordlevskiy’in Türkler hakkında yazılmış çeşitli eserleri bulunmaktadır. Onun tüm eserleri dört ciltlik derleme olarak “*İzbrannie Soçineniya*” (*Seçme Eserler*) şekline dönüştürülerek külliyat halinde basılmıştır. Çalışmamızda daha ziyade V. A. Gordlevskiy’in “*Gosudarstvo Sel’cukidov Maloy Azii*”⁹ (Küçük Asya Selçukid/Selçuklar Devleti) adlı eserinden istifade edilmiştir. Bahsi geçen çalışması Rusça olarak Selçuklular tarihi hakkında yazılan ilk eserlerden biri olmuştur. Hatta yazar bu eseri kaleme alırken hem Doğu hem Batı kaynaklarından istifade etmiştir. Ancak yine de kendisi çalışmasını o dönemdeki malumatlara dayanarak yazdığı için eksik bulmuştur. Bundan dolayı eserin önsözünde zamanla bu eksiklikleri giderecek kimselerin çıkacağından ümitli olduğundan da söz etmiştir.

Çalışmamızın Selçuklular’a ilişkin kısmını yazarken istifade ettiğimiz diğer bir kaynak Tamara Talbot Rays’in (1904-1993) “*Sel’cuki. Koçevniki-Zavoovateli Maloy Azii*”¹⁰ (Selçuklar. Küçük Asya’nın Göçebe-Fatihleri) adlı eseridir. Bu eserde T. T. Rays Selçuklar’ın ortaya çıkışı, yaşam biçimi, gelenekleri ve izledikleri siyaseti ele almıştır. Rusyalı araştırmacı, arkeolog, tarihçi ve Türk halk kültürü uzmanı olan T. T. Rays’in Skifler, Bizanslılar ve Selçuklular hakkında çalışmaları bulunmaktadır.

⁷ A. D. Novıçev, *İstoriya Turtsii, Epoha Feodalizma (XI-XVIIIvv.)*, C. 1, ed. İ. P. Petruşevskiy, Leningrad: İzdatel’stvo Leningradskogo Universiteta, 1963.

⁸ R. R. Rahmanaliev, *İmperiya Türkov. Velikaya Tsivilizatsiya*, Moskova: Ripol Klassik, 2009.

⁹ V. L. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Sel’cukidov Maloy Azii*, ed. İ. Yu. Kraçkovskiy, Moskova-Leningrad: Akademia Nauk SSSR, 1941.

¹⁰ T. T. Rays, *Sel’cuki. Koçevniki-Zavoovateli Maloy Azii*, Moskova: ZAO Tentrpoligraf, 2004.

V. M. Zaporojets'in "Sel'juki" (Selçuklar)¹¹ eseri de Selçuklu tarihini ele alırken kullandığımız kaynaklar arasında yerini almıştır. Bu çalışma Oğuzlar ve Büyük Selçuklar'ın ortaya çıkışından önceki bazı kabileleri, Büyük Selçuklular'ın ortaya çıkışını ve parçalanmasını daha siyasi perspektifle aktarmasının yanı sıra bazı sosyo-ekonomik bilgiler de içermektedir. Bahsi geçen bu çalışma Rusya'da oldukça ün kazanmış ve pek çok eserde referans olarak zikredilmiştir. Kaleme aldığı çok sayıda makale ve tercümesi bulunan Vladimir Mihayloviç Zaporojets Türkoloji ve Türkiye Tarihi uzmanı olarak tanınmıştır. V. M. Zaporojets Rusya'da Türkoloji dalını sistemleştiren ve bu ilim dalına pek çok katkıları bulunan bir ilim adamıdır.

Araştırmamızda Osmanlı Devleti'ne dair yazılan seyahatnamelerden de istifade edilmiştir. Kullandığımız bu eserlerin başında Rusların "Dini Yürüyüşü" diye isimlendirilen "*Kniga Hozdeniy*"¹² adlı seyahatname gelmektedir. Yazarının kim olduğu kesin olarak tespit edilememiş bu eserden yeri geldikçe yararlandık.

Çalışmamızın kaynakları arasında elçilerin gözlemleri de mevcuttur. Bunlar arasında belki de en önemli yere sahip olan, devlet adamı ve I. Petro'nun diplomatı olmasının yanı sıra gizli istihbarat servislerinden ve meclis liderlerinden biri olan Pert Andreeviç Tolstoy¹³ (1645-1729)'un raporlarıdır. Bu raporlar Türkçe'ye de çevrilmiş ve "*Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*"¹⁴ adıyla yayınlanmıştır. Bu raporlardan başka P. A. Tolstoy'un "*Opisaniye Çernogo Morya, Egeyskogo Arhipilaga i Osmanskogo Flota*"¹⁵ (Kara Deniz'in, Mısır Adaların ve Osmanlılar Filoların/Donanımların Tarifesi) başlıklı eserinden de yararlandık.

İstifade ettiğimiz diğer bir seyahatnameni yazarı ise Osip-Yulian İvanoviç Senkovskiy (1800-1858)'dir. Daha çok "Baron Brambeus" lakabı ile tanınmış olan O. İ. Senkovskiy, Polonyalı Rus Oryantalisti veya Şarkiyatçı, yazar ve editördür. Batı dilleri ile birlikte İtalyanca, Doğu dillerinden ise Türkçe, Arapça, Farsça, Yeni Yunanca,

¹¹ V. M. Zaporojets, *Sel'juki*, Moskova: Voenizdat, 2011.

¹² *Kniga Hozdeniy*, haz. N. İ. Prokof'ev, Moskova: Sovetskaya Rossiya, 1984.

¹³ Teferruatlı bilgiler için bkz. İ. N. Pavlenko, *Ptentsi Gnezda Petrova*, Moskova: Mısl', 1989, ss. 116-245; L. A. Ol'şevskaya, S. N. Travnikov, *Puteşestviye Stolnika P. A. Tolstogo po Evrope*, Moskova: Nauka, 1992, ss. 253-261; M. K. Mnyakina, "P. A. Tolstoy i Ego Opisaniye Osmanskoy İmperii Naçala XVIII Veka", *Vestnik Çelabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Çelyabinsk, C. 15, S. 14 (343), 2014, ss. 74-79.

¹⁴ *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, notlandırılan ve önsöz M. R. Arunova, F. S. Oreşkova, çev. İbrahim Allahverdi, yay. haz. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.

¹⁵ P. A. Tolstoy, *Opisaniye Çernogo Morya, Egeyskogo Arhipilaga i Osmanskogo Flota*, haz. İ. V. Zaytsev ve S. F. Prehkova, Moskova: Natalis, 2006.

Sırpça, Çince, Moğolca ve Tibet dillerini de ileri derecede bilmektedir.¹⁶ Osip Senkovskiy Osmanlı'ya seyahat etmiş ve gözlemlerini eserlerine aktarmıştır. Çalışmaları arasında Avrupalılar'ın Osmanlılar hakkındaki eleştirileri de mevcuttur. Bahsi geçen eleştirileri “*Sobranie Soçineniy Senkovskogo (Barona Brambeusa)*” ((Baron Brambeus'un) Senkovkiy'in Çalışmalarının Derlemesi) adlı derleme külliyatında mevcuttur. Çalışmamızda Osip Senkovskiy'in bu eserinden ve diğer seyahatname şeklinde yazılan eserlerinden tezimizin daha çok üçüncü bölümünde faydalandık.

Bize kaynaklık eden bu tarzdaki eserlerin diğer bir yazarı Yunan asıllı diplomat, şarkiyatçı, seyyah olan Konstantin Mihayloviç Bazili (1809-1884)'dir. K. M. Bazili 1809 yılında İstanbul'da doğmuştur. Milliyetçilik faaliyetleri yüzünden 1821 yılında babasının idam edilmesine karar verilmiştir. Ancak babası Osmanlı'dan Rusya'ya kaçmayı başardığı için bu idam gerçekleşmemiştir. Bir müddet sonra ailesi de Rusya'ya taşınmıştır. K. M. Bazili ilk klasik eğitimini babasından aldıktan sonra 1822 yılında esas eğitimini geliştirmiş ve 20 yaşında diplomatlık görevini üstlenmiştir.¹⁷ K. M. Bazili Osmanlı topraklarına defalarca ziyarete geldiği için gözlemlerini seyahatname tarzında kaleme almıştır. Onun bu gözlemleri “*Bosfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*” (Bosfor ve Konstantinopolis'in Yeni Yazıları) ve “*Oçerki Konstantinopolya*” (Konstantinopolis'in Yazısı) adlı ikişer ciltlik eserlerde bir araya getirilmiştir. Biz de bu eserlerdeki bazı bilgileri çalışmamıza aktarmış bulunmaktayız.

Ayrıca ilk Rus-Türk ilişkileri hakkında önemli bilgileri aktaran Sovyet ilim adamı olan Rus Oryantalisti, tarihçi, filolog, yazar ve tercüman Lev Nikolaeviç Gumilev'in (1912-1992) “*Drevniye Türki*”¹⁸ (Antik Türkler) adlı eseri ve eserin Türkçesi olan “*Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*”¹⁹ isimli kitaptan da istifade edilmiştir.

Rus Oryantalizmi hakkında Rusya'da ilk çalışmalar yapanlar arasında Vasiliy Vladimiroviç Barthold (1869-1930) önemli bir yere sahiptir. Rus Oryantalisti, Türkolog, Arabist, İslamoved (İslam alimi), arşivci, filolog ve tarihçi olan Alman asıllı V. V.

¹⁶ Bkz. V. A. Kaverin, *Baron Brambeus*, Moskova: Nauka, 1966.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. V. L. Telitsin, “Konstantin Mihayloviç Bazili”, C. 2, Moskova: *Rossiyskaya İstoriçeskaya Ensiklopediya*, 2015, ss. 258-259.

¹⁸ L. N. Gumilev, *Drevniye Türki*, Moskova: Nauka, 1967.

¹⁹ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, C. 1, çev. Batur D. Ahsen, İstanbul: Selenge, 2003.

Barthold'un Türk tarihi hakkında pek çok sayıda ilmi çalışmaları mevcuttur. Onun tüm çalışmalarını bir arada derleme şeklinde "*Soçineniya*" adlı külliyata dönüştürmüşlerdir. Bu eserlerin bazılarını Rusça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. V. V. Barthold'un eserlerinin Rusçaları çalışmamızda yer yer kullanılmıştır.

V. V. Barthold'un öğrencisi olan İgnatıy Yulianoviç Kraçkovskiy (1883-1951) filolog, Arabist ve Oryantalist olup hocası gibi çeşitli alanlarda çalışmaları mevcuttur. Günümüzde dahi yazarın yayınlanmamış bazı çalışmaları bulunmaktadır. Yayınlanmış eserleri ise derleme şeklinde "*Soçineniya*" adı altında bir araya getirilmiştir. Çalışmamızda İ. Yu. Kraçkovskiy'nin de eserlerinin çeşitli yayınlarından istifade edilmiştir.

Rus edebiyat çalışmaları arasında önemli bir yere sahip olan şair Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in (1799-1837), "*Sobraniye Soçineniy v Desyati Tomah*" ve "*Yüzbaşı Kızı. Bütün Öyküler Bütün Romanlar*"²⁰ adlı eserlerinden, ayrıca Fedor Mihayloviç Dostoevskiy'in (1821-1881) çalışmalarından da istifade ettik. F. M. Dostoevskiy Rus yazarı, düşünürü, felsefeci ve gazeteci olup çeşitli eserler yazmıştır. Bu eserleri ile hem Rusya'da hem de Türkiye'de ün kazanmıştır. Müellifin görüşlerini içeren "*Sobranie Soçineniy v 15 Tomah*" ve "*Karamazov Kardeşler*"²¹ gibi eserlerin bazı kısımlarını çalışmamıza dahil ettik. Ayrıca tahminen 1735-1770 yıllarında yaşayan Rus yazarı, seyyah ve gazeteci olan Fedor Alekseeviç Emin'in²² "*Kratkoe Opisanie Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskoy Portı*"²³ (Osmanlı Donanmasının Eski ve Yeni Durumu Hakkında Muhtasar Malumat) adlı eseri de çalışmamızın kaynakları arasındadır.

Türkiye'de eğitim gören öğrenciler de Rus Oryantalizminin çeşitli alanlarında araştırmalar yapmışlardır. Bu nedenle çalışmamızda yeri geldiğinde lisans üstü tez çalışmalarından da istifade ettik. Bunlar arasında Bahadır Alioğlu'nun "*Rus Oryantalist Agafangel Egimoviç Krimskiy'nin Hayatı ve İslam Tarihi Üzerine Çalışmaları*";²⁴ Alina Gaynutdinova'nın "*İgnatıy Yulianoviç Kraçkovskiy'nin Hayatı, Eserleri ve İslam*

²⁰ A. S. Puşkin, *Yüzbaşı Kızı. Bütün Öyküler Bütün Romanlar*, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013.

²¹ F. M. Dostoevsky, *Karamazov Kardeşler*, çev. Koray Karasulu, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

²² Ye. B. Beşenkovskiy, "Jizn Fedora Emina", http://www.pushkinskiydom.ru/Portals/3/PDF/XVIII/11_tom_XVIII/Beshenkovskij/Beshenkovskij.pdf (21.10.2017).

²³ F. A. Emin, *Kratkoe Opisanie Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskoy Portı*, 1. Baskı, Saint Petersburg: Pri Morskome Şlahetnom Kadetskom Korpuse, 1769.

²⁴ Bahadır Alioğlu, *Rus Oryantalist Agafangel Egimoviç Krimskiy'nin Hayatı ve İslam Tarihi Üzerine Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Tarihine dair Görüşleri”²⁵ adlı yüksek lisans tezleri ve Zelimhan Soltayev’in *Rus Oryantalistlerinin Siyer Çalışmaları (19 ve 20. Yüzyılları)*”;²⁶ Alau Adilbayev’in “*Rus Oryantalistlerin Kur’an Çalışmaları*”²⁷... gibi doktora tezleri yer almaktadır. Ayrıca çağdaş tercümelemler arasında yer alan Hüseyin Kandemir’in “*Rus Edebiyatında İstanbul*”;²⁸ adlı eseriyle İlyas Kemaloğlu “*Rusların Gözüyle Türkler*”,²⁹ İlsever Rami’nin “*19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*”;³⁰ Nikolay Rayevski’nin “*Gelibolu Günlüğü. Rus Gözüyle Gelibolu. Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*”³¹ gibi modern eserler de çalışmamızın kaynakları arasında yer almaktadır.

²⁵ Alina Gaynutdinova, *İgnatıy Yulianoviç Kraçkovskiy’nin Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihine Dair Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

²⁶ Zelimhan Soltayev, *Rus Oryantalistlerinin Siyer Çalışmaları (19. ve 20. Yüzyıllar)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

²⁷ Alau Adilbayev, *Rus Oryantalistlerin Kur’an Çalışmaları*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

²⁸ Hüseyin Kandemir, *Rus Edebiyatında İstanbul*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2009.

²⁹ İlyas Kemaloğlu, *Rusların Gözüyle Türkler*, 1. Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2015.

³⁰ İlsever Rami, *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*, İstanbul: Çeviribilim Yayınları, 2016.

³¹ Nikolay Rayevski, *Gelibolu Günlüğü. Rus Gözüyle Gelibolu. Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*, çev. Aydın İbrahimov, Nesrin Bayraktar, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUS ORYANTALİZM'İNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Oryantalizm'in Tanımı

Oryantalizm coğrafi ve tarihi olarak çeşitli anlamlarda kullanılabilmiş bir kavramdır. Oryantalizm kelimesinin kökeni “Orient”ten gelmektedir. Fransız kökenli olan “Orient” sözcüğü “Doğu” ve “Doğu Ülkeleri”³² anlamındadır. Onun zıddı olarak kullanılan “Occidental” kelimesi ise Batı ve Batı kesimine ait olan manasındadır.³³

Oryantalizm kavram olarak Doğu bilimi, şarkiyat, Doğu dilleri, edebiyatı, kültürü, adetleri, törenleri, usulleri, Doğu halkının karakterini ve özelliklerini inceleyen bilim dalıdır.³⁴ Ayrıca Oryantalizm, Yakın ve Uzak Doğu toplumlarının medeniyeti ile kültürlerini inceleyen Batı merkezli araştırma alanlarının da ortak ismidir.³⁵

Oryantalizm kavramı Fransızca “Orientalistique”, Rusça “Востоковедение (Vostokovedeniye)”, İngilizce “Oriental” sözcüğü karşılığında kullanılmaktadır. Zira bu kavram aslında Avrupalılar'a mahsustur. Bununla birlikte Doğu dillerinde de Oryantalizm kelimesi aynı manayı taşıyan sözcüklerle çevrilmektedir. Dolayısıyla Doğu ülkelerine has diller ile uygarlıklar (kültürler) gibi alanlarla ilgilenen, aynı zamanda bu konularda uzmanlaşmış bir bilim adamı, Oryantalist,³⁶ Şarkiyatçı, Müsteşrik³⁷ veya Doğu bilim adamı olarak adlandırılmaktadır.

Oryantalizm ilmi Ejiptoloji, Arabiyat, İslamiyet, Türkoloji, Hindoloji, İranistik, Afrikanistik gibi çeşitli bilim dallarına ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu dalların tarihi geçmişi de farklı süreçlere sahiptir.

Oryantalizm ilminin geneline bakılırsa, ortaya çıkışı Doğu ile Batı çatışmasından kaynaklanmış gibi görünmektedir.³⁸ Aslında bu süreç henüz İslam dini ortaya çıkmadan

³² Tahsin Savaş, *Büyük Fransızca Türkçe Sözlük*, İstanbul: Adam Yayınları, 2003, s. 978.

³³ Mill Burnt, *Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe Sözlük*, çev. Oktay Güngör, İstanbul: Longman and Metro, 1993, s. 1021.

³⁴ Hamit Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara: TDK, 2003, s. 2438.

³⁵ S. İ. Ojegov, *Slovar' Russkogo Yazıka*, Moskova: Russkiy Yazık, 1986, s. 86.

³⁶ Mill Burnt, a. g. e., s. 1042.

³⁷ Mehmet D. Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, İstanbul: Bahar Yayınları, 1994, s. 584.

³⁸ Bkz. Sezer Baykan, “Doğu-Batı Ayrımı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara: Felsefe Sanat ve Kültür Derneği, S. 2, (1998), ss. 29-36; Meryem Cemile, *İslam ve Oryantalizm*, çev. Faruk Yılmaz ve Ahmed Deniz, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1989.

başlamıştır. Zira ilk Doğu ile Batı çatışmasının antik çağdaki Truva ve Pers Savaşıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir.³⁹ İki taraf arasındaki çatışma ortamı İslamiyet'in gelişinin ardından da devam etmiştir. Müslümanlar, Sasani Devleti'ni ortadan kaldırıp, Doğu'nun adeta temsilcisi konumundaki Persler'i kendi bünyelerine dahil edişlerinin ardından Batı medeniyeti karşısında Doğu'nun yeni öncüsü durumuna gelmişlerdir. Böylece Doğu ile Batı medeniyetleri arasındaki mücadele artık farklılaşan oyuncular üzerinden devam etmiştir. Batı ile Doğu arasındaki bu mücadeleyi sona erdirebilme kapasitesi ise V. S. Solov'yev'e göre en fazla Rusya'dadır.⁴⁰

Bir diğer görüşe göre ise söz konusu iki medeniyetin arasındaki ilişki aslında bir çatışma değildir. Zira Doğu, Batı'ya zıt olmayıp ondan sadece farklıdır. Buna göre Batı medeniyetinin Doğu'dan ayrı olduğu ve özgür yapılanma çabası esnasında ortaya çıktığı iddia edilmektedir.⁴¹ Hâlbuki Batı tüm ilimlerini öncelikle Endülüs'te görmüş,⁴² Doğu ise bu ilimleri daha eskideki mitoloji ve antik çağlardan toplamıştır. Dolayısıyla her ikisi birbirine bağlı olup hem yakın hem de uzak bulunmaktadır.

Oryantalizm'in akademik bir disiplin olup olmadığına dair çeşitli görüşler mevcuttur. Buna göre bu ilmin Doğu ile Batı çatışmasından sonra düşmanı yok etme çabası esnasında ortaya çıktığı bu konudaki görüşlerden biridir. Ayrıca bunun kökeni, yukarıda da bahsedildiği gibi, Truva ve Pers Savaşı'na kadar dayanmaktadır. Bu mücadelenin devamı Haçlı Seferler'inde gözükmektedir. Oryantalizm'in bir akademik disiplin⁴³ olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyıldan itibarenidir. Böylece Oryantalizm'in ilim olarak iki medeniyet veya iki din arasındaki mücadeleden zuhur ettiği kanaati kabul görmektedir.

Dolayısıyla Doğu ile Batı çatışmasının ürünü olan Oryantalizm, kırılma noktasını Napolyon'un⁴⁴ 1798'de Mısır'ı işgal etmesiyle yaşamıştır.⁴⁵ 1817 yılında

³⁹ İsmail Süphandağı, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, ed. Kadir A. Süphandağı, İstanbul: Gelenek, 2004, s. 81.

⁴⁰ A. V. Remnev, "Krest i Meç": Vladimir Solov'yev i Vil'gel'm II v Kontekste Rossiyskogo Orientalizma", *Oryantalizm vs. Orientalistika*, haz., ed. V. O. Bobrovnikov, S. J. Miri, Moskova: "SADRA", 2016, ss. 274-276.

⁴¹ İsmail Süphandağı, a. g. e., ss. 81-82.

⁴² Mustafa Soykut, "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları", Ankara: *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 20, (2002), ss. 41-42.

⁴³ Alina Gaynutdinova, *İgnatij Yulianoviç Kraçkovskiy'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihine Dair Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 67.

⁴⁴ Napolyon Bonapart (1769-1821) Fransız asker ve devlet adamıdır. 1804-1814, 1815 yıllarında Fransa İmparatoru olmuştur. Geniş bilgiler için bkz. A. Z. Manfred, *Napoleon Bonapart*, Moskova: Misl', 1987.

⁴⁵ Zelimhan Soltayev, *Rus Oryantalistlerinin Siyer Çalışmaları (19. ve 20. Yüzyıllar)*, (Doktora Tezi),

Napolyon sürgündeyken, Avrupa merkezilik ve ırkçılık teorisi gelişmiştir.⁴⁶ Napolyon Batılı olmasına rağmen bir konuşmasında Avrupa'dan şöyle bahsetmektedir: “*Avrupa bir köstebek yuvasıdır! Burada hiçbir zaman 600 milyon kişinin yaşadığı Doğu'da olduğu gibi büyük varlık ve büyük devrimler olmamıştır.*”⁴⁷ Napolyon'un sözünde doğruluk payı bulunmaktadır. Zira İmparatorluk kavramları ve bütün kurumları Antik Doğu İmparatorlukları'ndan alınmıştır. Bu Avrupa'yı aşağılama anlamına gelmemektedir, ancak tarihin büyük bölümü Doğu ülkelerinde gelişmiştir. Antik ile Ortaçağ Doğu'da büyük İmparatorluk ve çeşitli bilimlerin keşifleri gerçekleşmiştir. Örneğin, Çin'de barut, sismograf, ipek, kâğıt, çay vs. icat edilmiştir. Arap rakamları olarak bilinen aslında Hintliler'den alınmış olan rakamlar, günümüzde bilgisayar sistemlerinin kullanılmasına büyük katkı sağlamıştır.⁴⁸ Zira Romen rakamları bilgisayar hesap sistemine uygun bulunmamaktadır. Avrupa, Doğu'dan aldığı üstün medeniyete rağmen yaptığı keşifleri öne sürerek kendisini Doğu'dan üstün görmüştür. Oryantalizm çalışmaları öncesinde teorik düzeyde olan bu anlayış zamanla pratik alana aktarılmaya başlanmıştır. Buna örnek olarak Avrupalı seyyahların Hindistan'a yaptıkları seyahatler sırasında gördükleri astroloji aletleri onları hayrette bırakmıştır.⁴⁹

2. Rus Oryantalizmi'nin Ortaya Çıkışı

Oryantalizm Batı Avrupa'da, özellikle sömürgeci ülkelerde, tahminen XVIII. yüzyılda ortaya çıkmışken XIX. yüzyılın ortasında gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmenin asıl nedeni Batı'nın Doğu'ya olan merakıdır. Bu merak ise ister istemez dış politika ile bağlantılı olmuştur.

Oryantalizm ilmi bir siyasi içeriği kapsamasına rağmen, ilme sadık kalan bilim adamları da mevcuttu. Bilim adamları objektif düşünerek Batı prensibine aykırı olarak Avrupa'nın gelişmiş olmasını Antik Çağ medeniyetinde görmüşlerdir. Ayrıca Asya ve Afrika'nın geride kalma düşüncesine karşı çıkanlar olmuştur. Dolayısıyla bu tür bilim

Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 36.

⁴⁶ İsmail Süphandağı, a. g. e., ss. 31-40.

⁴⁷ V. M. Sklyarenko, *Zagadki İstorii. Napoleonovskie Voyni*, Harkov: Filio, 2012, s. 8.

⁴⁸ Örneğin, İslam dünyasında cebir ilminin kurucusu olarak kabul edilen Muhammed b. Musa Harizmi, sıfırı bulmasıyla günümüzdeki bilgisayar diline katkıda olmuştur. Teferruatlı bilgiler için bkz. İhsan Fazlıoğlu, “Muhammed b. Musa Harizmi”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1997, C. 16, ss. 224-227; P. G. Bulgakov, B. A. Rosenfel'd, A. A. Ahmedov, *Muhammad al-Horezimi, Okolo 783 - Okolo 850*, Moskova: Nauka, 1983, ss. 52-113.

⁴⁹ Bu konu hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. Alina Gaynutdinova, *İgnatiy Yulianoviç Kraçkovskiy'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihine dair Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, ss. 96-97.

adamlarının görüşleri Avrupa merkezlik konseptini de bozmuştur.

Batı gibi Rus Oryantalizmi de bir ilim dalı olarak dış politika nedeniyle ortaya çıkmıştır. Zira hem Batı hem Rusya Doğu'ya hayranlık duygusu hissetmişlerdir. Buna örnek olarak bir Rus diplomatı olan Konstantin Leont'yev'in daha Doğu ile karşılaşmadan ona hayran olup hayal etmesi verilebilir. Sonra bu hayali gerçekleşince “görür görmez daha ilk anda Doğu'ya adeta vurulur.”⁵⁰

Rusya hakkında F. M. Dostoevskiy şöyle bir tarifte bulunmaktadır: “Avrupa'da biz bedavacı ve köleydik, ama Asya'ya biz efendiler olarak gireriz. Avrupa'da biz Tatar'dık, Asya'da ise biz Avrupalıyız... Asya bizim ruhumuzu satın alır ve kendisine çeker, sadece harekete geçmek misyonumuzdur.”⁵¹ Gerçekten de Rusya karışık bir devlettir, o Batı için fazla Asyalı iken, Asya için de fazla Avrupalı'dır. Rusya, Avrupa ve Asya'ya bir köprü olarak görülmüştür. Ayrıca Rus kültüründe hem Batı hem de Türkî renkleri ve aynı zamanda kendi örf özellikleri de bulunmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde (1947-1991) Batı, Rusya'yı bir Doğu olarak görmüştür. Çünkü Rusya yalnız Batı değil hem de Doğu'dur, yalnız Avrupa değil hem de Asya'dır, hatta Avrasya'dır. Rusya coğrafi, tarihi ve etnografik olarak birçok kültürün ortak şekilde yekpare olarak geliştiği bir yerdir. Bu da bazı yerlerde entegre, bazı yerlerde ise bağımsız olarak kendini göstermektedir.

Doğululuk, Rusya için yalnız egzotiklik, bilinmezlik, masal olmayıp kendi tarihinin, medeniyetinin ve sanatının bir parçasıdır. Mesela, Rusya Hindoloji okulunun kurucusu olan İ. P. Minaev şöyle bahsetmiştir: “Bizde, Rusya'da Doğu incelemesi hiçbir zaman soyut olmadı ve olamadı. Biz Doğu'ya çok yakınız ve dolayısıyla soyut ilgilenemeyiz. Rusya'nın çıkarları Doğu'ya çok yakından bağlıdır. Bu yüzden bizim Oryantalizm ameli olarak uygulamadadır.”⁵²

Ruslar'ın Doğu'yu iyi şekilde öğrenmesi Rusya'nın Hristiyanlığı kabul etmesinin ardından gerçekleşmiştir. Devletin Ortodoksluğu kabul etmesinden sonra kutsal yerlere “хождение/hojeniya” (gezi/yolculuk) ile başlamıştır. İlk Hristiyan hacılar kutsal mekânlara yönelmişlerdi. Yolculuk esnasında onlar yaya olarak Balkan yarımadasından, Bizans'tan Tanrının tabutuna tapmak için yola çıkmışlardır. Bu hareket

⁵⁰ İlsever Rami, *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*, İstanbul: Çevirimbilim Yayınları, 2016, s. 149.

⁵¹ F. M. Dostoevskiy, *Dnevnik Pisatelya 1881*, C. 27, Leningrad: Nauka, 1984, ss. 36-37.

⁵² P. M. Şastitko, *Vostokovedeniye v Rossii*, http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/VOSTOKOVEDENIE_V_ROSSII.html (12.11.2015).

XII. asırda (1106-1108) başlamıştır.⁵³ İlk önce üst tabaka, zamanla sıradan halk gezilere katılmışlardır. Onları Doğu'daki arazileri, örf adetleri gibi unsurların öğrenilmesi için göndermişlerdir. Nitekim ileriki senelerde savaşmak için bu arazileri iyice öğrenme gerekçesi duyulmuştur. Hatta çoğu seyahatname yazarı gönüllü askerliğe yazılmışlardır.

Oryantalistler'in bu ilk adımının ilerideki olumsuz yönleri Louis Massignon'un⁵⁴ mühim bir itirafı ile ifade edilebilmektedir: *"Müslümanların her şeyini bozduk, yok ettik. Dinleri, inançları, dine bağlılıkları ve insanî duyguları yok oldu. Onların milli ve manevi değerlerini, batı medeniyeti potasında eriterek kendimize benzettik. İslamiyet'i öğrenmeyi, yaşamayı, namaz kılmayı, Kur'an öğrenmeyi suç ve gericilik [irtica] olarak göstermeyi başardık. Artık çoğu hiçbir şeye tam olarak inanmıyor. XIV asırlık dinlerini, itikatlarını, ibadetlerini tartışılır hale getirdik! Onları derin boşluğa düşürdük. Bundan sonra siz misyonerlerin işi daha kolay oldu! Maaş bağlayarak, vize vaadi, yurt dışı imkânı, hatta cinselliği kullanarak Müslümanları Hristiyan yapınız."*⁵⁵

Rus Oryantalizmi üç temel kaynaktan ibarettir:

- ❖ Ameli uygulama veya pratik Oryantalizm; askeri ve diplomatik kurumlara hizmet ve dış ticaret çıkarlarını sağlamaktadırlar. Bunun temel parçası ise Doğu'daki Rus Ortodoks kilisesinin misyonerlik faaliyetleridir.
- ❖ Geleneksel (genellikle dini); Rus İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren, Doğu uluslarının ilmi okulları, hem kendi hem de komşu ülkelerin ulusal kültürünü ve tarihini incelemiştir.
- ❖ Batı Oryantalizmi; Batı Avrupa'dan Rusya'ya bilim adamlarının çağırılması ve Batı çalışmalarını Rusça'ya çevirme hareketidir.⁵⁶

Doğu'ya olan merakını İ. S. Smirnov adlı Rus Oryantalisti şöyle izah etmiştir: *"Kimileri Doğu'da manevi değerleri aramıştı, böylece diğer kültürleri anlamaya çabalamıştı. Kimileri ise Avrupa'yı güçlendirme gücü olarak Doğu'yu hayal etmişlerdir. Diğerleri Rusya da Doğu zekâsının ve Avrupa medeniyetinin birleşimini özel "sentetik" maneviyat imkânı olarak görmüşlerdir."*⁵⁷

⁵³ Ye. İ. Maletov, *Antologiya Hojeniy Russkih Puteşestvennikov XII-XV Veka*, Moskova: Direct Media, 2014.

⁵⁴ Louis Massignon (1883-1962) Fransız bilim adamı, Oryantalist, Arapça ve İslam dininin uzmanıdır. Bkz. A. A. Juravskiy, *Lui Manssin'on i Sovremennoe Katoliçeskoe İslamovedenie*, Moskova: Nauka, 1990.

⁵⁵ Zeki Arslantürk, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri: Tartışmalı İlmî Toplantı*, 17-18 Nisan 2004, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 379.

⁵⁶ P. M. Şastitko, a. g. e.

⁵⁷ İ. S. Smirnov, *Vse Videt, Vse Ponyat. Zapad i Vostok Maksimiliana Voloşina*, Moskova: Vostok-Zapad, 1989, s. 175.

Doğu, Rusya'ya göre, Fransa, İngiltere ve diğerleri için olduğu gibi denizaşırı topraklar olmamıştı. Çünkü Rusya için Doğu evinin bir parçası haline gelmiştir. Bu yüzden Rus Oryantalizm'i ve devletin siyaseti öyle geliştirmiş ki Ruslar kendilerini Doğu ile tanımlamışlardır. Rusya İmparatorluğu'na giren Doğulular'ın ve Asya topraklarında yaşayan halkın anlayışı ile ilgisini dikkate alarak bir siyaset yürütmek zorunda kalmışlardır. Zira onları Ruslar'ın yaşamına entegre etmek gerekmiştir.

Rusya tarihi Rus Oryantalizm'i ile iç-içe olmuştur, çünkü her ikisi de birbirlerine bağlı olarak gelişmiştir. Rus Oryantalizm'inin yapısı şöyle sıralanabilir:

- Ülke veya bölgelere göre bölünmesi prensibi (Doğu'nun belirli bir ülkesini araştırma);
- Kaynakça prensibine göre bölünmesi, temelde kaynağı ele almaktadır (Arabistik, İranistik, Türkoloji vs.);
- İlmin türüne, anıtların karakterine ve araştırma metoduna göre bölünme prensibidir (tarih, arkeoloji, etnografya, epigrafi, felsefe, din, nümizmatik, sanat, dil bilimi vs.).⁵⁸

İlmin pratiğinde ise bu araştırma yapısının yöntemleri birbirleriyle iç-içe geçmektedir. Oryantalizm'in çeşitli dallara bölünmesi ve aynı zamanda bu dalların birbirlerine bağlı olduğunu daha net anlamak için N. İ. Konrad⁵⁹ adlı Rus Oryantalist'inin, bilimsel Oryantalizm hakkında görüşüne bakmamız yeterlidir: "*Bilimsel Oryantalizm filoloji olarak doğmuş ve filolojik anıtsal tarif ilmi olarak kendi tarihsel manasında oluşmuştur.*"⁶⁰ Örneğin, Sinoloji dalını öğrenmek için Çin'in anıtlarıyla tanışmak, onların hakiki dillerini, sonra onların en eski bilim adamlarının eserlerini incelemek gerekmektedir. Bu nedenle Rusya'da tarih ve filoloji ilmi birleştirilmiştir.⁶¹ Zira onlara göre her tarihçi bir filolog olmalı ve her filolog bir tarihçi olmalıdır.

Rusya'da Oryantalistler'e bazı dönemlerde devlet maddi destek vermektedir, bazen ise aksine zorluk çıkartmaktadır. V. M. Alekseev⁶² Rus Oryantalizm'inde Sinoloji

⁵⁸ A. M. Kulikova, *Rossiyskoe Vostokovedeniye XIX Veka v Litsah*, Saint Petersburg: Arhiv Rossiyskogo Vostokovedeniya, 2001, ss. 173-174.

⁵⁹ Nikolay İyosifoviç Konrad (1891-1970) Rus ve Sovyet Oryantalisti, hem Japon hem Çin dillerinin, kültürlerinin hem de klasik literatürün tercümanı ve uzmanıdır. Bkz. E. V. Badaev, *Rol' N. İ. Konrada v Razvitiı Sovetskogo Vostokovedeniya v 1940-e Godı*, S. 6, Kuzbas: Vestnik Kuzbasskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Universiteta, 2006, ss. 151-155.

⁶⁰ N. İ. Konrad, *Zapad i Vostok*, Moskova: Nauka, 1966, s. 7.

⁶¹ <http://hist-phil.ru/history/> (09.12.2015).

⁶² Vasiliy Mihayloviç Alekseev (1881-1951) Rus Oryantalisti ve Sinoloji uzmanıdır. Bkz. A. İ. Kobzev, *Arhiv Rossiyskoy Kitaistiki*, C. 1, Moskova: Nauka, 2013, ss. 505-525.

hakkında şöyle bahsetmiştir: “*Rus Oryantalizm’inin Sinoloji geçmişi zor ve acı verici anılardan ibarettir... Aynı zamanda tüm bilim adamları bu ağır hayatlarına rağmen bir dakika bile üşenmeden çalışıp çabaladılar... Onlar kendi çalışmalarını yayınlamak için para bulamayıp en düşük kaliteli kâğıdı kullanırken çoğunun da eserleri sadece vefatlarından sonra yayınlanabildi. V. P. Vasilyev⁶³ kendi Budizm incelemeleri hakkında çok ciltli eser yazdı, ancak bir türlü yayınlamadı. Bu nedenle çaresizce o eserlerini odasının köşesine topladı. Bunlardan haberi olmayan hizmetçisi bu eserleri soba yakmak için kullandı.*”⁶⁴

2. 1. Rus Oryantalizmi’nde Türkoloji

XI. yüzyılda Kiev Knezliği’nin oluşumundan önce Doğu Slavlar’ı Türkî kabilelerle ilişkileri vasıtasıyla Türkî dilleri hakkında bilgiler edinmişlerdir. XIII-XV. yüzyıllarda Moğol istilasının neticesinde bilgilerini pratiğe dönüştürmeye başlamışlardır. XV. yüzyılın sonu - XVI. yüzyılın başlarında resmî tercümanlar Türkçe’den, Kazan ile Kırım Tatarca’sından çeviriler yapmaya başlamış ve Türkî sözleri yabancı dilleri “*azbukovnik*”ta (terminolojik sözlük) yorumlanmıştır. Tüm bunlar tarihe, etnografyaya, Türkî dillere olan merakın uyanmasına ve bilimsel Türkoloji ilminin doğmasına sebep olmuştur. I. Petro zamanında Sibiryâ’nın Türkî dillerinin incelemeleri başlamıştır. 1725 yılında Saint Petersburg Bilimler Akademisi’nin kuruluşuyla toplanan bilgiler sistematikleşmiştir.

XVIII. yüzyıla kadar Rus Oryantalizm’inde Türkî halkları ve Türkler hakkındaki bilgiler “*Povesti Vremennih Let*” (Geçmiş Yılların Hikâyesi), “*Povest O Vzatii Tsargrada*” (İstanbul’un Ele Geçirilişi Hakkında Hikâye) gibi Rus kroniklerinde bulunmaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ise Rus Oryantalizm’inde Türkoloji dalı oluşmaktadır. Sagit Halfin⁶⁵ ile İyosif Giganov⁶⁶ Rusya’da Türkoloji’nin babaları olarak

⁶³ Vasiliy Pavloviç Vasil’ev (1818-1900) Rus ilim adamı, Sinoloji, Buddoloji ve Sanskritoloji uzmanıdır. Bkz. A. N. Hohlov, *Pekinskiy Dnevnik V. P. Vasil’eva*, Moskova: Nauka, 1991.

⁶⁴ <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XX/1900-1920/Alekseev/text62.htm> (12.12.2015).

⁶⁵ Sagit Halfin (1732-1785) – Tatar asıllı dil uzmanıdır. Kendisi Kazan jimnazisinde Kazan Tatarca’sını öğretmiştir. Ayrıca Rusça-Tatarca iki ciltlik ilk sözlüğünün ve ilk Kazan Tatarca “*Elifbe*” alfabesinin de müellifidir. Sagit Halfin’in oğlu ve torunları da aynı mesleğin devamcısı olmuşlardır, hatta ilerideki kuşakları arasında ise ceditizmin temelcileri de bulunmaktadır. Bkz. Rubis Zaripov ve Landış Fazullina, *Bişerem-Telençe Tamak*, Kazan: İhlas, 2012; N. İ. Veselovskiy, “*Halfin*”, C. 21, Saint Petersburg: *İz Pod Nabludeniye Predsedatelya İmperatorskogo Russkogo İstoriçeskogo Obščestva A. A. Polovtsova*, 1901, s. 270.

⁶⁶ Giganov İyosif tahminen 1764 yılında Sibiryâ’da doğup 1800 yılında vefat etmiştir. Giganov İyosif Tobolsk’taki Sofiye Katedrali’nde bir papazdı. Tobolsk Ruhani Semineri’nde Tatar sınıfın öğretmeniydi. Kendisi Rus - Sibiryâ Tatarca sözlüğü, grameri gibi çalışmaları ile tanınmıştır. Bkz. N. A. Biryukov, *Oçerki İz İstorii Tobolskoy Duhovnoy Seminarii*, S. 17, Tobolsk: Tobolskiye Yeparhialniye Vedomosti, 1903, ss. 264-265.

bilinmektedir. Her ikisi de Tatarca'nın kendi bölgelerine ait lehçelerinin uzmanı olmakla birlikte ortaya yeni ve ilk eserler çıkarmışlardır. Biri İslam dinine, diğeri Hristiyan dinine mensup olmakla birlikte ikisi de dindardır. Bir diğeri husus ise onların Rus ırkına veya gayrimüslimlere ders vermeleridir. Ayrıca maddi sıkıntıları nedeniyle kendi çalışmalarını yayınlamakta bile zorlanmışlardır.

XIX. yüzyılın ortasında Türkoloji kompleks bir disiplin olarak Türkî dilleri, literatürü ve tarihi anıtları, kısmen nümismatiği, etnografyayı, Türkî halkların folklorunu inceleyerek gelişmiştir. Ayrıca Ortodoks Ruhani Misyonerliği'nde yetişen bilim adamlarının da Türkoloji ilminde önemli rolü bulunmaktadır. Bu yüzyıla has özellikleri ile şöhret kazanan bazı bilim adamları şunlardır: H. D. Fren,⁶⁷ O. İ. Senkovskiy, A. K. Kazimbek,⁶⁸ A. O. Muhlinskiy,⁶⁹ O. N. Betlingk,⁷⁰ L. Z. Budagov,⁷¹ P. M. Melioranskiy⁷² ve F. E. Korş.⁷³

1863 yılında Saint Petersburg'un Doğu Dillerinde Doğu Tarih Bölümü oluşturduktan sonra Türkoloji dalında Türkî halkların tarihi gelişmiştir. Bu tarihçilerden

⁶⁷ Hristofor Danilovich Fren (1782-1851) Alman asıllı Oryantalist akademisyendir. H. D. Fren nümizmat, Arabist olmakla birlikte 1807-1815 yıllarında Kazan Üniversitesi'nde, 1817 yılından beri ise Saint Petersburg Bilim Akademisi'nde görev almıştır. İsim dizinine bkz. İ. Yu. Kraçkovskiy, *Oçerki po İstorii Russkoy Arabistiki, İzbrannıye Soçineniya*, C. 5, Leningrad: Akademia Nauk, 1958.

⁶⁸ Mirza Kazım-Bek veya Aleksandr Kasimoviç Kazem-Bek (1802-1870) Azerbaycan asıllı Oryantalist'tir. Kendisi Farsça, Azerbaycan'ca, Rusça, Tatarca, Türkçe, Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve İbranice dillerini ileri derecede bilmekteydi. 1823 yılında Hristiyan dinini tercih etmiştir. Bkz. Zelimhan Soltayev, *Rus Oryantalistlerinin Siyer Çalışmaları (19 ve 20. Yüzyılları)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, ss. 2-3; Elçin Abdullayev, *Mirze Kazimbey'in Tarihi Siyasi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

⁶⁹ Anton Osipoviç Muhlinskiy (1808-1877) Polonyalı Rus Oryantalist'i ve Türkoloji uzmanıdır. Türk dili bölümünde görev yapmıştır. Ayrıca A. O. Muhlinskiy "Osmanskaya Hrestomatiya" (Osmanlı Kronikleri) eserini ile meşhur olmuştur. Bkz. B. M. Dantsig, *Blijny Vostok v Russkoy Nauke i Literature*, Moskova: Nauka, 1973, s. 133.

⁷⁰ Otto von Böhtlingk veya Otto fon Betlingk (1815-1904) Alman ve Rus Hindoloji uzmanıdır. Betlingk Doğu dillerinden Arapça, Farsça ve Sanskrit gibi dilleri bilmektedir. Betlingk Yakut dilinin sözlüğü ve gramerinin yapılması ile meşhur olmuştur. Bkz. A. A. Burıkin, *Betlingk i Yakutskoe Yazıkoznaniye*, Yakutya: SO RAN, 2005, ss. 38-40.

⁷¹ Lazar' Zaharoviç Budagov (1812-1878) Ermeni asıllı Türkoloji uzmanı olan Rus Oryantalist'idir. L. Z. Budagov Türkçe-Tatarca sözlüğünü hazırlamıştır. Detaylı bilgiler için bkz. A. N. Kononov, *Biobibliografiçeskiy Slovar' Oteçestvennih Türkologov. Dooktyabr'skiy Period*, Moskova: Nauka, 1974, ss. 130-131.

⁷² Platon Mihayloviç Melioranskiy (1868-1906) Türkoloji uzmanı olan Rus Oryantalist'idir. P. M. Melioranskiy Türkî dilleri ile birlikte Farsça, Arapça gibi dilleri de bilmıştır. Bkz. A. N. Kononov, *Türkolojiçeskiy Sbornik 1972*, Moskova: Nauka, 1973, ss. 18-51, 141-186, 395.

⁷³ Fedor Evgen'eviç Korş (1843-1915) Rus filoloji klasiği, Slavist ve Oryantalist'tir. F. E. Korş çeşitli Avrupa ve Doğu dillerini bilmektedir. Ayrıca Korş klasik filoloji, Hindoloji, Slavyanovedenie (Slav ırkının bilimi), literatür tarihi gibi çeşitli çalışmaları da mevcuttur. Bkz. N. K. Dmitriev, *Fedor Evgen'eviç Korş*, Moskova: Moskovskiy Universitet, 1962.

bazıları şunlardır: V. V. Grigor'ev,⁷⁴ P. S. Savel'ev,⁷⁵ N. Ya. Biçurin,⁷⁶ V. G. Tizengayzen,⁷⁷ V. V. Vel'yaminov-Zernov,⁷⁸ N. V. Hanikov,⁷⁹ İ. N. Berezin,⁸⁰ V. D. Smirnov,⁸¹ N. İ. Veselkov⁸² vb.

Tahminen 1860 yıllarında N. İ. İl'minskiy⁸³ ile V. V. Radlov⁸⁴ çalışmaları ile Türkî dillerini yeni usulle incelemeye başlamışlardır. Yeni usule göre antik ve orta asır Türkî anıt yazılarının incelenmesi, dillerinin karşılaştırmalı araştırması, ortak Türk sözlüğünün oluşturulması gibi yöntemler uygulanmıştır.

XIX. yüzyılın sonundan itibaren Orta Asya halklarının tarihi incelemesi V. V.

⁷⁴ Vasilij Vasil'eviç Grigor'ev (1816-1881) Rus asıllı tarihçi ve Oryantalist'tir. Bkz. N. İ. Veselkov, *Vasilij Vasil'eviç Grigor'ev: po Ego Pis'mam i Trudam 1816-1881*, Saint Petersburg: Tipografiya i Hromolitografiya A. Tranşelya, 1887.

⁷⁵ Pavel Stepanov Savel'ev (1814-1859) Rus asıllı arkeolog, Arabist, nümizmat ve Oryantalist'tir. Bkz. V. V. Grigor'ev, *Jizn i Trudi P. S. Savel'eva*, Saint Petersburg: İmperatorskaya Akademia Nauk, 1861.

⁷⁶ Nikita Yakovleviç Biçurin (1777-1853) Rus Ortodoks kilisesinde arhimadrit (1802-1823), seyyah, Oryantalist ve ilk Rus Sinoloji uzmanıdır. Bkz. P. V. Denisov, *Slovo o Monahe Yakinfe Biçurina*, 2. Baskı, Çeboksar: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo, 2007, ss. 26-27; V. S. Myasnikov, *Valamskaya Ssilka N. Ya. Biçurina, Problemi Dal'nego Vostoka*, S. 1, Moskova: RAN, 1986, ss. 113-121; V. S. Myasnikov, *Valamskaya Ssilka N. Ya. Biçurina, Problemi Dal'nego Vostoka*, S. 2, Moskova: RAN, 1986, s. 121.

⁷⁷ Vladimir Gustavoviç Tizengauzen (1825-1902) tarihçi, arkeolog, nümizmat ve Oryantalist'tir. Tizengauzen soylu bir aileden gelmektedir. V. G. Tizengauzen Altın Orda ile ilgili iki ciltlik eseri vardır. Bu esere zamanında Rusya'nın komşu ülkelerinde ilgi duyulmasına rağmen Sovyet Rusya'da sansürden geçememiştir. Bkz. A. A. Romaskeviç, S. L. Volin, *İzveçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobranniy V. G. Tuzengayzenom*, C. 2, Moskova ve Leningrad: Akademia Nauk SSSR, 1941, ss. 3-12.

⁷⁸ Vladimir Vladimiroviç Vel'yaminov-Zernov (1830-1904) Rus Oryantalist, tarihçi, gizli danışmandı. Vel'yaminov Hokand Hanlığı hakkında 322 tanınmış eser yazmıştır. Diğer eserleri Altın Orda'nın diğer hanlıklarının, Kürtlerin tarihleri gibi çalışmaları bulunmaktadır. Bkz. V. V. Vel'yaminov, V. V. Zernov, *Nekrolog. İstoriçeskiy Vestnik*, S. 3, Saint Petersburg: Nauka, 1994.

⁷⁹ Nikolay Vladimiroviç Hanikov (1822-1878) ünlü seyyah ve Rus Oryantalist'idir. N. V. Hanikov Doğu dilini merakla öğrenmiş ve Doğu ile ilgili çalışmalar yazmıştır. Bkz. N. A. Halfin ve E. F. Rassadina, *N. V. Hanikov – Vostokoved i Diplomat*, Moskova: Nauka, 1977.

⁸⁰ İl'ya Nikolaeviç Berezin (1818-1896) Rus Oryantalist'i, Türkolog, İranistik, Mongolist ve aynı zamanda gizli danışman olmuştu. İ. N. Berezin hem Kazan hem de Petersburg Üniversitesi'nde görev yapmıştır. Daha detaylı bilgiler için bkz. V. V. Barthold, *İ. N. Berezin kak İstoriç*, C. 2, Leningrad: Zapiski Kollegii Vostokovedov Pri Aziatskom Muzee AN SSSR, 1926.

⁸¹ Vasilij Dmitrieviç Smirnov (1846-1922) Rus asıllı Oryantalist ve Türkoloji uzmanıdır. Bkz. A. P. Grigor'ev, *Hronologiçeskiy Pereçen' Trudov V. D. Smirnova i Literaturı o Nem*, Moskova: Türkologiçeskiy Sbornik, 1973, 1975.

⁸² Nikolay İvanoviç Veselovskiy (1848-1918) Rus asıllı Oryantalist, arkeolog, göçebe ve Orta Asya tarihçisidir. Bkz. V. V. Barthold, *Veselovskiy kak İssledovatel Vostoka i İstoriç Russkoy Nauki*, C. 25, Saint Petersburg: Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya RAO, 1921, ss. 337-335.

⁸³ Nikolay İvanoviç İl'minskiy (1822-1891) Rus Oryantalist'i, pedagog-misyoneri, bibleist ve Türkolog'dur. Bkz. G. F. Blagova, "Nikolay İvanoviç İl'minskiy kak İssledovatel' Türkmenskikh Dialektov", *Moskova: Voprosı Yazikoznaniya*, S. 6, (2005), ss. 97-114; Alagöz Çağrı, *Nikolay İl'minskiy'den Rusya Federasyonu'na Kalan Kurumsal Bir Miras: Ruslaştırma Politikaları ve Yansımalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

⁸⁴ Vasilij Vasil'eviç Radlov (1837-1918) Alman asıllı Rus Oryantalist'i, Türkolog, etnograf, arkeolog, tahminen 150 eser yazmıştır. Bkz. A. M. Reşetov, *Akademik V. V. Radlov, Vostokoved i Muzeved (Osnovnie Etapı Deyatelnosti)*, Saint Petersburg: Materialı Godiçnoy Nauçnoy Sesii, 2002, ss. 95-101; V. B. Pomelov, "Prosvetitelsko-Pedagogiçeskaya Deyatel'nost V. V. Radlova," *Kirov: Vestnik Vyatskogo Gosudarstvennogo Gumanitarnogo Universiteta*, S. 6, (2013), ss. 136-141.

Barthold'un kaliteli katkısıyla değişikliğe uğramıştır. V. V. Barthold önemli sosyal ve ekonomik sorunları ortaya koymuş, Yakın Doğu halklarının dillerindeki bilimsel tarihsel kaynakları da ilme sokmuştur. XIX-XX. yüzyıllarda ise Türkoloji'de Türk kökenli bilim adamlarının katkıları da görünmeye başlamaktadır. Örneğin: Ç. Ç. Valihanov,⁸⁵ K. Nasırı,⁸⁶ M. F. Ahundov,⁸⁷ İ. Altınсарin,⁸⁸ N. F. Katanov⁸⁹ gibi bilim adamları bunlardan bazılarıdır.

Şarkiyatçılar arasında Rus ve Türk toplumların benzerliklerini ortaya çıkarmaya çalışanlar da bulunmuşlardır. XIX. yüzyıllarda yaşayan Olga Lebedeva⁹⁰ Türkler'e karşı dostlukla ve İslamiyet'e saygılı bir şekilde yaklaşmıştır. Ayrıca Olga Lebedeva'ya göre

⁸⁵ Çokan Çingisoviç Valihanov (1835-1865) Kazak asıllı bilim adamı, tarihçi, etnograf, folklorist, seyyah, istihbaratçı ve maarifçidir. Kazak okulunda eğitim görmüş, aynı zamanda Kıpçak-Çağatayca, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiştir. Sonraki yıllarında ise Fransızca, Almanca gibi dilleri öğrenmesi çeşitli çalışmaları incelemesine vesile olmuştur. Bkz. M. O. Auezov, "F. M. Dostoevskiy ve Çokan Valihanov", *Drujba Narodov*, Moskova: İzdatelst'vo Sovetskoy Pisatel', S. 3, (1956), ss. 154-155; N. J. Sagandikova, "Filologičeskie İzskaniya Çokana Valihanova", S. 1, Almatı: *İzvestiya Natsional'noy Akademii Nauk Respubliki Kazahstan (NAN RK) Obtčestvo i Gumanitarnih Nauk*, (2012), ss. 77-79.

⁸⁶ Gabdel'kayum Gabdenasirovich Nasırov veya Kayum Nasırı (1825-1902) Kazan Tatar asıllı bilim adamı, etnograf, edebiyatçı ve XIX. yüzyılın aydını olarak bilinmektedir. Kayum Nasırı Türkçe, Arapça, Farsça, Kazan Tatarca ve Rusça'yı bilmektedir. Bkz. L. P. Sadıkova, *Kayum Nasıri – Osnovopolojnik Tatarskoy Literaturного Yazıka*, Kazan: Gosudarstvenniy Tehniçeskiy Universitet, 2008, ss. 65-70.

⁸⁷ Mirza Fatali Ahundov (1812-1878) Azerbaycan asıllı ilim adamı, şair, yazar, materyalist filozofu, modern Azerbaycan edebiyatının kurucusudur. Ahundov bazı görüşlere göre İslam dininin Şia mezhebine mensuptu. Hatta ateist olduğu görüşü de mevcuttu. Çünkü onun dine karşı sert eleştirileri bulunmaktadır. Bkz. Ali İhsan Kürekci, *Mirza Fetali Ahundov'un Eserlerinde Halk Kültürü Unsurları*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

⁸⁸ İbray (İbray/İbray) Altınсарin (1841-1889) Kazak asıllı eğitimci, dilbilimci, yazar, etnograf ve folkloristtir. Rus grafiğine uygun Kazakça alfabe yapmaya çalışmıştır. Rus yazarların eserlerini Kazakça'ya çevirmiştir. Böylece Kazak halkının laik eğitime ısınmasına yardımcı olmuştur. Bkz. Sinan Akgül ve Mitat Durmuş, "18. ve 19. Yüzyıllarda İlminski'nin Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan'ın Milli Eğitim Politikası ve İbray Altınсарin," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Sonbahar, (2009), ss. 197-205; Ayan Ekrem, "Kazak Bozkırında İlk Öğretmen-İbray Altınсарin," *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 6, Mayıs, (2013), ss. 31-41.

⁸⁹ Rusça Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922) ve Hakasça ise Pora Hızıl oğlu olarak iki isimle hitap edilmektedir. N. F. Katanov Doğu Türk diller üzerine araştırmalarıyla tanınmıştır. N. F. Katanov Türkolog, etnograf, folklorist, halkbilimci ve ilk Hakas profesörüdür. Bkz. P. O. Rıkin, *Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva*, Kızıl: TİGİ Pri Pravitelstve RT, 2011, ss. 359-383.

⁹⁰ Olga Sergeevna Lebedeva 1854-1909 yıllarında yaşayan Rus Şarkiyatçı ve mütercimdir. Olga Lebedeva Osmanlı İmparatorluğu'nda Rus klasik eserlerinin tercümesini yapmıştır. Bu eserlerin mütercimi olarak kendi ismi yerine "Gülнар Hanım" lakabını kullanmıştır. Olga Lebedeva Rusça'dan gayri Fransızca, Almanca, İngilizce, Tatarca, Osmanlıca, Arapça ve Farsça gibi dilleri bilmekteydi. Hayatı hakkında daha teferruatlı bilgiler için bkz. Ömer Faruk Akün, "Gülнар Hanım", *DİA*, İstanbul: DİA, 1996, C. 14, ss. 243-248; Türkan Olcay, "Olga Sergeevna Lebedeva i Ee Vklad v Russko-Turetskie Literaturme Svyazi", *Problemi Filologii. Yazık i Literatura*, Moskova: MGGPU, 2010, ss. 121-126, http://psyjournals.ru/files/32866/philology_2010_1_Oldzhay.pdf (12.10.2017); Türkan Olcay, "Olga Lebedeva (Madame Gülнар): a Russian Orientalist and Translator Enchants the Ottomans", *Slovo*, Vol. 29, No. 2, Summer, (2017), ss. 40-71, <http://discovery.ucl.ac.uk/1558245/1/4.%20Olcay.pdf> (30.10.2017); A. G. Karımullin, "O. S. Lebedeva-Gul'нар Hanım", S. 3, *Narodı Azii i Afriki*, (1977), ss. 146-152.

Türkler ile Ruslar arasında ortak noktalar bulunmaktadır. Bu noktalar her iki milletin de büyük ve bereketli topraklara sahip olmalarıdır. Aynı zamanda Olga Lebedeva Türk halkının hakkında iyi kalpli ve dindar olduğunu, bu yüzden hem Müslümanlar'a hem diğer din kardeşlerine, hatta bütün canlı varlıklara karşı merhametle yaklaştıklarını da ifade etmektedir.⁹¹ Ayrıca Olga Lebedeva 1902 yılındaki XIII. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi'ne katıldığında Müslüman kadınların çeşitli dönemlerde yüksek kademede bulunduğundan söz etmiştir. Bunun yanı sıra İslam dininin kadınlara eğitimde ve sosyal yaşamda engel olmadığını, sadece zamanla İslam dini yanlış yorumlanmaya başladığından beri bu durumun değiştiğini zikretmiştir.⁹²

Olga Lebedeva'nın zikredilen görüşüne Kasım Emin⁹³ de katılmıştır. Hatta bu konu üzerine eserler yazmış ve bu tarihten sonra bilim adamları arasında kadın ve onun hakları konulu tartışmalar canlanmış ve günümüze kadar devam ede gelmiştir.⁹⁴

1917 yılında başlayan Rusya devrimlerinden sonra Bolşeviklerin veya Komünistlerin hükümeti başlamıştır. Onların da Rusya Oryantalizm'ine katkıları bulunmuştur. Örneğin kullanılan alfabeden Latin alfabesine geçilmesine çok çaba sarf etmişlerdir. Yeni alfabe, dolayısıyla yeni sözlükler ve ders kitaplarına, aynı zamanda bu yeni alfabeği öğreten öğretmenlere de maddi destek sağlamışlardır. Formalite olarak bu ısrarlı yeni değişikliğin sömürülen masum halkın gelişmesine yönelik olduğunu göstermişlerdir. Hâlbuki bu tür değişiklikler daha çok dine düşkün topluluklara yönelikti. Ayrıca bu değişiklikler Arap alfabesinden uzaklaşmaya, böylece dindaşlarından ve en önemlisi dinî otoritelerden uzak bir yazı kullanılmasına vesile olacaktır.⁹⁵ Bu hedefler ile alfabe bir sürü değişikliğe uğramış ve halka yardımcı olmak

⁹¹ A. İ. Shirman, *Lev Tolstoy i Vostok*, Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1960, ss. 405-406.

⁹² *Etnografiçeskoe Obozrenie*, ed. V. E. Miller ve N. O. Yançuk, God. 15, No. 3, Moskova: İzdaniye Etnografiçeskogo Otdela İmperatorskogo Obştçestva Lübiteley Yestestvoznaniya, Antropologii i Etnografii, Sostoyatçago pri Moskovskom Universitete, 1903, ss. 215-216.

⁹³ Kasım Emin veya tam adı Kasım b. Muhammed Bek Emin, 1863-1908 tarihlerinde yaşayan Mısırlı yazardır. Kadın hakları savunuculuğu ile tanınmıştır. Kasım Emin, “el-Mer'etü'l-Cedide (Modern Kadın)”, “Tahrîrü'l-Mer'e (Kadının Hürriyeti)”, “Abudiat al-Mara (Kadınların Köleliği)” gibi eserler yazmıştır. Bkz. Fetih en-Neklavi, “Kasım Emin”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2001, C. 24, ss. 541-542.

⁹⁴ Teferruatlı bilgiler için bkz. Erich Fromm, *Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları*, çev. Acar Doğanün, haz. Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1998; Zekiye Demir, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997; Ayşe Güç, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, (2008), ss. 649-673.

⁹⁵ Ekler bölümünde (Ek. 4) örnek olarak Kazan Tatarca'sının alfabe değişikliği gösterilmiştir. Bkz. Sagit Halfin, *Azbuka Tatarskogo Yazıka*, Moskova: Peçetano Pri İmperatorskom Moskovskom Universitete, 1778; Şahin Erdal, “Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabesi Mücadelesi”, İstanbul: *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 199, Temmuz (2003), ss. 42-45; İlyas Kamalov, *Avrasya Fatihî Tatarlar*, İstanbul: Kaknüs, 2007, ss. 223-226.

yerine kafa karışıklığına neden olmuştur. Çünkü önce kolay Arap alfabesi, sonra Latin, peşinden Kiril alfabesi olunca kuşaklar arasındaki ip kopmuştur.

Sovyet ve önceki Türkoloji dalı, yeni metot ve hedefleri farklılaşmakla birlikte Rus Oryantalizm'inin genel hatlarını kurmuşlardı. Örneğin, Sovyet Türkolojisi'nin karakteristik özelliklerinden biri SSCB'nin Türkî halkların yaşadığı bölgelerde kendi ırklarından bilim adamlarının çalıştığı çok sayıda bilimsel kurumlar oluşturmasıdır. Bu çerçevedeki: V. D. Smirnov, V. A. Bogoroditskiy,⁹⁶ A. N. Samoyloviç,⁹⁷ S. E. Malov,⁹⁸ N. İ. Aşmarin,⁹⁹ A. Ye. Krımskiy,¹⁰⁰ P. A. Falev,¹⁰¹ V. A. Gordlevskiy¹⁰² gibi hem Sovyet öncesi hem sonrası faaliyetlerini sürdüren bilim adamlarının Rus Oryantalizm'inde önemli rolleri bulunmaktadır.

SSCB'de Türkoloji'nin lengüistik (dilbilimi) problemi Oriental Bilimleri Enstitüsü'nün (İVAN) Moskova ve Leningrad şubelerinde incelenmiştir. Aynı zamanda SSCB Bilimler Akademisi'nin Dilbilimi Enstitüsü'nde, Şarkiyat Enstitüleri'nde ve Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Dağıstan, Kazan ve Başkurt Bilim Akademisi'nin şubelerinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca özel araştırma merkezleri Karapapaklar, Tuva, Çuvaşistan, Dağlık-Altay, Hakas otonom

⁹⁶ Vasilij Alekseeviç Bogodinskiy (1857-1941) Rus dilbilimcisi, Slavist, Türkoloji uzmanıdır. Bkz. N. A. Andramonova, L. K. Bayramova, *Vasilij Alekseeviç Bogoroditskiy (1857-1941)*, Kazan: Kazanskiy Universitet, 2002.

⁹⁷ Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç (1880-1938) Rus asıllı Oryantalist, folklorist, filoloji ve Türkoloji uzmanıdır. 1937 yılında hapsedilmiş suçlardan biri ise Pantürkizm'in düşüncesini yayması olmuştur. Bkz. S. M. Abramzon, *Türkolojiçeskiy Sbornik 1974*, Moskova: Nauka, 1978, ss. 168-197; F. D. Aşnin, *Türkolojiçeskiy Sbornik 1974*, Moskova: Nauka, 1978, ss. 8-27, 262-292.

⁹⁸ Sergey Efimoviç Malov (1880-1957) Rus asıllı Sovyet dilbilimcisi, Türkoloji uzmanı ve Antik Türkî Rum yazılarının tercümanıdır. Bkz. S. M. Abramzon, *Etnoğrafiçeskie İsledovaniya S. E. Malova*, Moskova: Nauka, 1978, ss. 12-25.

⁹⁹ Nikolay İvanoviç Aşmarin (1870-1933) Rus asıllı Türkoloji ve dil uzmanıdır. Bkz. V. G. Yegorov, *N. İ. Aşmarin Kak İsledovatel' Çuvaşskogo Yazıka. K 75-Letiyu so Dnya Rojdeniya*, Çupaşkar: Çuvaşizdat, 1948.

¹⁰⁰ Agafangel (Agatangel) Yefimoviç Krımskiy (1871-1942) veya A. Hvan'ı lakabı ile tanınan Rus Oryantalist'idir. A. Ye. Krımskiy Rusya, Ukrayna ve Sovyet tarihçisi, yazar, mütercim, Türkolog ve Sami dilleri uzmanıdır. A. Ye. Krımskiy'in Kırım Tatarlar'ının dillerinin ve kültürlerinin araştırmasında önemli rolü olmuştur. A. Ye. Krımskiy baba tarafından Kırım Tatarlar'ı iken anne tarafı ise Polonyalı'dır. 1920'den 1939 yıllarına kadar Ukrayna milliyetçiliği yüzünden siyasi zulümle karşı karşıya kalmıştır. 1941 yılında ise sebepsiz hapsedilmiş ve Kazakistan'a sürgüne gönderilmiştir. Bkz. Bahadır Alioğlu, *Rus Oryantalist Agafangel Egimoviç Krımskiy'nin Hayatı ve İslam Tarihi Üzerine Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013; K. İ. Gurnitskiy, *Agafangel Yefimoviç Krımskiy*, Moskova: Nauka, 1980.

¹⁰¹ Pavel Aleksandroviç Falev (1888-1922) Rus Türkoloji uzmanıdır. Bkz. B. V. Lunin, "Jizn i Trudi Vostokoveda-Türkologa Pavla Aleksandrova Faleeva. 1882-1922," Taşkent, *Obtçestvennie Nauki v Uzbekistane*, S. 9, (1967), ss. 43-48.

¹⁰² Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy (1876-1956) Sovyet Rus Oryantalisti, Türkoloji: Türk dili, literatürü, folkloru ve Osmanlı tarihinin uzmanıdır. Bkz. E. E. Bertel'e, *Akademiku V. A. Gordlevskomu K 75-letiyu*, Moskova: AN SSSR, 1953.

bölgelerinde, hatta SSCB Bilimler Akademisi'nin Sibirya, Yakut ve aynı zamanda Ermeni ve Gürcü Bilimler Akademisi'nde tarih, filoloji, felsefe bölümü bulunmaktaydı. Moskova Devlet Üniversitesi'ndeki Asya, Afrika ülkeleri Enstitüsü'nde; Leningrad Devlet Üniversitesi'nin Şarkiyat Fakültesi'nde, Alma-Ata, Aşkabat, Bakü, Kazan, Nalçık, Semerkant, Taşkent, Tiflis, Ufa, Frunze, Çupaşksar, Yakutsk ve diğer eğitim kurumlarında Türkoloji uzmanlarının çalışmaları gerçekleşmiştir.¹⁰³

1973 yılının 11 Eylül'ünde SSCB Bilimler Akademisi'nin Tarih ve Filoloji bölümünde Sovyet Türkoloji Komitesi (RKT) kurulmuştur. Günümüzde de bu komite faaliyetlerini devam ettirmektedir. Onun temel görevleri ise şunlardır:

- Türkoloji çerçevesinde koordinasyon ve bilimsel araştırma çalışmalarında temel yönleri bulmak.
- Yabancı Türkologlar (Doğu Bilim Adamları) ile bilimsel ve toplumsal ilişkileri, organizasyonları gerçekleştirmek.
- Uluslararası kongreleri, sempozyumları ve Türkologlar'ın konferanslarını düzenlemek; Rusya Federasyonu'nda gerçekleşen uluslararası Türkologlar'ın kongre ve sempozyumlarının malzemelerini yayınlamak.
- Rusyalı bilim adamlarının uluslararası kongre, sempozyum ve konferanslara katılmasını sağlamak ve bu programlar hakkında teklifler geliştirmek.
- Rusya ve dış ülkelerde gerçekleşen araştırmalar hakkında bilgilenmek. Aynı zamanda Türkoloji'nin bir bilimsel disiplin olarak ele alınması, Türk dili, Türk literatürü, folkloru ve etnografyasının öğrenimi ile Türkî dillere mensup olan halk ve etnik grupların tarihi hakkında son gelişmelerden haberdar olmaktır.¹⁰⁴

1876 yılında Saint Petersburg'da gerçekleşen III. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde Rus Oryantalistler'in büyük başarıları tanıtılmıştır. 1917 yılının Ekim devriminden sonra ise Rus Oryantalizm'i Marksizm-Leninizm yönü domine olmuştur.¹⁰⁵ Bu yön şu özellikleri taşımaktadır:

- ❖ Modern milli kurtuluş hareketinin dünya devrimine entegre olması;

¹⁰³ Teferruatlı bilgiler için bkz. A. N. Kononov, *Türkskaya Filologiya v SSSR*, Moskova: Nauka, 1968; aynı yazar *İstoriya İzuçeniya Türkskih Yazıkov v Rossii*, Moskova: Nauka, 1972.

¹⁰⁴ <http://www.turcologica.org/rossijskij-komitet-turkologov> (10.12.2015).

¹⁰⁵ K. A. Jukov, "İzafeti Maklub – Uçenik Barona Brambeusa. (V. V. Grigor'ev i Stanovleniye Klassičeskogo Oteçestvennogo Vostokovedeniya)", 7. Derleme, *Hristiyansvo i Russkaya Literatura*, Saint Petersburg: Nauka, 2012, ss. 39-45.

- ❖ Afrika-Asya toplumlarının sınıfları ve sınıf mücadeleleri;
- ❖ Rus Oryantalizmi'nin devletin özellikle Komünist Partisi'nin siyasi pratik görevlerine tabi tutulması.¹⁰⁶

Yeni Rus Oryantalizm'inde temel teorik sonuçları profesyonel bilim adamları yerine Doğu'nun realitesini ve dillerini bilmeyen politikacılar başta V. İ. Lenin ve İ. V. Stalin vermekteydi.

1926 yılında Bakü'de Sovyet Türkoloji'sinin önemli görevlerinin belirlenmesinde ve onun gelişmesinde payı olan Uluslararası Türkoloji Kongresi gerçekleşmiştir. Bundan sonra dil üzerindeki yoğun çalışmalar, Türkî dillerin fonetiğine uyan alfabeler oluşturulması, terminoloji ve imlanın geliştirilmesi, yerel dil uzmanlarının kadrosunun hazırlanması ile başlamıştır. Bu tür çalışmalara katkıda bulunan uzmanlardan bazıları şunlardır: N. F. Yakovlev,¹⁰⁷ L. İ. Jirkov,¹⁰⁸ B. V. Çoban-zade,¹⁰⁹ E. D. Polivanov,¹¹⁰ A. A. Pal'mbah,¹¹¹ A. M. Suhotin,¹¹² K. K. Yudahin.¹¹³

3. Rus Oryantalizm Okulları

Rusya Oryantalizm'i kökünden beri pratiğe dayalıdır, zira devletin dış politikası bunu gerektirmekteydi. Örneğin, 988 yılında Rusya Devleti'nin Hristiyanlaşması gerçekleşmiştir.¹¹⁴ Rusya'nın diğer dinleri seçmemesi konusunda çeşitli efsaneler

¹⁰⁶ Teferruatlı bilgiler için bkz. *Trudi Tret'ego Mejdunarodnogo S'ezda Orientalistov v S.-Peterburge, 1826*, C. 1, ed. V. V. Grigor'ev, Saint Petersburg: 1879-1880.

¹⁰⁷ Nikolay Feofanoviç Yakovlev (1892-1974) filoloji ve Kafkasya uzmanıdır. Bkz. V. M. Alpatov, *Moskva Lingvistiçeskaya*, Moskova: İnstitut İnostrannih Yazıkov, 2001, ss. 30-34.

¹⁰⁸ Lev İvanoviç Jirkov (1885-1963) Dağıstan, İran dil bilim uzmanıdır. Bkz. <http://samurpress.net/story.php?sid=60> (02.12.2015).

¹⁰⁹ Bekir Vaapoviç Çoban-zade (1893-1937) Kırım Tatar asılı, Kırım Tatarca şairi, Türkolog ve bilim adamıdır. Bkz. D. P. Ursu, *Bekir Çoban-zade. Jizn, Sud'ba, Epoha*, Simferopol: Krimuçpedgiz, 2004.

¹¹⁰ Yevgeniy Dmitrieviç Polivat (1891-1938) Rus Oryantalist'i, literatür ve dil bilimcisidir. Teferruatlı bilgiler için bkz. V. G. Lartsev, *Yevgeniy Dmitrieviç Polivanov. Stranitsı Jizni i Deyatelnosti*, Moskova: Nauka, 1988.

¹¹¹ Aleksandr Adol'fovich Pal'mbah (1897-1963) Rus Oryantalist'i, Türkoloji, Tuvin alfabesi ve gramerin kurucusudur. Bkz. M. A. Hadahene, *Aleksandr Pal'mbah – Pisatel' i Çelovek*, Kızıl: Tuvknigizdat, 1967.

¹¹² Aleksey Mihaylovich Suhotin (1888-1942) Rus Oryantalist'i, dil bilimcisi ve tercümandır. Bkz. M. V. Panov, *Lingvistiçeskaya i Prepodavanje Russkogo Yazıkı v Şkole*, Moskova: Fond "Razvitie Fundamentalnih Lingvistiçeskikh İssledovaniy", 2004, ss. 97-103.

¹¹³ Konstantin Kuz'mich Yudahin (1890-1975) Türkoloji uzmanı ve Rusça-Kırgızca sözlüğün kurucusudur. Bkz. K. K. Sartbaev, *Konstantin Kuz'miç Yudahin*, Frunze, İlim: Türkologičeskiye İssledovaniya, 1970, ss. 3-15; K. K. Sartbaev, A. T. Tursunov, "Konstantin Kuz'miç Yudahin (K 80-letiyu so Dnya Rojdeniya)", Bakü: *Sovetskaya Türkologiya*, S. 3, (1970), ss. 138-140.

¹¹⁴ O. M. Rapov, *Ofitsialnoye Kreçenie Knyaza Vladimira Svyatoslavoviça Kievlyan*, Moskova: Vısşee Şkola, 1988, ss. 208-254, 397. Ruslar'ın Hristiyanlığı kabul ardından geçen olaylar hakkında bkz. L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, C. 1, çev. Batur D. Ahsen, İstanbul: Selenge, 2003, ss. 317-322.

bulunmaktadır. Ancak araştırmacıların incelemeleri sonucunda Ruslar'ın Hristiyanlığı seçmesi, tarihi gerçeğe dayanarak Rusya ile Bizans arasında geçen anlaşmaya bağlanmaktadır. Bu anlaşmaya göre Bizans Rusya'dan askeri yardım istemiş, bunun karşılığında İmparatorun kız kardeşini vermeyi vaat etmişti. Rusya üzerine dūřen görevi yapmışken Bizans sözünü yerine getirememiştir. Buna karşılık olarak Rusya Bizans'a karşı sefer düzenlemiştir. Bizanslılar çeşitli bahaneler öne sürerek kızı vermeyi ertelemek isteseler de Ruslar'ın ordularıyla savaş niyetiyle geldiğini görünce sözlerini tutmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla araştırmacılar Ruslar'ın Hristiyan dinini daha çok siyasi amaçla kabul ettiklerini belirtmektedirler.¹¹⁵ Nitekim Rusya'nın Hristiyanlığı kabul etmesi Bizans'ın müttefiki olmakla birlikte onunla eřit olmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Böylece iki devletin ilişkileri daha da geliştirilmeye çalışılmıştır.¹¹⁶

Ruslar'ın Hristiyanlığı kabul etmesine rağmen bazı hususları ise değiştirmediği bilinmektedir. Bunlardan dikkate değer olan kısmı ise Ruslar'ın diğer Batılı Hristiyanlar'dan farklı olarak temizliğe bağlı olmasıdır. Ruslar henüz Hristiyan dinini kabul etmeden (988'den önce) hamamlarının mevcut olduğundan Aziz Andreas anılarında bahsetmiştir. Bu anılarında müellif Slavlar'ın ahşap hamamlarda yıkandıklarına řařırđıęını ve burada kendi kendilerine işkence yaptıklarına anlam veremediğini dile getirmiştir.¹¹⁷ Bir diğer seyyah ise Slav ülkelerinin çok soğuk olduğunu ve evlerini buharla nasıl ısıttıklarını anlatmaktadır.¹¹⁸ Bu anılar X. yüzyıllara yakın olmasına rağmen Ruslar'ın eski inanlarını¹¹⁹ kapsayan ateş, hava, su ve toprağın kutsal sayılması hamamları benimsemelerinde etkili olmuştur. Bahsi geçen bu kutsiyetin birleştiği nokta hamam olduğundan dolayı hayatlarındaki her önemli hadiseyi onunla

¹¹⁵ N. S. Gordienko, *Kreeniye Rusi: Faktı Protiv Legend i Mifov*, Leningrad: Lenizdat, 1984, ss. 70-73. Günümüzde Ruslar arasında İslamiyet'i benimseyenler de bulunmaktadır. Bu konu hakkında bkz. A. M. Ahunov, "Why do Russians Accept Islam?", *KÖK Journal of Social and Strategic Researches*, Vol. III, Num. 1, Spring (2001), pp. 69-73.

¹¹⁶ 988'den önceki tarihlerde Rusya ile Bizans arasında siyasi münasebetler bulunmaktaydı. Hristiyanlığın kabulünden sonra bu ilişkiler çeşitli alanlara dağılmıştı. Diğer yandan devletin birleşmesine ve Bizans ile hem siyasi hem de ruhani tarafların yakınlaşmasına vesile olmuştur. Hâlbuki daha evvelki tarihlerde Bizanslılar Ruslar'ı "barbar" olarak gördükleri için ilmi ve diğer yönlerde yakınlaşmamışlardır. Ruslar'ın IX-X yy. diplomatik ilişkileri hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. A. N. Saharov, *Diplomatiya Drevney Rusi: IX- Pervaya Polovina X. v.*, Moskova: Mısl', 1980.

¹¹⁷ M. V. Levçenko, *Oçerki po İstorii Russko-Vizantiyskih Otnosheniy*, Moskova: AN SSSR, 1956, s. 122. Müellifin hamamda gördüğü yıkanma çeşidi farklı olduğundan dolayı "işkence" olarak hitap etmesine vesile olmuştur. Bkz. V. P. Medinskiy, *O Russkoy Demokratii, Gryazi i "Türme Narodov"*, 4. Baskı, Moskova: ZAO "OLMA Media Grup", 2012, ss. 33-42; V. İ. Dubrovskiy, A. V. Dobrovskaya, *Russkaya Banya i Massaj*, (İskusstvo Bıt' Zdorovım), 3. Baskı, Moskova: Vlados Press, 2008.

¹¹⁸ A. P. Novosel'tsev, *Drevnerusskoe Gosudarstvo i Ego Mejdunarodnoe Znaeniye*, Moskova: Nauka, 1964, s. 294.

¹¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. E. V. Anikov, *Yaziestvo i Drevnyaya Rus'*, Saint Petersburg: Tipogtafiya, 1914.

bağlı kılmışlardır. Dolayısıyla hamamın Ruslar'a gelişine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır.¹²⁰ Bazı araştırmacılara göre I. Petro döneminde Rus ordularının Batı'da seferlerde bulunduğu esnada temizlenmesi için hamama ihtiyaç duyulmasından dolayı bu hamam geleneğinin diğer Batı ülkelerine de yeniden yayılmasına vesile olunmuştur.¹²¹

Bahsi geçen gelenek alışverişi siyasete de yansımıştır. Mesela, Bizans Avrupa, Asya ve Afrika ile siyasi ilişkilerde bulunmuştu. Dolayısıyla Rusya da ister istemez kendisini bu ilişkilerin içinde bulmuştur. Rusya'nın 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı, 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nı egemenliği altına alması, Orta Asya ve İran'a giden yolların açılmasına vesile olmuştur. Ayrıca XVII. yüzyıldaki Rus çarlarının dış siyaseti Uzak Doğu'ya yaymalarına imkân sağlamıştır. Rusya'nın bundan sonraki adımı ise Moğolistan, Çin ile diplomatik ilişkiler kurmak olmuştur. Zikredilen hadiseler ve aynı zamanda muharebeler, diplomatik ve ticari ilişkiler neticesinde pratik Oryantalist uzmanların talebi de ortaya çıkmıştır. Bu tür ihtiyaçlarını tıpkı zamanında Batı'nın yaptığı gibi Rusya da misyoner faaliyetleri ile gidermiştir.

İlk Doğu dillerini ve kültürünü öğreten okullar ve eğitim kurumları I. Petro döneminde kurulmuştur. I. Petro'nun hükümdarlığından beri ise Rus Oryantalizmi'nin pratik yöntemi değişime uğramıştır. Ruhani misyonerler ile elçilikler İran'a, Osmanlı'ya, Moğolistan'a ve Çin'e gönderilmeye başlanmıştır.

Akademiya Nauk (Bilimler Akademisi) açılmışken 1704 yılında Saint Petersburg'da antropoloji ve etnografya müzesi kurulmuştur.¹²² Dolayısıyla Ruslar Doğu ile ilgili bütün eserlerini Kunstkamera (Sanat Odası) isimli binaya taşımışlardır. Ayrıca Rus Oryantalizm'inin gelişmesi I. Petro'nun 28 Ocak 1724 yılındaki kararının hızlanmasına vesile olmuştur. I. Petro'nun bahsi geçen kararında: *"akademiye kurmak, Ruslar içinden eğitilmiş ve buna eğilimli olanları seçmek. Ayrıca hukuki ve benzeri konularda kitapları çevirmeye başlamak. Bu reformların bu yıldan itibaren uygulamaya konulması"*¹²³ ön görülmüştür. Ancak onun açılışı I. Petro'nun vefatından sonra 1725 yılında

¹²⁰ Bkz. V. İ. Dubrovskiy, A. V. Dobrovskaya, *Russkaya Banya i Massaj*, (İskusstvo Bit' Zdorovim), 3. Baskı, Moskova: Vldos Press, 2008, ss. 5-17.

¹²¹ Yu. A. Makarova, "Russkaya Banya i Ee Mesto v Jizni Slavyan", *Obryadi, Traditsii i Remesla Drevney Rusi v Kontekste Jizni Sovremennogo Çeloveka: Sbornik Statey i Mateerialov*, Smolensk: MBUK Dom Kul'turu Mikrorayona Gnezdovo, 2015, ss. 34-40.

¹²² P. P. Pekarskiy, *İstoriya İmperatorskoy Akademii Nauk V Peterburge*, C. 1, Saint Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1870, s. xxviii.

¹²³ N. İ. Pavlenko, *Petr Velikiy*, Moskova: Misl, 1994, s. 121, 124.

gerçekleşebilmiştir.

Bu Akademi'ye başka ülkelerden de profesörler ve öğrenciler davet edilmiştir. Örneğin, I. Petro hükümeti dönemindeki Bilimler Akademisi'nde Japonca bizzat Japonlar tarafından öğretilmiştir. Bir Japonca öğretmenin Rusya'ya tesadüfen gelmesinden çeşitli kaynaklarda kısaca bahsedilmektedir. Kesin bilgiler bulunmamasına rağmen V. V. Barthold'a göre Bilimler Akademisi'nin Kütüphane görevlisi olan A. İ. Bogdanov'un evinde Japonlar yaşamışlardır ki bu Japonlar'dan Doğu hakkında malumat elde etmek istenmekteydi. Bunun hakkında bilgi ise S. P. Kraşennikov'un "Opisaniye Zemli Kamçatki" ("Kamçatka Bölgesinin Tanımı") adlı eserinde zikredilmiştir. Bu kaynağa göre 1700'lü yıllarda Japon gemisi fırtınaya yakalayıp Kamçatka nehrine ulaşmıştır. Burada Ruslar tarafından saldırıya uğrayan Japonlar'dan iki kişi rehin alınmıştır. Ruslar'ın amacı bu Japonlar'dan Doğu hakkında bilgi edinmekti. Bu yüzden esir edilen Japonlar'ı hem vaftiz etmişler hem de kendi dillerini öğretmeye çalışmışlardır.¹²⁴

II. Katerine¹²⁵ dönemine kadar filoloji ilmine pek önem verilmemiştir. Bundan mütevellit onun döneminde öğretmen sayısı azdı ve bunun sonucunda da sadece ortaokul sınıflarında (gimnazi, semineri, halk/ulusal okullar ve yabancı halkların yerleştiği yerlerde) Doğu dilleri öğretilmekteydi. Mesela, 1769 yılında Kazan gimnazisinde Tatar dili öğretilmiştir. 1787 yılındaki projeye göre Doğu dillerinin üniversitelerde öğretilmesi öngörülmüşse de bu pek gerçekleşmemiştir.¹²⁶

I. Aleksandr¹²⁷ hükümeti döneminde tüm kurumlar güncellenmiştir. Örneğin, 5 Kasım 1804 yılındaki kararnameye göre Moskova Üniversitesi ile yeni kurulan Harkov

¹²⁴ Bu konuda daha teferruatlı bilgiler için bkz. A. M. Mandel'stam, *Akademik V. V. Barthold Soçineniya*, C. 9, Moskova: Nauka, 1977, ss. 34-39; D. A. Korsakov, "Anna İoannovna", C. 2, *Russkiy Biografiçeskiy Slovar': Aleksiyskiy – Bestujev-Rümin*, Saint Petersburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov, Mohovaya N 40, 1900, ss. 158-178.

¹²⁵ Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst-Dornburg veya Yekaterina Alekseevna/Büyük Katerina (1729-1796) 1762 ile 1796 yıllarında Romanov Hanedanı'na mensup Rusya Çariçe'sidir. Bkz. P. K. Borzakovskiy, *İmperatritsa Yekaterina Vtoraya Velikaya*, Moskova: Panorama, 1991; A. G. Brikner, *İstoriya Yekaterini II*, Moskova: Sovremennik, 1991; Murat Lucien, *Büyük Katerina*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1934.

¹²⁶ A. M. Mandel'stam, a. g. e., s. 41.

¹²⁷ Aleksandr I. Pavlovich veya I. Aleksandr (1777-1825) 1801-1825 tarihleri arasında Rus İmparatorluğu'nun imparatoru olmuştur. Bkz. N. K. Shilder, *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, Do Vosşendstviya na Prestol, C. 1, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897; N. K. Shilder, *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, (1801-1810), C. 2, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897; N. K. Shilder, *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, (1810-1816), C. 3, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897; N. K. Shilder, *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, (1816-1825), C. 4, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897.

ve Kazan Üniversiteler'i dört bölüme bölünmüştür:

- 1-Ahlaki ve siyasi ilimler;
- 2-Fiziki ve matematik ilimler;
- 3-Tıbbi ilimler;
- 4-Sözlü ilimler:
 - 4.1-Belagat, şiir sanatı ve Rus dili;
 - 4.2-Yunanca ve Yunan sözlü edebiyatı;
 - 4.3-Antik ve Latince;
 - 4.4-Dünya tarihi, istatistik ve coğrafi;
 - 4.5-Tarih, istatistik ve Rusya Devleti'nin coğrafyası;
 - 4.6-Doğu dilleri;

Moskova Üniversitesi'nde 4.7-Güzel sanatlar teorisi ve arkeolojisi programını içermektedir.¹²⁸

1818 yılında Asya Müzesi (Aziatskiy Muzei) Saint Petersburg'da açılmıştır. Günümüzde ise Rusya Bilim Akademisi'nin (Rossiyskaya Akademia Nauk) Doğu Elyazmalar Enstitüsü (Institut Vostochnih Rukopisey)¹²⁹ olarak isimlendirilmektedir.

Rus Oryantalizm'inin en eski şubelerden bir Kazan¹³⁰ doğubilimidir. Bu şubede mevcut olan Kazan Devlet Üniversitesi'nde 1830 yılında ilk Çin bölümü kurulmuştur. 1854 yılında ise Saint Petersburg'da Doğu bölümü açma kararı verilmiştir.¹³¹ Günümüzde bu kurumlar hala çalışmaktadırlar.

Kazan ve Kazan Devlet Üniversitesi Avrasya ilmin ve eğitimin beşiği olarak da bilinmektedir. Nitekim XIX-XX. yüzyıllarda Kazan Devlet Üniversitesi hem Rusya hem Dünya Oryantalizm'inin buluşma merkezi olmuştur. Farklı alanlarda gelişen dalları ve yetişen ilim adamları sayesinde burası bütün dünyada meşhur bir ilim merkezi haline gelmiştir.¹³²

¹²⁸ A. M. Mandel'stam, a. g. e., s. 42.

¹²⁹ www.orientalstudies.ru (11.12.2015.)

¹³⁰ Kazan şehri Rusya'ya bağlı özerk Tataristan Cumhuriyeti'nin başşehridir. Tarihi geçmişi İdil Bulgarları, Altın Orda ve Kazan Hanlığı'ndan ibarettir. Bkz. İsmail Türkoğlu, "Kazan", *DİA*, İstanbul: DİA, 2002, C. 25, ss. 489-493.

¹³¹ E. K. Şarakşinova, *Rossiyskoe Mongolovedeniye: Hrestomatiya*, İrkutsk: İGU, 2012, s. 32.

¹³² Oryantalizm ekolleri hakkındaki bilgiler daha önceki çalışmalarda denildiği için burada tekrarlanmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Bu bilgiler hakkında için bkz. Alau Adilbayev, *Rus Oryantalistlerin Kur'an Çalışmaları*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, ss. 60-63; Zelimhan Soltayev, *Rus Oryantalistlerinin Siyer Çalışmaları (19 ve 20. Yüzyılları)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 49; Mirkasım Usmanov, *Kazan Şarkiyatçılığı'nın Kaderi (XX. Yüzyıl)*, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov) ve Janyıl Myrza Bapaeva,

Oryantalizm ilmi hakkında bahsedilen eserlerde Oryantalizm ilminin anlatımına 1807 yılında Kazan Devlet Üniversitesi'nde Doğu Dilleri bölümü açılması ile başlanmaktadır. Bahsi geçen Kazan Devlet Üniversitesi ise 1804 yılında kurulmuştur. Bu ekolü diğerlerinden farklı kılan unsur ise 1804 yılındaki kararnameye bağlı olarak Tatar dilinin öğretim lektörü bulunmasıdır. Ayrıca 1769 yılından itibaren Tatarca'nın gimnazilerde öğretilmesi bu görevin üstlenilmesini kolaylaştırmıştır. Böylece 1812 yılında bu göreve İbrahim Halfin getirilmiş, 1826 yılında ise onun yerine Mirza Kazım Bey geçmiştir.¹³³

1722 yılından beri Rusya'da Türk dilinde Arap harfli matbaa bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 1728 yılında matbaa kurulmuştur.¹³⁴ Bunun temelinde siyasi amaç yatmaktadır. Mesela, I. Petro kendi döneminde halka kendi dilinde yazı yazdırılmak suretiyle kendisini sevdirmeye çalışmıştır. Bunun etkisi ilerideki senelerde görülmektedir. Nitekim daha erken senelerde Rus olmayan halklar Rus okullarından uzak dururken, hatta onların dilinin öğrenilmesini günahmış gibi algılamak, sonraki senelerde artık kendi öz dilleri Ruslar'a öğretmelerine bile rastlanmaktadır. Sonraki kuşakların kendi iradeleriyle devlet okullarına gittikleri ve kademeli bir şekilde asimile olmaya başladıkları görülmektedir.

XVIII. ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Sibiry ve Kafkasya'da daha önce başlamış olan misyonerlik faaliyetleri resmiyet kazanarak devam etmiştir. Özellikle 1867 yılında Kazan'da "Bratstvo Svyatitelya Guriya (Aziz Guriya Kardeşliği)"¹³⁵ adlı bir kurum kurulmuştur. 1870'de Moskova'da kurulan "Pravoslavnoe Missionerskoe Obtçesvo (Ortodoks Misyonerlik Cemaati)"¹³⁶ 1917 yılında devletin yasaklamasına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 1988 yılında bu kurumun faaliyetlerine yeniden izin

İstanbul: Yeditepe, 2013.

¹³³ A. M. Mandel'stam, a. g. e., ss. 42-47.

¹³⁴ Daha detaylı bilgiler için bkz. Altunek Serpil, "İlk Türk Matbasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika," Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 1, (1993), ss. 191-204.

¹³⁵ Bu kurum 1867 yılında Kazan katedralinde hem vaftiz edilen ve edilmeyenlere, hem de Hristiyan dininin eski inancını (старообрядцы/staroobryadtsi) sürdürenlere Ortodoks Hristiyanlığı yaymak için kurulmuştur. Günümüzde bu kurum "Православное братство Святителя Гурия/Pravoslavnoe Bratstvo Svyatitelya Guriya (Ortodoks Aziz Guriya Kardeşliği)" olarak isimlendirilmiş ve Kazan şehrinde bulunmaktadır. Teferruatlı bilgiler için bkz. M. A. Maşanov, *Obzor Deyatel'nosti Bratstva Sv. Guriya za Dvadsat' Pyat' Let Ego Sutçestvovaniya 1867-1892*, Kazan: Tipografiçeskaya-Literatura Universiteta, 1892; <http://www.missiakryashen.ru/history/guryi/guryi/> (14.04.2018).

¹³⁶ Ortodoks Misyonerlik Cemaati (Pravoslavnoe Missionerskoe Obtçesvo/Православное Миссионерское Общество) tüzüğü hakkında bkz. *Ustav Pravoslavnogo Missionerskogo Obtçestva (Tekst): Utverjden 21 Noyabrya 1869 Goda*, Saint Petersburg: Sinodal'naya Tipografiya, 1869.

verilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki daha evvelki senelerde Rus olmayanlar tarafından çok önemli çalışmalar sürdürülmüşken bir sonraki seferde bu çalışmalar Rus olmayan halklara karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Zamanla hatta cihat terminolojisini çeşitli devletlere karşı işine geldiğinde savaşa çağırma, işine gelmediğinde de durdurulmak gibi yöntemlerle kullanılmaya devam edilmiştir. Bunlara rağmen bilim adamlarının yine de İslam dinini çözemediğini İ. Yu. Kraçkovskiy'den öğreniyoruz. İ. Yu. Kraçkovskiy kendi öğrencileri arasında bir Tatar'ın bulunduğunu öğrenince Müslüman olan bu çocuğun kendi tarihini daha iyi araştıracağını düşünmüştür. Fakat bu öğrenci de çok geçmeden okulu bırakıp gitmiştir. Daha sonraki düşüncelerinde ise bilim adamlarını anti propaganda yerine doğru düzgün çalışmaya çağırmıştır. İslamî çalışmaların dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹³⁷

Bahsi geçen tespitlere ve İ. Yu. Kraçkovskiy'in gözlemlerine dayanarak o dönemde bu tür ilimlerin daha henüz ayrıntılı incelenmemiş olduğu ve yine bu tür bilgileri daha iyi anlayanın anlatabileceğine de inanıldığı anlaşılmaktadır. Bir diğer husus ise bu misyonerlik faaliyetleri ile yeni bir milletin ortaya çıkmış olmasıdır. Bunlardan biri Kreşin Tatarlar olarak isimlendirilmektedir. Bahsi geçen grup eskiden Kazan Tatarlar'ı veya İdil Bulgarlar'ı adını taşımışlardır. Bunlar zorla vaftiz edildikleri gibi bir kısmı da zor yaşam koşullarından dolayı kendileri vaftiz olmayı kabul etmişlerdir. Bu Kreşin Tatarlar'ı günümüzde kendilerini yeni bir halk olarak görmektedir. Enteresan tarafı ise onların çok milliyetçi olmaları ve dini ayinlerini bile sırf Tatarca yapmalarına rağmen Rusça isimleri benimsemeleridir.¹³⁸

Ruslar'ın asimile faaliyetlerine direnen ve böylece yeni ulus okullarını kurmaya çalışan İsmail Gaspıralı olmuştur. Ceditizm¹³⁹ İslami ilimlerle birlikte diğer ilimlerin de öğretilmesi hareketi olarak ifade edilebilir. Bu tür okullar 1916 yılında 5000'e ulaşmıştır. Böylece o dönemdeki Müslüman halkın eski düşüncelerinden uzaklaşması, hatta İslam, İrk, millet adına birleşmesi istenmiştir. İ. Gaspıralı, bu üçünden sadece

¹³⁷ Bkz. A. A. Dolinina, *Nevolnik Dolga*, Saint Petersburg: Petersburgskoe Vostokovedeniye, 1994.

¹³⁸ Kreşin Tatarlar hakkında detaylı bilgiler için bkz. Arık Durmuş, "Tatar Türkleri Arasındaki Hıristiyanlar: Kreşinler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (AÜİFD)*, XLIX, S. II., (2008), ss. 57-75.

¹³⁹ Bkz. Cihan Yalva, "Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 2, (Haziran 2017), ss. 87-116.

Türkçülük¹⁴⁰ adına birlik yürütebileceğinin farkına varmıştır. Bunun için 1883 yılında “Tercüman” adlı gazete yayınlamıştır. 1912 yılında bu gazete haftada üç defa çıkarken günlük gazeteye dönüşmüştür. Bu gazete günümüzdeki “Times” gazetesinden iki kat daha popüler olmuştur. Bu sonraki senelerde Pantürkizm adını almaktadır.¹⁴¹ Bazı görüşlere göre Pantürkizm hareketinin ortaya çıkması Slavlar’ın Panslavizm hareketine bir cevap olarak görülmektedir. Oysa Panslavizm’in Alman milliyetçiliğinden etkilenecek şekilde ortaya çıkmış olduğu da ifade edilmektedir.¹⁴²

4. Panslavizm/Slavcılık

Panslavizm’in, öncelikle Rus misyonerleri ve devlet adamlarının amacı Türk soylu ortak paydaların silinmesidir. Bunun için oradaki Türkler’e kendi kimliklerinin unutturulması, her türlü lehçe ve şive farklılıklarının bir dile dönüştürülmesi ile “Türk” adı yerine günümüzde hala kullanılan soy-kabile isimlerini kullanılması ön görülmektedir. Örneğin Özbek, Tatar, Kazak vs., ile ayrımcılık yaratarak birbirlerine düşmanlık hissi uyandırılmaya çalışılmıştır. Bu amaca ulaşmak için çok eskiden beri çeşitli taktikler kullanılmaya başlanılmıştır.

“Panslavizm” tabiri ilk kez 1826 yılında J. Herkel tarafından kullanılmıştır.¹⁴³ J. Herkel tarafından Panslavizm ilk kez literatüre sokulmuş ve Slav milletçiliği altında güçlü bir devlet kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴

Panslavizm – Slav ülkelerindeki siyasi bir harekettir. Bu hareketin temelinde tüm Slav halklarının birleşme düşüncesi yer almaktadır. Ayrıca bu birliğin ortak hedefi Slavlar’ın sorunlarını uluslararası alanda çözmek olmuştur. Panslavistler kendi Slav halkını Türkler’in zulmünden kurtarma düşüncesini yürütmüşler ve böylece Rusya’da bu hareket gittikçe nüfuz kazanmıştır. Bu hedefe ulaşmak için M. P. Pogodin’e¹⁴⁵ göre

¹⁴⁰ Faruk Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Türkçülük Hareketleri (1931-1945)*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998; Özçetin Yaşar, *20. Yüzyıl Başlarında Türkçülük Hareketi (1908-1923)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

¹⁴¹ İ. A. Gilyazov, *Türkizm i Stanovleniye i Razvitiye*, Kazan: Kazan Devlet Üniversitesi, 2002; S. A. Zenkovsky, *Rusya’da Pan Türkizm ve Müslümanlık*, çev. İzzet Kantemir, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983; Serge A. Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge: Harvard University Press, 1960.

¹⁴² Detaylı bilgiler için bkz. Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (çev. Ağâh Oktay Güner), İstanbul: İlgî Kültür Sanat, 2007.

¹⁴³ Jan Nepomuk Herkel 1786-1853 yılları arasında yaşayan Slovak milletine mensup hukukçu ve yazardır. Bkz. A. D. Duliçenko, *Vvedeniye v Slavyanskuyu Filologiyu*, Moskova: Flinta, 2014, ss. 226-227.

¹⁴⁴ Kemal Beydilli, “Rusya”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2008, C. 36, s. 258

¹⁴⁵ M. P. Pogodin (1800-1875) Rus tarihçisi, gazeteci, yayıncıdır. Aynı zamanda Slavyanofiller hareketine

bir Slav devleti kurulmalı ve şu hususlara dikkat edilmelidir: “*Türkler, Avrupa’dan kovulmalı. Slavlar mutlaka Türk ve diğer milletlerin hakimiyetlerinden kurtulmalı. Rusya, Avrupa’dan üstün bir duruma çıkarılmalı. İstanbul Patrikhanesi’nin mevki yükseltilmeli ve Ortodoks Kilisesi’nin laik olmasına önem verilmelidir.*”¹⁴⁶ Bu sözleriyle M. P. Pogodin, II. Katerina’nın “Yunan Projesini”¹⁴⁷ kast etmektedir. Bu projenin ilk aşaması Avrupa’dan Türkler’in kovulması, sonra Yunanistan’ın bağımsızlığa kavuşmasıdır. Sıradaki aşama Ortodoks Hristiyan dinine mensup olanlar Yeni Bizans ve Yunan İmparatorluğu’nun kurulmasıdır. Üçüncü aşama ise bu imparatoru yönetecek olan kişi Ortodoks Yunanlılar’ın terbiyesinde yetişmiş olan Rus asıllı ve II. Katerina’nın ikinci torunu olacaktır. II. Katerina, Konstantin’i kendi ismi ve ilgili hususları ile hedefe ulaşmak için en yakını olarak görmektedir. Bu proje daha çok ruhanî bir amaç taşımaktaydı, zira Ortodoks Hristiyan dinin çatısı altında tüm dindaşları bir ortak lider yönetecekti. Ayrıca bu ittifakın birleşme noktası olarak ise Konstantinopolis şehrini görmüşlerdir.¹⁴⁸ Ancak sonra 1867 yılından itibaren bu noktayı Moskova’ya yönlendirmişler: “*Eğer biz Konstantinopolis’i ele geçirirsek aramızdan en iyileri: tüm yetenekliler, tüm sermaye, tüm çabalar... oraya gidecek... Boş verin Konstantinopolis’i. Moskova bizim için daha değerlidir. Biz evimizde kalmalıyız. Buradan ise ellerimizi demir yolları ile Konstantinopolis’e Kamçatka’ya, Taşkent’e, Peçora’ya ve Tiflis’e uzatırız.*”¹⁴⁹

Bahsi geçen düşünceler Rusyalı Slavlar’ın Batı’ya yakınlaşmaktan telaşlandıklarını ve aynı zamanda Batı’dan ayrı olarak kendi özellikleri ile gelişmeleri gerektiğinin farkında olduklarını göstermektedir. Rusya’nın Osmanlı’nın Tanzimat sonrası dönemindekine benzer bir zihniyette bulunması dikkat çekicidir. Zira Rusya’nın entelektüel kesimi yukarıda zikredildiği gibi millet yoluyla birleşmeyi hedeflemiştir. Rusya’da aynı zamanda bu milliyetçiliğe aykırı olan Batıcılık hareketi de bulunmuştur.

Böylece Ruslar’ın kurtuluşunu Avrupa’ya yönelmekte ve onu örnek almada görenler “Zapadniki” (Batıcılar) ya da “Zapadniçestvo” (Batıcılık) hareketinde yer alırken, onlardan farklı düşünen ve ilerlemek için kendi Slav özlerine dönmeyi

mensuptur. Bkz. N. P. Barsukov, *Jizn’ i Trudi M. P. Pogodina*, 22 ciltlik kitap, Saint Petersburg 1888-1910.

¹⁴⁶ M. P. Pogodin, *İstoriko-Politiçeskiye Pis’ma i Zapiski v Prodoljeniye Krmskoy Voynı 1853-1856*, Moskova: F. M. Friş, 1874, s. 188.

¹⁴⁷ A. L. Zorin, *Kormya Dvuglavogo Orla*, Moskova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2001, ss. 32-64.

¹⁴⁸ M. P. Pogodin, a. g. e., ss. 187-197.

¹⁴⁹ M. P. Pogodin, *Stat’i Politiçeskiy i Poliski Vopros (1856-1867)*, Moskova: V. M. Friş, 1876, s. 178.

gerekliliğine inananlar “Slavyanofilstvo”,¹⁵⁰ “Slavyanofilı veya Slavyanolyubı” adı altında Slav Sevenler olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁵¹ Rusya’nın Batı Avrupa peşinden veya Rus ırkının özelliklerine dayanarak kendi Slav özelliklerini ortaya çıkarmaları bir tartışmaya yol açmıştır ve bu esnada bu iki yönlü harekete dönmüştür. Ortaya çıkan bu iki hareket I. Petro’nun reformları ile Rusya’nın geleceğine sosyal dönüşüm olarak yansımıştır.

Slavyanofiller Zapadnikler’in aksine I. Petro’nun reformlarındaki Batı-Avrupa’nın politikasını hayata aktarma anlayışını benimsememişlerdi.¹⁵² Slavyanofiller’a göre Rusya’nın XVII. yüzyıldaki durumu çok parlak bir dönem olarak görülmüştür, oysaki o yüzyılı halk bir “Karışıklık” dönemi olarak tanımıştır. Ancak tarihte hem yükseliş hem de düşüşler aynı anda cereyan etmektedir. Ayrıca XVII. yüzyıl Rusya Devlet’i için Çarlık Rusya’dan Rusya İmparatorluğu’na geçiş süreci olması bakımından önemlidir. Bir diğer husus ise Rusya’nın topraklarının genişlemesidir. Rusya’nın toprak genişlemesi 1552’de Kazan Hanlığı’nın ele geçişi ile başlarken 1556’da Astrahan, 1558-1582’de Sibir Hanlıkları, 1593-1604’de Sibiry’a’nın tamamı, 1604’de Nogay bölgesi, 1628’de Yukarı Yenisey, 1731’de Kazak bölgeleri, 1783’de Kırım, 1859’da Kuzey Kafkasya, 1865’de Taşkent, 1880-1884’de Türkmen bölgeleri, 1868’de Buhara, 1873’de Hive, 1876’da Hokand Hanlığı’nın Rus hakimiyetine girmesi ile devam etmiştir. Ancak bu toprakların bazıları SSCB’nin parçalanmasıyla bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

XVII. yüzyılda Rusya’nın toprak genişlemesinden sivil halkın haberdar olmaması Slavyanofiller’in gerici bir kaosa çağırdıklarını düşündürmüştür. Hâlbuki Slavyanofiller’in hedeflerinden biri, Slav halkını Osmanlı ve Avusturya hâkimiyetinden kurtarıp Slav federasyonu kurmaktır. Aynı zamanda Slavyanofiller’in nazarında ticaret, endüstri, bankacılık, demir yollarının inşaatı ve tarım makinelerinin kullanılması gibi faktörlerin Avrupa’dan alınması gerekiyordu.

Bununla birlikte Slavyanofiller’e göre, Slav halkı Avrupa’dan bazı özellikleriyle çok daha öndeydi. Bunun pek çok nedeni vardı. Rusya’nın, Avrupa’nın aksine tarihi

¹⁵⁰ Slavyanofilstvo teferruatlı bilgiler için bkz. A. A. Kireev, *Uçeniye Slavyanofilov*, Moskova: İstitut Russkoy Tsivilizatsii, 2012.

¹⁵¹ Tezin ekler bölümünde (Ek. 1) Zapadniki ve Slavyanofilı arasındaki farkları tablo şeklinde detaylı açıklanmıştır.

¹⁵² Ekler bölümündeki IV. İvan (Ek. 2) ve I. Petro’nun (Ek. 3) portrelerinde XVI. ile XVII. yüzyıllardaki değişimler görünmektedir.

geçmişinde sınıf mücadelesinin bulunmaması bu nedenlerin önemlilerinden biriydi. Bir diğeri ise Slavlar'ın Hristiyan dininin hakiki mezhebi olan Ortodoksluğu benimsemesidir. Zira Rus insanı “*dindardır, sonsuza kadar inancına, tahtına, Vatanına bağlıdır. İtaatkâr, acele ettiğinde başına bir kötülük geleceğini tahmin ettiğinde kararsız hatta eylemsizdir. Çalışkan, kurnaz, alt edilemez ve sabırda sebat edendir. Yargılayıcıdır. Düşüncelerinde ayırt edici özellik rasyonalizmdir hatta tecrübesi ile kıvrak zekâlıdır.*”¹⁵³ Bu düşünceleri ile Dünya’da kendilerine benzeyen bir sürü Slav halkını birleştirmek gerektiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle aynı zihniyette olan Balkanlar’daki Güney Slavlar’ı da bu harekete katılmışlardır.

Sırbistan’ın Osmanlı’dan ayrılması ve böylece bağımsız olması Güney Slavlar’ın hareketini aktifleştirmiştir. Ayrıca güneydeki Panslavizm hareketinin desteğini Rusya’dan almaktaydı. Zira her ikisinin de hedefi Slav halkını Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan kurtarmaktı. Bu nedenle Sırp entelektüelleri Slav halkını Ortodoks Karadağlılar, Sırp, Makedonlar ile birlikte Katolikler (Hırvat, Sloven) ve Müslümanları (Bosnalı Müslüman, Sancak) Pansırp ideolojisi altında birleştirmeye çabalamışlardır. Aynı zamanda Güney Slavlar’ı dağılan Osmanlı’ya karşı ilk isyan edenler arasında bulunmaktaydılar. Böylece 1804-1815 yıllarında Sırp Osmanlı himayesinde özerklik (otonomi) kazanmışlardır. Bundan sonra diğer Sırp’ı da kendi çatıları altına toplamaya başlamışlardır. İlya Garasanin ve Vuk Karaciç Stefanovic gibi Sırp entelektüelleri ile Büyük Sırp Projesi de kurulmuştur.¹⁵⁴

1878 yılındaki Osmanlı-Rusya savaşının ardından Panslavizm’in fikir yayılışı durmuştur. Zira temel Slav dili, kültürü ve halklarının birleşmesi hedeflerine ulaşmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı’ndan ve Sırp hanedanı tarafından yönetilen Yugoslavya Krallığı kurulduktan sonra din ve kültürüne bağlı olmadan çoğu Güney Slavlar birleşmişti. Balkanlardan bu birleşmeye sadece Bulgar Devleti girmemiştir.¹⁵⁵ O’nu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Yugoslavya’ya katma hedefi güdülmüşken, 1948 yılında bu hedef, Josip Broz Tito ile Joseph Stalin arasındaki ihtilaf yüzünden unutulmuştur.

Rusya’daki Marks ve Engels’in komünizm ideolojisindeki tutumu Panslavizm’i

¹⁵³ V. N. Gavriil, *İstoriya Filozofii*, C. 6, Kazan: Universitetskaya Tipografiya, 1840, s. 5.

¹⁵⁴ A. G. Zadohin, A. Yu. Nizovskiy, *Porohovoy Pogreb Evropt*, Moskova: Veçe, 2000.

¹⁵⁵ Bkz. S. P. Ramet, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918—2005*, Indiana: University Press, 2006.

desteklemektedir. Hatta Stalin'in: "bütün zulmün hakim olduğu dünyayı yıkacağız, sonra biz yeni dünyamızı kuracağız"¹⁵⁶ sözlerine rağmen Panslavizm fikri pek hayata yansımamıştır. Böylece Sovyetler zamanında, ayrıca 1917 ve 1923 devrimleri sonrasında Panslavizm¹⁵⁷ üyeleri devletten kaçmak zorunda kalmışlardır.¹⁵⁸ Slav dillerinin benzerliği için ortak uydurulmuş "Slovio veya Slovyanskiy" ya da "Novoslovyanskiy" (Yeni Slav)¹⁵⁹ dili kurulmuştur. Aynı kadere Turancılar'ın hareketinde de rastlanmaktadır. Turan veya Pantürkizm'in hareketinde ortak Türk dili kurma çabalarına da rastlanmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁶ N. İ. Kapçenko, *Politiçeskaya Biografiya Stalina*, C. 3, Tver: Severnaya Korona, 2009, s. 660.

¹⁵⁷ Meşdi İsmayılov, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011, ss. 120-129.

¹⁵⁸ V. M. Alpatov, F. D. Aşın, "Roskaya Nasionalnaya Partiya – Zloveşşaya Vidumka Sovetskih Çekistov", *Saint Petersburg: Vestnik RAN*, C. 64, S. 10, (1994), ss. 920-930.

¹⁵⁹ <http://www.afn.by/news/i/80332> (01.11.2015).

¹⁶⁰ <https://ankasam.org/turk-dunyasinda-ortak-dil-ve-alfabe-meselesi/> (10.05.2017).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN ARKA PLANI VE TANZİMATA KADARKİ DÖNEMİ

1. Ruslar Nazarında Osmanlı'nın Geçmişi Olarak Selçuklular

1. 1. Ruslar'da İlk Türk Algısının Ortaya Çıkması

Rus dilbilimcilerine göre “Türk” sözü “güçlü ve dayanıklı” anlamına gelmektedir. Türk kelimesi genel olarak bir toplum anlamındayken zamanla etnik kabile birliğinin anlamına dönüşmüştür.¹⁶¹ Ayrıca Çin kaynaklarında Aşina Han'a tabi olanlardan söz ederken “Türki” olarak bahsedildiğine rastlanmaktadır.¹⁶² “Aşin” kelimesi ise “Asil Kurt” anlamını taşımaktadır.¹⁶³ Bahsi geçen Aşina hanın soyunun bir kurttan ortaya çıktığı inancı hâkimdir.¹⁶⁴ Sözü geçen Türk kabileleri zamanla Çin'den Altay'a kadar, oradan Batı'ya ve diğer yönlere göç etmeleriyle birlikte karşılıklarına çıkan halklarla medeniyet alışverişi yaparak karışmışlardır.

F. A. Emin II. Katerina'nın nasihati üzerine “Kratkoe Opisanie Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskoy Portı (Osmanlı Devleti'nin Eski ve Yeni Durumunun Kısaca Anlatımı)”¹⁶⁵ adlı eseri yazmıştır. Bahsi geçen eserde müellif Türkler hakkında şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Türk halkının çok karanlık ve bilinmeyen bir başlangıcı vardır... Bazı Yahudi dil araştırmacılarının iddialarına göre Türk

¹⁶¹ Bkz. A. N. Kononov, “Opit Analiza Termina Türk”, *Sovetskaya Etnografiya*, ed. S. P. Tolstov, S. 1, Moskva-Leningrad: Nauka SSSR, 1949, ss. 40-47.

Rus Dilbilimcisi ve Türkoloji uzmanı Andrey Nikolaeviç Kononov 1906-1986 tarihlerinde yaşamıştır. Hayatı ile ilgili teferruatlı bilgiler için bkz. Yu. A. Petrosyan, “Andrey Nikolaeviç Kononov (1906-1986)”, *Pis'mennie Pamyatniki i Problemy İstorii Kul'turu Narodov Vostoka. XX Godiçnaya Nauçnaya Sessiya LO İV AN SSSR (Dokladi i Soobçeniya). 1985 g.*, 1. Bölüm, Moskova: Nauka GRVL, 1986, ss. I-III.

Türk kelimesinin aslı ile ilgili teferruatlı bilgi için bkz. Orkun Hüseyin Namık, *Türk Sözü'nün Aslı*, 2. Baskı, Ankara: TDK, 2011.

¹⁶² Daha geniş bilgiler için bkz. S. G. Klyaştorını, “Problemy Ranney İstorii Plemeni Türk (Aşina)”, *Novoe v Sovetskoy Arheologii*, S. 130, Moskova: MİA, (1965), ss. 278-281.

¹⁶³ Teferruatlı bilgiler için bkz. L. N. Gumilev, *Drevniye Türki*, Moskova: Nauka, 1967, ss. 22-25; Ahmet Taşağıl, “Türk”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2012, C. 41, ss. 467-474.

¹⁶⁴ Türkleri kurttan türemesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitoloji*, C. 1, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, ss. 13-29.

¹⁶⁵ F. A. Emin, *Kratkoe Opisanie Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskoy Portı*, 1. Baskı, Saint Petersburg: Pri Morskoy Şlahetnom Kadetskom Korpuse, 1769.

kelimesi göçebe anlamına geliyor.. Ancak Türkler bu ismi hiç bir zaman kullanmayıp kendilerini Müslüman olarak adlandırdılar...”¹⁶⁶ Bu tespite göre günümüzdeki Türkî halklar için dinin öneminin ırktan önce geldiğini anlamak mümkündür. Ancak “Türk” sözü zamanla hem ırkı hem de dini kendinde barındıran “Türk milleti” terimine dönüşmüştür.

Slavlar Ruslar’ın atalarıken Türk halklarının¹⁶⁷ atalarını ise Avar, Hazar, Peçenek, Kıpçak ve İdil Bulgar Türkler’i olarak kabul edersek geçmişinden beri Türkî halkların Slav halkı ile komşu olarak yaşadıkları neticesine varırız. Bundan mütevellit bahsedilen komşuluk sırasında karşılıklı olarak dost ya da düşman çeşitli siyasî ilişkiler sürdürülmüştür. Bundan dolayı zaman içerisinde Türkler ile komşu olan Ruslar’ın üst tabaka ailelerinde evlilikler yapıp akrabalık bağı kurulduğuna rastlamak mümkündür. Mesela, Rus soylu sınıflarına ait olan Yaroslav Mudrıy’ın (Bilge Yaroslav) Kıpçak hanının kızıyla evliliği gerçekleşmiştir. Bu evlilikten I. Vsevolod dünyaya gelmiştir.¹⁶⁸ M. D. Karateev sayısı oldukça fazla Rus soylu ailelerinin şeceresinin Altın Orda’ya dayandığını tespit etmiştir.¹⁶⁹ Bahsi geçen akrabalık bağına göre Rus knezlerin anne tarafından Türk soyundan geldiği görünmektedir. Mesela, Rostov knezi olan Gleb Vasilyeviç, Sartak Hanın kızıyla evlenmiştir.¹⁷⁰

Altın Orda hanlarının birbirleri ile mücadelede buldukları dönemlerde Ruslar hanlara ilave ordularla destekleyici yardımda da bulunmuşlardır. Bu durum Altın Orda hanlarında bulunan Rus knezliklerin birleşmesine ve aynı zamanda Çarlık Rusya’sının temellerinin atılmasına vesile olmuştur. Ayrıca Rızaeddin Fahreddin Altın Orda hükümdarı Özbek Han’ın siyasetinde eşitlik davranış biçimi izlemediğinden Rusya’nın

¹⁶⁶ F. A. Emin, a. g. e., s. 5-6.

¹⁶⁷ V. V. Barthold’e göre VII asırdan öncesindeki “Türkler” sözcüğünü günümüzdeki ile aynı manayı taşıdığından şüpheyle yaklaşmaktadır. Hatta V. V. Barthold’a göre “Türkler” ismi Müslümanlar’a bizzat Araplar tarafından verilmiştir. Araplar’ın, VII ve VIII yüzyıllarda diğer İslam’ı kabul eden halkların da ortak dil konuştuklarını fark ettiği için onlara “Türkler” demeye başladığını öne sürmektedir. Böylece “Türkler” kelimesi öncesinde tüm Müslümanlar’a yönelik kullanılmıştır. Ancak V. V. Barthold gözlemlerinde halkın “Türkler” ismini pek benimsemediğini ve bu nedenle ancak zamanla Oğuzlar, Selçuklular ve onun devamı olan Osmanlılar’a karşı kullanılmaya başladığını fark etmiştir Ayrıntılı bilgiler için bkz. V. V. Barthold, *Soçineniya*, C. 5, Moskova: Nauka, 1968, s. 40.

¹⁶⁸ R. H. Bariev, *Voljskie Bulgari İstoriya i Kultura*, Saint Petersburg: Agat, 2005, ss. 246-247.

¹⁶⁹ Teferruathı bilgiler için bkz. M. D. Karateev, *Rus’ i Tatarı. Arabeski İstori*, C. 1., Moskova: Russkiy Vzgljad, 1994, s. 29. Diğer Rus soyadlarını incelemek için bkz. N. A. Baskakov, *Russkie Familii Türkskogo Proishojdeniya*, Moskova: Nauka, 1979; N. A. Baskakov, *Türk Kökenli Rus Soyadları*, çev. Samir Kazımoğlu, Ankara: TDK, 1997; N. İ. Nikonov, *Slovar’, Russkih Familij*, Moskova: Shkola-Press, 1993; A. N. Halikov, *500 Russkih Familij Bulgaro-Tatarskogo Proishojdeniya*, Kazan: Kazan Yayınevi, 1992.

¹⁷⁰ A. N. Halikov, *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, çev. Mustafa Öner, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995, s. 11.

oluşmasına önemli bir katkısı olduğunun kanaatindeydi: “Bugünkü Rusya’nın I. Petro ile II. Katerina’nın eseri olduğu söylene de Rusya’nın temeli Özbek Han tarafından atıldı. Şayet Özbek Han kendisinden önceki hanların izlemiş olduğu politikayı izleseydi, Petrolar ve Katerinaların gayretleri ile bugünkü Rusya’nın meydana gelmesi imkansızdı.”¹⁷¹ Bir diğer tarihçi olan Nikolay Karamzin ise “Moskova, ihtişamını hanlara borçludur”¹⁷² ifadesi ile R. Fahreddin’in sözlerini desteklemektedir. Ruslar 1242-1430 yıllarına kadar Altın Orda hâkimiyeti altında kalmıştır. Böylece 118 sene Rus knezleri Altın Orda’nın başkenti Saray’a 70 kez kendi iktidarını onaylatmak, bağlılıklarını bildirmek maksadıyla seyahat etmişlerdir.¹⁷³ Ancak bu durumun zamanla değiştiği sonraki dönemlerde Ruslar’ın hanlıklar ile gerçekleştirdikleri savaşlardan anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen tüm hadiselerle rağmen Ruslar’ın Altın Orda ile yakınlıklarının devletin askeri,¹⁷⁴ sosyo-ekonomik¹⁷⁵ ve kültürel alanlarına da yansıdığı görülmektedir.¹⁷⁶ Mesela, Ruslar Altın Orda’nın etkisi altında kaldığı sürece kullanılan diplomasi kurallarını ve geleneklerini benimsemişlerdir.¹⁷⁷ Bahsi geçen gelenekleri Ruslar’ın sonraki senelerde de sürdürdüklerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı Batı eserlerinde Rus elçileri “Doğulu” olarak tasvir edilmektedir.¹⁷⁸ Bunun sebebi ise Altın Orda’nın Türkler’den benimsedikleri bazı geleneklerin himayesine giren halklara da yansımalarıdır. Bunun neticesinde Ruslar’ın da bu himaye altında bulunması, mevcut olan kıyafetlerini,¹⁷⁹ dillerini¹⁸⁰ ve bunun gibi medeniyeti yaygın bir şekilde kullanması, gözlemcilerin onları Doğu’ya ait sanmalarına vesile olmuştur. Bu medeniyet münasebetleri neticesinde Ruslar’ın diğer ülkelerle yazışmaları da Tatarca

¹⁷¹ Fahreddin Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003, s. 55.

¹⁷² N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, C. 2, Kaluga: Zolotaya Aleya, 1993, s. 148.

¹⁷³ V. V. Pohlobkin, *Tatarı i Rusı. 360 Let Otnoşeniı*, Moskova: İzdatelstvo Mejdunarodnie Znaniya, 2001, s. 21.

¹⁷⁴ V. G. Vernadskiy, *Mongolı i Rus*, Moskova: Agraf, 2001, ss. 370-371.

¹⁷⁵ N. İ. Kostomarov, *Domaşnyaya Jizn’ i Nravı Velikorusskogo Naroda*, Moskova: İzdatelstvo Ekonomika, 1993.

¹⁷⁶ Teferruatlı bilgi için bkz. George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007, s. 397-456; İlyas Kamaloğlu, *Altın Ordu ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul: Ötüken, 2015.

¹⁷⁷ N. İ. Veselovskiy, *Tatarskoe Vliyaniye na Posol’skiy Tseremoniyal v Moskovskiy Period Russkoy İstorii*, Saint Petersburg: B. M. Bol’fa, 1911.

¹⁷⁸ M. G. Hudyakov, *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev. Ayaz İshaki, haz. İlyas Kamalov, Ankara: TTKY, 2009, s. 223.

¹⁷⁹ Kazimir Valișevskiy, *İvan Groznyı. İstoriçeskiy Oçerk*, Moskova: Kvadrat, 1993, s. 90.

¹⁸⁰ Rus dilci Şipova kendi eserinde (Ye. N. Şipova, *Slovar’ Türkizmov v Russkom Yazıke*, Alma Ata: Nauka, 1976) Rusça’ya giren 1507 kelimedenden bahsetmişken Maks von Vasmer adlı diğer dilci ise kendi eserinde (*Etimologičeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka*, Moskova: Progress, 1986) 1700 Türkçe kelimenin listesini vermiştir.

gerçekleşmiştir. Mesela, Ruslar Çin'e ilk elçi gönderirken orada konuşan dilden habersiz oldukları için çarın mektubunun Tatarca tercümesini göndermişlerdir.¹⁸¹

Ruslar'ın Altın Orda'nın çeşitli olumlu yönleri ile tanışmalarına rağmen o dönem bir “barbar istilası” olarak tarif edilmektedir. Ayrıca bu hadiseyi bir nevi Tanrı'nın kendilerini cezalandırması, hatta kıyametin belirtisi olarak görmüşlerdir.¹⁸² Bu hadiseler Ruslar'ın Türkî halklara bir öteki imajıyla yaklaşmaya başlamalarının ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Örneğin, Kıpçaklar'a yönelik “*pis, adi, alçak*”¹⁸³ kelimelerini kullanılırken, İdil Bulgarları ise “Allah'tan korkmayan (neçestiviy) ve günah nedir bilmeyen”¹⁸⁴ şeklinde tasvir edilmiştir. Bir diğer örnek ise XI. yüzyılda Kiev Metropoliti İoann'ın, Ruslar'ı “*paganlarla*”,¹⁸⁵ yani Türkler ile ticaret yaptıkları için azarlamasıdır. Bunun temel nedeni Ruslar'ın Hristiyan dinini kabul etmesi ve buna paralel olarak Türkî halkların da İslam'ı benimsemesiyle, otomatik olarak dini çerçevede ötekileştirmenin kaynaklara yansıtılmasıdır.

Her ne kadar da Ruslar ötekileştirme kavramı ile yaklaşılar da yine de Altın Orda'dan çeşitli faktörlerinden¹⁸⁶ etkilenmeye devam etmişlerdir. Hatta Batılılar bundan dolayı Ruslar'a “Doğulu” olarak yaklaşmışlardır. Rus çarları bu etkileşimi sonraki senelerde çeşitli yasaklar getirerek temizlemeye çalışmışlardır. I. Petro döneminde ise tüm bu geleneklerden kurtulup Batılılaşma hareketine geçilmiştir.

2. 1. Ruslar Nazarında Selçuklular

Selçuklular, Ruslar nazarında Osmanlı'nın ataları ve kökleri olarak kabul edilmiştir. Yine onlara göre Selçuklular'ın Bizans'ın Anatolia'yı/Küçük Asya'yı alıp burada devlet kurmasıyla Osmanlılar'a sadece Konstantinapolis'i fethetmek kalmıştır.¹⁸⁷

Selçuklular'ın köklerinin Oğuz Türkler'ine dayanması neticesinde Selçuklular'ın ve dolayısıyla Osmanlılar'ın atalarının Şamanizm'i benimsemiş olduğu

¹⁸¹ M. A. Usmanov, “O Dokumentah Russko-Vostochnoy Perepiski na Türkskih Yazıkah v XV-XVIII Vekah i İh İstočnikovedçeskom Znaçenii”, *İstoriçeskoe İstočnikovedenie i Spetsialne İstoriçeskie Distiplini*, C. 2, Moskova: Nauka, 1984, s. 130.

¹⁸² A. G. Galyastyan, *Armyanskie İstočniki o Mongolah, İzvleçennaya iz Rukopisey XIII-XIV Vekov*, Moskova: İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı, 1962, s. 44.

¹⁸³ İlyas Kemalöglu, *Rusların Gözüyle Türkler*, 1. Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2015, s. 29.

¹⁸⁴ İlyas Kemalöglu, a. g. e., a. y.

¹⁸⁵ V. T. Paşuto, *Rus'. Pribaltika. Papstvo. (Drevneyšie Gosudarstva Vostochnoy Evropı, 2008 God)*, Moskova: Russkiy Fond Sodeystviya Obrazovaniya i Nauke, 2011, s. 147.

¹⁸⁶ Aleksandr Richter, “İssledovaniya o Vliyaniı Mongolo-Tatar na Rossiyu”, *Oteçestvenne Zapiski*, No. 62, Haziran (1825), ss. 333-371.

¹⁸⁷ V. M. Zaporjets, *Sel'juki*, Moskova: Voenizdat, 2011, s. 3.

söylenbilir.¹⁸⁸ Zira çoğu kaynaklarda Oğuz Türkler'i olarak zikredilen halkın Şaman inancında olduğundan bahsedilmektedir.¹⁸⁹ Oğuz Türkler'inin komşuları Budizm'i seçerken kendi inançlarında devam etmeleri araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar Oğuz Türkler'ini çeşitli dinlere mensup olarak düşünmüşlerdir. Mesela, bir Rus kaynağında Oğuzlar'ın devamı olarak görülen Selçuk Bey'in oğullarına Mikail, Yunus, Musa ve İsrail isimleri verilmesinden dolayı Yahudiliği'n benimsendiği zikredilmektedir. Bu görüşe göre Selçuklular Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensuptur. Dolayısıyla onların Hazarlarla ilişkilerinden dolayı bu tür isimleri benimsediklerinden bahsedilmektedir. Bu görüşü destekleyen diğer bir husus ise VIII. yüzyılda Hazarlar'ın resmi dininin Yahudilik olmasıdır. Bundan dolayı Selçuklular'ın da, Hazarlar'ın da Yahudî kültüründen etkilendiklerinden söz edilmektedir.¹⁹⁰ Aslında geçmişte Karaylar¹⁹¹ ve Hazarlar gibi Yahudi olduğu düşünülen bazı Türkler bulunmaktadır. Ancak Selçuklular'ın Yahudi olduklarına dair görüş oldukça zayıftır. Hâlbuki bir diğer görüşe göre ise zikredilen isimler bir hükümdar unvanı olan yabgudur. Zira Tuğrul Beğ'in ismi Muhammed ve Çağrı Beyin ise Davud olup, Tuğrul ve Çağrı bu şahıslara verilen unvandır.¹⁹² Dolayısıyla bu tür isimler İslam dünyasında otoriter şahıslara verilebilen adlardır.

Aynı zamanda bu isimlerden yola çıkarak onların Hristiyanlığı da seçmiş olma ihtimalinden bahsedilmektedir. Ayrıca o dönemlerde çeşitli misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmiş olabilecekleri ihtimalini de göz ardı etmeyerek bu görüş daha da ileri götürülmektedir.¹⁹³

Halbuki Türkî halklar arasında sadece birkaç kavim Hristiyan dinini kabul etmiştir. Bunun da bir kısmının zorla olduğuna inanılmaktadır. Mesela, Kreşin Tatar Türkler'i, zamanında zorla devlet tarafından vaftiz edilmiştir.¹⁹⁴ Günümüzde ise

¹⁸⁸ V. V. Barthold, *Soçineniya*, C. 5, Moskova: Nauka, 1968, s. 51.

¹⁸⁹ Turan Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 2. Baskı, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969, ss. 39-40.

¹⁹⁰ V. M. Zaporjets, a. g. e., ss. 101-103.

¹⁹¹ Karaylar ve Karay dili hakkında bkz. Selma Gülsevin, "Karay Türkçesinin Kendisine Has Özellikleri ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri", *Karadeniz Araştırmalar*, S. 36, Kış (2013), ss. 207-222. Aslında Karaylar'ın geçmişi hala tartışmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Ya. Kozlov, *Türkskiye Narodı Krıma: Karaimi. Krimskiye Tatarı. Krimçaki*, Moskova: Nauka, 2003, ss.16-65; Seyyar Suleymanov, *Kırım Karayları*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

¹⁹² Bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı- Destanları*, 3. Baskı, İstanbul: Ana Yayınlar, 1980, s. 64.

¹⁹³ T. T. Rays, *Sel'cuki. Koçevniki-Zavoevateli Maloy Azii*, Moskova: ZAO Tentrpoligraf, 2004, ss. 19-20.

¹⁹⁴ Teferruatlı bilgiler için bkz. Aliya Şarafullina, *Hristiyanlaştırılmış Türkler (Tatarlar - Kreşinler)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Hristiyanlaşan Türkler; Gagavuz, Çuvaş ve Kreşin Tatar Türkler'i vs. olarak bilinmektedir.¹⁹⁵ Ayrıca Rus Oryantalistler'i arasında önemli bir otorite sayılan V. V. Barthold'a göre Türkler Budizm ve Hristiyanlık yerine İslam'ı benimsemişlerdir. Ona göre Türkler İslamiyetle Emeviler döneminde savaşlar sonucunda tanışmış, Abbasiler döneminde ise İslam dinine ısınmaya başlanmışlardır. Bu ısınma VIII. yüzyılda daha da tesirli olmuştur, zira bu yüzyılda Volga/İdil Bulgarlar'ı ve sonra Oğuz Türkler'i İslamiyet'i kabul etmişlerdir.¹⁹⁶ Günümüz Türk tarihçileri de çoğunlukla bu görüşü benimsemektedirler.¹⁹⁷

Bir tek Uygur Türkler'i Manihaizm'i¹⁹⁸ kabul etmişler,¹⁹⁹ ancak onlar arasında da Moğol istilasından sonra özellikle 1326 yılında Çağatay Hükümdar'ı Tarmaşirin'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle İslam dini yayılmaya başlamıştır.²⁰⁰

Bir diğer Rus kaynağına göre ise Selçuklular, henüz Selçuk Bey hayattayken İslam'ı benimsemişlerdir ve Selçuk Bey hayatı boyunca cihat ile uğraşmıştır.²⁰¹

2. 1. 1. Malazgirt Savaşı

Rus kaynaklarında Selçuklular bir taraftan cesur, diğer taraftan “barbar” olarak zikredilmektedir. Örneğin, L. N. Gumilev, Alman Oryantalist'in çalışmasına²⁰² dayanarak XI. yüzyılda Selçuklular'ın Batı'ya hızlı bir şekilde hareket ederken yerli halkı, hatta kadın ve çocuk olduğuna bakmaksızın acımasızca yok etmesinden bahsetmektedir.²⁰³

Malazgirt Savaşı'ndan önceki büyük zafer ise Gazneliler ile 1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Muharebesi'dir. Bu savaşın zafer ile sonuçlanmasını Rus kaynakları askerî güce bağlamaktadır:

¹⁹⁵ Bu konuda daha derin bilgiler için bkz. Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.

¹⁹⁶ V. V. Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, ed. Andaç Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008, s. 11.

¹⁹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, ss. 3-133; Yazıcı Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No. 192, 1992.

¹⁹⁸ Mani – kurucusu adı, kelime olarak “Mengü” Çağatay Türkçesinde “Tanrı” demekken “haya” ise “canlı” anlamını taşımaktadır. Manihaizm gnostik bir dindir. Bu din III. asırda Sasani Devleti'nde (günümüzün Irak bölgesinde) kurulmuştur. Teferruatlı bilgiler için bkz. Şinasi Gündüz, “Maniheizm”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2003, C. 27, ss. 575-577.

¹⁹⁹ V. V. Barthold, *Soçineniya*, C. 5, Moskova: Nauka, 1968, s. 52

²⁰⁰ Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygurlar”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2012, C. 42, ss. 242-244.

²⁰¹ V. M. Zaporjets, a. g. e., ss. 101-103.

²⁰² Müller Fridrih Avgust, *İstoriya İslama*, C. 3, Saint Petersburg: Tip i Literatura V. A. Tihanova, 1896, s. 85.

²⁰³ L. N. Gumilev, *Tısyäçeletiye Vokrug Kaspiya*, Moskova: Ayris-Press, 2014, s. 263.

1. İlk olarak askerlerin kaybının azalmaması için takviye ordu bulunmasıdır. Zira onlar, çoğunlukla Horasan topraklarında yerlileri soymakla meşgul olan Oğuz süvarilerdir. Onlar Selçuklu kabilesi ile bağlı olmamasına rağmen Selçuklular'ın bayrağı altında kalmaya her an hazır bulunmaktadırlar.
2. Bir diğer husus ise Selçuklular'ın, Gazneliler'den savaş taktiği açısından daha üstün olmasıdır. Selçuklular hızlıca hücumla geçip, çabucak geri çekilmişken, Gazneliler ağır konvoy gibi eşyaları korumaları gerekçesiyle hızlı hareket edememişlerdir.
3. Ayrıca Selçuklular büyük savaşlardan kaçınarak yerine küçük çatışmaları benimsemiştir. Onlar genelde pusu kurarak, küçük güçlerle ve aniden harekete geçmektedirler.
4. Selçuklular'ın askerleri aynı zamanda maneviyatları yüksek ve fiziklen dayanıklı bir orduya sahiptir.
5. Selçuklular'ın ordusu moral ve psikolojik ilişkilerde de üstündür.²⁰⁴

1071 yılında Alp Arslan, Doğu Roma İmparator'u ile savaşmıştır. Rus kaynaklarında Malazgirt muharebesinde Doğu Roma İmparator'unun ordusunda Oğuz, Peçenek, Arap, Ermeni, Kürt, Frank, Alman, Rus ve Güleme²⁰⁵ gibi gruplar bulunduğu bahsedilmektedir. Aynı zamanda Selçuklular'ın ordusunda çeşitli kabilelerden askerler olmakla birlikte ön planda Türkler bulunmuştur. Bu bahsi geçen ordunun ortak dilleri çoğunlukla Farsça idi.²⁰⁶ Bundan mütevellit ilerideki zamanlarda Selçuklular İran medeniyetinden daha çok etkilenmiştir. Ancak Selçuklular'ın da Moğollar'ın etkisi altına girdiği dönemlerde Arapça ve Farsça yerine Türkçe kullanılmasına ağırlık verildiği görülmektedir.

Selçuklular Doğu Roma İmparator'u ile savaşma esnasında geri çekilme taktiğini uygulamıştır. Bu yüzden Doğu Roma İmparator'unun temel ordu gücü Malazgirt vadisinde hazırlanan tuzağa düşürülmüştür. Bu çatışma gece boyunca sürmüş, ancak Doğu Roma ordusunun paralı askerlerinin arasındaki Selçuklular ile akrabalık bağları bulunan Türkî halklardan olanlar art arda savaşı bırakmaya başlamışlardır.

²⁰⁴ V. M. Zaporjets, a. g. e., ss. 148-150

²⁰⁵ Rus kaynaklarında gulyama (gulamlar) olarak zikredilen bu ordu kölelerden oluşmaktadır. Bu ordu devşirme sistemine benzer, ancak burada farklı kölenin ırkına bakılmamaktadır. Melikşah zamanında bu ordu Oğuzların yerini almıştır. (V. M. Zaporjets, a. g. e., ss. 150-151.) Teferruatlı bilgi için bkz. Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, İstanbul: DİA, 1996, C. 14, ss. 178-180.

²⁰⁶ Kolektif, "Mantsikert - 1071", *100 Bitv, Kotoriye İzmenili Mir dergisi*, S. 168, DeAGOSTINI, 2014, ss. 7-9.

Böylece Doğu Roma ordusundan Alp Arslan askerî bakımından sayıca daha üstün olmuş, ancak Frank askeri grubunun uygunsuz bir zamanda savaşa katılmamasından ve kullanılan stratejiden dolayı orduda panik ortaya çıkmıştır. Bu panik diğer kalan grupların İmparator'u koruması gerektiğini bile unutmamasına vesile olmuştur. Böylece Doğu Roma'nın diğer kalan ordusundaki askerlerinin Alp Arslan'ın eline geçmesi kolaylaşmıştır.²⁰⁷

Rus kaynaklarında bu muharebede Doğu Roma İmparator'unun büyük ordu toplamasına rağmen mağlup olmasının nedeninin, askerlerin çoğunun moral ve disiplin bakımından henüz acemi olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Zira bahsi geçen büyük orduyu yönetmenin daha zor olduğu zikredilmektedir. Bir diğer husus ise Malazgirt'i kuşattıktan sonra orduyu ikiye bölmesi, Doğu Roma'nın yeni bir stratejik hata yapmasına sebep olmuştur. Zira Doğu Roma'nın bir grubu Malazgirt'te iken diğerini Ahlat'ı almaya göndermesi seferi Selçuklular'ın lehine değiştirmiştir. Bu parçalanmış gruplara Selçuklular saldırarak iyice azalmasına sebep olmuşlar ve böylece Doğu Roma askerlerinin etrafını kolayca çevirebilmişlerdir. Roma'nın bir diğer hatası ise Malazgirt ele geçtikten sonra Selçuklular'ın düzenlediği akınların çıktığı noktayı araştırmasından ziyade ilave asker göndermeyi tercih etmesidir. Bundan mütevellit Bizans kumandanları arasındaki anlaşmazlıkların ortaya çıkması gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.²⁰⁸ Nitekim bu savaşta galibiyet Selçuklular'a Batı'ya giden yolun açılmasına ve Türkler'in Anadolu'yu kendilerine vatan edinmelerine vesile olmuştur.

2. 1. 2. Haçlı Seferleri

R. R. Rahmanaliev Haçlı Seferleri'nin ekonomik, siyasi, dini ve diğer sebepleri olduğundan bahsetmektedir. Haçlı Seferler'i Türklerle doğrudan ilişkili olduğu için bu hareket Malazgirt'in rövanşı olarak da nitelendirilmektedir. Buna rağmen çoğunluk bu savaşın daha çok dini amaç güttüğünü öne sürmüşlerdir. Zira Avrupa'da çıkan kargaşayı çözmek için Bizans İmparatoru olan I. Aleksey Komnin, Roma papazı olan II. Urban'a Peçenek ve Türkler tarafından kısıtlandığını dile getirmiştir.²⁰⁹ Böylece Kilise kutsal savaş ideasını oluşturarak Hristiyan halkın günahlarından tövbe edebilmeleri için Filistin'e, özellikle de Kudüs'e gidip hac ibadetlerini yerine getirmek maksadıyla bu

²⁰⁷ T. T. Rays, a. g. e., s. 32.

²⁰⁸ Kolektif, "Mantsikert - 1071", ss. 10-15.

²⁰⁹ R. R. Rahmanaliev, *İmperiya Türkov. Velikaya Tsivilizatsiya*, Moskova: Ripol Klassik, 2009, s. 213.

savaşa katılma zorunluluğu getirmiştir.

Haçlı Seferleri'ne genç kızlar, hamile kadınlar ve çocukların da katıldığına rastlanmaktadır. Hatta bu harekete ailece katılanlar da bulunmuş, ancak Filistin'in acımasız sıcak havaları yüzünden hedefe ulaşamayanlar da olmuştur.²¹⁰ Bu tür hususlar dolayısıyla Haçlı Seferleri'nin dini amaç uğrunda bir hareket olduğu kabul edilmiştir. Diğer taraftan ise bu hareket çoğunluğa, özellikle feodalizmin zorluklarına maruz kalan mahkumlara veya daha güzel hayat arayanlara cazip gelmiştir. Bu daha net biçimde Haçlılar'ın zafere ulaştığı ilk seferinde görülebilmektedir. Zira insanların bu harekete katılmalarının altında daha çok kendi menfaatlerinin yattığına şahit olunmuştur. Böylelikle bu hareketin çeşitli sebepleri kapsadığı görülmektedir.²¹¹

1096 yılında Haçlılar Selçuklular'ı Nikea'dan (İznik) çıkartmak maksadıyla Kılıç Arslan ile savaşmışlardır. Ancak Haçlılar ümitlerini gerçekleştirememiş Selçuklular galip gelmiştir. 6 Mayıs 1097 yılında gerçekleşen muharebe öncesinde Selçuklular üstünlük sağlamışken, karşı tarafa ilave ordular gelince durum değişip zafer Haçlılar'ın olmuştur. Bunlara rağmen eserlerde Selçuklular'dan söz edilirken onların cesurca savaştıklarından bahsedilmektedir.²¹²

Ayrıca ilk Haçlı Seferi'nde mağlup olan Selçuklular'ın akabinde cereyan eden muharebede zafer kazanmaları dikkate değerdir. Zira Ruslar'a göre bu hadise Selçuklular'ın ordusunun haysiyetine, silahlandırmanın özelliklerine, taktik ve organizasyon yapısına, düşmanın değişen durumlarına karşı hızlı adapte olmalarından kaynaklanmaktadır.²¹³ Bir de Bizans topraklarında yaşayan halk Haçlılar'dan rahatsız olduğu için kilise hükümlerine rağmen Türkler'den yardım talebinde bulunmuşlar ve onları desteklemişlerdir. Zira halk Haçlılar'ın soygun gibi bazı olumsuz davranışlarından epeyce rahatsız olmuştur.²¹⁴

Rus kaynaklarında Selçuklular'ın İkinci Haçlı Seferi'nde Araplar'dan daha ön planda savaştıkları belirtilmiştir. Zira Selçuklular'dan gelen zararın fazlalığı Haçlı şövalyelerinin onlarla savaşmaktan vazgeçip Kudüs'e deniz yoluyla devam etmelerinden de anlaşılmaktadır. Ayrıca Haçlılar'ın sayılarının Selçuklular'dan üstün

²¹⁰ Bu konuda teferruatlı bilgiler için bkz. Ye. İ. Mayorova, *Jençim v Epohu Krestovih Pohodov*, Moskova: Veçe, 2012.

²¹¹ Haçlı Seferleri'nin nedenleri hakkında detaylı bilgi için bkz. M. A. Zaborov, *Krestoviye Pohodi*, Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1956, ss. 7-50.

²¹² T. T. Rays, a. g. e., ss. 45-46.

²¹³ V. M. Zaporjets, a. g. e., s. 242.

²¹⁴ V. A. Gordlevskiy, *İstoriçeskiye Raboti*, C. 1, Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1960, s. 51.

olması da dikkate değerdir. Daha sonraki zaferlere yardımcı olan askeri organizasyon Selçuklular'dan Osmanlılar'a geçmiştir.²¹⁵ Haçlı Seferleri sonucunda Selçuklular Haçlılar'ın ağır koruma silahlandırmasını daha sonraki muharebelerinde kullanmaya başlamıştır. Örneğin, Selçuklular Yassı Çemen Muharebesi'nde zırhı yaygın bir şekilde kullanmışlardır.²¹⁶

2. 1. 3. Babaîler İsyanı

Baba İlyas'ın en önde gelen halifesi olan Baba İshak adlı derviş ilk defa Sümeysat (Samsat/Türkiye) şehrinde görünmüştür. Sonra Amasya bölgesinin yakınlarındaki bir köye yerleşmiştir.²¹⁷ Rus kaynağında bu şahsın vaazları sayesinde etrafında çok sayıda müridin toplanmasına vesile olduğu ifade edilmektedir. Müellife göre bu vaazların içeriğinde devlete karşı kışkırtmaların da mevcut olduğundan bahsedilmektedir.²¹⁸ Ayrıca Baba İshak'ın hem Müslüman şeyh hem de Türk pagan inancında olduğundan da bahsedilmektedir.²¹⁹ Baba İshak'ın bu siyaseti hakkında ülkede bazı dinsiz kesimlerin bulunması ve sultanın ahlaksız tavırları neticesinde hükümete karşı ayaklanmaların bulunduğu söz edilmektedir.²²⁰

Baba İshak Malatya'da isyan edip halkı yönetime karşı savaşmaya çağırıyordu. Baba İshak ve taraftarları Sivas, Tokat ve Aksaray'da ortaya çıkan karışıklığa neden olmuşlardır. II. Keyhüsrev bunu gidermek için ordu yollamak zorunda kalmıştır, buna rağmen Erzurum'dan ilave ordu gelene kadar isyan bastırılmamıştır. Bahsi geçen ordu gelince hem isyanın lideri hem taraftarlarını yakalamayı başarmışlardır. Rus kaynaklarında isyancıların akıbetinin bayağı zor olduğu zikredilmektedir. Onlar 1241 yılında yakalanmışlar, ardından ateşle işkence yapıldıktan sonra asılmışlardır. Ayrıca taraftarların mülkiyetine de el konulmuştur. Malları vakıflar ve askerler arasında dağıtılmış isyanın taraftarları ise buna sadece seyirci olarak kalmışlardır.²²¹ Bunlara rağmen bu tür isyanlar zaman zaman ortaya çıkmaya devam

²¹⁵ V. M. Zaporjets, a. g. e., s. 5.

²¹⁶ V. M. Zaporjets, a. g. e., s. 243.

²¹⁷ Bkz. *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuklanâmesinden*, çev. Nuri M. Gençosman, Notlar ilave eden F. N. Uzluk, Ankara: Uzluk Basımevi, 1941, ss. 206-210.

²¹⁸ V. M. Zaporjets, a. g. e., s. 247.

²¹⁹ Müellif dipnotunda İbn Bibi (el-Hüseyin B. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi), *El Evamirü'l-Ala'îyye Fi'l-Umuri'l-Ala'îyye (Selçuk-Name)*, çev. Mürsel Öztürk, C. 2, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996, ss. 49-50, belirtmiştir.

²²⁰ V. M. Zaporjets, a. g. e., ss. 247-250.

²²¹ T. T. Rays, a. g. e., s. 112.

etmiştir.

Bahsi geçen hadiseyi Rus Oryantalistler o döneme ait ana kaynakların, bunların arasında Türk eserlerinin de bulunmasına rağmen buralardaki bilgiler karışık olduğu için incelenmesinin zor olduğunu belirtmektedirler. Mesela, Rus Oryantalistler'i araştırmaları esnasında İbn Bibi'nin eserlerindeki bazı kronolojik bilgilerde yanlışlıkların bulunduğunu ve yazarın yaşadığı dönemdeki faktörlerden dolayı pek çok sübjektif görüşü eserine kattığını fark etmişlerdir.²²² Ayrıca günümüzdeki Türk araştırmacılarına göre Babailer'in fikrî hareketinden ziyade iyi bir strateji kullandığı görünmektedir.²²³ Nitekim Anadolu'ya yeni göç eden halkların eski inançlarından izler bulunmakla birlikte bunları, İslam dini ile birleşen bir fikir altında toplayan bir tarikatı doğru kullanabilmiştir. Bu tür bir fikrin izleri sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda da yer almaktadır. Hatta bu hareketlerin Osmanlı'nın kuruluşuna ve İslam dininin yayılmasına önemli bir etkisi bulunmaktadır.²²⁴

3. 1. Ruslar Nazarında Selçuklular'ın Osmanlılar'a Bıraktığı Miras

İslam gelenekleri arasında kabul edilen yeni fethedilen topraklara ulu cami inşa edilmesi geleneğine Anadolu Selçukluları'nda da rastlanmaktadır. T. T. Rays eserinde fethedilen bir yerdeki en büyük mabedi camiye çevirmenin bir İslam geleneği olduğundan söz etmektedir. Bu geleneğin gayrimüslimlerin mabetlerini harap etmediğini, sadece Müslümanlar'ın bir kiliseyi belli bir süreliğine kullandığını, bazen ise iki din mensuplarının kiliseyi ortak kullandıklarından bahsetmektedir. Aslında bu geleneğe tüm Müslüman devletlerde rastlanmaktadır. T. T. Rays eserinde Anadolu Selçukluları'nın da bu geleneği sürdürdüğünden bahsetmektedir.²²⁵

Aslında bu gelenek Hz. Muhammed döneminde Medine'ye hicret edildiğinde ilk mescidin inşaatı ile tarihe geçmiştir.²²⁶ Böylece Müslümanlar Hz. Peygamber döneminden sonra da bir memleket veya kale fethedildikten sonra cemaatle ibadetin

²²² V. L. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Sel'cukidov Maloy Azii*, ed. İ. Yu. Kraçkovskiy, Moskova-Leningrad: Akademia Nauk SSSR, 1941, ss. 7-9.

²²³ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *DİA*, İstanbul: DİA, 1991, C. 4, s. 368.

²²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babailer) İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri*, 1. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980, ss. 166-177.

²²⁵ T. T. Rays, *Sel'cuki. Koçevniki-Zavoevateli Maloy Azii*, Moskova: ZAO Tentrpoligraf, 2004, s. 144.

²²⁶ İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1999, s. 227.

yerine getirilmesi için oradaki bir mabedi camiye çeviriyorlardı.²²⁷ Bu bir nevi yeni fethedilen toprağın artık Müslüman toprağı olduğunu sembolize eden bir işaret olarak da görülüyordu.

Yine T. T. Rays'ın ifade ettiğine göre Anadolu Selçuklular'ı yerli halkın ibadetlerine engel olmamak için Hristiyan kiliselerini nadiren camiye çevirmişlerdir. Bununla beraber, yeni ulu cami yapılma sürecindeyken, bölgedeki en büyük tapınağı ibadet için kullanmışlardır. Buna rağmen cami inşa edildikten sonra da bu tapınağı bir nevi yedek cami olarak kullanmaya devam edildiği de görülmektedir.²²⁸

Selçuklular'ın gelirleri ilk zamanlarda fethedilen devletlerden gelen vergiler ve ticaret olmuştur. T. T. Rays Hristiyan köle alım satımının gelir elde etmede büyük bir paya sahip olduğunu iddia etmektedir. Hatta zamanla mevcut kölelerin ticaretiyle de yetinilmediği ve fethedilen arazilerde yaşayan küçük çocuklar ve köylülerin de çalınmaya başladığını, en fazla talebin de Gürcü kölelere yönelik olduğunu ileri sürmektedir.²²⁹ Halbuki köle ticaretine İslam dininin ortaya çıkışından çok daha önceki tarihlerde rastlanmaktaydı. Ayrıca bu tür bir ticaret hiçbir zaman Müslümanlar'ın asıl gelir kaynağı olmamıştır.²³⁰ Selçuklular daha sonraki dönemlerde ticareti geliştirmek için Anadolu topraklarından geçen transit yolu da kullanmışlardır.

Selçuklu'nun bir nevi mirasçısı olarak görünen Osmanlı Devleti'nde de köle ticareti yapılmaktaydı.²³¹ M. V. Levçenko'ya göre köle ticareti Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır.²³² K. M. Bazili de kendi gözlemlerinden çıkarak Osmanlılar'ın ticari kazanımlarında köle ticaretinin de yer aldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin dahil olduğu çeşitli savaşlar sonucunda köle ticaretinin de etkilendiğinden söz etmektedir. Müellif İstanbul'da Süleymaniye Camii yakınında bulunan köle pazarını ziyarete gittiğinde köle sayısının bir hayli azalmış olduğunun farkına varmıştır. Elbette bu durum köle fiyatlarının yükselmesine

²²⁷ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 1. Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2005, ss. 235-240.

²²⁸ T. T. Rays, a. g. e., s. 144.

²²⁹ T. T. Rays, a. g. e., ss. 102-103.

²³⁰ Teferruatlı bilgiler için bkz. Mehmet Nadir Özdemir, *İslamın İlk Döneminde Kölelik: Abbasilerin İlk Yüzyılı*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2006.

²³¹ Osmanlı Devleti'nde kölelik konusu hakkında bilgi edinmek için bkz. Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1998.

²³² M. V. Levçenko, "Zavoevaniye Turkami Konstantinopol v 1453 g. i İstoriçeskiye Posledstviya Etogo Sobitiya", Derleme, C. 7, *Vizantiyskiy Vremennik*, Moskova: Akademiya Nauk SSSR, 1953, s. 7.

neden olmuştur.²³³ Ayrıca Osmanlılar'da kölelerin diğer ülkelerden farklı olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Türkiye’de kölelik eski dönemlerde olduğu gibi aşağılayıcı bir şey değildir. Eğer köle sahibinden diniyle veya ten rengiyle ayrılmıyorsa, eğer sahibinin güvenini kazanabildiyse, kendisini ailenin bir üyesi olarak bile görebilir. Saray dışındaki köleler de, Harem’deki cariyeler gibi sıkı bir eğitimden geçirilir ve hiçbir zaman şeref ve onur sahibi olmalarına giden yolda önleri kesilmez.”²³⁴ Bu satırlarda müellif Osmanlılar'da kölenin statüsünün diğer devletlerden daha üstün olduğundan bahsetmektedir. Zira bir kölenin ailenin bir ferdi derecesine kadar yükselbilmesi mümkündür.²³⁵

3. 1. 1. Moğol İstilasası

Dünya tarihinde ayrı bir yere sahip olan Moğol istilasası halka korku salmaktaydı. Bu söylentiler veya çeşitli faktörlerden dolayı halk diğer bölgelere göç etmeye mecbur kalmıştır. Bu tür göç eden gruplar arasında Anadolu Selçukluları'na sığınan Türkmenler de/Türk halkları da olmuştur. Bu göçmen ve yerli halk arasında oluşan gerginlik zamanla Babaîler İsyanı gibi isyanlara dönüşüvermiştir. Bahsi geçen isyan devletin iç durumunu dıştan gelen saldırıya karşı zayıf bırakmıştır. Bu fırsat daha önce de saldırılarda bulunan Moğollar'ın harekete geçmesine vesile olmuştur. Bu istila Selçuklular'ın daha da zayıf düşmesine ve Anadolu mirasını Osmanlı'ya devretmesine yardımcı bir faktör olmuştur. Zira Moğollar'ın daha önceki saldırılarından dolayı göç dalgasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların arasında Oğuzlar'ın Kayı boyuna mensup olanlar da bulunmuştur. Bahsi geçen kabilenin lideri olan Süleyman onların Anadolu'ya gelmesine vesile olmuştur. Böylece bu halk Doğu Rum sınırlarına yerleşmişlerdir. Rivayete göre kabile liderinin söz konusu yerleşimi ve Selçuklular ile ilk görüşmesi Moğollar ile gerçekleşen çatışma esnasında gerçekleşmiştir. Bu çatışma esnasında Kayı aşiretine mensup bu birliklerin Anadolu Selçukluları'na yardım etmesi neticesinde bu savaş Selçuklular lehine zaferle sonuçlanmıştır. Selçuklular da bu harekete karşılık ödül olarak onlara Söğüt ve Domaniç civarında bulunan Anadolu Selçuklular Devleti'nin obası ve kendisine uç beyliği olarak tahsis ettiği bölgeyi hediye

²³³ K. M. Bazili, *Bosfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*, C. 2, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1836, ss. 19-88.

²³⁴ İlsever Rami, “Konstantin Bazili'nin Gözüyle Osmanlı Kadını”, Yıl. 8, S. 29, *Karadeniz*, (2016), ss. 86-87.

²³⁵ Osmanlı'da kölelik hakkında bkz. İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 36, Konya, (2014), ss. 201-216; Ömer Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

etmiştir.²³⁶ Ayrıca bahsi geçen muharebelerden dolayı Selçuklular'ın eski güçlü devlet ihtişamını kaybettiği ve bu nedenle tarih sahnesinden çekildiği de dile getirilmektedir. Ancak Anadolu Selçuklu hükümdarlarının Kınık kabilesine mensup olup, bunlara mensup olanların kalıntılarına Karamanoğulları Beyliği'nde XV. yüzyıla kadar rastlanmaktadır.²³⁷

Osmanlılar'ın bir nevi Selçuklular'ın devamı olduğu konusu yukarıda zikredilen rivayete dayanmaktadır. T. T. Rays bu görüşe katılmakla birlikte Selçuklular'ın diğer unsurları da benimsediklerinden söz etmektedir. Selçuklular'ın medeniyetlerinin kendilerine özgü olmasıyla birlikte diğer toplumlardan da bazı unsurlar aldıkları iddia edilmektedir. Mesela, Büyük Selçuklular'ın kendi göçebe hayatlarını koruduklarını ama bunun yanı sıra İslam dinini ve Farslar'ın örf adetlerini de kendi kimliklerine kattıkları belirtilmektedir. Anadolu Selçukluları ise Batı'nın, hatta Bizans'ın bazı özelliklerini de benimsemişlerdir. Selçuklular'ın resmi belgelerinin dili Farsça ve Arapça iken Moğol istila sonrası Türkçe olması kabul edilmiştir. Bir diğer husus ise Selçuklular ilk dönemlerdeki medeniyet münasebeti esnasında kendi kimliğini korumaya çabalamış, ancak zamanla yeni topraklar kazanınca Farisiler ve Bağdat'ın zenginlikleri ile değişime uğramaya başlamıştır.²³⁸

Selçuklular çok çeşitli toplumlar ile iç-içe yaşadıkları için devlet görevlileri arasında farklı milletlerden insanlar da mevcut idi.²³⁹ Ayrıca Ruslar'a göre Osmanlılar Selçuklular'a tarih boyunca hep atıf yapmışlardır. Mesela, kadınlar arasında Selçuk ismi çok yaygındır, hatta I. Mehmet kendi kızına Selçuk hanın ismini vermiştir.²⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu Anadolu'ya yerleşmeden önce yerli halk ve göçebe halk arasında kültür alışverişi yavaşça başlamıştır. Öncelikle Türkler – hayvancılıkla, Yunanlar – üzüm yetiştiriciliği ve zanaatla, Ermeniler – tarım ve zanaatçılıkla, Lazlar – balıkçılıkla uğraşmışlardır. Anadolu'nun diğer halkları da kendi yaşam ve iş biçimlerini, dinlerini, dillerini korumaya devam etmişlerdir. Ancak zamanla göçebe halkın dili yerli halkla karışmaya başlamış ve ardından mesleki alışverişler görülmüştür. Mesela, Rus

²³⁶ T. T. Rays, a. g. e., ss. 72-73.

²³⁷ V. A. Gordlevskiy, *İzbrannye Soçineniya*, C. 1, ed. Ye. F. Ludşuveyt, Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1960, s. 13.

²³⁸ T. T. Rays, a. g. e., ss. 81-82, 86, 88-90.

²³⁹ Mesela bu görevliler arasında çoğunlukla Ermeniler'in olduğu belirtilmektedir. Bu görevler hakkında geniş bilgiler için bkz. T. T. Rays, a. g. e., s. 92.

²⁴⁰ V. L. Gordlevskiy, *Gosudarstvo Sel'cukidov Maloy Azii*, ed. İ. Yu. Kraçkovskiy, Moskova-Leningrad: Akademia Nauk SSSR, 1941, s. 9.

kaynaklarına göre Anadolu Kürtleri'ne has "siyah çadırı", özel siyah keçe tüyünden yapılan bu ev tipini, göçebe halk da benimsemiştir. Ayrıca göçebe halka has bir binek hayvanı olan öküzü, yerli halka has olan binek atını ve iki hörgüçlü deveyi yetiştirmeye başlamışlardır.²⁴¹ Bunun gibi faktörler Anadolu'ya zamanla yerleşen Osmanlı İmparatorluğu'nun yerli halkının Türkleşme'sine vesile olmuştur.

2. Osmanlı İmparatorluğu

2. 1. Osmanlı'nın Tarihçesi

2. 1. 1. Osmanlı'nın Kuruluşu

Her devletin ortaya çıkışı ve yok oluşu tahmin yürütülmekle birlikte efsanevi bilgilerle çevrilmiştir, aynı kaderi Osmanlı İmparatorluğu da paylaşmaktadır. Osmanlı'nın kuruluşu hakkında efsanevi bilgiler Rus kaynaklarında da mevcuttur.²⁴²

Rus Oryantalistler'i Doğu kaynaklarında da tartışılan Osmanlı'nın başlangıcını Selçuklu Sultanlığı'nın ortadan kalktığı tarih olan 1307 yılı olarak tarihlendirmektedirler. Bu tarihte Osmanlı bölgede önemli bir güç olarak bulunmaktaydı. Bu hadise 1243 yılındaki Selçuklular ve Moğollar'ı arasındaki Köseadağ Muharebesi'nin ardından Selçuklular'ın yenilmesi ile ortaya çıkmıştır. Osmanlılar'dan başka beyliklerden Moğollar'a karşı duranlar arasında Germiyanogulları ve Karamanogulları dikkatleri üzerlerine çekmektedirler. Hatta 1299 yılında Moğollar, Germiyanogulları'nın bağımsızlıklarını kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁴³

XIII. yüzyılın son on yılında Anadolu'nun kuzey-batı taraflarında yeni bağımsız bir beylik oluşmuştur. Tarihe bu beylik kurucusunun ismi Osman olarak geçmiştir. Bu beylik Oğuz göçebelerinden Kayı kabilesine mensuptur. Türk devlet geleneklerine bağlı Harezmsahlar İmparatorluğu'nun hizmetinde bulunan Kayı kabilelerinin bir kısmı Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiştir. Öncelikle günümüzdeki Ankara'nın Batısı'nda yer alan Karacadağ bölgesine yerleşmiş olan Kayılılar'ın bir kısmı daha sonra Ahlat, Erzurum, Erzincan, hatta Amasya ve Halep'e kadar gelmişlerdir. Bazıları ise kendilerine Çukurova bölgelerinde yurtlar bulmuştur. Bu bölgelerden Moğol istilasından kaçan Kayılar'ın bir kısmı ile Ertuğrul isimli liderleri Selçuklular'ın sultanı I. Alaeddin

²⁴¹ Yu. A. Petrosyan, *Osmanskaya İmperiya*, Moskova: Algoritm, 2013, ss. 13-14.

²⁴² K. M. Bazili, *Oçerki Konstantinopolya*, C. 1, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1835, ss. 64-68.

²⁴³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 14.

Keykubad'dan kendileri için yurt isteğinde bulunmuşlardır. O dönem 400-500 çadırdan oluşan bu kabile Selçuklu sultanı tarafından Bizans sınırlarındaki uç bölgelerinin korunması için görevlendirilmiştir. Bu sıralarda Osmanlı'nın toprakları Bithynia (Bitinya) bölgesi²⁴⁴ ile sınır olmakla birlikte, Melangi (Karacahisar) ve Eskişehir'in kuzey-batısında bulunan Söğüt'ten ibaretti. Ancak Ertuğrul bununla yetinmeyip uçları genişletmeye başlamış, bu akınlar neticesinde uç bölgeler zamanla genişlemiştir.²⁴⁵

Kayılar'a verilen arazi ve Ertuğrul'un hayatı hakkında efsanevi bilgiler de bulunmaktadır. Efsaneye göre Ertuğrul uzun ömür sürmüş ve bir bilgiye göre 1281, bir başka bilgiye göre ise 1288 yılında 90 yaşındayken vefat etmiştir. Ertuğrul'un oğlu ve Osmanlılar'ın kurucusu I. Osman hakkında da efsanevi bilgiler mevcuttur. Osman tahminen 1258 yılında ve Söğüt topraklarında dünyaya gelmiştir. Bu topraklar verimli olmakla birlikte halkın Bizanslı sınırlarına akınlar düzenlemesinden dolayı daha da zenginleşmişlerdir. Aynı zamanda Osmanlılar'ın bu akınları İslami açıdan da kutsal savaş olarak nitelendirildiği için daha üstün görülmüştür. Uç bölgesinin hâkimiyetini Ertuğrul'un vefatından sonra çoğunluğun kararı ile I. Osman devralmıştır.²⁴⁶

I. Osman tüm gücünü Bithynia topraklarını fethetmeye harcamıştır. I. Osman ilk önce Brusa (Bursa), Belokoma (Bilecik) ve Nikomedia'yı (İzmit) almıştır. 1291 yılında Melangi'yi (Karacahisar) fethetmiş ve kendi topraklarına katmıştır. Yerli halkın Osmanlı'ya karşı mücadele sırasında bir kısmı vefat etmiş, diğer kısmı ise kaçtığı için topraklar boşalmıştır. Bu yüzden Osmanlı, Germiyanogullar Beyliği'ni ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde bulunan insanları oluşan boşluğu gidermek için göç ettirmiştir. Bir diğer hareketi ise Hristiyan bir kiliseyi camiye çevirmesi ve burada hutbelerin I. Osman'ın adına okunmaya başlaması olmuştur. Bu sırada Selçuklular, I. Osman'a "Bey" unvanı ile birlikte davul ve tuğ (buncuk) vermiştir. Böylelikle Selçuklular'ın Osmanlı Beyliği'nin bağımsızlığını kabul ettiği rivayet edilmektedir. Hakikaten de bu hadiseden sonra I. Osman hükümdarlığını ve kendi beyliğinin bağımsızlığını ilan etmiştir. Aynı zamanda 1299 yılında Selçuklu Sultanı II. Alaeddin Keykubad başkentinde ortaya çıkan isyandan dolayı kaçmak zorunda kalmıştır. 1307 yılında ise Osman, Moğol hanedanı İlhanlılar'ın üstünlüğünü kabul etmiş ve her sene onlara haraç

²⁴⁴ Bithynia – tarihi bölge ve Roma eyaletidir. Bosfor boğazı ve Sangarius (Sakarya) Nehri arasındaki Anadolu'nun (Küçük Asya) kuzeybatısında yerleşmiş bir bölgedir. Bithynia'nın en büyük yerleşim yerleri Nicomedia (İzmit) ve Nicaea (İznik) olmuştur.

²⁴⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 14-15.

²⁴⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 15-16.

ödemmiştir. Bu vergi ödemesi ancak Orhangazi zamanında sona ermiştir.²⁴⁷

XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında Osmanlı Beyliği'nin toprakları iyice genişlemiştir. Osmanlılar'ın kısa sürede topraklarının genişlemesinin temel nedeni çevresinde bulunan beyliklerin çeşitli sebeplerden dolayı kendisine engel olamamasıdır. Mesela, Çandarlılar Moğollar ile mücadele içerisindeydi. Aynı sorun Germiyanogullar'ında da bulunmakta, ayrıca onlar Bizanslılar'a da karşılık vermekteydiler. Karesiogulları da aynı şekilde güçleri zayıf olduğu için Osmanlılar'a karşı koyamamıştır. Böylece Osmanlı Beyliği'nin tüm askeri gücünü Batı'ya karşı kullanmasına engel kalmamıştır. Ayrıca Bizanslılar Osmanlılar'ın bir düşman beyliği olduğunun farkına ancak 1302 yılındaki savaştan²⁴⁸ sonra varmıştır. Bu muharebede Osmanlı ilk büyük zaferini Koyunhisar'ın düşmesi ile gerçekleştirmiştir. Fakat 1305 yılında Lefke (Kıbrıs) civarında gerçekleşen muharebede Osmanlılar Bizanslılar'ın Katalonlu askerlerine karşı duramamıştır. Buna rağmen Bizans'ın iç savaşları yüzünden Osmanlılar Brusa'ya (Bursa) yakın diğer bölgeleri fethetmiştir. Böylece 1315 yılında Brusa'yı kuşatmış ve 1326 yılında Osmanlılar bu şehrin ismi Bursa olarak kullanmaya başlamışlardır.²⁴⁹

Bursa'yı I. Osman ölüm döşegindeyken oğlu Orhan fethetmiştir. Bu fethin Rus Oryantalistler'inin tarifiyle yaklaşık on sene sürmesinin nedeninin – Osmanlılar'ın askeri güç bakımından zayıf olmasından kaynaklandığı zikredilmektedir. Zira Osmanlılar sadece süvari gücünden müteşekkil olduğu için hücum ile şehri almaya muvaffak olamamışlardır. Bu yüzden sadece şehir kuşatılıp dış kaynaklarından mahrum kalması sağlanmıştır. Türkler şehri kuşatırken halkı açlığa maruz bırakmışlar ve sonunda kolaylıkla ele geçirmişlerdir. Osmanlı'nın bu kuşatma taktiğini ilerideki savaşlarda da sıkça kullandıkları görülmektedir. Genellikle Osmanlılar'ın fethettikleri şehirlerinden yerli halkın belirli ücret karşılığında gitmelerine müsaade edilmiş, kalanları ise ya köle yapılmış ya da vergiye bağlanmışlardır.²⁵⁰

Osmanlılar, Bursa'yı kendilerine bağlayınca bu şehri başkent yapmışlardır. 1327 yılında Osmanlı Beyliği'nin bağımsızlığı gümüş akçe darp edilmesiyle teyit edilmiştir.

²⁴⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 16.

²⁴⁸ Tarihte Bapheus/Bafeus veya Koyunhisar Muharebe'si olarak zikredilen bu savaş hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Halil İncelik, "Osman Gazi'nin İznik (Nicea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar*, Derleyen: Oktay Özel, Mehmet Öz, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, ss. 301-340.

²⁴⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 16-17.

²⁵⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 17.

Osmanlılar'ın bundan sonraki önemli adımları ise Nikea (İznik) ve 1337 yılında Nikomedia'yı (İzmit) fethetmeleridir. Osmanlılar öncesinde Nikea'yı hücum ile almaya çabalamışlar, ancak muvaffak olamayınca eski taktiklerine başvurarak şehri kuşatmışlardır. Kuşatma sonucunda halk aç ve yorgun olduğu için çaresiz kalarak teslim olmuştur. Bu fetih Osmanlılar'a Bizans'ın başkentini ele geçirme yolunu açmıştır.²⁵¹

2. 1. 2. Osmanlı Devleti'nin Sistemleşmesi

Osmanlılar'ın beylikten devlete geçişi XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlılar bu geçişi Orhangazi'nin oğlu I. Murad'ın yürüttüğü siyasete ve faaliyetlerine borçludur. I. Murad döneminde vezir, yeniçeri, yaya, sipahi gibi zamanlı ve daimi askerler oluşmuş ve onların tımar sistemindeki yeri belirlenmiştir. Devletin gelir giderlerinin, ayrıca devlet görevlilerinin maaşlarının savaşta gelirden sağlanması, savaştan çıkan payının da ayarlanması devletin gelirlerinin çoğalmasına vesile olmuştur.²⁵²

Rus seyyahlardan biri olan İgnatıy Smolnyanin'in "Hojeniye İgnatiya Smolnyanina v Tsargrad (İgnatıy Smolnyanin'in Çargrad'a Yolculuğu)" isimli eserinde bir metropolitin seyahatinin uzamasının nedeninin I. Murad ile ilgili bilgi toplama çabasından kaynaklandığından bahsetmektedir.²⁵³

I. Murad hükümdarlığı döneminde devletin askeri gücünü toplamıştır. İktidardaki yerini güçlendirdikten sonra Osmanlı'nın Anadolu'daki hakimiyetine karşı çıkan, doğu ve güney sınırında bulunan komşu Türkî beyliklerle uğraşmıştır. Beyliklerden sonra Batı'ya yönelip kaybedilen toprakları yeniden ele geçirmiştir. 1362 yılında ise Osmanlılar, Bulgarlar'ın büyük ve zengin şehri olan Filippopol'u (Plovdiv'i) fethetmiştir. İki sene sonrasında ise Bulgaristan Kralı İvan Şişman,²⁵⁴ I. Murad'ın haremine kendi kız kardeşi olan Prenses Marya'yı²⁵⁵ vermiştir. 1370'lerin ortalarında Osmanlı, devletin başkentini Edirne'ye taşımıştır.²⁵⁶

Yu. A. Petrosyan tarihte Savcı İsyanı olarak geçen hadiseden şöyle

²⁵¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 18.

²⁵² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 21-22.

²⁵³ *Kniga Hozdeniy*, haz. N. İ. Prokof'ev, Moskova: Sovetskaya Rossiya, 1984, s. 278.

²⁵⁴ İvan Şişman (Stratsimir) hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. Andreev Jordan, Lalkov Milcho, *Bulgarskite Hanove i Tsare*, Veliko Tarnovo: Abagar, 1996, ss. 281-291.

²⁵⁵ Tamara Hatun veya Maria/Mara Tamara Hatun, Osmanlı Devleti'nin hükümdarı I. Murad'ın nikâhlı eşi. Bkz. Plamen Pavlov, *T'novskite Tsaritsi*, Veliko Tarnovo: Dar –Rh, 2006.

²⁵⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 23-24.

bahsetmektedir: “1373 yıllarında I. Murad iktidar için oğlu Savcı ile mücadelede bulunduğu için Balkan seferlerini geçici bir süreliğine durdurmuştur. İsyanca karşı sultan bizzat ordunun başına geçmiştir. Sultanı gören şehzade taraftarları onu yalnız bırakıp gittikleri için şehzadeyi yakalamışlardır. Şehzadenin gözlerini oyduktan sonra kellesini kesmişlerdir. Onun Yunan suç ortaklarının ise kale duvarlarından nehre atılması emredilmiştir. Sultanın emri ile Bizans İmparatorluğu’nda kendi inatçı oğlunun (Andronikos) gözlerini kör etmiştir.”²⁵⁷ Bahsi geçen hadisenin tarihi ve teferruatları hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Mesela, İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu hadisenin 1385 yılında cereyan ettiğini ifade ettikten sonra Savcı’nın “gözlerine mil çektirip sonra da öldürttüğü... İmparatora teslim edilen Andronikos’un da gözlerine mil çektirdi; fakat bunun gözleri tamamiyle kör olmayarak sonradan kısmen iyi oldu; yalnız bir gözü görüyordu.”²⁵⁸ diye belirtmektedir.

Bazı Bizans tarihi araştırmacıları ise bu hadisenin baba oğul arasında gerginlik yaşandığı için 1373 yılında gerçekleştiğini düşünmektedirler. Hatta bahsi geçen hadisede ismi geçen Bizanslı Andronikos’un 1373 yılından beri üç defa isyan teşebbüsünde bulunup, en son 1385 yılında Osmanlı şehzadesi Savcı Bey’le birlikte bir isyan düzenlediğinden bahsedilmektedir.²⁵⁹ Ayrıca bu hadise Doğu ve Batı kaynaklarında farklı yerde ve farklı tarihlerde hatta farklı içeriklerde anlatıldığı için Fransız Bizans tarih uzmanı Raymond-Joseph Loenertz bu isyanın 1373 ve 1385 yıllarında iki farklı tarihte de gerçekleştiği tahminini ileri sürmektedir.²⁶⁰ Bahsi geçen görüşlerin gerçeği yansıtmadığı düşüncesiyle hem Doğu hem Batılı araştırmacılar sadece bir tarihi seçmektedirler. Bu nedenle bu tartışma konusu hala canlılığını korumaktadır. Dolayısıyla bahsi geçen isyan hem Osmanlı hem Bizanslılar’ın isyanı veya taht mücadelesi olup XIV. yüzyılın sonunda gerçekleşen bir hadisedir. Ayrıca şehzade ve prenslerin yakalanması isyanın başarısız olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla dönemin şartları içinde bu isyanın tekrarlanmaması adına ölüm cezası verilmiştir.

Bu isyanın kaynaklarda geçen şekilde şiddetli bastırılması sonucu Osmanlılar Bizanslılar’a o kadar korku salmışlar ki, onlar kendilerini sanki haraç borçluları gibi

²⁵⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 24.

²⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, 5. Baskı, Ankara: TTKY, 1988, ss. 132-133.

²⁵⁹ Bu isyanın detayları hakkında bkz. Nilgün Elam, “Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi’nin İsyanı (1373)”, *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 49, C. 30, (2011), ss. 29-73.

²⁶⁰ Bkz. Raymond-Joseph Loenertz, “La Première Insurrection d’Andronic IV Paleologue (1373)”, *Echos d’Orient*, N. 38, (1939), pp. 340-342.

hissetmişlerdir. Hatta I. Murad'a ve iki oğluna imparatorun kızları eş olarak verilmiştir. 1376 yılında ise Osmanlılar Gelibolu'da kendi hâkimiyetlerini yenilemişlerdir. 1370-1380 yıllarında Osmanlılar Bizans'ın Balkanlar'daki hemen hemen tüm topraklarını ele geçirmişlerdir. Konstantinopolis ile interlandı ise Osmanlı'nın sürekli kuşatması altında kalmıştır.²⁶¹

Rus kaynaklarında 1371 yılında Çirmen Muharebesi'nde Balkanlar ile Türkler arasında cereyan eden savaştan sonra Güney-Doğu Avrupa'nın bölgelerinin durumu hakkında İsayya²⁶² adlı Balkan keşişine dayanarak şöyle zikredilmektedir: “...tüm Batı şehirlerini ve ülkelerini öyle bir zulüm kaplamış ki, ne duyulmuş ne görülmüştür.” Sözlerine devam eden İsayya, “Türk askerleri Hristiyan halkın çoğunu katlettiği gibi ve diğer kısmını da köle olarak götürmektedirler. Bundan sonra tüm ülkelere öyle bir açlık geldi ki dünyanın yaratılışından beri böylesi hiç görülmemiştir...”²⁶³ Doğu eserlerinde ise bu hadise bahsi geçen trajik içerikler bulunmamakla birlikte daha çok bir fetih nazarıyla ele alınmıştır.²⁶⁴

1387 yılında I. Murad yine beylikler ile mücadelede bulunduğu için Balkan seferlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Beyliklerle mücadele 1389 yılında tamamlanınca Osmanlılar Bulgar topraklarına yönelmişlerdir. Sıranın Sırp topraklarına geldiğini anlayan Prens Stefan Lazar Hrebeljanovic,²⁶⁵ Bosnalılar'ın desteği ile büyük orduyu toplamış ve iki sene öncesindeki Ploşnik Muharebesi²⁶⁶ zaferle sonuçlandığı için bu sefer de galip çıkacağını düşünmüştür. Ancak I. Kosova Muharebesi olarak tarihe geçen bu savaşı Osmanlılar kazanmışlardır. Bu savaşta Miloş adlı bir Sırp, I. Murad'ı aniden hançerle kalbinden yaralamıştır. Sultanın ölüm haberi düşmanlardan saklanmış

²⁶¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 24. Yu. A. Petrosyan burada “işgal” terimini kullanmıştır.

²⁶² İsayya Svatogorets Balkan manastırındaki rahiptir.

²⁶³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 26-27.

²⁶⁴ Çirmen Muharebesi veya diğer adıyla İkinci Meriç Muharebesi hakkında daha teferruatlı bilgiler için bkz. Başar Fahameddin, “Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri”, *İstanbul: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), S. 12, (1998), ss. 25-29; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., ss. 171-173.

²⁶⁵ Lazar Hrebeljanovic Sırbistan'ın bağımsız son prensidir. Bu muharebede rivayete göre kendisine bir melek gelmiş ve dünyevi hakimiyet veya gök çarlığı arasında seçim sunmuştur. O ise gökteki çarlığı daha üstün görmüştür. <http://days.pravoslavie.ru/name/1327.htm> (02.01.2017). Bu çabaları karşılığında din adına öldüğü için kilise onu şehit olarak ilan etmiştir. Teferruatlı bilgiler için bkz. Mihajlic Rade, *Lazar Hrebeljanovic: İstoriya, Kult, Predan'e*, Belgrade: Nolit, 1984; <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/40145.htm> (02.01.2017).

²⁶⁶ Ploşnik Savaşı veya Bozgunu 1386/87/88 yılında Osmanlı'nın ilk ciddi yenilgisi olarak tanınan bir muharebedir. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, s. 200.) Teferruatlı bilgiler için bkz. Mihailo J. Diniç, “Jan Froasar i Boy na Ploşniku”, *Prilozi za Kn'ijevnost, Jezik, İstoriyu i Folklor*, C. 18, 3-4, Belgrat: 1938, ss. 361-365.

ve yerine I. Bayezid geçmiştir. I. Bayezid savaş esnasında iktidar mücadelesinde bulunmaması için kardeşinin boğdurulmasını emretmiştir. Bu savaş neticesinde Sırbistan Osmanlı'ya bağlanmış ve bu durum XV. yüzyıla kadar devam etmiş daha sonra ise burası, Osmanlılar'ın bir ili haline gelmiştir.²⁶⁷

2. 1. 3. Osmanlı'nın Fetret Devri

XIV. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreç Osmanlı Devleti açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Zira bu dönemde Osmanlı hanedanında zafer ile mağlubiyetler, sultanların güçlerinin yükselişi ve düşüşü birlikte yaşanmıştır.

I. Bayezid babasının yürüttüğü siyasetin devamını izlemiştir. I. Murad ve I. Bayezid'in seferleri hakkında Ruslar şöyle zikretmektedirler: *"I. Murad ve I. Bayezid'in ordularının Balkan topraklarında gerçekleştirdikleri seferler yerli halk için korkunç trajedi olmuştur. Onlarca şehrin ve yüzlerce köyün harab edilmesi, sivil halkın katliamı, soygunu ve haydutluğu – Balkan fethinin tablosuydu."*²⁶⁸ Ayrıca Laonik Halkondik adlı Bizans tarihçisinin yazılarına dayanarak I. Murad'ın askerlerinin hareketleri şöyle tarif edilmektedir: *"...O (I. Murad) pek çok köleleri götürerek kendi askerlerini zenginleştirmiş ve Makedonya'nın iç bölgelerini mahvetmiştir. Onu takip eden ve herhangi bir yolla zengin olmak isteyen Türkler'i, Bulgarlar'dan ve Yunanlılar'dan eline geçen köleler ve hayvanlar ile ödüllendirmiştir."*²⁶⁹ Duka adlı diğer Bizans tarihçisine göre ise, *"Balkan seferlerinde sultanın ordusunun temelini oluşturan askerler kötü silahlanmış, disiplinsiz, özellikle soygunlarla kazanç elde eden Türk askerleridir ve yerli halka karşı yaptıkları katliam ve şiddet ile kendilerini göstermişlerdir."*²⁷⁰ Müellif bahsi geçen hadiseleri Bizans eserlerinden istifade ederek kaleme almıştır.

Diğer Rus kaynaklarında ise bu hadiseler aktarılmayıp genel bilgiler mevcuttur. Mesela, A. D. Novıçev "İstoriya Turtsii (Türkiye Tarihi)" adlı eserinde ilk Balkan seferlerinden beri Türkler'in çeşitli nedenlerle Anadolu'ya göç ettiklerini, bundan dolayı bazen Hristiyan halkın da göç ettirildiğini ifade etmektedir. Bu hareketi müellif siyasi amaçla yürütülse de bir nevi asimilasyon olarak algılamıştır. Ancak buna rağmen

²⁶⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 24-25.

²⁶⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 26.

²⁶⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

²⁷⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 26.

Türkler'in Balkanlar'daki nüfusunun azınlıkta kaldığını dile getirilmiştir.²⁷¹

Yukarıda bahsedilen eserler Ruslar'ın ortaya koydukları ilk araştırmalardandır. Olaya kendi perspektiflerinden yaklaşmışlardır. Diğer yandan İslam kaynaklarında oradaki seferlere bir fetih nazarıyla bakılmakta, İslamiyet'in yayılması sebebiyle halkın bunu sevinçle karşıladığı ifade edilmektedir. Her iki taraf da olaya kendi zaviyesinden bakmakta ve kendini haklı kabul etmektedir. Böylece yukarıdaki geçen ifadeler Hristiyan bir kimsenin nazarında doğru kabul edilmektedir. Zira bir Müslüman tarafından fetih olarak addedilip yürütülen seferler, bir Hristiyan açısından işgal olarak algılanabilmektedir. Ayrıca Ruslar'ın ifadesiyle "asimilasyon hareketi" daha çok kültürel etkileşim olarak algılanmalıdır. Zira iki farklı medeniyetin buluşmasıyla bir nevi değişime uğraması kaçınılmaz bir durumdur. Böylece Balkanlar'daki halkın zamanla İslamiyet'i benimsemesi Ruslar nezdinde Türkleşme olarak görülmektedir.

Ruslar I. Bayezid'in XIV. yüzyılın sonlarındaki faaliyetlerini daha ağır ifadeler kullanarak şöyle aktarmışlardır: "*I. Bayezid Batı ve Orta Anadolu'daki Türk Beylikleri'ni ele geçirmiştir. 1390-1392 yıllarında ise Karaman Beyliği'ni bozguna uğratmış ve bölgeyi fethetmiştir. Karaman Beyliği'nin yöneticisi olan Alaeddin, sultan ile yapılan barış anlaşmasını bozup aniden onun ordusuna saldırmış, ancak tamamen yenilgiye uğramıştır. Bu davranışları için I. Bayezid Alaeddin'i köleleştirilmiş ve boğdurmuştur.*"²⁷² Ruslar I. Bayezid'in bu kadar hızlı hareketi ve sorunlara hızlı müdahale etmesi nedeniyle "Yıldırım" lakabını hak ettiğini belirtmektedir.²⁷³

Osmanlılar Bulgaristan ve Sırbistan'daki fetihleri ile Macaristan'ın sınırlarına epeyce yaklaştığı için Macarlar'a karşı tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu durum bir sonraki aşamada Osmanlı'nın orta Avrupa'ya da geleceğini göstermekteydi. Bu nedenle Sigismund ordusunda Macaristanlı askerlerin yanı sıra çoğu Avrupa ülkelerinden toplayabildiği şövalyeleri de istihdam etmiştir. Onun ordusunda İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman, Çek şövalyeleri bulunmaktaydı. Mevcudu 60-100 bine kadar yaklaşmış olan bu ordunun sayısının, o dönemde I. Bayezid'in ordusunun iki katı olduğu zikredilmektedir.²⁷⁴ 1396 yılında I. Bayezid önceki başarılarından ilham alarak Bizans başkentine sefer düzenlemiştir. Hatta ordusu ile Konstantinopolis surlarına yaklaşmış

²⁷¹ A. D. Noviçev, *İstoriya Turtsii, Epoha Feodalizma (XI-XVIIIvv.)*, C. 1, ed. İ. P. Petruşevskiy, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1963, ss. 33-36.

²⁷² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 27.

²⁷³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. e.

²⁷⁴ Ordunun sayısı hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu muharebe hakkında daha geniş bilgiler edinmek için bkz. Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı", *DİA*, İstanbul: DİA, 2007, C. 33, ss. 89-92.

ancak o sırada Sigizmund'un kendilerine karşı bir Haçlı Seferi hazırladığını öğrenince geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁷⁵

Zikredilen hazırlıklar tamamlanınca Niğbolu Seferi olarak tanınan muharebe gerçekleşmiştir. Ruslar'ın nazarında bu savaşta ilk başta Fransız şövalyeleri ile Osmanlı yeniçerileri çarpışmışlardır. Osmanlı ordusunu bozguna uğramaktan savaş sırasında takviye kuvvet olarak gelen Sırpı Stefan Lazareviç'in²⁷⁶ 15 bin kişilik ordusu ve Osmanlı ilave kuvvetleri kurtarmışlardır. Böylece savaşın I. Bayezid'in galibiyetiyle sonuçlandığına değinirler. Netice itibarıyla her iki taraf da çok kayıplar vermiş, savaşın sonunda Haçlılar'dan yaklaşık 10 bini Türkler'e esir düşmüştür.²⁷⁷ Bahsi geçen esirlerin sayısını müellif tahmin yürüterek vermişse de bu rakam oldukça mübalağalı gözükmektedir. Zira diğer eserlerdeki sayılara bakılırsa daha az olduğu ortaya çıkmaktadır. Mesela Neşri eserinde Kara Timurtaş'ın Umur Bey adlı oğlundan duyduğuna göre Türkler 2 binden fazla esir almışlardır. Neşri'de bu durum şu şekilde aktarılmıştır: “...gaziler küffarun kiralını basub Allah'un 'avniyle kâfirleri kırmaktan âciz kalub, esir itmeğe başladılar. Bir vechile toyumluklar oldu-ki, dillerle vasf olmaz. Bu gazanın tafsili ve anda olan macerayı Kara Temür Taş'un oğlu Umur Beğden istihsar olunub ol haber viridi-ki anda hazırıldı. Ve dahi eyitdi: “Bize müte'allık olan kişilerin esirleri iki binden ziyade idi,.. Elhasıl Rum-ili ve Anadolu halkının hiç esirsizi yoğdı. Begayet toyum oldılar. Ve Ungurus kiralı dahi bir kaç kâfirle kaçub güçle başın kurtardı...”²⁷⁸

Ruslar'ın nazarında sözü edilen Haçlı esirlerin “kaderi ise ölümlerle gerçekleşmiş, kölelerin hemen hemen hepsinin kelleleri kesilmiştir. Kalan kısmı ise topuz ile dövülerek öldürülmüştür. Bu idam aşağı yukarı tüm gün sürmüştü. Bu katliama sultanın komutanları bile dayanamayarak durdurmasını talep etmişlerdir. Sultan ise esirlerin az bir kısmını affedip onları da ruhani liderlere köle olarak bağışlamıştır. Bazı ünlü şövalyelerini ise VI. Karl'a²⁷⁹ büyük bir fidye karşılığında vermiştir. Fransız tarihçileri bu fidye hakkında 200 bin altın duka²⁸⁰ birlikte

²⁷⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 28.

²⁷⁶ Stefan Lazareviç veya Uzun Stevan 1374-1427 yılları arasında yaşayan Sırbistan hükümdarı olup Lazar Hrebeljanoviç'in oğludur. Bkz. İlhan Türkmen, “Osmanlı Devleti'nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 28, (2013), ss. 451-458.

²⁷⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 28.

²⁷⁸ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, Neşki Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C. 1, Ankara: TTKY, III. Seri – No. 2, 1949, s. 329.

²⁷⁹ VI. Karl – Sevilen veya Deli olarak tanınan 1368-1422 yılları arasında yaşayan Fransa kralıdır. Bkz. K. V. Rijov, *Vse Monahi Mira, Zapadnaya Evropa*, 2. Baskı, Moskova: Veçe, 1999, s. 162.

²⁸⁰ Duka Avrupa'da XX. yüzyıla dek kullanılan altın veya gümüş içerikli maden paradır. Bu paranın Osmanlı Akçe'si ile kıyaslaması hakkında bkz. Halil İnalcık, “Yükseliş Devrinde Osmanlı Ekonomisine Umumi Bakış”, *Türk Kültürü*, S.VI, Haziran (1968), s. 539.

muhteşem beyaz ve pembe Ren bezi, Makedonyalı İskender'in hayatı tasvir edilen Picardieli²⁸¹ kumaş, duvar kâğıdı, hatta beyaz Norveç şahini olduğunu belirtirler. Bunları alan I. Bayezid ava çıkararak Fransız şövalyelerinin de bu avı izlemelerini sağladı. O av o kadar ihtişamlıydı ki: 7 bin şahin avcıları ve 6 bin atlardan yapılan köpek popona (atkısı/kıyafeti) vardı."²⁸² Bu malumatlarda özellikle sayılar abartılı verilmiştir. Mesela, esirlerin katliamı hakkında Uzunçarşılı eserinde şöyle bahsetmektedir: "...Sigismund'un gönderdiği kuvvetler ilerleyemiyerek geri çekilmeğe mecbur olmuştu. Tuzağa düşmüş olan kuvvetler kısmen imha ve kısmen esir edildiler..."²⁸³ Bu muharebede bizzat bulunan Johannes Schiltberger'in²⁸⁴ anıları şöyle aktarılmaktadır: "Muharebe sonunda savaş meydanını gezen Yıldırım Bayezid, kendi hudut muhafızlarının ve teslim olmalarına rağmen bir kısım esirlerin insafsızca katledildiklerini görünce fevkalâde müteessir oldu ve buna mukabele olmak üzere esirlerin bir kısmını öldürttü."²⁸⁵ Johannes Schiltberger bahsi geçen eserin Rusça tercümesinde yenilgiye uğradığında savaş sonrasında ölümlerden ziyade esir düşenlerin daha fazla

²⁸¹ Picardieli – Picardie bölgesinden gelmekte olan bir kumaş türüdür. Bu bölge Fransa'nın 26 bölgesinden biri olmakla birlikte coğrafi konumu bakımından devletin kuzeyinde yer almaktadır. 30 Eylül 2016 yılı kararına göre Picardie'yi Nord-Pas-de-Calais bölgesiyle birleşmiş ve Hauts-de-France adını almıştır. Bu söz "Üst Fransa" anlamına gelmektedir. Bkz. <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000033161447&dateTexte=&categorieLien=id> (22.11.2016).

²⁸² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 28-29.

²⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, s. 285.

²⁸⁴ Niğbolu Seferinde esir düşen ve soylu bir aileye mensup olan Johannes Schiltberger, 1381-1440 tarihlerinde yaşamıştır. Schiltberger Osmanlı'ya esir düşmüştür. Bu maceralı hayatı 30 yıl sürmüştür. Fırsat bulup Almanya'ya geri döndüğünde anılarını yazmıştır. Bu eserin ilk yayını 1475 yılında Mainz şehrinde "Reise buch" (Seyahat Kitabı) adı altında basılmıştır. XV. yüzyılda yayınlanan eser çok popüler olmuş ve 3-4 defa basılmıştır. 1859 yılında eser Münhen şehrindeki: "Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427"; 1879 yılında Londra şehrindeki: "The Bondage and Travels of Johann Schiltberger" adıyla basılmıştır. (Bu yazar hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. Kemal Beydilli, "SCHILTBERGER, Hans Johannes", *DİA*, İstanbul: DİA, 2009, C. 36, s. 228.) Bahsi geçen eserin müellifinin vefatından sonra başka bir nüshasının farklı editörler tarafından yazılması ve içindeki bilgilerin diğer kaynaklarla uyuşmaması, kendisine şüpheyle yaklaşılmaya neden olmuştur. Bunun asıl nedeni ise eserin Eski Almanca'dan modern Alman diline çevrilmesi ile bazı bilgilerin yanlış aktarılmasıdır. Bu eser çeşitli dillere de çevrilmiştir. Mesela Türkiye'deki Türkçe tercümesi: Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, *Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim, 1997, orijinali: Johannes Schiltberger, *Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427*, haz., ed. Ulrich Schlemmer, Stuttgart, 1983; Sovyet Rusya'sında Rusça'ya Johannes Schiltberger, *Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, ed. Karl Friedrich Neumann, München: Verlag, Auf Kosten des Herausgebers, 1859, eserini çevirmişlerdir. Bahsi geçen nüshaya dair Sovyet Rusya'sında da akademisyenler arasında bilgilerin doğruluğuna dair şüphelenenler mevcuttu. Bunlardan biri olan Filipp Karloviç Brun (1804-1880) eserin eksiklerinin mevcut olmakla birlikte incelemeye değer olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tercümesinde o döneme ait bulunan yeni, eski bazı çalışmaları kullanarak ve çevirirken dipnotlar vererek bir nevi analizi ile açıklamalar getirmektedir. Bkz. *Puteşestvie İvana Şil'bergera po Yevrope, Azii i Afriki s 1394 goda po 1427 god*, Zapiski İmperatorskago Novorossiyskago Universiteta. God Perviy, C. 1, Almanca'dan Çeviren ve Yorumlayan F. Brun, Odessa: Tipografiya L. Nitçe, 1867.

²⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, s. 286.

olduğunu, ancak I. Bayezid'in savaş meydanını gezerken ordusundaki ölü sayısının düşmanlarının ölümlerinin sayısından fazla olduğunu görünce intikam almayı vaat etmiştir. Böylece esirleri toplayıp ertesi sabah öldürülme emrinin verildiğini anlatmaktadır. Bu emir ertesi gün sabah başlayıp akşama kadar devam ettiği, dolayısıyla sultanın yanındakilerin yalvarması ile durduğunu da yazmaktadır. Schiltberger kendisi de esirler arasında bulunuyordu. Ancak henüz 20 yaşını²⁸⁶ doldurmadığı için idamından vazgeçilmiştir. Müellif “o gün 10 bin kadar kişinin öldürüldüğünü sanmışlar”²⁸⁷ demiştir. Bu öldürülen kişiler sayı bakımından kaynaklarda farklılık arz etmekte olup, bu sayıdan ziyade fazlaca insanın öldürüldüğünü anlayabiliriz.²⁸⁸

Yukarıda bahsedilen muharebe Haçlı Seferleri'nin sonucusudur. Bu muharebe Batılılar ve Hristiyanlar nezdinde bir yenilgi içerdiği için çeşitli abartılı bilgilerin aktarılmasına vesile olmuştur. Genel olarak bakılırsa Osmanlı'nın doğru strateji kullanarak önemli zamanda destek kuvveti gelmesini sağlaması, askerlerin hem moral hem fiziki açıdan daha çok hazırlıklı bulunması ve birlik içinde hareket etmesi gibi faktörler başarılı olmasına yardım etmiştir. Buna benzer diğer seferlerde de feodal devletlerin anlaşmazlıklar içerisinde buldukları için birlik oluşturamamaları Türkler'e karşı etkili mücadeleler yürütememiş olmaları, onların teker teker yenilmesine sebep olmuştur. Bu tür faktörlerden dolayı XIV. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Balkanlar'ın birçok önemli bölgelerine sahip olmuştur.

I. Bayezid 1400 yılında Konstantinopolis'e sefer düzenleyip şehri kuşatmıştır. Ancak başkentini güçlü koruma sistemine karşı Osmanlılar'ın donanım ve kuşatma araç gereçlerinin zayıf oluşu şehri almayı zorlaştırmıştır. Osmanlılar bu kuşatma esnasında Timur'un hareketi hakkında haber alınca geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Timur Bizans'a bu hareketiyle farkında olmadan bir nevi Doğu'dan bir destek getirmiştir.²⁸⁹

1386 yılında Timurlular ilk defa Doğu Anadolu'ya akınlar yapıp Anadolu beylikleri ile çatışmalar yapmıştır. 1395 yılında yine Anadolu'nun Erzincan

²⁸⁶ Aynı eserin ancak farklı nüshaları hem Türkçe hem Rusça tercümesini karşılaştırdığımızda bazı bilgilerin uyuşmadığını farkına vardık. Mesela Türkçe'sinde Johannes Schiltberger kendisine henüz 16 yaşında bile olmadığını açıkça ifade ederken, Rusça'sında sadece 20 yaşını doldurmadığı için öldürülmediğinden bahsedilmektedir. Bu çalışmamızın konusu dışında olduğu ve bahsedilen farklılıkların fazla olduğu için teferruata girilmeyecektir.

²⁸⁷ *Putešestvie Ivana Šil'bergera po Yevrope, Azii i Afriki s 1394 goda po 1427 god*, ss. 5-6.

²⁸⁸ Bu konu hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Ümit Ekin, “Niğbolu Savaşı ve Ele Geçirilen Esirler Hakkında (The Battle of Nicopolis and Siezed War of Prisoners)”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 41, December, (2014), pp. 153-169.

²⁸⁹ A. D. Novičev, *İstoriya Turtsii, Epoha Feodalizma (XI-XVIII vv.)*, C. 1, ed. İ. P. Petruşevskiy, Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1963, s. 36.

bölgelerinden Sivas'a kadar ilerlemiştir.²⁹⁰ Bundan sonra Timur ile I. Bayezid'in yazışmalarına bakılırsa her ikisinin de İslam adına savaştıkları anlaşılmaktadır.²⁹¹ Ancak buna rağmen 1402 yılında cereyan eden ve tarihe Ankara Savaşı olarak geçen muharebede karşı karşıya gelmişlerdir.²⁹² Bu muharebe hakkında çeşitli sebepler gösterilmektedir. Mesela, K. A. Jukov Osmanlı kaynaklarına dayanarak Aydınogulları'nın²⁹³ Timur'u Osmanlılar'a karşı sefere çıkmak için kışkırttığını belirtmiştir.²⁹⁴ Bu kışkırtmalara Timur şöyle cevap vermiştir: *"Ey Beğler, sizün sözüünüz gerçek mi, yalan midur; inanmazam. Zira ol bir Gazi Han'dur. Yok yire zulm itmez. Ve sizi bî-günâh incitmez. Şayed ola ki, ben gazâya giderin..."*²⁹⁵ Timur'un bu sözleri onun ön araştırma yapmadan savaş yapmak istemediğini açıkça ifade etmektedir. Ancak bunlara rağmen yine mektupları karıştıran²⁹⁶ birileri nedeniyle savaş engellenememiştir. Ayrıca I. Bayezid'in Timur'un elçisine söylediği: *"Timur savaşı başlatsın, aramızdaki barıştan ziyade onu (savaşı yapmayı) tercih ederim."*²⁹⁷ sözleri savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Bunun ardından Timur 1402 yılında büyük bir ordu ile I. Bayezid ile savaşmak için Anadolu'ya yönelmiştir. Bu muharebe hakkında Yu. A. Petrosyan şöyle bahsetmektedir: *"I. Bayezid'in ilk adımları yanlış olmuş, hatta Timur'un tuzağına düşse de sonuna kadar çatışmalara devam etmiştir. Osmanlılar tüm çabalarına rağmen yenilmiş, hatta sultanın ve oğlunun esareti kaçınılmaz olmuştur."*²⁹⁸ Ancak Uzunçarşılı'ya göre I. Bayezid Timur'un tuzağına düşmemiş, aksine savaşı lehine çevirmiştir. Buna rağmen doğru fırsatı kaçırdığı için ve çeşitli faktörlerden dolayı mağlup olmuştur.²⁹⁹

K. A. Jukov Timur'un iyi bir diplomat olduğuna vurgu yapmaktadır. Zira Timur bu sefer akabinde 1402 yılında İzmir'i kuşatıp 1403 yılında ise hedefine ulaşmıştır.³⁰⁰ Timur'un bu muharebe esnasında grejuva veya Yunan (Rum) ateşini kullandığı da belirtilmektedir.³⁰¹

²⁹⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 30.

²⁹¹ Bkz. Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, S. 15, (2004), ss. 141-167.

²⁹² Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *DİA*, İstanbul: DİA, 1991, C. 3, ss. 210-211.

²⁹³ Aydınogulları XIV. yüzyılında Anadolu'da kurulan bir beyliktir. Teferruatlı bilgiler için bkz. Erdoğan Merçil, "Aydınogulları", *DİA*, İstanbul: DİA, 1991, C. 4, ss. 239-241.

²⁹⁴ K. A. Jukov, *Egeyskie Emiratu v XIV-XV vv*, Moskova: İzdatel'stvo Nauka, 1988, s. 59.

²⁹⁵ Neşri, a. g. e., C. 1., s. 343.

²⁹⁶ Abdurrahman Daş, a. g. e., ss. 148-149.

²⁹⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 30.

²⁹⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 31.

²⁹⁹ Detaylı bilgiler için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, ss. 309-314.

³⁰⁰ K. A. Jukov, a. g. e., s. 59.

³⁰¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 31.

Timur'un faaliyetleri hakkında Rus kaynaklarında Bizans Duka tarihçisinin abartılı tarifine dayanarak şöyle denilmektedir: “o şehirden şehre hareket ederken, terk edilen ülkeyi o kadar boşaltmış ki, artık o bölgede ne köpeğin havlaması, ne horozun ötmesi, ne de çocuğun ağlaması duyulmaktaydı.”³⁰² Timur esir edilen tüm köleleri, çoğunlukla Anadolu'daki ünlü zanaat ustalarını Semerkant'a götürmektedir. Timur'un I. Bayezid'i de Semerkant'a götürmek istediği, fakat onun yolda vefat ettiği söylenmektedir. Sultanın esirliği ve vefatına dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Mesela Timur'un soylu sultanı demir kafeste taşıdığı iddia edilmektedir.³⁰³ Rus eserinde müellif bu kafes altında demir pencereli tahtirevan olduğunu tahmin etmektedir. Zira müellife göre bu tarz sedyeleri Bizanslılar tutuklular için kullanmaktaydılar.³⁰⁴

Ankara Muharebesi Osmanlı tarihi eserlerinde “Fetret Devri” olarak zikredilmektedir. Zira bu dönemle Osmanlı seferleri durduğu gibi, Timur Anadolu'yu terk ederken Aydınoğulları, Germiyanogulları, Karamanoğulları gibi beyliklere bağımsızlıklarını geri vermiştir. Diğer bölgeleri de I. Bayezid'in dört oğlu arasında bölüştürmüştür. Bu nedenle on yıllık dönem kardeşler arasında toprak uğruna kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Dolayısıyla Ruslar'a göre Timur'un bu hareketi Osmanlı Devleti'ni uzun süre zayıf düşürme hedefini taşıdığını göstermektedir.³⁰⁵ Şehzadeler iktidar mücadeleleri esnasında menfaatleri bulunan tüm komşulardan yardım istemişlerdir. Bu iktidar mücadelesinde enteresan bir hadise ise I. Bayezid'in oğlu Musa Çelebi'nin Sırbistan topraklarını boşaltması ve Bizanslılar'ın Thessalonica şehrini tahrip etmesidir. Düşman safhalarında I. Bayezid'in torunu ve dolayısıyla Süleyman'ın oğlu olan Orhan da bulunmaktadır. Diğer hadise ise 1413 yılında Maritsa vadisinde Musa Çelebi ile I. Mehmet arasında çatışma sonunda I. Mehmet'in galip gelmesidir. Musa Çelebi ise bu muharebede kolsuz kalarak Eflak'a kaçmış rivayete göre orada vefat etmiş veya I. Mehmet'in emri ile öldürülmüştür. Böylece I. Mehmet Osmanlı'ya eski birliğini geri getirebilmiştir.³⁰⁶

³⁰² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 32.

³⁰³ Neşri, a. g. e., C. 1., s. 355.

³⁰⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 32.

I. Bayezid'in esirliği ve demir kafese konulması hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Fuad Köprülü, “Yıldırım Beyazid'in Esareti ve İntiharı Hakkında”, *Belleten*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK, 1995, C. 1, 2. Baskı, S. 2, Nisan, (1937), ss. 591-693.

³⁰⁵ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 37.

³⁰⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 32-34.

2. 1. 4. Osmanlılar'ın Dirilme Çabaları

I. Mehmet öncelikle dıştan gelebilecek tehlikeyi engellemek için Bizans ile barışçıl politikasını yürütmeye çalışmıştır. Macaristan ile deniz yoluyla savaşmayı denemiş, ancak başarılı olamadığı için yine barışçıl siyasetine geri dönmek zorunda kalmıştır. Sultan daha çok sınırlarda kaleler ve yeni kamu binaları, Osmanlı Devleti'ndeki büyük şehirlerde camiler inşa etmiştir.³⁰⁷

A. D. Novıçev, I. Mehmet tahta çıktığı, 1414-1415 yıllarında çoğu topraklara el konulduğunu ve Anadolu'nun batısında yerleşen Saruhan, Menteşe ve Aydın gibi beyliklerin yerli halkı savaşa katılmaya zorlandıklarını iddia etmektedir. Müellif, tüm bu iktidar mücadeleleri ve çeşitli akınların tarım arazilerini de etkilediğini dile getirmektedir. Zira A. D. Novıçev'e göre bu mücadele kısa sürede son bulunca, bu toprakların kimin nasibi olacağı hiçbir zaman bilinmemektedir. Sonunda bu hadiseler köylülerin sabrını taşırması ve Osmanlı'nın tarihinde en önemli isyana dönüşmüştür.³⁰⁸

Bahsi geçen isyan A. D. Novıçev'e göre Şeyh Bedreddin tarafından düzenlenmiştir. Şeyh Bedrettin 1416 yılında Osmanlı'nın Macaristan muharebesinde yenilgiye uğraması ve devletin iç durumunda mevcut olan karışıklıkları fırsat bilerek kendi müritlerini isyan etmeleri için kendi doğup yetiştikleri bölgelere göndermiştir.³⁰⁹ Yu. A. Petrosyan'a göre ise müritler arasında yer alan Börklüce Mustafa ve derviş Torlak Kemal³¹⁰ aktif çalışmaları ile isyan faaliyetlerinde önemli rol oynamışlardır. Börklüce Mustafa'nın topladığı kişi sayısının 2 bin ile 10 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Diğer mürit Torlak Kemal ise yaklaşık 2-7 bin köylünün başında İzmir'in kuzey-doğusunda ikinci isyan hareketine başlamıştır. Böylece isyan merkezi İzmir'den yaklaşık 60 km uzaklıkta bulunan Karaburun yarımadası olmuştur.³¹¹

Yu. A. Petrosyan, Şeyh Bedreddin ve taraftarlarının vaazlarında sosyal eşitlik ve farklı dinlere karşı saygılı olma gibi konuları dile getirdiklerini öne sürmektedir. Ayrıca Şeyh Bedreddin birkaç senesini Anadolu'da dolaşarak geçirmiş, daha sonra İran'da ve Mısır'da bulunmuş, bu yolculuğu esnasında Hristiyan dini yaşamı ile tanışmıştır.

³⁰⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 35; Halil İnalçık, a. g. e., ss. 391-394.

³⁰⁸ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 38.

³⁰⁹ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 39.

³¹⁰ Manisalı Samuel Yahudilik'ten İslam'a geçişi ile Torlak Kemal diye adını değiştirmiştir. Gülyüz A. Naim, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., 2012, s. 25.

³¹¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 35-36.

Bundan dolayı Yu. A. Petrosyan'a göre Şeyh Bedreddin'in öğretisi Sufizm ve Mistisizm karışımı, Mesih inancı gibi düşünceleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla bu durum onun Rumeli ve Batı Anadolu'daki Müslümanlar'ın ve Hristiyanlar'ın uzun zamandır yan yana ve iç-içe yaşadıkları şehir ve kasabaların yerli halkının desteğini görmesine sebep olmuştur. Yu. A. Petrosyan, ayrıca Bedreddin'in öne sürdüğü adaletlilik fikrinin halk tarafından benimsenmesini kolaylaştırdığını da iddia etmektedir. Rus müellif, Duka tarihçisine dayanarak Börklüce Mustafa'nın eşler hariç tüm mal mülklerin ortak olduğu sloganıyla halkı topladığını dile getirmektedir. Şeyh Bedreddin isyanında Türkmen köylülerine, Rum denizcilerine ve Yahudi tüccarlara da rastlanılmasını bu tür nedenlere bağlamaktadır.³¹²

I. Mehmet öncelikle bu isyanın büyük bir hadise olacağını düşünmemiştir. Bu nedenle isyanı bastırmak için bir ordu göndermiştir. Ancak Yu. A. Petrosyan'a göre isyancılar bu orduyu iki defa yenilgiye uğratmış ve bu zaferler onlara ilham vererek Anadolu'nun diğer bölgelerinde de harekete geçmek için heveslendirmiştir. Ancak henüz harekete geçmelerine fırsat verilmeden sultan askeri yönden başarılı olan veziri Bayezid Paşa komutanlığında yeni bir ordu göndermiştir. Osmanlı ordusunun sayısı üstün olsa da isyancıların şiddetle karşılık verdiği, aralarında kadınlar, bazen çocukların da bulunduğu rastlanılmıştır. Sonunda bu isyan bastırılmıştır. Müellif "*müritler düşüncelerinden vazgeçmeleri için işkencelere maruz kalmışlar, buna rağmen ölümü göze alıp inançlarından vazgeçmemişlerdir. Börklüce Mustafa mertçe vefat etmiş, onun bu kahramanlığı hakkındaki rivayetler halk arasında dolaşmıştır.*"³¹³ diye belirtmektedir. Ayrıca Yu. A. Petrosyan, Osmanlılar'ın isyanı bastırdıktan sonra Bedreddin öğretimine bağlı olan herkesi ihtiyar, kadın veya çocuk olduğuna bakmaksızın acımasızca öldürdüğünü iddia etmektedir.³¹⁴ Bunlara rağmen bu isyan ocağı tamamıyla söndürülemedi.

Yu. A. Petrosyan ve A. D. Novıçev, Şeyh Bedreddin'in Deli-Orman'a kaçıp burada taraftar toplamaya başladığını dile getirmektedirler. Onlara göre böylece Osmanlı'nın başkenti Edirne yakınlarında isyana yönelik yeniden canlanma başlamıştır. Müellifler, I. Mehmet'in bu isyanı bastırmak için de yine Bayezid Paşa'yı görevlendirdiğini dile getirmektedir. Onlara göre Bedreddin Deli-Orman'a kaçmışsa da kendi tımarları isyanın zaferle sonuçlanamayacağını anlamışlardır. Bu nedenle

³¹² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 36.

³¹³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 37; aynı fikirler K. A. Jukov (*Egeyskie Emirati v XIV-XV vv*, s. 66) eserinde rastlanmaktadır.

³¹⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 37.

Bedreddin'e "ihamet ederek" onun yakalanmasını sağlamışlar ve onun idamına şahit olmuşlardır.³¹⁵

Neşri eserinde Şeyh Bedreddin'in I. Mehmet'e teslimi konusundan şöyle bahsetmektedir: "...*Amma yanına varanlar gördü ki, bunun hiçbir işinde hayır yok. Beyliğe kasd etmeğe işler Heman Simavne kadısı oğlunu tutup, Serez'de Sultan Mehmed'e getirdiler.*"³¹⁶ Ayrıca Rus eserlerinde Şeyh Bedreddin'in kendisini bir nevi "peygamber"³¹⁷, Mehdi³¹⁸ olduğunu öne sürdüğünden bahsedilir. Neşri'nin eserinde "*halkı ibâhât mezhebine davet etti*"³¹⁹ şeklinde geçmektedir. İbâhât mezhebine (mübah olmayan) davet etmesi ve diğer işlerinin suçuna dair şeriatın hükmü kadı Mevlana Haydar'a (Haydar-ı Herevi) sorulunca: "*Şer'an bunun katli halâl, amma malı harâmıdır*" fetvasını verdiği için katledildiği belirtilir.³²⁰

I. Mehmet zamanındaki isyanlardan biri ise sürekli iktidara geçmek isteyen kardeşi veya kardeşi olduğunu iddia eden Mustafa olmuştur. Aralarında geçen muharebelerden birisinde Mustafa yenilince Bizans'a sığınmak istemiştir. Bizans bunu kabul etmiş, ancak onun ömür boyu tutuklu kalmasının sağlanmasına karşılık Sultan I. Mehmet her sene Bizans'a 300 bin akçe ödemeyi kabul etmiştir.³²¹

I. Mehmet'in vefatı konusunda çeşitli rivayetler mevcuttur. Mesela, Uzunçarşılı sultana "*nüzül (felç olmak) isabet etmişti.*"³²² demekte Yu. A. Petrosyan ise: "*sultan 1421 yılında uzun zamandan beri kendisini rahatsız eden hastalığından vefat etmiştir. Ancak Mustafa'nın tahta geçme çabasında bulunacağı korkusundan dolayı sultanın vefatı 40 gün boyunca gizlenmiş ve sadece II. Murad başkente ulaşınca açıklanmıştır.*"³²³ diye bahsetmektedir.

Yu. A. Petrosyan bu husustaki anlatımını sürdürürken II. Murad'ın tahta çıkınca ilk çatışmasının Mustafa ile gerçekleştiğini dile getirmektedir. Ona göre bu muharebenin uzun sürmüş olması Osmanlı'nın o dönemdeki feodal kesimlerinin birbirleriyle çatışmasına sebep olmuştur. Hâlbuki Mustafa'nın taraftarları yayalar ve

³¹⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 37-38; A. D. Novıçev, a. g. e., s. 40.

³¹⁶ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, Neşki Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C. 2, Ankara: TTKY, III. Seri – No. 2, 1957, s. 547.

³¹⁷ K. A. Jukov, a. g. e., ss. 66-67.

³¹⁸ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 40.

³¹⁹ Neşri, a. g. e., C. 2, s. 545.

³²⁰ Neşri, a. g. e., C. 2, s. 547.

³²¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 38.

³²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, 5. Baskı, ss. 372-373.

³²³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 38.

süvariler iken, sultanın taraftarları tımarlılar, sipahiler, yeniçeriler ve önde gelen bazı tasavvuf erbabından ibarettir. Bu çatışma sonucunda sultan Mustafa'yı yakalamış ve onu kendi amcası olarak görmediği için sıradan bir kişi gibi astırmıştır. Hatta cesedi uzun süre diğerlerine ibret olması için asılı durmuştur. Sultan daha sonra bağımsızlığını ilan eden beylikleri yeniden toparlamıştır. Böylece Osmanlılar'ın Anadolu'da Karamanoğulları ve Batı'da Bizans İmparatorluğu olmak üzere iki önemli düşmanı kalmıştır. Dolayısıyla XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı eski haline dönebilmiştir.³²⁴

2. 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi

2. 2. 1. II. Murad'ın Faaliyetleri

XV. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti dış ve iç darbelerden kurtulduktan sonra fetih siyasetine hız verilmiştir. 1422 yılında II. Murad Konstantinopolis'e hareket etmiştir. Ancak II. Murad'da bulunan silahlar güçlü Bizans kalesi karşısında zayıf kalmıştır. Ayrıca karadan ve sudan şehri kuşatılması için donanımları da yetersiz idi. Bu sebeplerin yanı sıra II. Murad, Anadolu'da Mustafa ile birlikte Karamanoğulları'nın ve Germiyanogulları'nın harekete geçtiği haberini alınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.³²⁵ Dolayısıyla bu sefer de Konstantinopolis'i ele geçirme işi yarım kalmıştır.

Osmanlılar'ın Konstantinopolis'i defalarca kuşatıp almak istemiş olması nedeniyle yazılı eserlerde ondan "Kızılma"³²⁶ olarak bahsedilmektedir. Rus kaynağında II. Murad dönemi kast edilerek şöyle nitelendirilmektedir: "*Bizans'ın başkenti, Türkler'i coğrafi konumuyla hep kendisine celbetmiştir. Ancak sultan için Osmanlı Devleti'nin Müslüman Dünyası'nda prestijini yükseltmesi ve Doğu Hristiyanlar'ının kale burcunun çökmesi ile Avrupa'yı korkutması önemliydi.*"³²⁷

Konstantinopolis şehrinin stratejik açıdan önemli bir yere sahip olması, çoğu devletleri eskiden beri buraya yöneltmiştir. Diğer taraftan Osmanlılar'ın fetret döneminde otoritesi hem Doğu hem de Batı nazarında zayıflamış bulunmaktaydı. Bundan dolayı devletin ihtişamlı bir dönüğe ihtiyacı vardı. II. Murad bu hedefe ulaşmak

³²⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 39.

³²⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 40.

³²⁶ "Kızılma" bir nevi bir hedef olarak varacağı yolu sembolize etmektedir. Bkz. Abdullah Harmancı, "Yeni Türk Edebiyatı'nda "Kızılma", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3, Summer (2010), ss. 1470-1491.

³²⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 40.

için bahsi geçen sefere çıkmış bulunmaktaydı. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz sebeplerden dolayı II. Murad Konstantinopolis kuşatmasını kaldırıp Mustafa ve taraftarlarına yönelmiştir. Bu muharebe sonucunda II. Murad tarafı galip gelmiştir. Bundan sonra Osmanlılar başarılı seferler düzenlemişlerdir. Bu yüzden Avrupa'yı yeniden korku sarmış 1430 yılında Osmanlı'nın Thessaloniki'yi (Selanik) yeniden topraklarına katması ile bölgede otoritesi daha da artmıştır.³²⁸

Avrupalılar kendi aralarında mücadele sürdürdükleri için yeniden doğan Osmanlı Devleti'ne karşı koyamamışlardır. Ancak 1439 yılında Floransa katedralinde Yunan (Ortodoks) ve Latin (Katolik) kiliseleri birleşerek³²⁹ Osmanlı'ya karşı Haçlı Seferi düzenlenmesi kararlaştırılmış olsa da harekete geçememişlerdir. Zira Macar ileri gelenleri aralarında çatışmalar vardı ve harcamaların bu yönde yapılmasını istiyorlardı. Bu durum Türkler'e karşı ordu hazırlıklarını engellemiştir.³³⁰ Ancak Ruslar, Macarlar'ın Janoş Hunyadi (Guniadi) kumandanının bir istisna olarak Osmanlılar'a karşı çıkmasıyla gerçekleşen muharebe sonucunda barış anlaşması imzalandığı için bahsi geçen şahsiyetin bu zaferlerde önemli rol oynadığını belirtmektedirler.³³¹ Buna rağmen anlaşma uzun sürememiş ve Türklerle yine savaş cephesinde buluşmuşlardır. Bu tür savaşların sonucunda Osmanlılar'ın Avrupa'nın güney-doğusuna olan etkisinin gitgide güçlendiği gözlenmektedir.³³²

Ruslar'ın eserlerinde bahsi geçen hadiselerle dair Osmanlılar hakkındaki bakışları olumsuz olabilmektedir. Mesela Ruslar'ın bazı eserlerinde müelliflerin Karl Marks'a dayanarak Türkler'in seferlerinin “yıkma karakterini taşıdığını” ve onların “haydutluk ile soygunluk” yaptıkları zikredilmektedir. Müellif yine aynı kaynağa dayanarak Türkler'den “şehirleri ve köyleri kılıçtan geçirirler ve ateşe verirler, hatta yamyamlar gibi davranırlar” diye bahsetmektedirler. Ayrıca 1446 senesinde Türk askerlerinin Selanik'in fethinde yerli sakinlerini “katlettikleri ve bölgeyi mahvettikleri”, hatta fatihlerin “acımasızca halkı yok ettiğini veya esir ettiğini”, diğer zengin tabakaya mensup olanları “kendi taraflarına çekmeye” çalıştıkları

³²⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 40-41; A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, ss. 40-41.

³²⁹ Bu konu hakkında daha geniş bilgiler için bkz. A. V. Zanemonets, “*Antirretik*” *İoanna Yevgenika v Konstekste Voprosa o Prinyatii Florentiyskoy Unii v Konstantinopol'skom Patriarhate, 1439-1456 gg.*, (Dissertatsiya Kandidata İstoriçeskiy Nauk), Moskova: İnstitut Vseobtçey İstorii RAN, 2004.

³³⁰ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, ss. 41-42.

³³¹ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 41.

³³² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 41; A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 41.

anlatılmıştır.³³³ Bahsedilen hususlar hem İslamiyet'in savaş kurallarına hem de Türkler'in ahlaklarına, hatta Osmanlılar'ın fetih siyasetine uygun düşmeyen tariflerdir.³³⁴ Ayrıca bu tür malumatlara Doğu eserlerinde hiç rastlanmayıp daha çok Batı eserlerine yansıtılmış olması bilgilerin kurgulu tariflerden ibaret olduğuna işaret etmektedir. Zira bu tür hadiseler hakikaten gerçekleştiyse bile genelleme yapılmadan kuraldan istisna olarak ele alınabilir. Ayrıca Osmanlı ordusu arasında askeri kadı bulundurulduğu ve elde edilen her yeni toprağa kadı ve subaşı tayin edildiği³³⁵ göz önüne alınırsa, bahsi geçen hâller gerçekleştiyse bile Osmanlı mahkeme kararıyla bu tür “yağmalamaların” cezasının verilmiş olduğu kanaatindeyiz.

Balkan Seferleri hakkında ise Yu. A. Petrosyan şöyle bahsetmektedir: *“Osmanlılar'ın Balkanlar'a düzenlenen fetih hareketleri seyyahların gözlemlerine göre Balkan halkının fakir durumda bulunması, zaten küçük olan arazilerinin fetihten sonra daha da küçülmesi tarım faaliyetlerin durma noktasına gelmesine yol açmıştır. Mesela, Bertrandon de la Broquiere bizzat Edirne bölgesindeki Balkan köylerini dolaşırken halk tarafından terk edildiği, hatta yolcuların hiçbir yerde yiyecek ve içecek bulamadıklarını dile getirmiştir.”*³³⁶ Müellifin bahsi geçen bu malumatları Osmanlılar'ın genel siyasetine ve Tımar sistemine aykırı bilgiler içermektedir.³³⁷ Ayrıca Hristiyanlar'ın Osmanlılar'ın kendilerine yönelik çeşitli kısıtlamaları yüzünden İslamiyet'i benimsediğini de şöyle aktarmıştır: *“Türkler Hristiyanlar'ı “gâvur” olarak tanımlamaktadırlar. Onları İslam dinine zorla girmeye mecbur bırakmışlar, ayrıca onlara silah taşımayı, ata binmeyi, Türkler'den daha yüksek ve daha güzel evler inşa etmeyi yasaklamışlardı. Mahkemede “gâvurun” şahitliği kabul görmemiş; Bulgar, Sırp, Bosnalı feodalleri İslam dinine geçtikleri için Türk fatihlerinden kendi mallarını kurtarabilmişlerdir. Zamanla Türkleşmiş Slavlar Balkanlar'da önemli Türk feodal tabaka oluşturmuşlardır.”*³³⁸ Müellifin bahsettiği “gâvur” sözcüğü “Müslüman olmayan kimse, Hristiyan” veya “dinsiz kimse” olarak açıklanmaktadır.³³⁹ Zamanında bu sözcük farklı dine mensup kimse hakkında bir lakap veya açıklayıcı söz olarak kullanılmıştır. Aslında Hristiyan yazarların ele aldığı eserlerini incelediğimizde de muharebe anlatımları

³³³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 43.

³³⁴ Osmanlı fetih yöntemleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Halil İncalcık, *Osmanlılar*, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, ss. 67-74.

³³⁵ Bu konu hakkında detaylı bilgiler için bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, ss. 61-68, 261-279.

³³⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 42-43.

³³⁷ Fatih devrinden önce Tımar sistemi hakkında bkz. Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, ss. 107-114.

³³⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 43.

³³⁹ Mustafa Canpolat vs, *Türkçe Sözlük*, C. 1, 7. Baskı, Ankara: TDKY, 1983, s. 425.

esnasında düşmana hitap ederken bu tarz terimlerin aktarıldığını görürüz. Mesela İ. V. Zaytsev araştırmasında “Osmanlılar’ın da tıpkı Ruslar gibi diğer halklara yönelik çeşitli ifadeler kullandıklarını belirtmektedir.”³⁴⁰ Buna misal olarak müellif “Laz aklı-kaz aklı” atasözünü vermektedir. Müellif çeşitli kütüphanelerde Osmanlı Devleti’nin devletlerarası yazışmalarında gayrimüslimlere yönelik “köpek/it” sözcüğünün Türkçe’si yerine aynı anlamına gelen Farsça “seg/segler” kelimesinin kullanıldığına rastlamıştır. Düşmanlara hitaben ise “küffar, gâvur, melain” gibi sözcüklerin kullanıldığını aktarmıştır. Bununla birlikte Rusya sakinlerini kast ederken genellikle “moskov (moskof), rus (urus) ve kazak” gibi doğrudan kötü ya da iyi herhangi bir anlam ifade etmeyen nötr sözcükler seçildiğini de belirtmiştir. Ancak müellif Osmanlılar’ın bazen transkripsiyon yanlışlığından dolayı tamamen yanlış ifadelerin ortaya çıkmasına vesile olduğunu da belirtir. Buna misal olarak “çar” kelimesi yerine “sarı” kelimesinin kullanılmasını vermiştir. Buna göre “ı=ts” yerine “s” kullanıldığında “Çar İvan Moskov kralı” ifadesi yerine ortaya harf hatalı “Sarı İvan Moskov kralı” ifadesi çıkmıştır.³⁴¹

Mahkemedeki şahitlik konusu hakkında Yu. A. Petrosyan eserinde detaylı malumat vermediği için bir genelleme aktarmış bulunmaktadır. Zira her mahkemenin hükmü detaylara dayalı incelenmelidir. Çünkü Osmanlı mahkemesi İslam hukukuna göre hüküm vermektedir ve öncelikle Müslümanlar’a yöneliktir. Zira gayrimüslimler kendi aralarındaki davaları kendi hukuklarına göre çözebilme imkânına da sahiptirler. Ancak bazı durumlarda özellikle de Müslümanlarla bir davaları söz konusu olduğunda Şeriyye mahkemelerine gelmektedirler ve burada şahitliklerin kabul edilmesi için bazı kriterlere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla gayrimüslimlerin şahitliğinin uygun görülmediği bir durum ile karşılaşmış olan bir kimsenin böyle bir kanaate vardığını tahmin edebiliriz. Ancak bazı hadiselerde gayrimüslimlerin şahitliğinin de kabul edildiği ve bunun fıkıh açısından uygun görüldüğü de tarihi bir gerçektir.³⁴² Aynı zamanda İslam hukukunda şahitlik yapacak olan kimsenin bir takım kriterlere uygun olmasının gerektiği ilkesi sonucu, bazı Müslümanlar’ın dahi şahitliğinin uygun görülmediği haller ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla müellifin bahsi geçen görüşü genelleme olarak

³⁴⁰ İ. V. Zaytsev, “O tom, kak v XV-XX Vekah Turki Nazıvali Russkih”, *Obraz Rossii i Russkoy Kul’turi v Turtsii: İstoriya i Sovremennost’, Sbornik Statey*, Moskova: RAN İnstitut Vostokovedeniya, 2007, s. 5.

³⁴¹ Daha detaylı bilgiler için bkz. İ. V. Zaytsev, a. g. e., ss. 5-16.

³⁴² Teferruatlı bilgiler için bkz. Mücahit Çolak, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-II, (2016), ss. 85-104.

aldığını ve tıpkı diğer malumatlarında olduğu gibi bunun da doğru malumat olmadığını ifade edebiliriz.

Müellifin Batı kaynaklarına dayanmış olması bu tür bir algı yaratmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte müellif, II. Murad'ın Osmanlılar için önemli şahsiyetlerden biri olduğunu da vurgulamaktadır. Zira sultanın Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi için çeşitli önemli reformlar yaptığından bahsetmektedir. Mesela II. Murad Osmanlı Devleti'ni ve askerini güçlendirmek için Yeniçeri Ocağı'nda yeni düzenlenmeler yapmış, süvarilerin ve topçuların organizasyonu ve ekipmanlar geliştirmiş, özellikle güçlü bir donanma oluşturmaya özen göstermiştir.³⁴³

2. 2. 2. II. Mehmet'in Faaliyetleri

II. Mehmet'in tahta küçük yaşta çıkması Osmanlı tarihinde bir ilk olmuştur. Zira daha önceki hükümdarlar babalarının vefatından sonra saltanata geçmekteydiler. II. Murad'ın bu taht değişimi bir süreliğine olmuş, zira devletin birlik düzeni tehlike altına girdiği anda sultan tahta tekrar kendisi çıkmaya mecbur kalmıştır.³⁴⁴ Ancak bazı kaynaklar bu hadiseyi II. Murad ve II. Mehmet'in müşterek hükümdarlığı olarak kabul etmektedirler. Bazısı ise II. Mehmet'in iki-üç defa tahta çıktığını aktarmaktadır.³⁴⁵ Ortak görüş olarak kabul edilen hadise ise 1451 yılına kadar II. Murad'ın hükümdarlığından bahsedilmesidir. Sultanın vefat etmesiyle tahtı vasiyeti gereği oğluna bırakmıştır.

Ruslar II. Mehmet'in tahta gelişi esnasında bile devletin yetenekli bir hükümdar tarafından yönetileceğinin net bir şekilde görüldüğünden bahsetmektedirler. Zira sultanın vefat haberini alınca II. Mehmet Manisa'dan Edirne'ye yönelmiş, iktidarını reddeden veya ona göz diken kimse olup olmadığını anlamak ve uygun bir törenle karşılama yapılmasına dair gerekli hazırlıkların bitirilebilmesi için iki gün Gelibolu'da beklemiştir. Karşısında bir engel olmadığını anlayınca ve hazırlıklar tamamlanınca 18 Şubat 1451 yılında yeni sultan başkentte törenle karşılanıp tahta çıkmıştır.³⁴⁶ Âşık Paşazade II. Murad'ın vefatından on üç gün sonra II. Mehmet'in Edirne'ye ulaşınca tahta çıktığından bahsetmektedir.³⁴⁷ Uzunçarşılı'ya göre ise II. Murad'ın “on altı gün

³⁴³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 41. II. Murad'ın diğer faaliyetleri hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 1994, ss. 107-126.

³⁴⁴ A. B. Şirokorad, *Vzlet i Padeniye Osmanskoy İmperii*, Moskova: Veçe, 2012, s. 15.

³⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, C. 1, ss. 439-440.

³⁴⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 44.

³⁴⁷ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul: K. K. Kitapçılığı, 2003, s. 216.

sonra oğlu gelerek hükümdar ilan” edildikten sonra vasiyeti üzere Bursa’ya defnedildiğini zikretmektedir.³⁴⁸

II. Murad’ın dul kalan hanımları tek tek II. Mehmet’e başsağlığı dilemek ve tebrik etmek için gelmişlerdi. II. Mehmet babasının dul hanımlarından bir tanesinden tebriklerini kibarca kabul ederken, harem hamamında 9 aylık üvey erkek kardeşi olan Ahmed’i boğdurtarak öldürmüştür. Onun annesi olan Mara Brankoviç’i³⁴⁹ II. Murad’ın vezirlerinden biri olan Anadolu’nun beylerbeyi İshak Paşa ile evlendirmiş ve onunla birlikte Anadolu’ya göndermiştir.³⁵⁰

II. Mehmet, Halil vezirin eski görevine devam etmesi emri vermişken ikinci veziri İshak Paşa’yı Anadolu yöneticisi yapmıştır. Aynı zamanda müellif Rus tarihinde de bu gibi hadiseler olduğunu, sadece tarihçilerin bundan söz etmeye utandığını itiraf etmektedir. Mesela, III. İvan,³⁵¹ III. Vasiliy³⁵² ve IV. İvan³⁵³ kardeşlerini ve akrabalarını katletmişlerdir.³⁵⁴

Rus kaynaklarında II. Mehmet “zeki, şaşırtıcı biçimde gizemli, kurnaz, gaddar ve iktidarı seven bir kişi” olarak tarif edilmektedir ve bu sözlere delil olarak: “o sultanın ve cariyenin oğlu olduğu için kendi iktidarını tehlikeye düşürme ihtimali bırakmadan acımasızca tüm engelleri yok etmiştir. II. Mehmet’in gaddarlığı o kadar büyüktü ki sadece sultanın ismi bile tebaayı korkutmaktaydı. İtalyan ressamı Gentile Bellini onun portresini çizerken, ressama boyun kas kasılmalarını göstermek amacıyla kölelerinden bir tanesinin kellesini kesilmesini emretmiştir. Bununla birlikte kontrolsüz despot birkaç tane dile hakimdi, astronomi, matematik ve felsefe ile ilgilenmiştir.”³⁵⁵ diye bahsedilir.

Hâlbuki 1466 yılında George Trabezundskiy II. Mehmet’e yazdığı mektubunda: “Roma İmparatorları’nın en iyisi, onun erdemliliğinden ve Tanrı’nın kendisine verdiği zaferden dolayı tahtına sahiptir.”; sizin Roma İmparatoru olduğunuza dair kimse şüphe duymuyor.

³⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, s. 451.

³⁴⁹ Mara Brankoviç, Mara Despina Hatun, Amerissa, Mara Hatun, Despina Hatun gibi isimleriyle tanınan II. Murad’ın eşidir. Bkz. M. St. Popoviç, *Mara Brankoviç*, çev. Branka Pajliç, Novi Sad: Akademska Kniga, 2014.

³⁵⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 44.

Bu konu hakkında bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren, 1997, ss. 64-67.

³⁵¹ III. İvan Vasilyeviç veya Büyük İvan 1440-1505 tarihlerinde yaşamıştır. Bkz. R. G. Skrinnikov, *İvan III*, Moskova: Tranzitkniga, 2006.

³⁵² III. Vasiliy İvanoviç 1479-1533 yıllarında yaşamıştır. Bkz. A. V. Şişov, *Vasiliy III: Posledniy Sobiratel’ Zemli Russkoy*, Moskova: Veçe, 2007.

³⁵³ IV. İvan Vasilyeviç tarihte Korkunç lakabı ile tanınmıştır. Bkz. R. Yu. Vipper, *İvan Grozny*, Moskova-Leningrad: AN SSSR, 1944.

³⁵⁴ A. B. Şirokorad, a. g. e., s. 15.

³⁵⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 44.

*İmparatorluğu'n başkentine yasal olarak sahip olan kimse o devletin İmparatoru'dur...*³⁵⁶ diye zikreder. Müellifin bu sözlerinden Roma İmparatorluğu'nun bütün dünyanın hükümdarı olarak tanıdığı II. Mehmet'in tüm saltanat alametlerini taşımasına rağmen Hristiyan olmadığı için cihan imparatoru olma özelliğini taşımadığını belirtmek istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca müellife göre eğer II. Mehmet Hristiyan dinini tercih etmiş olsaydı insanlar tek bir din altında birleşmiş olacaktı.³⁵⁷

2. 2. 3. İstanbul'un Fethi

Avrupa ve çoğunluğun kanaatine göre Bizans'ın yok oluşunun nedeni Osmanlı Türkler'inden kaynaklanmaktadır. Ancak Ruslar Bizans'ın veya ikinci Roma'nın düşüşü hakkında farklı görüşler de aktarmışlardır. Bu görüşe göre Bizans'ın düşüşü daha erken tarihlere dayanmaktadır. Ruslar'a göre 1204 senesinde gerçekleşmiş olan IV. Haçlı Seferleri'nde Konstantinopolis Batılı şövalyeler tarafından hücum ile alınmış olması devletin iyice zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durumun sonraki kuşatmalar ve seferlerde de önemli etken olduğunu belirtmektedirler.³⁵⁸

Nitekim Rus yazarı Ayasofya kilisesi gibi birçok kilisenin Franklar³⁵⁹ tarafından yağmalandığını belirtmektedir.³⁶⁰ Bu satırlarda yazarın Hristiyanlar'ın bir mezhep savaşının sonucu böyle yağmalar yaptıkları görülmektedir. Zira bundan sonra Ortodoks Hristiyan kiliseleri mağdur durumda kalmışken Latin kiliseleri zenginleşmiştir. Ayrıca bu davranışları karşısında bir özür bile dilenmemesi müellifi rahatsız etmektedir.³⁶¹ Müellif Konstantinopolis'in iyice zayıf duruma düştüğünü vurgulamaktadır.³⁶²

Aynı hadise bir başka eserde şöyle ele alınmıştır: *“Latinler birçok nimet, kitap ve tüm nizamnameleri ve ayinlerde kullanılan kapları, kutsal entarileri, azizlerin kutsal emanetlerini Roma'ya götürdüler; İstanbul'a ise kendi piskopos ve papazlarını yerleştirdiler,*

³⁵⁶ A. B. Şirokorad, *Osmanskaya Ugroza Rossii - 500 Let Protivostoyaniya*, Moskova: Algoritm, 2016, s. 1.

³⁵⁷ *Evrasiystvo: İstoki, Kontseptsiya, Real'nost*, ed. V. M. Mihaylov, J. S. Sızdıkov, M. S. Meyer, Moskova: Pablis, 2014, s. 87.

³⁵⁸ D. S. Lihaçev, *İzbornik, Sbornik Proizvedeniy Literaturı Drevney Rusi*, Moskova: Hudojestvennaya Literatura, 1966, s. 287.

³⁵⁹ Rus kaynaklarında Fryazi (Фрязи) olarak geçmektedir. Eski Rus dilinde İtalyanlar'a, aynı zamanda Don ve Kırım'da yaşayan, Venedik ve Cenova'dan gelen tüccarlara karşı hitap edilen kelimedir. Metinde ise Haçlılar hakkında Fryagi olarak Frankları kastetmiştir.

³⁶⁰ Bu yağmalar hakkında bkz. D. S. Lihaçev, a. g. e., s. 287.

³⁶¹ D. S. Lihaçev, a. g. e., a. y.

³⁶² N. N. Lisov, *Tri Rima*, Moskova: OLMA-PRESS, 2001, s. 206.

böylece her şey Roma geleneklerine göre oldu.”³⁶³

M. N. Speranskiy³⁶⁴ ise bu hadiseyi Rus eserlerinde Latinler’in “İstanbul’da “sanat eserlerini” ve tarihi abideleri yıkan ve yok eden suçlular” olarak görüldüğünü ve “İstanbul kiliselerindeki eşsiz ve paha biçilemez zenginlikleri yağmaladıklarına”³⁶⁵ üzüldüklerini ifade ederek dile getirmektedir.

II. Mehmet tahta çıktıktan sonraki birinci hedefi Konstantinopolis’in fethi olmuştur. Yu. A. Petrosyan Osmanlılar’ın Macaristan ve Venedik ile barış imzalamasını, beylikler dâhil diğer ülkelere karşı barışçıl davranmaya çalışmasını bir nevi sefer hazırlıkları olarak görmektedir. Diğer taraftan Süleyman’ın oğlu Orhan’ın Konstantinopolis’te bulunması ve bununla Bizanslılar’ın II. Mehmet’i durdurmaya çalışması sultanın fethine yönelik hazırlıklarını engelleyememiştir.³⁶⁶

1396 yılında boğazın Asya kıyısında Anadoluhisarı kalesi inşa edilmişti, II. Mehmet ise 1452 yılında boğazın diğer kıyısında ve en dar boğazında Rumelihisar kalesini inşa ettirmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu inşaat bittiğinde her an Karadeniz’den erzakların gelmesi engellenebilecekti. Ayrıca Yu. A. Petrosyan’a göre bu hazırlıklar dört ay sürerken orada altı bin işçi çalışmıştır. Hatta her geçmek isteyen geminin Osmanlılar tarafından gümrük kontrolünden geçirildiğini ve vergi ödeme zorunluluğu olduğunu, aksi takdirde gemilerin topa tutulduğunu dile getirmiştir. Müellif Venedik gemisi batırıldığında içindeki mürettebatın emre itaat etmedikleri için idam edildiğini buna örnek olarak vermektedir. Müellif Türkler’in bu yeni kaleye “boğaz-kesen” diyerek iki boğazı da simgeleyen bir lakap taktıklarını ifade etmektedir.³⁶⁷

Yu. A. Petrosyan’a göre Bizanslılar bu inşaattan haberdar olunca buna karşı oldukları için sultana elçiler göndermiştir. Zira bu boğaz artık formalite de kalsa Bizans’a ait bulunmaktaydı. Müellife göre II. Mehmet Bizans elçilerini kabul bile etmemiş, sonra inşaat tamamlanınca Bizanslılar bu kalenin kendilerini tehdit ettiğini veya etmediğini öğrenmek için yine elçiler göndermiştir. Sultan bu elçileri önce

³⁶³ N. G. Puriskina, *O Hudojestvennom Metode Drevnerusskoy Literaturi*, Voronej: Voronejskiy Gosudarstvennyy Pedagogičeskiy Institut, 1988, s. 104.

³⁶⁴ M. N. Speranskiy 1863-1938 tarihlerinde yaşayan Rus edebiyatı tarihçisidir. Bkz. V. D. Kuz’mina, *Speranskiy M. N. Rukopisnie Sborniki XVIII Veka*, Moskova: AN SSSR, 1963, ss. 205-225.

³⁶⁵ M. N. Speranskiy, *İz Starinnoy Novgorodskoy Literaturi XVI Veka*, Leningrad: AN, 1934, s. 56.

³⁶⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 45.

³⁶⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 45-46.

Bu kale inşaatı hakkındaki bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, ss. 461-463.

hapsetmiş sonra idam edilmelerini emretmiş, buna rağmen Bizanslılar yine şanslarını denemek istemişler ve her şarta razı olduklarını bile dile getirmelerine rağmen sultan imparatorudan başkenti talep ettiğini bildirmiştir. Müellife göre Bizanslılar bunu kesin bir şekilde reddetmiştir. Zira imparatorun bu şartı bir rezalet olarak addettiği için ölümü tercih ettiğinden bahsedilmektedir. Müellife göre bu kale inşaatı tamamlanınca ise II.Mehmet'in ordusu Konstantinopolis'e yaklaşmış ve üç gün içerisinde istihkamlarını incelemişlerdir.³⁶⁸

Bu arada Konstantinopolis'in içinde Yunanlılar ve Latinliler arasındaki mücadeleden dolayı hem üst tabaka hem de halklar arasında çatışmalar bulunmaktaydı. Hatta 1452 yılında Konstantinopolis'e İsidor Kardinal³⁶⁹ gelmiş ve Kutsal Sofiye tapınağında hem Ortodoks hem de Katolik inancına göre ibadet ederken şehirde isyan dalgaları başlamıştır. Halkın: *"bize ne Latinler'in yardımı ne de onlarla birleşmesi gerek"*³⁷⁰ şeklinde slogan atarken bu sıralarda Bizanslılar'ın donanma komutanı Lukas Notaras³⁷¹ ünlü: *"Konstantinopolis'te Latin serpuşu görmektense Türk sarığını görmeye yeğlerim"*³⁷² sözlerini söylemiştir. Bir süre sonra bu isyan hareketleri durulmuşsa da halkın çoğu bu iki mezhebin birleşme ibadeti yapılan kiliselerine girmemişlerdir.³⁷³

Bizanslılar başkentini askeri zayıflığı apaçık ortada olduğu için desteği dışarıdan aramıştır. 1453 yılı Mart ayında Romalı Papa V. Nicolaus, gıdaları ve silahları üç Cenevizli gemiye yükleyerek şehre göndermiştir. Yu. A. Petrosyan'a göre Ceneviz hükümeti yardım etmeye karar verememiş, ancak Ocak ayında Bizans başkentine ünlü, çok tecrübeli şehir savunmacı condottiero³⁷⁴ Giovanni Giustiniani'nin komutasında mükemmel silahlanmış 700 Cenevizli'den oluşan bir orduyu göndermişlerdir. Müellife

³⁶⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 46.

Bu konu hakkında çeşitli versiyonlar mevcuttur. Çalışmamızın bu kısmında Ruslar'ın genellikle kabul görülen görüşünü aktarılmıştır.

³⁶⁹ Kievli İsidorios 1385-1463 yıllarında yaşayan Rus Ortodoks patriği, kardinalidir. Bkz. O. A. Abelenteva, *Mitropolit İona i Ustanovlenie Avtokefalii Russkoy Tserkvi*, Saint Petersburg: Al'yans-Arheo, 2009.

³⁷⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 47.

³⁷¹ Lukas Notaras, Bizans donanması komutanının en yüksek pozisyonunun unvanı olan, Doğu Roma İmparatorluğu'nun son "megadükü" olmuştur. Bkz. Klaus-Peter Matschke, "The Notaras Family and Its Italian Connections", V. 49, 13th-15th Centuries, Symposium on Byzantium and the Italians, Dumbarton Oaks, *Thustees for Harvard University*, (1995), ss. 59-72.

³⁷² B. D. Grekov, *Vizantiyskiy Vremennik*, C. 7, Moskova: Akademia Nauk SSSR, 1953, s. 393.

Uzunçarşılı eserinde aynı ifadeyi: *"İstanbul'un içinde Türk sarığını görmek Lâtin serpuşunu görmekten daha iyidir."* olarak çevirmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., C. 1, s. 467.

³⁷³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 46-47; A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, ss. 43-44.

³⁷⁴ Condottiero ve condottiere sözcüklerin çoğunluğu condottieri kullanılmaktadır. Bu sözcük sözleşmeli çalışan paralı askerlerin lideridir. Günümüzdeki paralı asker komutanının karşılığıdır.

göre imparator ona kara tarafındaki surların korunması ile görevlendirmiş, Venedik ise sadece sembolik bir ordu desteği göndermiştir. Bu destek kuşatmanın başlangıcından iki hafta sonra Konstantinopolis'e doğru askeri gemilerle hareket etmiştir. Bundan dolayı müellif Bizanslılar'ın savaşın başlangıcında sadece kendi imkânlarına dayandığını belirtmektedir. Nüfus sayımı yapılırken ise eli silah tutabilecek kişilerin sayısı 5 bini geçmemiş, tüm dış desteği ile 7 bini ancak aşmıştı. Bizans donanması ise en fazla 25 gemi toplayabilmiştir.³⁷⁵

II. Mehmet bu sıralar Konstantinopolis'in şehir planı ve gücünün şemasına dair incelemeler yaparak tüm gücünü sefer hazırlıklarına yöneltmiştir. Bu esnada Bizans başkenti hakkındaki planını özenle gizlemiştir. Bu nedenle kuşatmanın başlangıç tarihi ve şehri alma planı hakkındaki bilgileri uzun zaman kimseyle paylaşmamıştır.³⁷⁶

1453 yılında Osmanlılar'ın güçlü topları Edirne civarında Urban isimli ünlü Macar ustasının gözetimi altında yapılmaktaydı. Mesela, Yu. A. Petrosyan'a göre onlarca bronz top ve bir tane de kocaman şahi topu üretilmiştir. Bu topun namlusu 91.5 cm olup, 610 kg ağırlığındaki güllesinin menzili 1200 metredir. Yu. A. Petrosyan diğer tarihçilerin görüşlerine dayanarak bu Urban topunu iki aylık bir sürede Edirne'den Konstantinopolis'e 60 hayvanın taşıdığını belirtmiştir.³⁷⁷

Yu. A. Petrosyan'a göre sultan temel top güçlerini, Urban'ın şahi topu dâhil Kutsal Roma kapısının yanına yerleştirmiştir. Müellif, Altın kapıya³⁷⁸ kadar uzanan kuşatmacıların sağ kanadında yer alan Küçük Asyalı orduların sayısının yaklaşık 100 bin askeri bulduğunu ve bunların tecrübeli başkomutanı İshak-Paşa'nın emri altında olduğunu ifade etmiştir. Sultanın Avrupa'dan, çoğunlukla Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan bölgelerinden toplanan sayısı yaklaşık 50 bini bulan asker ile Haliç'in sahiline kadar uzanan sol kanadını oluşturan kuşatmacıların başkomutanı Karacabey'dir. Ayrıca sultanın kendi askerlerinin arkasına süvarileri yerleştirdiği aktarılmıştır. Yine Yu. A. Petrosyan'ın ifadesine göre Per tepesinde yerleşen ordunun ve Haliç girişini kontrol eden askerlerin komutası Sağan Paşa'daydı. Bu hedefle de Türk donanmasının boğazın sularının Haliç ile birleşen yerinde demir atarak durduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Türk gemilerinin körfeze girmesi ağır demir zincirlerle engellenmişti. Bu demir

³⁷⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 47.

³⁷⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 47-48.

³⁷⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 48.

³⁷⁸ Eklerde resmi bulunmaktadır (Ek. 8).

zincirlerin arkasında ise kuşatılanların az sayıdaki gemileri dizilmişti. Bizanslılar'ın gemileri sultanın donanması ile kıyaslanınca bir hayli zayıf kalmaktaydı.³⁷⁹

Yu. A. Petrosyan bir Bizanslı askere karşılık 20'den fazla Türk askerinin geldiğini belirterek Osmanlılar'ın sayısının daha üstün olduğunu vurgulamaktadır. Müellif Konstantinopolis'in komutanlarının azınlıklık olduklarının farkında olduklarından şehir savunma gücünün 52 km mesafesinin nasıl uzatılması gerektiği meselesini çözmek için zihinlerini bir hayli yorduklarını aktarmaktadır. Bununla birlikte müellife göre Bizanslılar, Türkler'in Marmara Deniz'i tarafından hücum etmeyeceği ümidiyle, en az sayıda askerlerini deniz tarafındaki surları korumak için ayırdıklarını zikretmektedir. Haliç'in savunması için ise Venedikli ve Cenevizli denizciler görevlendirilmişlerdir. Böylece müellifin ifadesiyle savunmanın merkezinde Kutsal Roma kapısında İtalyan, ağırlıklı olarak Cenevizliler ve paralı/ücretli ordular durmuşlardır. Diğer yandan şehrin surlarını Bizanslı ve paralı-Latin askerlerden oluşan karma bir ordunun koruduğunu belirtmektedir. Müellifin bilgilerine göre şehri savunanlar mızraklar ve oklar, misket tüfekler ve taş atma silahları/mancınıklar ile silahlandırılmışlardır. Bununla birlikte Bizanslılar'ın işlerine yarayacak topları bile bulunmamaktadır. Müellifin incelemelerine göre aslında şehrin garnizonu yüksek askeri kaliteye sahipti. Ayrıca savaşın ilk günlerinde Türkler kale duvarlarına hücumla hazırlandıklarında Bizans askerlerinin çıkış hareketleri yapıp Osmanlı'nın mancınık ve diğer savaş mürettebatını yerleştirmesini engellemeye çalıştıklarını da dile getirmiştir. Ancak daha sonra imparatorun şehri terk etmemeye karar verdiğini ve hücumla şehrin içinden karşılık vermeye hazırlanmalarını emrettiğini zikretmektedir.³⁸⁰

6 Nisan 1453 tarihinde hücum için her şey hazırlanmıştır. Müellife göre sultan, Konstantinopolis'i savunan Bizanslılar'a kendi iradeleri ile teslim olmalarını ve bu durumda hayatlarına ve mallarına dokunulmayacağını, aksi takdirde "kimseye merhamet olunmayacağını" bildirmiştir. Bizanslılar bu teklifi reddedince silahlar konuşmaya başlamıştır. Hatta XV. yüzyılın Bizans tarihçisi Kritovoulos'un: "*toplar her şeyi çözdü*"³⁸¹ sözleri ile hadiselerin ancak bundan sonra tam anlamıyla açıklığa kavuşturulduğu da belirtilmiştir. Türkler hücumun ilk günlerinde şehrin üzerine yapılan ateşi durmadan devam ettirmelerine rağmen ancak Bizanslılar'ın bazı kuvvetlerini

³⁷⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 48-49. A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 45.

³⁸⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 49.

³⁸¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

kısmen yıkabilmişlerdir. Bunun nedeninin Konstantinopolis'in ünlü, güçlü surlarından ziyade Osmanlılar'ın topçularının tecrübesizliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Hatta Osmanlılar'ın düşmanlarını korkutan kocaman “şahi top” isimli topu parçalanmış ve topu yapan Urban ustayı da yaralamıştır.³⁸²

18 Nisan'da II. Mehmet şafak vakti çökerken hücumla başlama emri vermiştir. Müellif Bizanslılar'ın Türkler'e karşılık vermek için ellerindeki malzemeler ile mücadelede bulduklarını: *“onlara taşlar atmışlar, üzerlerine kaynar yağ dökmüşler, oklar ve mızraklarla vurmuşlardır.”*³⁸³ sözleriyle belirtmektedir. Konstantinopolis'in kuşatmasına tanıklık yapan Nestor İskender³⁸⁴ hadiseyi şöyle izah etmektedir: *“atılan silahların gürültüsünden, çan sesinden ve savaşan insanların bağrımlarından, silahlardan yansıyan yıldırımdan, şehir sakinlerinin, kadınların ve çocukların ağlayışları ve hıçkırıklarından, sanki gök ve yeryüzü birleşip sallanmıştır. Birbirlerini duymaları imkansızdı: kişilerin çığlıkları, ağlayışları, hıçkırıkları, muharebe gürültüsü ve çan sesi ile karışıp sanki güçlü bir gök gürültüsü gibi tek bir sese dönüşmüştür. Ateşlerin, topların ve el toplarının atışlarının çokluğundan yoğunlaşan duman şehri ve askerleri kaplamıştı; kişiler birbirlerini göremez hale gelmişti; çoğu barut dumanından boğulmuşlardı.”*³⁸⁵ Bu çetin mücadele hakkında müellifin zikrettiği dumanı, ortaçağ kaynakları Konstantinopolis'in düşüşü ile alakalı dini bir işaret olarak algılamışlardır. Ayrıca bu müellifler eserlerinde Türkler'i din düşmanları olarak nitelendirdikleri için bu savaşın gerçekleşmesinin nedenini, tıpkı Moğol istilası gibi günahlarıyla ilişkilendirmişlerdir.

Yu. A. Petrosyan, Osmanlılar'ın hücumunun ilk saatlerinde Bizans halkının fedakârca savaşmaya hazır olduklarını ve bundan mütevellit Osmanlılar'ın geri çekilmek zorunda kaldıklarına dikkat çekmiştir. 20 Nisan'da gerçekleşen deniz muharebesinde Bizans donanması da galip gelmiştir. Bu zaferin ardından Cenevizli gemiler Haliç'e girip Bizanslılarla birleşmişlerdi. Sultan tüm bu olayları izlediğinde öfkelenmiş ve Türk filosu/gemisinin komutanı Baltaoğlu Süleyman Beyi idam ettirmeye

³⁸² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 49-50.

³⁸³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 50.

³⁸⁴ Nestor İskender XV. yüzyılında yaşayan bir şahıs olup, onun hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak araştırmacıların ortak kanaatine göre Nestor Türkler'in esaretinde bulunan bir yazarın gözetimini kağıda aktaran ve sonradan bu bilgileri toplayan bir “Povesti o Vzatii Tsar'grada” – eserinin yazarıdır. Teferruatlı bilgi için bkz. M. N. Speranskiy, “Povesti i Skazaniya o Vzatii Tsargrada Turkami (1453) v Russkoy Pismennosti XVI-XVII Vekov”, Trudı Otdela Drevnerusskoy Literaturı, XII, Editör: İ. P. Eremin, Moskova-Leningrad: AN SSSR, 1956, ss. 188-225; Gamze Öksüz, Fatih Yapıcı, “Nestor İskender ve İstanbul'un Türkler Tarafından Alınış Hikayesi”, *Bilig Dergisi*, S. 16, Kış, (2016), ss. 33-57.

³⁸⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 50.

niyetlenmişti. Ancak bunun yerine dayak ile dövülmesini ve onun tüm unvanlarından, mallarından mahrum kalmasını emretti.³⁸⁶

II. Mehmet tüm bu hadiselerden sonra gemilerin bir kısmının Haliç'e karayolu ile götürülmesini emretmiştir. Bu emri yerine getirmek için kocaman ahşap döşeme yapıp Galata surlarının yanına koyduklarını zikretmiştir. Bir gece boyunca bu döşeme üzerine yağı koyuca sürdükten sonra Türkler, halatla 70 ağır gemiyi Haliç'in kuzey sahiline taşımışlar ve böylece gemilerini körfeze indirmişlerdir. Osmanlılar'ın bu taraftan geleceğini kimse ummamaktaydı. Bizans donanmasının Venedikli komutanı Giacomo Coco, gizlice Türkler'in gemilerinin durduğu yere varmış, ancak II. Mehmet bundan haberdar olduğu için düşmanın gemisine ateş ederek batırtmıştı. Yüzerek kaçmaya çalışan birkaçı ise Türkler tarafından yakalanmış ve şehri savunanların göreceği şekilde idam edilmiştir. Buna karşılık vermek amacıyla Bizanslılar 260 Türk askerinden oluşan esirlerin kellelerini kestirmişler ve bu kellelerin şehrin surlarına asılmasını emretmişlerdir.³⁸⁷

P. A. Levaşov, Konstantin'in zinciri suya indirip durumu zorlaştırmaya çalıştığından şöyle söz etmektedir: *"Konstantin bu zinciri Sultan [II.] Mehmed'in filosuna karşı koruma olarak kullanmıştır. Ancak bu uygulama, onun ruhunun kuvvetine karşı gelememiş ve [II.] Mehmed oldukça zor ve muazzam bir işi başarmıştır. O Boğaz'dan, Galata'nın yukarisından, iskeleye kadar birkaç gemiyi karadan yürütmüş ve onlarla şehri kuşatmıştır..."*³⁸⁸

Mayıs'ın başlarından 23'üne kadar Osmanlılar, Konstantinopolis şehrine girmek için birkaç yerde hendek kazılması için Sırplar'ı görevlendirmişlerdir. Bizanslılar bu hendeği kazanların birkaç tanesini yakalayıp sorguladıktan sonra hendeğin yerlerini öğrenmişlerdi. Bu durum çok sayıda Türk'ün öldürülmesine sebep oldu. P. A. Levaşov, II. Mehmet'in Bizanslılar'a senelik 100 bin altın Bizantine ödemeyi veya şehri tüm sakinleri ile terk etme gibi seçenekler sunduğunu, hatta bu tercihlerinden biri seçildiği takdirde kimseye zarar verilmeyeceğini de vaat ettiğinden bahsetmektedir. Ancak Bizanslılar her iki tercihi de reddetmiştir. Müellife göre İmparator'un bu teklifleri reddetmesinin sebebi bu kadar büyük parayı toplamasının imkansız olması ve şehri savaşız teslim etmek istemediklerinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda

³⁸⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 50-51.

³⁸⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 51.

³⁸⁸ A. A. Vigasin, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul. Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, Çev. İlyas Kemalolu (Kamalov), Khusainov Eduard, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012, s. 87.

Osmanlılar'ın da bir araya gelerek ilerideki adımlarını konuştuğundan bahsedilmektedir. Buna göre biri kuşatmanın kaldırmasını tavsiye ederken, bir diğeri hücum etme taraftarı olduğunu ortaya koymuştur. Mesela, Sağan Paşa Konstantinopolis'in ciddi bir destek bulamadığından ciddi bir birlik oluşturmasının imkânsız olduğunu, dolayısıyla da hücumu devam kanaatini taşıdığını belirtmektedir.³⁸⁹ Bunun nedeni "*İtalyan ve diğer Batılılar da ortak bir görüşe sahip değildirlir. Zorla bir araya gelseler bile yakın zamanda dağılacaklardır.*"³⁹⁰ şeklinde belirtilmektedir. Müellif bu sözler ile sultanın ve üst tabaka kişilerin devletin dış siyasetini çözebilecek kabiliyette olduğunu göstermektedir.³⁹¹ Bu toplantı sonucunda II. Mehmet kuşatmanın devam etmesine karar vermiştir.

İlk Rus eserlerinde Konstantinopolis şehri ve özellikle de fethi hususu zikredilirken cereyan eden hadiseler çeşitli efsaneler ile ele alınmıştır. Örneğin, Konstantin'in kehanetli bir rüya görmesi veya bir sesle işarette bulunması; şehrin temeli atılmadan önce aniden ortaya çıkan yılan ile kartalın mücadelesi ve bunları iki din arasındaki muharebeyi anımsattığı anlatılmıştır.³⁹²

24 Mayıs'ta Ayasofya Kilise'si bir alev almıştı. Halk muharebenin uzadığının farkına varmıştı. Bu nedenle İmparator'un bütün danışmanları kendisinin ve ailesinin artık şehri terk etmeleri gerektiği tavsiyelerinde bulunmuşlardır. Ancak İmparator sonsuza denk savaşmaya karar verdiği için danışmanları şehirle alakalı tüm olumsuz alametlerin gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Hatta Ayasofya'dan çıkan alevi bir nevi koruyucu melek olarak nitelendirerek: "*bu da Tanrı'nın şefkat ve lütfünün bizi terk ettiğini ve Tanrı'nın şehri bizim düşmanlarımıza vermek istediğini göstermektedir.*"³⁹³ diye yorumlamışlardır.

Sıradaki alamet ise şöyledir: "*hava yükseklikte yoğunlaşarak şehrin üzerine çöktü ve yere gözyaşları gibi kırmızı büyük damlalar döküldü. Bu damlalar, manda gözleri büyüklüğünde olup yerde de uzun süre kaldılar. İnsanlar onları görünce hem şaşırıyor hem de korkuya kapılıyordu.*"³⁹⁴ Böylece tüm hadiseler şehrin sonu olarak yorumlanırken Osmanlılar hakkında şöyle zikredilmiştir: "*lanetli Mehmet, şehrin üzerindeki büyük karanlığı görünce âlimlerle mollaları çağırmış ve onlara şehri kaplayan bu karanlığın ne anlama geldiğini*

³⁸⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 52-53.

³⁹⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 53.

³⁹¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. e; A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 46.

³⁹² N. N. Lisov, *Tri Rima*, Moskova: OLMA-PRESS, 2001, ss. 203-204.

³⁹³ İlyas Kemaloğlu, *Rusların Gözüyle Türkler*, 1. Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2015, s. 78.

³⁹⁴ İlyas Kemaloğlu, a. g. e., ss. 78-79.

sormuştu. Ona şöyle cevap vermişler: Bu olağanüstü alâmet – şehrin sonudur... ”³⁹⁵

28 Mayıs'ta sultan hücumu dair son hazırlıklarını kontrol ederken Konstantinopolis'in surları arkasında anormal bir sakinlik bulunmaktaydı. Gündüz XI. Konstantin Paleologos'un katılımıyla ikona ile şehirde hem Ortodoks hem Katolik Hristiyanlar'ının katıldığı büyük bir dinî tören gerçekleşmiştir. Müellifin ifadesine göre kiliselerin çan sesleri endişeli çalmış ve onların sesi ile binalar aydınlanmıştır. Hatta insanların son güçlerini topladıklarını ve böylece herkesin tüm kavgaları unutarak beş ay içerisinde Kutsal Sofya kilisesine girdiğinden söz edilmektedir. Bu zor saatte hemen herkesin tüm gece şehrin kurtarılması için dualar ettikleri zikredilmektedir. Konstantinopolis'in surlarının diğer tarafında ise Türkler arasında müzik ve davul sesi yayılmıştır. Müellif, molla ve dervişlerin askerlerinin fanatizmini canlandırmaya çalıştıklarını ve yanan ateşin yanında cemaatle Kur'an-Kerim okuduklarını belirtmiştir.³⁹⁶

29 Mayıs 1453 yılı şafak vaktinde kulaklar sağır edilecek derecede timbal ve davul sesleri hücumun başlangıcının habercisi olmakla birlikte Bizanslar ilk karayolu saldırısını püskürtmüşlerdir. Cenevizli komutan Giovanni Giustiniani yaralanıp kaçması askerler arasında kargaşaya yol açmış ve bu sırada sultan en iyi askerlerini yollamıştır. Bu durum Kutsal Roma'nın kapısının açılması ile kalesinde ilk Türk simgelerinin asılmasına yardımcı olmuştur. Böylece Osmanlılar'ın ilk başarısı Kutsal Roma'nın kapıları bölgesindeki surların yıkılışıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca müellifin ifadesine göre Marmara Deniz'i tarafından saldırıya karşı duran grubun arasında Osmanlı şehzadesi Orhan da Bizanslı rahiplerle yan yana Türkler'e karşı savaşmaktaydı. Ancak o ve şehrin son koruyucularının Türkler'i engellemeye çalışmışsa da başarılı olamadıklarını ve böylece hayatlarını savaş meydanında bitirdiklerini anlatmaktadır.³⁹⁷

Rus kaynaklarında hücum başladıktan iki saat sonra Türkler'in şehre girebildikleri: *“kehanetler gerçekleşti: şehir, Konstantin tarafından kuruldu ve Konstantin zamanında yıkıldı...”*³⁹⁸ sözleriyle ifade edilmektedir. Yu. A. Petrosyan şehir sakinlerinin kadın ve çocuklar dâhil Türklerle çatışmaya devam ettiklerinden bahsetmektedir. Onların Türk askerlerine kiremitleri, tuğlaları attıklarını ve kendi evlerini de yaktıklarını

³⁹⁵ İlyas Kemaloğlu, a. g. e., s. 79.

³⁹⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 54.

³⁹⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 54-55.

³⁹⁸ İlyas Kemaloğlu, a. g. e., s. 79.

zikretmektedir. Hatta müellife göre Haliç'te duran İtalyan ve Bizans gemileri, Türkler'in şehre girdiğini duyunca kaçmaya çalışmışlar, ayrıca bazı sakinler de kurtulma niyetiyle o gemilere binmeye koşmuşlardır. Müellife göre sadece 20 gemi Türk ordusundan kaçıp körfeze çıkabilmiştir. Bunun nedeninin ise Türk denizcilerinin şehri yağmalamaya yönelmesinden kaynaklandığını iddia etmektedir.³⁹⁹

Yu. A. Petrosyan'a göre II. Mehmet henüz daha hücum tarihini belirlerken kendisi için şehrin bina ve duvarlarından gayri hazine aramadığını söylediğini, diğer hazine ve esirlerin ise askerlerine ganimet olarak verileceğini vaat etmiştir.⁴⁰⁰ Sultan bu ganimeti toplama süresini üç gün ve üç gece olarak belirlemişti. Müellif bu sürede şehrin içinde olup biteni şöyle izah etmektedir: *"Aman dileyenleri de soymuşlar ve esir etmişler; direnen ve karşı çıkanları öldürmüşler; bazı yerlerde cesetlerin çokluğundan toprak görünmez oldu. Şehirde olağanüstü bir yağma hareketi mevcut idi: inleme ve ağlama, hem asil ve soylu kadınların hem de tanrıya bağışlanan rahibe kızların da köle edilmesi, Türkler çocukların bağırışları ve ağlayışlarına rağmen kiliselerden saç örgüsünden, kıvrıkcık saçlarından tutup çıkarmışlar, kutsal kiliseleri soymaya devam etmişler... Evlerde ağlayış, kavşakta çığlıklar, kiliselerde gözyaşları, her yerde erkek ve kadın inlemesi: Türkler onları yakalayıp köle yapıyorlar, ayırıp tecavüz ediyorlardı... İncelenmemiş ve soyulmamış hiçbir yer kalmamıştır."*⁴⁰¹ Kutsal Sofiye kilisenin soygununu ise Rus müellif Bizans tarihçisi olan Duka'ya dayanarak şöyle tarif etmektedir: *"Türkler her tarafa yayılıp öldürdükten ve esir edindikten sonra sıra kiliseye gelmişti... Kilisenin kapısının kapalı olduğunu görünce hiç tereddüt etmeden balta ile kırarak açmışlardır. Silahla içeri girdiklerinde ise bir sürü insan görmüşler, her biri kendi esirini kendisi bağlamıştır... Onların ağlayış ve bağırışları, annelerin inleme ve gözyaşları, babaların hüüngür hüüngür ağlaması hakkında – kim anlatır? Köleyi hanım efendisiyle, efendiyi kölesiyle, delikanlıyı kızla birlikte bağlamışlardı... Soyguncular tecavüz etmişler, bu tanrı intikamcılarını, bir saat içerisinde herkesi bağlamışlardı. Erkekler iple, kadınlar kendi eşarplarıyla... Bir dakikada tüm ikonaları kırıp, içindeki mücevherleri, gerdanlıkları ve bilezikleri, hatta kutsal trapez kıyafetlerini de çalmışlardır... Değerli ve kutsal şişeleri, altın, gümüş ve diğer değerli maddeden yapılan eşyaları almışlardır. Kilise boş ve soyulmuş halde kalmış, geride hiçbir şey bırakmadan hepsini bir anda kendileriyle götürmüşlerdi."*⁴⁰²

Yu. A. Petrosyan, üç gün içerisinde Konstantinopolis'teki tüm mabetler ve sarayların, mimar ve sanat anılarının "barbarlar" tarafından soyguna uğradığını, bazı

³⁹⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 55.

⁴⁰⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

⁴⁰¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 56.

⁴⁰² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 57.

binaların yangından ciddi zarar gördüklerini belirtmektedir. Hatta paha biçilmez el yazmalarının çamura ve ateşe uçtuklarını, mermer duvarları ve sütunlarının yıkıldığını, muhteşem mozaiklerin kırıldığını da ifade etmektedir. Tüm bu bahsedilen hadiselerle rağmen müellif Latinler ile Türkler'in soygununu kıyaslayınca, Türkler'in Latinler'in ganimetinin yarısını dahi toplayamadıklarını da itiraf etmektedir. Müellif yine Türkler'in zaferle büyük ganimetlere sahip olduklarını: *“60 bin kişi esir edilmiş, Türk gemileri ganimetlerle dolmuş, ancak en önemli ganimet şehir olmuştur”*⁴⁰³ diye belirtmektedir.

II. Mehmet verilen üç günlük sürenin sonunda bu “soygunun” durdurulmasını emretmiştir. Şehrin merkezine doğru yol olan, sultanın Kutsal Ayasofya kilisesine vardığında müellifin tarifiyle: *““inançsızlar” zaferlerinin sembolü olarak Hristiyan tapınağının camiye çevrilmesini emretmişti.”*⁴⁰⁴ diye ifade etmektedir.

Bir diğer Rus Oryantalist'i olan İ. S. Peresvetov ise şöyle izah etmektedir: *“Türk Sultanı Mehmet, ki çapulcu soyundan gelmektedir, güç biriktirdi ve İstanbul'u aldı, beyefendi Çar Konstantin'i yok etti, kiliselerden haçları indirdi, harikalar yaratan ikonları çıkarttı ve kiliseleri, kendi kötü dualarının yapıldığı camilere dönüştürdü.”*⁴⁰⁵

Bizans başkentinin koruyucu denizcileri 9 Haziran 1453 yılında Girit adasının Kandi şehrine ulaşmış ve Avrupa onların vasıtasıyla Konstantinopolis'in düşüşünü öğrenmişlerdi. Müellife göre Girit sakinlerinin trajik haberi duyunca donakaldıklarından bahsetmektedirler. 29 Haziran'da haberi alınca Venedik senatörleri şaşkına dönmüş ve bu haber Temmuz'un ilk günlerinde papanın rezidansında tartışılmıştır. Buradan Avrupa'nın bir şok geçirdiği anlaşılmaktadır. Zira müellife göre Batı'da herkes Konstantinopolis'in bu savaşta galip geleceğini umduklarını belirtmektedir. Bu yüzden Bizans başkentinin düşüşü müellife göre Avrupalılar'ın Osmanlılar hakkındaki görüşlerini değiştirmiştir. Ayrıca Türkler'in Avrupa'ya gelişini engellemek için 30 Eylül 1453 yılında Roma papası tüm Batı devletlerine Haçlı Seferleri'nin düzenlenmesi gerektiği hakkında bir ilan yaymış olsa da bu sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Zira Avrupa kargaşalarla doluğu için orduyu toplayamamıştır.⁴⁰⁶

II. Mehmet Konstantinopolis'i başkent yapmış ve dünya haritasında “İstanbul” adı ile isimlendirilmiştir. P. A. Levaşov şehrin ismi hakkında şöyle bir tespit

⁴⁰³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

⁴⁰⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

⁴⁰⁵ İlyas Kemaloğlu, a. g. e., s. 84.

⁴⁰⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 58.

bulunmaktadır: “Türkler tarafından şimdi İslambul ya da İstanbul olarak adlandırılan bu şehir, bin seneden fazla Bizans imparatorlarına başkentlik yapmıştır.”⁴⁰⁷ Müellif dipnotunda “İslambul” kelimesinin Arapça kökenli olup “İslam”- kutsal, “bul” – alan, küre sözcüklerden gelip “kutsal büyük şehir” anlamına geldiğini açıklamıştır.⁴⁰⁸

Rus yazarlar, İstanbul’un fethinin veya Ruslar’ın ifadesiyle Konstantinopolis’in düşüşünün nedeni olarak şu sebepleri görmekte-dirler: “Konstantinopolis düştü, çünkü Yunanlar Ortodoksluk’tan çıktılar, Yunanlar Latinler ile kanunsuz ittifak yüzünden krallıklarını kaybettiler.”⁴⁰⁹ Bunun temel nedeni devletin siyasetinden ibarettir. Zira daha evvelki tarihlerde Rusya Hristiyan dinini kabul etmesi ile Bizanslılarla aynı seviyeye ulaşmayı hedeflemişti. Ancak Bizanslılar ne Romalılar’a ne de Rusyalılar’a kendilerinin seviyesine ulaşmaya imkân vermek istemişlerdir. Zira diğer kiliselerin kendileri bağlı olduğu bir çeşit ötekileştirilmiş gibi durmaları onlar için daha uygundu. Bu nedenle Konstantinopolis’te iki kilise arasındaki ittifakın gerçekleştirilmesi ve başkent düşüşü Ruslar’ın bağımsız hareket etmesine bir nevi yardımcı etken olmuştur.⁴¹⁰ Ancak yine de bu bağımsızlık için Moskova’da diğer kiliselerden ayrı patriklik⁴¹¹ yürütülmeye çaba harcamaya başlamışlardır.⁴¹² Bunun için daha evvelki zamanlarda III. İvan, ilk eşinin vefatının ardından Bizans kardinalinin tavsiyesi üzerine Bizans soyundan gelen Zoe veya diğer ismiyle Sophia Paleologue ile evlenmiştir.⁴¹³ Bunun ardından Rusya kendisinin Bizans’ın mirasçısı olduğu düşüncesi ile siyasetini yürütmeye başlamıştır. Hatta “iki Roma düşmüşken üçüncü ayakta duruyor, ancak dördüncüsü olmayacak”⁴¹⁴ gibi ifadeleri ile Rusya’nın sıradaki dini ve bir nevi siyasi düşüncesini açıklamaktadır. Hatta Rus düşünürü olan F. M. Dostoevskiy Rusya’nın siyasetinin sıradaki adımlarını şöyle izah etmektedir: “Konstantinopol bizim olmalı, Türkler’den biz almamız ve sonsuza dek bizim kalmalı. O bize ait olmalı, biz tabii ki, ona sahipken tüm Slavlar’ı ve kimi istersek içeri alabiliriz...”⁴¹⁵ Müellif burada Konstantinopolis’i bizzat Ruslar’ın fethedeceğine olan

⁴⁰⁷ A. A. Vigasin, a. g. e., s. 39.

⁴⁰⁸ A. A. Vigasin, a. g. e., a. y.

⁴⁰⁹ N. F. Kapterev, *Harakter Otnoşeniy Rossii k Pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII Stoletiyah*, Moskova: Tipografiya Snegireva L. F., 1885, ss. 6-7.

⁴¹⁰ Steven Runciman, *Konstantinopolis Düştü*, çev. Derin Türkömer, 5. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 2011, ss. 183-184.

⁴¹¹ N. F. Kapterev, a. g. e., ss. 34-59.

⁴¹² N. F. Kapterev, a. g. e., ss. 8-9.

⁴¹³ M. V. Nikolayeva, “Stambul Gyaurı Nınçe Slavyat... Obraz Stambula v Russkoy Literaturnoy Traditsii”, *Vestnik MGLU*, S. 22 (682), (2013), s. 104.

⁴¹⁴ N. F. Kapterev, a. g. e., s. 11.

⁴¹⁵ F. M. Dostoevskiy, *Sobranie Soçineniy v 15 Tomah*, C. 14, Saint Petersburg: Nauka, 1995, s. 360.

inancını da açıklamıştır.

M. V. Levçenko, Osmanlılar Konstantinopolis'i ele geçirince sakinlerinin hayatlarının zorlaştığını, eskiden ticaret gelişmişken fethin ardından her şeyin durduğunu, devletler arasında sadece diplomatik bir ilişki sürdürüldüğünü ve içindeki gayrimüslim sakinlerin vergi ödemeleri ile fakirleştiği gibi ifadeler kullanmaktadır.⁴¹⁶ Ancak bir diğer görüşe göre İ. S. Peresvetov, II. Mehmet'in adaleti hakkında şöyle bahsetmiştir: *“Türk Hükümdarı Sultan Mehmet, İstanbul'u ele geçirdi ve devletin tamamında Tanrı'nın sevdiği adaleti ve adil mahkemeyi kurdu. Böylece Tanrı'yı da kalbi mutluluk ile teselli etti. Bundan dolayı da Tanrı, ona yardım etti. Tanrı'nın yardımıyla birçok yer ele geçirdi. Kendi devletinde adalet kurdu ve alışveriş ile ilgili tüzük çıkarttı. Ve öyle bir ortam oluştu ki tek bir kelime ile 1.000 ruble değerindeki bir şeyi satın almak mümkündü. Sultan şöyle dedi: “Tanrı tarafından verilen devletimde adil olunuz. Tanrı'nın doğruyu nasıl sevdiğini yalana da nasıl kızdığını görünüz. Tanrı'nın emirlerine uyunuz ve mallarınızı ter dökerek edininiz...”*⁴¹⁷

Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar İstanbul'u topraklarına bağlayınca ticaret yollarının geçtiği merkeze de sahip olmuşlar, böylece devletin ekonomik durumu da iyileşmiştir. Bu yeni faktörlere dayanarak sultanlar Doğu'da başarılı savaşlar yürütülmesini sağlamışlar ve bu proses Osmanlı Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dönüşmesinde de önemli rolü oynamıştır.⁴¹⁸ Rus yazarların Osmanlı'nın ilk yıllarına daha objektif yaklaştığı görülmektedir. Mesela, Osmanlı Devleti'nde alt sınıftaki halkın hayatının cennet olduğu görüşü de bulunmaktadır. Bu görüş Osmanlılar'ın Arap ülkelerine yayılmasında etken faktörlerden biri olmuştur.⁴¹⁹

Hatta bazı Rus Oryantalistler'in görüşüne göre II. Mehmet'in adaletliliğe ve kadılığa büyük önem vermekteydi. Örneğin, İ. S. Peresvetov şöyle bahsetmektedir: *“hükümdar Ortodoks olmasa da kendi devletinde Tanrı'nın istediklerini gerçekleştirdi. Devletinde büyük bilgelik ve adalet sağladı. Kendine sadık kadılara hazineden bir yıllığına yetecek maaş bağlayarak ülkenin dört bir tarafına gönderdi. Açık mahkemeler kurdurttu ve bütün devlette kimseden mahkeme harcı alınmadı. Vergileri ise kendi adına hazineye toplamayı emretti. Bunu da kadıların cazibeye kapılmamaları, günah işlememeleri ve Tanrı'yı kızdırmamaları için yaptı. Ricalden birini de sadık hizmetinden dolayı şehir veya bir bölgeyle*

⁴¹⁶ M. V. Levçenko, “Zavoevaniye Turkami Konstantinopol v 1453 g. i İstoriçeskiye Posledstviya Etogo Sobitiya”, Derleme, C. 7, *Vizantiyskiy Vremennik*, Moskova: AN SSSR, 1953, ss. 6-8.

⁴¹⁷ İlyas Kemaloğlu, a. g. e., ss. 84-85.

⁴¹⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 58-59.

⁴¹⁹ Teferruatlı bilgi için bkz. Nikolay İvanov, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi (1516-1574)*, çev. İlyas Kemaloğlu, Rakhat Abdieva, Ankara: TTK Yayınevi, 2013, ss. 19-25.

ödüllendirdiğinde onları kendi kadılarına gönderir ve hazineden gelir evraklarına göre ödenmesini emrederdi. Kadı suç işlerse de Muhammed'in kanunlarına göre idam edilirdi. Onu yüksek bir yere çıkarır ve aşağı atarlar. Atarken de şunu söylerler: "İyi ün ile yaşayamadın ve hükümdara doğru hizmet edemedin."... Şimdiki hükümdarlar da Muhammed'in kanunları ile yaşıyorlar. Suç işleyenler, idam edilmekte. Suçluları bulduklarında da affetmemektedirler. Ancak yine yaptıkları hizmetlere göre idam ederler. Ve şöyle derler: "Yaptıkları işe göre de Tanrı'dan bulurlar."... " 420

Yu. A. Petrosyan'a göre II. Mehmet başkenti İstanbul'a taşımaya niyetlenince önce Aksaray'dan Türkler'i ve Bursa'dan Ermeniler'i, Ege Denizi ve civarından Yunanlılar'ı İstanbul'a göç ettirmiştir. Müellife göre 1466 ve 1625 yıllarında ise başkent veba hastalığına yakalanmıştır, ancak bunlara rağmen başkent nüfusu aksine çoğalmıştır. Mesela, XV. yüzyılda İstanbul'un nüfusu 200 bini aşmıştır. Bunun nedeni başkentte ticaretin gelişmesi, inşaatların çoğalması ve işçilerin buraya gelmesinden kaynaklanmıştır. Böylece XVI. yüzyılın ortalarında İstanbul'un nüfusu 400-500 bine yaklaşmıştır.⁴²¹ Müellife göre bu nüfusun Türk olmayan veya gayrimüslim gruplarının ilk sırasında Yunanlılar, sonra Ermeniler, Yahudiler ve Frank adı altında İtalyanlar, Fransızlar, Hollandalılar ile İngilizler gibi gruplar bulunmaktaydı. Aynı zamanda Mısır ve Suriye Arapları, çoğu Müslüman Arnavut, Sırp, Gürcü, Farişî ve Çingene gibi farklı etnik grupların mevcut olduğunu da zikretmektedir. Müellife göre 1478 yılında İstanbul şehrinde 58,11% Müslüman ve 41,89% gayrimüslim bulunuyordu. 1520-1530 yıllarda ise bu oran pek değişmediği, 58,3% Müslüman ve 41,7% gayrimüslim şeklinde gerçekleşmiş olması müellife ilginç gelmiştir. Zira Osmanlı'nın diğer şehirlerinde gayrimüslimlerin sayısı pek az bulunmaktaydı.⁴²²

Zikredilen istatistiğin II. Mehmet'in siyasetinde de etkisi görünmektedir. Mesela, müellife göre 1456 yılında Osmanlılar Sırbistan'a yönelmiş, ancak ilk çatışmalarında Türkler yenilse de 1459 yılına doğru tüm Sırbistan'ı ele geçirebilmişlerdir. Bu muharebelerden sonra müellife göre 200 binden fazla Sırp'ı esir etmişlerdir. Sultan kendi babalarının siyasetini devam ettirerek, yeni topraklara Müslümanlar'ın yerleştirilmesini emretmiştir. Böylece 1460 yıllarında denizlerde büyük başarılar elde

⁴²⁰ İ. V. Peresvetov, "Soçineniya İvana Semenoviça Peresvetova", *Biblioteka Literaturı Drevney Rusi*, C. 9, haz. M. D. Kagan-Tarkovskiy, çev. A. A. Alekseeva, Yorumlar Ya. S. Lur'e, Saint Petersburg: Nauka, 2000, s. 471.

⁴²¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 79-81.

⁴²² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 82.

etmiş, 1463 yıllarında Bosna, 1456 yılında Moldova ve 1476 yılında Valahya Osmanlı'nın hâkimiyetini kabul etmiştir. II. Mehmet 1478-1479 yılında kısmen Arnavutluk'u da Osmanlı topraklarına katmıştır. Müellif, 1479 yılında Osmanlılar ve Venedikliler arasında askeri birlik anlaşması yapıldığını zikretmektedir. XV. yüzyılın ikinci yarısında ise Osmanlı Devleti Küçük Asya'da askeri başarılar elde etmişti. Müellife göre II. Mehmet 1475 yılında 270 gemiyi Kırım'a göndermiş ve Kaf, Kerç, Sudak ve Karadeniz'deki diğer sahil şehirlerini ele geçirmiş ve Kırım'ı kendisine bağlamıştı.⁴²³

Bu sırada II. Mehmet'in Uzun Hasan ile muharebesi gerçekleşmiştir. Rus tüccarı Afanasiy Nikitin kendisini bu muharebenin içinde bulmuştu. Afanasiy Nikitin tüm gözlemlerini kaleme almış ve: "...Tebriz'den sonra Uzun Hasan Bey'in karargahına gittim. Onun yanında on gün kaldım, çünkü bütün yollar kapalıydı. O (Uzun Hasan Bey), Türk Sultanı üzerine 40.000 askerini gönderdi. Sivas'ı aldılar. Tokat'ı da yaktılar. Amasya'yı ele geçirdiler, birçok köyü soydular ve daha sonra Karaman hükümdarının üzerine yürüdüler. Ben ise (Uzun Hasan Bey'in karargahından) Erzincan'a, oradan da Trabzon'a geçtim... Trabzon'da subaşı ile Paşa bana çok kötülük yaptılar. Bütün mallarımı dağdaki kaleye götürdüler, her şeyimi aradılar. Güzel şeylerden ne varsa hepsini aldılar. Aradıkları şey ise mektuplardı. Çünkü ben Uzun Hasan Bey'in karargahından geliyordum. Tanrı'nın da yardımıyla üçüncü denize, Karadeniz'e ulaştım..."⁴²⁴ diye bahseder. Bu notları seyahatinin sonuna doğru bir esere⁴²⁵ dönüştürmüştü. Vefatından sonra eserinin Moskova elçiliğine gönderilmesini vasiyet etmişti. Afanasiy Nikitin'in seyahatnamesinde Kafkas, İran, Hindistan ve Osmanlı coğrafyasındaki gözlemleri bulunmaktadır.

Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar 1461 yılında Küçük Asya'nın kuzeyinde yerleşen Yunan Devlet'i – Trapezun İmparatorluğu'na hakim olmuşlardır. Türkler Sinop'ta savaşız hakimiyetlerini tesis etmişler, bu yüzden müellife göre soyluları deniz yoluyla şehri terk edebilmiş, 1500 erkek çocuğu ise Yeniçeri Ocağı'na verilmiştir. Ancak imparator ve onun oğulları sultanın emri ile boğdurulmuştur.⁴²⁶

1480 yılında güney İtalya'nın Otranto şehri iki haftalık bir kuşatma sonrası ele geçirmiştir. Müellife göre şehir sakinlerinin yarısı öldürülmüştür, esire düşen 800 kişi de

⁴²³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 59-61.

⁴²⁴ Afanasiy Nikitin, *Hojdeniye za Tri Morya Afanasiya Nikitina*, Önsöz ve Yorumlar N. İ. Prokof'eva, Moskova: Sovetskaya Rossiya, 1980, s. 76.

⁴²⁵ Afanasiy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev: Serkan Acar, Ankara: TTK, 2013.

⁴²⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 61-62.

İslam'ı kabul etmedikleri için idam edilmiş, Otranto şehrinin 8 bin sakini ise köle olarak götürülmüştür. Bu sefer müellife göre pek başarılı olmamış, ayrıca II. Mehmet İtalya'dan geri çekilmeden önce mirasçı II. Bayezid'in emri ile sultanın tabibi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. 1478 yılında II. Mehmed'in "*tahta çıkan oğullarımdan, Dünya'da düzen olması için kendi kardeşlerini katletme hakkına sahiptir*"⁴²⁷ sözleriyle taht için kardeş katli kanunlaştırılmıştır.⁴²⁸

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile Münasebetlerinin Başlangıcı

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesi ile çoğu Avrupa devletlerinden gelen elçiler dostça ilişkileri sürdürmeyi hedefleyerek ziyarete gelmeye başlamışlardır. Mesela, Venedik elçisi çok sık geldiği için ilk sırada bulunmaktaydı. XV. yüzyılın sonlarında Fransa ve Moskova devletleri diplomatik ilişkileri sürdürmeye başlamışlardır. XVI. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyıla kadar Osmanlılar'da başka ülkelerinden gelen elçilere devlet hazinesinden geçim parası ayırması bir gelenek şeklinde devam etmiştir. Örneğin, 1589 yılında Fars elçisine günlük 100 koyun ve bir miktar maddi destek verilmiştir. Doğal olarak Müslüman devletten gelen elçilere Hristiyanlar'dan verilen destek daha üstündü.⁴²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanın güvenliği için önlemler alınmıştı. Böylece gelen elçiler gördüklerine hayran kalıyorlardı. Elçilerin yanlarında devlet adına pahalı hediyeler getirmeleri bir çeşit gelenek haline gelmişti. Bu geleneğe uymayanlar da olabiliyordu. Mesela 1572 yılında Fransız elçisi hediyesiz geldiği için sultan II. Selim onu kabul etmemiştir. 1585 yılında hediyesiz gelen Avusturya elçisi ise hapsedilip daha ağır ceza görmüştür. Bu hediye geleneği XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁴³⁰

Genellikle elçinin hapsedilmesi devletlerarası savaş ilanı sayılmaktadır. Ancak bazen barış zamanında da yapılabildiği görülmektedir. Bu tür durumlarda Rusya elçileri genellikle Yedikule'ye hapsedilmiştir.⁴³¹

⁴²⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 62.

⁴²⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

⁴²⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 90.

Bu konu hakkında daha teferruatlı bilgiler için bkz. İbrahim Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

⁴³⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 89-90.

⁴³¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 90.

3. 1. II. Bayezid'in İlk Rus Elçileri ile Münasebetleri

Konstantinopolis Osmanlı topraklarına dahil olduktan sonra Batı Avrupa'dakiler Türkler'i kendileri için tehdit olarak algıladıklarından, Avrupa rahipleri Türklerle ilişkilerini iyi yönde ilerletmeye çabalamışlardır. Bu nedenle Osmanlı başkentine çoğu ülkelerin elçileri sıkça gelmeye başlamıştır. Ayrıca Kırım'ın güney sahili ele geçirilince Osmanlı arazileri Moskova Devleti'ne yaklaşmış bulunmaktaydı. Bu yüzden iki devlet arasındaki ilk diplomatik ilişkiler XV. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir.⁴³²

1484 yılında Moskova diyakozu (diyakon) F. V. Kuritsin,⁴³³ Akkerman (Ukrayna) bölgesinde Türkler'e esir düşmüştür. Bu esirlikten ancak elçi olduğunu ispatlayabildiğinde kurtulmuştur. F. V. Kuritsin daha sonra kaleme aldığı eserinde Vlad Tepeş hakkındaki söylentileri inceleyerek voyvodanın sert siyaset yürütse de aslında adaletli olduğunu dile getirmiştir.⁴³⁴

Moskova diyakozu F. V. Kuritsin Osmanlılar'ın elindeyken Moskova, Osmanlılar'a iki devlet arasında dostça ilişkileri sürdürme dileğini de söylemiştir. 1488 yılında Osmanlılar Kırım Hanlığı vasıtasıyla III. İvan'a Türk arazilerinde, özellikle Kaf ve Azov'da ticarete izin vermiştir. Böylece Osmanlılar Rusya'ya "dostluk ve kardeşlik" ilişkilerini sürdürmek istediğini de iletmiştir. 1492 yılında III. İvan da Kırım vasıtasıyla II. Bayezid'e Ruslar'ın çalışma şartlarını uygun bulmadığını ve bunun düzeltilmesini, aksi takdirde Rus tüccarları Osmanlı topraklarına göndermeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine sultan Ruslar'a bir ekip göndermiş, ama Litvanya yüzünden elçiler heyeti hedeflerine ulaşamamıştır.⁴³⁵

1497 yılında Moskova M. A. Pletşeev'i elçi heyetiyle birlikte Osmanlı'ya göndermiştir. Bu heyetin asıl amacı iki devlet arasında barışçıl ilişkinin sürdürüleceğine dair karşılıklı güven sağlanmasıdır. Aynı zamanda Osmanlılar'ın topraklarına giren Kaf

⁴³² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 63.

⁴³³ Fedor Vasileviç Kuritsin (?-ö. 1500'den sonra) Rus devlet adamıdır. Bkz. Ya. S. Lur'e, "“Laodikiyskoe Poslanie” Fedora Kuritsina", *Biblioteka Literaturi Drevney Rusi*, C. 7, Saint Petersburg: İzdatel'stvo Nauka, 1999, ss. 444-445, 567-570.

⁴³⁴ III. Vlad veya Kont Drakula olarak da bilinen Eflak Prensiği'nin voyvodası Vlad Tepeş, XV. yüzyıllarda Osmanlılarla mücadelede bulunmuştur. Bu çatışmalar esnasında esir veya suçluları kazıklara çakarak idam ettirdiği için Kazıklı Voyvoda ismiyle tarihe geçmiştir. F. V. Kuritsin bahsi geçen eseri için bkz. Ya. S. Lur'e, "Skazanie o Drakule", *Biblioteka Literaturi Drevney Rusi*, C. 7, Saint Petersburg: İzdatel'stvo Nauka, 1999, ss. 460-471, 575-576.

⁴³⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 165.

1492 yılında Osmanlı ile Rusya arasında ilk resmi yazışma olduğu için ilk münasebetlerini bu tarihten başladığını belirtmektedirler. Bkz. Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, 1. Baskı, Ankara: Elip Kitap, 2013, ss. 643-652.

ve Azov bölgelerinde Ruslar'ın ticari münasebetler sürdürmelerine yönelik şartları düzeltmek için görüşülmek istenmiştir. Ancak M. A. Pletşeev, sultanın gönderilen hediyeleri kabul etmemesi ve Türk Paşaları ile birlikte yemek davetine icap etmemesi gibi hareketlerinden ötürü Yedikule'ye atılmıştır. Bu tür olumsuzluklara rağmen II. Bayezid Rus elçisi ile görüşmüş, hatta Moskova knezine iki resmi belge hediye etmiştir.⁴³⁶

1499 yılında Moskova Osmanlı'ya yeni bir elçi heyeti göndermiş, bu defa baş elçi olarak Aleksey Golohvatov'u görevlendirmiştir. Bu heyet Osmanlı sultanı ile gerçekleşen görüşmede Rusyalı tüccarlar hakkında özel statü talebinde bulunmuşlar ve Türk elçilerini Moskova'ya ziyarete çağırılmışlardır. Böylece II. Bayezid zamanındaki görüşmelerde Osmanlılar Ruslarla dostça ilişkiler sürdürüleceğini ve topraklarında ticaret serbestliğini de vaat etmiştir.⁴³⁷

3. 2. I. Selim Dönemi

Osmanlılar II. Bayezid'in saltanatı döneminde hastalandığı için tahtı Ahmed isimli oğluna devretmeyi düşünmüş, ancak Yeniçeri Ocağı bu karara karşı ayaklanmıştır. Hatta 1511 yılında sultanın oğlu I. Selim babasına karşı çıkmayı düşünmüş ve bu ayaklanmayı Yeniçeri Ocağı'nın da desteklemesi sağlanmıştır. Ancak bu darbe öncesinde başarılı olmayan I. Selim bir süre Kırım'da gizlendikten sonra 1512 yılında İstanbul'a yaklaşmış, babasını tahttan inmeye mecbur bırakmıştır. Böylece II. Bayezid tahtını oğluna bıraktıktan sonra başkentten uzaklaşmıştır. Yu. A. Petrosyan'a göre sultan henüz yoldayken zehirlenerek vefat etmiştir. Bu sıralar I. Selim yeğenlerini ve kardeşlerini katlettirmiş, hatta müellife göre bazı akrabalarının idamlarına bizzat katılmıştır. Böylece müellife göre I. Selim kendisinin “Yavuz” – “ürkütücü” veya “gaddar” lakaplarına layık olduğunu saltanatının ilk günlerinden göstermiştir.⁴³⁸

II. Bayezid döneminde Rusya ile Osmanlı arasında başlayan elçi münasebetleri I. Selim döneminde devam etmiştir. I. Selim'in tahta çıkış senesinde Moskova'dan Mikail Alekseev elçi heyetiyle gönderilmiştir. I. Selim bu heyetle birlikte III. Vasiliy'e Rusyalı tüccarlara serbestçe ticaret yapmalarına izin veren ve sultanın niyetinin dostluk münasebetleri kurmak olduğunu belirten bir belge ilemiştir. Böylece Osmanlılar, Rusya

⁴³⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 90; N. İ. Komandorova, *Russkiy Stambul*, Moskova: Veçe, 2009, ss. 109-111.

⁴³⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 166.

⁴³⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 62-63.

topraklarına bu ekiple birlikte ilk elçi olarak Kemal Bey'i göndermişlerdir. Rusya elçilik heyetiyle yapılan bu görüşmede Kırımlılar'ın Azov'a gerçekleştirdikleri akınlara son verilmesi hakkında Osmanlılarla konuşulması hedeflenmiştir. Ruslar bunu çözmek için Kemal Bey ile birlikte Vasiliy Korobov heyetini Osmanlılar'a göndermişlerdir. Bu ekip 1515 yılında Moskova'dan çıkıp 1516 yılında geri dönmüştür. Müellife göre Osmanlılar'dan gelen mektupta sadece ticaret serbestliği ve dostça ilişkiler sürdürüleceğine dair vaatler yer alırken, Kırımlılar sorunu ile ilgili bir satır bile yazılmamıştır. Hatta bu son görüşme sonrası Osmanlılar'dan bir ekip gelmediği için III.Vasiliy, Dmitriy Stepanov ile yeni bir heyet göndermiştir. Ancak müellife göre o ekip yolda Kırım Tatarlar'ı tarafından katledildiği için hedefe ulaşamamıştır. Bundan dolayı 1519 yılı ilkbaharında Boris Golohvatov başkanlığında yeni bir heyet göndermişlerdi. Bu Rus heyetinin görevi çarın, Osmanlılar'dan uzun süredir elçilerin gelmemesinden duyduğu memnuniyetsizliği iletmek idi. Böylece heyet 1521 yılının Ocak ayında I. Selim'den ilişkilerin dostça sürdürüleceği ve ticari münasebetlerle ilgili malumatlar elde ederek geri dönmüşlerdir.⁴³⁹

Osmanlılar ve Ruslar arasındaki ilk münasebetler genellikle mektuplar ve elçi değişimi şeklinde olmuştur. Hâlbuki Ruslar'ın amacı Osmanlı Devleti ile aralarındaki ilişkileri resmi barışçıl anlaşmaya yöneltmek idi. Ayrıca bu dönemlerde Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar, Kazan ve Astrahan hanlıklarını hakimiyetleri altına almaya hazırlıklar yapmakta idiler. Ruslar bunu engellemek için Osmanlılar'a elçi heyetleri göndermişlerdir.⁴⁴⁰

Osmanlılar XVI. yüzyılda genel olarak Arabistan toprakları için İran ile mücadele içinde idi. Her iki devlet de Müslüman olmalarına rağmen farklı mezheplere mensup idiler: İranlılar – Şii, Osmanlılar – Sünni idi. Ayrıca I. Selim'in Şiiliğe karşı sert tutumu da bilinmekteydi. Müellife göre I. Selim 1513 yılında tüm imparatorlukta Şii mezhebinde olanların idamı için Şii olanları listesinin hazırlanmasına dair emir vermiştir. Bu nedenle, 7'den 70'e kadar gerçekten Şii olan veya bu mezhepte olduğundan şüphe duyulan 40-45 bin kişinin katledildiğinden söz etmektedir. Bu

⁴³⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 165-167.

⁴⁴⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 165.

Aslında Osmanlılar'ın bu hareketi Kazan ve Astrahan gibi hanlıkların Rusya topraklarına girmelerini engellemek için düzenlemiştir. Bu konu ile ilgili daha geniş bilgiler için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," *41 Sayılı Belleten'den Ayrı Basım*, Ankara: TTK Basımevi, 1948, ss. 349-402.

acımasız idamın temel nedeninin I. Selim'in İran sınırlarına düzenleyeceği sefer için ön temizleme amacı olduğunu belirtmektedir. Böylece I. Selim 1514 yılında İran sınırlarına hareket etmeye başlamıştır. Osmanlı ordusunun sayısı yaklaşık 120 bin iken İran kuvvetlerinin de bu sayıya yakın olduğu ve sadece Osmanlılar'ın silahlı güçlerinin Safeviler'e karşı daha üstün olduğundan bahsetmektedir. Bu tür nedenlerin Osmanlılar'ın savaşı kazanmalarını kolaylaştırdığını belirtmektedir.⁴⁴¹

I. Selim daha sonra Mısır'a yönelmiştir. Osmanlılar ve Memluklar Sünni mezhebine ait olmasına rağmen iki devlet arasında çarpışma vuku bulmuştur. Zira bu iki devletin çatışmalarının başlangıcı aslında İstanbul'un fethinden sonra güttükleri siyasete kadar uzanmaktadır.

II. Mehmet döneminde pek çok önemli topraklar ele geçirdiği ve böylece büyük devletler derecesine ulaştığı için İslam dünyasında Memluklar ile egemenlik mücadelesi başlamasına sebep olmuştur. 1463 yılında Osmanlı elçisinin Mısır Sultanı'na saygı göstermemesinden dolayı iki devletin arası açılmıştır. 1464 yılında Konya'nın fethi ve 1468 yılında Karamanoğulları'nın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi – Kahire ve İstanbul'un siyasi sığınmacıların mekanına dönüşmesine sebep olmuştur. 1484 yılında Osmanlılar Memluklar üzerine sefer düzenlemişler ve böylece Memluklar'ın askeri güçlerinin merkezlerini darmadağın etmişlerdi. 1502 yılında Osmanlılar'ın Safeviler ile çatışmaları başlamıştır. Bu durumda Memluklar Osmanlılar ile ortak düşmanları olan Safeviler'e karşı Osmanlılar'a destek vermek yerine izleyici olarak kalmayı tercih etmiştir. Zira Memluklar bir düşmanı diğer düşman ile yok etmeyi hedeflemiş, sonraki adım ise kendilerinin Sünni İslam'ın kurtarıcısı durumuna gelmelerini sağlamaktır. Osmanlılar, Memluklar'ın bu davranışlarını açıkça bir düşman politikası olarak kabul etmişlerdir. I. Selim'in ordusuyla Memluklar'ın hakimiyetine giren Fırat vadisine sefer düzenlemesi, onun hem Memluklar hem de Farslarla aynı anda savaşmaya hazır olması, her ikisine karşı nefret duygusu ile baktığına işaret etmektedir. Sultan Kürt bölgesine girerek Farslar'ı, İran'ın dağlık bölgelerine gitmek zorunda bırakmıştır. Böylece sultan Anadolu'da Osmanlı otoritesini yeniden kurmuştur.⁴⁴²

Osmanlı'nın sıradaki muharebesi Mısır'ı hakimiyetine almak istemesiyle başlamıştır. Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar'ın bu hedefine ulaşmak için I. Selim'in

⁴⁴¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 63-64.

⁴⁴² R. R. Rahmanaliev, *İmperiya Türkov. Velikaya Tsivilizatsiya*, Moskova: RİPOL Klasik, 2009, ss. 551-552.

Anadolu'nun güney-doğusundaki (Diyarbakır, Halep, Musul, Mardin gibi büyük şehirleri) ele geçirdiğini ve bu nedenle Kürt beylerini sultanın hakimiyetini kabul etmeye zorunda bıraktığını belirtmektedir. 1515 yılında Osmanlılar'ın büyük sefer düzenleyeceği haberi Kahire'ye ulaşmıştır. 1516 yılında ise Osmanlılar Memluklar'ın sınırlarını geçmişlerdi, onları engellemek için Kansu al-Gavri ordusuyla karşı çıkmıştır. Ancak Osmanlılar'ın o dönemlerdeki askeri gücü dünyanın en iyi ordusu sayıldığı için Memluklar'ı yenilmesinin kolay olduğunu belirtmektedir. Bir diğer nedenin ise Memluklular'ın ordularında ortaya çıkan kargaşa esnasında strateji noktalarını terk etmelerinden de kaynaklandığından bahsetmektedir. Ayrıca muharebeyi kazanmanın imkânsız olduğunun farkına varan Kansu al-Gavri'nin zehir içerek öldüğü de belirtilmektedir. 28 Ağustos'ta Osmanlılar Halep'e girmiş ve bölge halkı Osmanlılar'ı büyük bir sevinç ile karşılamış, hatta ardından Cuma hutbesinde I. Selim'e "iki kutsal şehrin hizmetkârı" unvanı verilmiştir. Bu unvanı daha evvel Mısır hükümdarları kullanmışlardır ki bundan sonra Osmanlılar kendilerini "halife" olarak adlandırmışlar ve diğer Müslüman devletlerinden de biat istemişlerdir.⁴⁴³

Osmanlılar Eylül-Ekim 1516 yılında Suriye ve Filistin'i kendilerine bağlamış, daha sonra Kahire'ye doğru harekete geçmiştir. Tumanbay adlı yeni Memluk sultanı Osmanlılar'a karşı durmaya çalışsa da yenilgiye uğramış ve ordusundakiler canlarını kurtarmak için kaçmışlardır. Sıradaki çatışma gece düzenlenmiş, ancak bu defa sokak çatışmalarında 50 bin insanın vefat ettiğini belirtmiştir. I. Selim'in savaşı kazanınca 800 Memluk askerinin idam emrini verdiğinden bahsetmektedir. Tumanbay ise daha iki ay Osmanlılar ile savaşmaya devam etmiş, ancak kendi arkadaşları tarafından I. Selim'e haince teslim edildiği için muharebenin son bulduğunu zikretmektedir. Böylece 13 Nisan 1517 yılında Mısır'ın son sultanının Kahire kapısının önünde asıldığını belirtmektedir.⁴⁴⁴

Türkler kısa sürede Kuzey Afrika'yı kendi topraklarına katmışlardır. 1516 yılında büyük Cezayir limanını ve ona yakın toprakları Türk denizcilerin ellerine geçmiştir. Bu denizcilerin reisi olan Barbaros Hayreddin'e faaliyetleri için 1518 yılında I. Selim tarafından Cezayir beylerbeyi unvanı verilmiştir.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 64-65.

⁴⁴⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 66.

⁴⁴⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 67.

3. 3. I. Süleyman Dönemi

1520 yılında I. Selim 43 yaşında vefat edince oğlu I. Süleyman tahta çıkmıştır. Ruslar Osmanlı'ya Moskova'dan Tretyak Gubin başkanlığında elçilik heyeti göndermişlerdir. Onların görevi geleneklere göre yeni sultanı tebrik etmeleriyle birlikte Kırım Hanlığı'nın diğer hanlıklara etkilerini azaltmaya çağırıda bulunmak idi. Moskova elçileri ile birlikte Osmanlılar kendi heyetini de göndermişlerdi. Osmanlı ile Moskova arasındaki karşılıklı elçi göndermeler takip eden on yıl devam etmiş ve Moskova Osmanlı'yla bu dostça ilişkileri sürdürmeye çaba göstermiştir. Bunlara rağmen I.Süleyman bu tür dostluk belgeleri imzalamamıştır.⁴⁴⁶

K. M. Bazili, I. Süleyman dönemini anlatırken “*Türklerin nitelendirmesiyle Kanuni veya Avrupa tarihçilerinin hitabı ile Muhteşem Süleyman döneminde*”⁴⁴⁷ topraklar genişleyince gelirlerin halka adaletli biçimde dağıtılması yöntemini araştırmışlardır, demektedir. Bunun için bilim adamları tarafından geçmişteki medeniyetlerin sistemleri incelenip Roma ve Bizans medeniyetlerinde kullanılan yöntemler tercih edilmiştir. Böylece devletin vergi sistemi değiştirilmeye karar verilmiştir. Bu sisteme göre köylülerin fazla geliri şehre gönderilecektir. Ancak belirli bir rakam olmadığı için zamanla halk bu usulü ihmal etmiş ve bu durum İstanbul halkının aç kalmalarına sebep olmuştur. Bunu gidermek için halkın topladığı erzakın fazla olmasına rağmen belirli miktar verilmiştir.⁴⁴⁸

I. Süleyman döneminde Osmanlı ve Moskova ilişkilerinde bir sakinlik oluşmuştur. Ancak Osmanlı Devleti savaşta yenilgiye uğrayınca Rusya ile karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Bu hadise Yu. A. Petrosyan'a göre 1556 yılında Rusya'nın Astrahan'ı kendine bağlaması, 1568 yılında Osmanlılar'ı harekete geçirmiştir. Bu savaş sonrası Osmanlılar yenilgiye uğramışlardır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 167.

⁴⁴⁷ K. M. Bazili, *Bosfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*, C. 2, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1836, ss. 76-77.

⁴⁴⁸ K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, ss. 77-79.

⁴⁴⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 167-168. Ruslar 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın düşmesinin ardından 1556 yılında Astrahan Hanlığı topraklarına girmiştir. Bu hanlıkların düşüşü Osmanlı'ya açıkça bir tehlike oluşturmaktaydı. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı Osmanlılar bunu engelleyemediği için ilk önce hanlıkların kendi aralarında kurtarılma faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. (Mihail Hudyakov, *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev. Ayaz İshaki, haz. İlyas Kamalov, Ankara: TTK Basımevi, 2009, ss. 147-149; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları, 1992, ss. 274-280.) Ancak başarılı olamadıkları için hanlıklar teker teker Rusya'nın topraklarına girmiştir. Bkz. Azade-Ayşe Rodlich, *Volga Tatarları. Yüzyılları Aşan Milli Kimlik*, çev. Mehmet Süreyya Er, İstanbul: İletişim, 2000, ss. 87-105.

I. Süleyman'ın ilk hedefi Macaristan'ın fethi idi. Bunun için XV. yüzyılın sonlarında Türkler o bölgeye seferler düzenlenmişlerdir. Zira bu fetihler Osmanlılar'a Avrupa'nın merkezine doğru yol açacak ve böylece Avrupa'nın en önemli ticaret merkezine ulaşılacaktır.

1521 yılında Osmanlılar Belgrad'ı almışlardır. Bu hadiseden sonra 1522 yılında I. Süleyman Rodos'a yönelmiştir. Bu sefer her ne kadar meşakkatli olsa da Osmanlılar 50 bin kayıp verip bölgeyi topraklarına katmışlardır. Yu. A. Petrosyan bu zafer sonucunda yeniçerilerin şehri tamamen harap ettiklerini ve II. Mehmet'in kardeş katli kanununu gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Rodos şehrinde II. Bayezid'in yeğeni (kardeş Cem'in oğlu) bulunduğunu öğrenen I. Süleyman şehzadenin küçük oğluyla birlikte yakalayıp idam edilmesini emretmiştir.⁴⁵⁰

1526 yılında Osmanlılar 100 bin asker ve 300 topla, feodal kargaşa ve köylü sınıfın isyanları ile dolu Macaristan'a sefer düzenlemişlerdir. Macaristan feodalleri kendi köylü sınıflarına güvenemedikleri için onları Türkler'e karşı silahlandırmaya cesaret edememişlerdir. Haziran ayında Türkler Petrovaradin Kalesini kuşatmışlar ve duvarları altında tünel kazıp mayınlar patlatmışlardır. Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar karşı taraftaki insanlardan 500 tanesinin kellesini kesmiş, diğer 300 kişiyi ise esir etmiştir. 29 Ağustos 1526 yılında Macaristan'ın Mohaç şehrinde bir savaş gerçekleşmiştir. Bu muharebede Osmanlılar'ın sayısı düşmanlardan daha çok olduğundan, Macaristanlılar bunu ancak Transilvanya'dan⁴⁵¹ askerlerinin gelmesiyle dengeleyebilirlerdi. Ancak kral beklemekten ziyade ani saldırılar düzenlemeyi tercih etmiştir. Osmanlılar savaşın ilk aşamasında düşmanın ön safları geçmesine müsaade etmişler, daha sonra Türk topçuları aniden yakın ateş etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Osmanlılar bu muharebede Macaristan ordularını bozguna uğratmış, kralı da öldürmüştür. Böylece müellife göre Mohaç yağmalanmış ve yakılmıştır. Bu zafer Osmanlılar için Macaristan'ın başkentine doğru olan yolu açmıştır. Osmanlılar iki hafta sonra Budin⁴⁵² şehrine sefer düzenlemiştir. Bu şehir mücadelenin ardından teslim olmuş, Osmanlılar bunun karşılığında Budin'i kendi eyaleti yapmış ve binlerce esirle

⁴⁵⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 67-68.

⁴⁵¹ Transilvanya veya diğer ismiyle Erdel – bugünkü Romanya'nın batı ve orta bölgelerine o tarihlerde verilen isimdir.

⁴⁵² Budin/Budim veya Ofen – bugünkü Macaristan'ın başkenti Budapeşte'nin Tuna nehrinin batısında yer kalan kısmıdır. Bkz. David Geza, "Budin", *DİA*, İstanbul: DİA, 1992, C. 6, ss. 344-348; Eyice Semavi, "Budin", *DİA*, İstanbul: DİA, 1992, C. 6, ss. 348-352.

geri dönmüşlerdir. Müellif Osmanlılar'ın bu seferlerinin Macaristan'ı harabeye döndürdüğünü, hatta nüfusun %10'un (tahminen 200 bin) yok olduğunu belirtmektedir.⁴⁵³

Osmanlılar'da zamanla vergilerin yükselmesi, köylü sınıfın isyanlarına yol açmıştır. Özellikle 1525 yılında isyancılar Kilikiye'den Sivas'a kadar bazı bölgeleri ele geçirmişlerdir. Bu isyan ancak 1526 yılında bastırılmış olsa da aynı sene Malatya bölgesinde 30 bin kişilik yeni isyan başlamıştır. Sadece Karaman beylerbeyinin isyancıları af edip arazileri geri vermeyi vaat etmesiyle durdurulmuştur. İsyancıların liderleri yakalanıp idam edilmiştir.⁴⁵⁴

Osmanlılar isyanlar ile mücadeleleri tamamlayınca yine Macaristan'a dönüp Budin'i yeniden ele geçirmişlerdir. Bundan sonra Avusturya'nın Viyana şehrine sefer düzenlemişlerdi. Bu sefer başarısız olmasına rağmen Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar geri dönüş yolunda 10 bin esiri kendileriyle götürüp, şehirleri ve kaleleri yağmalamışlardır. Ayrıca "*Viyana savunucularının dayanıklılık ve cesaretliliği Avusturya ve diğer Avrupa ülkelerini korkunç Türk fethinden kurtarmıştır.*"⁴⁵⁵ diye zikretmektedir. Osmanlılar'ın bu tür muharebelerini devam ettirmelerine rağmen topraklarını pek fazla genişletemediklerini belirtmektedir.

Osmanlılar bundan sonra Irak'a yönelmiştir. Bu arazilerde I. Süleyman daha çok zaferler gerçekleştirmiştir. Çoğu topraklarda Sünni mezhebinin canlandırılması emredilmiş olsa da yerli Şialar'a dokunmamıştır. Sultan vakıfları hem Sünni hem Şialar'a bağışlamıştır.⁴⁵⁶

Sultanın sıradaki muharebeleri Hint Okyanusu'nda, Portekizler ile gerçekleşmiş, ancak topraklarına yeni arazileri katamamıştır. İspanyollar ise Osmanlılar'a karşı Avusturya'yı alarak Kuzey Afrika – Cezayir'i ele geçirmek için sefer düzenlemişlerdir. Ancak hava şartları gibi pek çok olumsuzluklarla karşılaştıkları için çeşitli aksaklıklar yaşamışlardır. Bu savaşların sonucunda V. Karl muharebeye son vermeye razı olmuş ve Cezayir'in Osmanlılar'a tabi kalmasını kabullenmiştir.⁴⁵⁷

Yemen'in Osmanlılar'ın hâkimiyeti altına girmesi uzun süreç almıştır. 1517

⁴⁵³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 68-69.

Namık Kemal, a. g. e., ss. 955-961.

⁴⁵⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 69.

⁴⁵⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

⁴⁵⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 69-72.

⁴⁵⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 73.

yılında Yemen, Mısır'ın Osmanlılarca ilhakından sonra kaçan Memluklar tarafından yönetilmekte idi. Osmanlılar askeri kuvvetlerini Yemen'e o zamandan beri birkaç kere göndermişlerdi. Osmanlı sultanları ya Memluklar'ın Şia mezhebine ait Zeydilik ile mücadelesine karşı destek vermişler ya da Hadramut (Güney Arabistan) bölgesinde yerleşen Kathiri Sultanlığı'na Portekizliler'e karşı yardım etmişlerdir. Osmanlılar'ın 1538 yılında Hindistan'a düzenlediği seferi başarısızlıkla sonuçlanınca Yemen'e girip Türk idari sistemini oluşturmuşlardır. Böylece Yemen Osmanlılar'ın hakimiyetine girmiş ve Hadramut'un hükümdarı I. Süleyman'ın vasalı olmuştur. Ancak Yemen'in dağlık bölgeleri Türk hakimiyetini kabullenememiştir. Bundan dolayı 1547-1548 yıllarında Yemen, Hadramut bölgelerinde isyanlar ortaya çıkmıştır. Türkler bu isyanı bastırılmış olmalarına rağmen Osmanlı Devleti bu bölgelerde hâkimiyetini sağlam oturtamamıştır. 1560'lı yıllarda Osmanlılar'a karşı Yemen'de ve Hadramut'ta da isyanlar baş göstermiştir. 1569 yılında ise Zeydilik'e karşı önlemler almışlardır. 1569-1570 tarihlerinde dokuz aylık kuşatma ardından Kaukaban kalesi (San'aya yakın) düşmüş ve Zeydiye lideri Osmanlılar'ın hükümdarlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak genel olarak Osmanlılar'ın Yemen hâkimiyeti gelecek senelerde de sağlam oturmamıştır. Osmanlı Devleti çoğu Yemen ve Hadramut bölgelerinde sadece askeri-siyasi kontrol ile hâkimiyetini sürdürmüştür.⁴⁵⁸

1555 yılında I. Süleyman'ın askerleri Sudan'a girmiş 1556-1557 yıllarında ise bölge Osmanlılar'ın hâkimiyetine girmiştir. Bundan sonra Osmanlılar Afrika'nın bütün Kızıldeniz kıyılarını kuşatmışlardır. 1558-1559 yıllarında Osmanlılar birkaç kere Etiyopya topraklarına seferler düzenlemiş ve Kuzey Eritre'yi kontrol altına almışlardır. 1572-1589 yıllarında Osmanlılar Etiyopya ile gerçekleşen muharebelerinde bu bölgelerde yeni toprak kazanamamıştır.⁴⁵⁹

1530-1570 yıllarında Osmanlılar Tunus'u kendi hakimiyetine geçirmek için muharebeler gerçekleştirmiştir. 1534 yılında Osmanlılar, Barbaros Hayreddin'in öncülüğünde ile Tunus'a yaklaşmış ve kısa çatışmadan sonra Hafsîlerin başkentini kontrol altına almışlardır. Tunus'un diğer şehirleri ise çatışmasız teslim olmuşlardır. 1535 yılında sultan ele geçirdiği şehirlerine garnizonlarını yerleştirmiştir. Aynı senede Bedevi kabileleri Osmanlılar'a karşı çıkmışlar, ancak Kayravan/Kayrevan'da gerçekleşen muharebede sultan ordusunu görünce bir anda panikleyerek kaçmışlardır.

⁴⁵⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 73-74.

⁴⁵⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 74.

Bundan sonra I. Süleyman bu toprakların da Osmanlılar'ın hâkimiyetini kabul etmelerini sağlamıştır. Bu sırada V. Karl, Tunus kıyılarına büyük bir donanma ve ordu göndermiştir. 1535 yılında onun desteği ile Tunuslular Osmanlılar'ı yenmişlerdir. 21 Temmuz 1535'da İspanyollar Tunus'u ele geçirmişlerdi. Onlar Yu. A. Petrosyan'a göre acımasızca şehri yağmalamışlar, camileri, okulları ve kütüphanelerini dağıtmışlardır. Ayrıca işgalcilerin kadınlara ve çocuklara bile acımadan büyük bir katliam yaptıklarını belirtmektedir. Hatta müellife göre bu günlerde şehrin nüfusunun üçte biri öldürülmüş, 10 binlerce kişiyi esir alıp köle yapmışlardır. İspanyollar başkenti ele geçirdikten sonra Bizerte şehri dahil tüm kuzey-doğu Tunus'u kontrol altına almışlardır. 1535 yılının Ağustos ayında V. Karl'ın donanması Tunus'u terk etmiş, ancak kıyı şehirlerinde İspanyol garnizonları kalmışlardı. Daha sonra Osmanlılar'ın İspanya ile mücadelesi Tunus'un farklı grupları desteklemesi ile devam etmiştir. Sadece 1551 yılının Ağustos ayında Osmanlılar'ın Libya'daki Tripoli'yi fethi ve Malta şövalyelerini yenmesinin ardından, Türkler Tunus'u yeniden ele geçirmişlerdir. 1565 yılındaki Malta Savaşı'nda Tunuslular'a İspanyollar'ın desteği gelince Osmanlılar geri çekilmeye mecbur kalmışlardır.⁴⁶⁰

3. 4. II. Selim Dönemi

1570 yılında I. Süleyman'ın vefatı ile tahta II. Selim geçmiştir. Rusya'da ise bu dönemde IV. İvan⁴⁶¹ hüküm sürüyordu. Her ikisinin dönemi de önemli hadiselerle doludur. İki devlet arasındaki ilişkilerde Altın Orda hanlıkları büyük rol oynamıştır. Rusya, Osmanlılar ile dostça ilişkileri sürdürmek istediği ve Osmanlılar'ın Astrahan ile Kazan'dan vazgeçmelerini sağlamak için 1569 yılında İvan Novosiltsev'i, 1572 yılında Andrey Kuzminskiy'i elçi heyetleriyle göndermiştir. Osmanlı sultanı ise İvan Kuzminskiy ile mektup yollamıştır. Bu mektupta Moskova'dan Astrahan'ı kendisine ve Kazan'ın Devlet Giray'a vermesi talebi yazılmaktaydı. Buna karşılık olarak Moskova tutumunu değiştirmeden aynen sürdürmüştür. Osmanlılar da her ne kadar bu hedefe bağlı olmaya çalıştıysa da XVI. yüzyılda İran ve Avusturya devletleri ile savaşmalarından dolayı amaçlarına ulaşamamıştır.⁴⁶²

Osmanlılar 1566 yılında Kıbrıs'ı kuşatmıştır. Bu muharebede Venedikliler'e

⁴⁶⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 74-75.

⁴⁶¹ IV. İvan Vasil'viç (1530-1584) 1547-1584 yıllarında Rusya'ya hüküm eden çardır. Bkz. R. G. Skrınnikov, *İvan Groznyi*, Moskova: İzdatel'stvo AST, 2001.

⁴⁶² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 169.

İspanyol Kralı II. Felipe⁴⁶³ ve Roma Papa V. Pius⁴⁶⁴ destek vermişlerdir. Papa V. Pius'un inisiyatifi ile "Mukaddes İttifak" oluşmuştur. Bu ittifakta Osmanlılar'a karşı Venedik, İspanyol, Malta, Cenova, Savoya ve diğer İtalyan devletler yerini almıştır. 7 Ekim 1571 yılında İnebahtı Deniz Muharebesi gerçekleşmiştir. Bu muharebe her iki tarafın da pek çok kaybına yol açmıştır. Bu manzaraya şahit olan birine dayanarak Yu. A. Petrosyan öldürülen insanların kanından deniz bir anda kırmızı renge boyanmıştır diye izah etmiştir.⁴⁶⁵ Hatta bu savaşta daha sonra ünlü bir yazar olan Miguel de Cervantes Saavedra⁴⁶⁶ sol kolunu kaybetmiştir. Bu savaşta müellife göre Osmanlılar'ın yaralı ve ölü sayısı 30 bine yaklaşmış ve 200 gemisini de kaybetmiştir.⁴⁶⁷

Avrupa Osmanlılar'ın bu yenilgisini İtalya'ya ve İspanya'ya borçludur. Ancak Türkler bir sonraki muharebeye iyice hazırlandıkları için galip gelmişlerdir. Hatta sulh anlaşması gereği Venedikliler'i Kıbrıs'ı Osmanlılar'a vermeye mecbur bırakmışlardır. Bunlara rağmen Osmanlılar Avrupa'daki kendi yenilmezlik otoritesini kaybetmiş, bundan dolayı "tüm dünyada Türkler'in denizde yenilmez olduğu düşüncesinin yanlış olduğu ortaya konulmuştur."⁴⁶⁸ diye zikredilmektedir. Böylece İnebahtı Deniz Muharebesi bütün Avrupa'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün azalmaya başladığını göstermiştir.⁴⁶⁹

Osmanlılar'ın "Mukaddes İttifak" ile mücadeleleri sonrası Tunus'ta askeri faaliyetler yapılmaya başlanmıştır. Osmanlılar 1574 yılında 40 bin askeriyile Tunus'a yönelmiş ve burada gerçekleşen çatışmalardan sonra şehre girebilmişlerdir. Bu muharebe sırasında şehri koruyanların çoğu ölmüş, hayatta kalanları ise esir düşmüşlerdir. Yu. A. Petrosyan'a göre bu esirler de öldürülmüştür ve İspanyol kralı II. Felipe bu tür faktörlerden dolayı 1581 yılında sultanla sulh yapmaya mecbur

⁴⁶³ Felipe (1527-1598) 1556-1598 İspanya'da II. Felipe ve 1581-1598 yıllarında Portekiz'de I. Felipe kralı olmuştur. Bkz. U. H. Preskott, *İstoriya Tsarstvovaniya Filippa Vtorogo, Korolya İspankogo*, C. 1, Saint Petersburg: Tipografiya İ. İ. Glazunova, 1858; U. H. Preskott, *İstoriya Tsarstvovaniya Filippa Vtorogo, Korolya İspankogo*, C. 2, Saint Petersburg: Tipografiya İ. İ. Glazunova, 1858.

⁴⁶⁴ V. Pius Papanın diğer adları Antonio Ghisleri, Mishele Ghisleri, Bosko, Millano Dükahığı (1504-1572) 1566-1572 yıllarında Roma papazı olmuştur.

⁴⁶⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 75.

⁴⁶⁶ Miguel de Cervantes Saavedra 1547-1616 tarihinde yaşayan İspanyol romancı, şair, asker ve oyun yazarıdır. Daha sonra Modern Avrupa edebiyatında ilk roman olarak kabul edilen Don Kişot'un yazarıdır. Bu eser Batı edebiyatı klasiklerinde yerini almaktadır. Bkz. V. A. Lukov, *Servantes: Nauçniy Doklad dlya "Kruglogo Stola", Posvyatçennogo 400-letiyu Vihoda v Svet I-go Toma "Don Kihota" M. Servantesa*, Moskova: Moskovskiy Gumanitarniy Universitet, 2005.

⁴⁶⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 75.

⁴⁶⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 76.

⁴⁶⁹ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, s. 115.

kalmıştır.⁴⁷⁰

Türkler'in Tunus'u fethetmesi ile Osmanlılar'ın Batı Akdeniz bölgesini ele geçirmeleri tamamlanmış sayılmaktadır. Bu durumu II. Selim'in veziri Sokullu Mehmet Paşa, Venedik elçisi ile arasında geçen konuşmasında mecazi şekilde izah etmiştir: "*Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez. Fakat kesilen sakalın yerine daha gürü çıkar.*"⁴⁷¹ Bu muharebe sonrası, özellikle Tunus'un düşüşü ile Batı Akdeniz için mücadeleler tamamlanmıştır. Böylece Türkler güçlerini Avusturya ve İran mücadelelerine yöneltmişlerdir.⁴⁷²

3. 5. III. Murad Dönemi

II. Selim'in vefatından sonra III. Murad babasının yerine tahta geçmiş ve ordusu ile Doğu'ya yönelmiştir. Osmanlılar Kafkasya ve Hazar denizinin Batı kıyılarındaki bölgeleri, aynı zamanda İran'ın Rusya ile ticaretlerini kesmesi için İdil-Hazar ticaret yolunu kontrol altına almayı hedeflemişlerdir. 1578 yılında Osmanlılar Doğu Gürcistan, Doğu Ermenistan ve Azerbaycan'a seferler düzenlemiştir.⁴⁷³ Bu hadiseleri Yu. A. Petrosyan şöyle bahsetmektedir: "*Türkler şehirleri harap ederlerdi ve yakarlardı, binlerce bölge sakinlerini öldürürlerdi ve esir ederlerdi.*"⁴⁷⁴

1585-1588 yıllarında Osmanlılar tüm Azerbaycan'ı ve yine Tebriz'i harap edip ele geçirmişlerdi. 1578-1590 tarihlerinde ise Osmanlılar İran ile savaşlarına devam etmiştir. Bu savaşlar sonucunda Osmanlı Doğu Ermenistan ve Doğu Gürcistan, Kürdistan ve hemen tüm Azerbaycan'ı ele geçirmiş ve İstanbul'da İran ile Osmanlı arasında sulh anlaşması imzalanmıştır. Yu. A. Petrosyan bu başarının sadece Osmanlı'nın askeri kuvvetinden kaynaklanmadığını zikretmektedir. Zira bu süreçte Osmanlılar'a düşman devletler kendi iç kargaşalarına maruz kaldıkları için zayıf durumda idiler.⁴⁷⁵

III. Murad'ın vefatından sonra yerine III. Mehmet tahta çıkmıştır. III. Mehmet 1596 yılında Avusturyalılar'a karşı sefer düzenlemiştir. Bu savaş Avusturya ve Macaristan arasında savaşlar vuku bulduğu için 1606 yılında sulh anlaşması yapılarak

⁴⁷⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 76.

⁴⁷¹ İbrahim Sarı, *Türk'ün Savaşları*, 1. Baskı, İstanbul: Net Medya, 2016, s. 190.

⁴⁷² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 76.

⁴⁷³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 76-77.

⁴⁷⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 77.

⁴⁷⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

sonuçlanmıştır. Bu anlaşmaya göre hiçbir taraf yeni topraklara hakim olmamışlardır. Böylece XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı ile Avusturya arasında gerçekleşen savaşlar, Kuzey Balkan yarımadası ve Macaristan toprakları için çatışmalar şeklinde devam etmiştir. Dolayısıyla XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zirveye ulaştığı dönem olmuştur. Osmanlılar'ının bu gücünün XVII. yüzyılda sosyal-iktisadi ve siyasi gelişmelerle zayıflamaya başladığı belirtilmektedir.⁴⁷⁶

3. 6. Osmanlılar'ın Duraklama Döneminin Nedenleri

Osmanlı İmparatorluğu kademeli olarak geniş topraklara sahip olmuştu ve bunun neticesinde bünyesinde farklı etnik ve dini gruplara mensup insanlar bir arada bulunmaktaydı. Zamanla bu farklılıklar dış ve iç sıkıntılar olarak patlak vermeye başlamıştır. Bunun nedeni Yu. A. Petrosyan'a göre gayrimüslimlerin ekstra vergi ödemesi, Hristiyanlar'ın mahkemede şahitlik hakkına sahip olmaması, askeri rütbelerdeki yükseliş imkanının sadece Müslüman olanlara tanınması gibi farklı faktörler idi. Bu hadiseler daha çok savaş zamanında rastlanılmaktaydı. Zira savaşlar ekstra harcamalara sürüklediği için aynı zamanda vergilerin yükseltilmesine neden oluyordu. Müellife göre bu durum bazen çok ileri gittiği için zaman zaman halkın aç kalmasına sebep olabiliyordu. Bundan dolayı köylü halkın tarlaları bırakıp şehirlere göç etmelerine dahi rastlanmaktadır.⁴⁷⁷

Yu. A. Petrosyan'a göre XV-XVI. yüzyıllarda defalarca gerçekleşen isyanlar Osmanlı sultanlarının ve üst tabaka sınıfların tehlike altında kalmasına sebep olmuştur.⁴⁷⁸ Müellif, bu isyanların çoğunun alt tabaka halkın soygunlara maruz kalması nedeniyle gerçekleştiğini bildirmektedir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın reaya'yı ikamet ettiği ve çalıştığı topraklara zorla bağlamasını müellif, halkın özgürlüğünün kısıtlanması olarak görmektedir. Ancak yine de müellif, Osmanlılar'ın bu hareketi Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında halkın daha özgür olduğunu da gözden kaçırmamıştır. Aynı şekilde bu kanundan daha önce Osmanlı topraklarındaki bölgelerden kaçan ve 20 seneden fazla şehirde yaşayan reayanın zorla geri döndürülmesini engelleyen maddeler olduğunu da belirtmektedir. Diğer taraftan Anadolu Yörükleri'ne karşı ise Kanuni Süleyman'ın bu kanunun aksi uygulanmıştır.

⁴⁷⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 78.

⁴⁷⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 92-113.

⁴⁷⁸ A. D. Novıçev, a. g. e., C. 1, ss. 126-140.

Buna göre Anadolu Yörükleri'ne üç günden fazla aynı arazide bulunmak yasaklanmış veya onların bataklık ve dağlık bölgelerde bulunmasına müsaade edilmiştir.⁴⁷⁹

Yu. A. Petrosyan XVI. yüzyılda ise Osmanlılar'ın ciddi bir şekilde maddi sıkıntıya maruz kalmasında devletin askeri kesiminin ve sultanın saray harcamalarının büyük oranda etkili olduğunu görmektedir. Müellif bundan kaynaklanan hadiseleri şöyle izah etmiştir: *“akçelerin ağırlığının azalması, bu yüzyılda buğdayın en az üç, pamuk kumaşın ve sabunun iki-üç, balın ise beş defasında fiyatlarının yükselmesi; orduların bazen maaşsız bulunması, hatta yeniçeri ve sipahinin birkaç keresinde hasarlı akçeleri reddetmesi – tüm bunlar devlet içinde dalgalanmalar ile sonuçlanmıştır.”*⁴⁸⁰ Ayrıca müellif devletin sürekli vergi toplama fermanları çıkardığını ve bu vergilerin devlet eline geçmeden toplayanların kendi aralarında dağıtıldığını, devletten ekstra para ekleyerek kendi ceplerini doldurduklarını ifade etmektedir. Bu durum abartıldığı için alt tabaka halkın iflas etmesine neden olmuştur.⁴⁸¹

XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi sisteminde ortakçılardan sayısı fazlaca bulunmaktaydı. Yu. A. Petrosyan'ın kıyaslamasına göre ortakçılardan durumu daha zordur, zira onlar tımarlılardan daha çok hasatla vergi ödemektedirler. Müellif, iltizam sistemi ve memurların keyfi davranışlarının, özellikle XVI. yüzyılda uzun süren savaşlardan dolayı ortaya çıkan ağır vergilerin halkın memnuniyetsizliğini gittikçe artırdığını belirtmektedir. Bu durum “çift bozan” sayısının artmasına neden olmuş, böylece çiftçi halk şehre göç edince orada alt sınıfı oluşturması ile sonuçlanmıştır. Hatta müellife göre bu kesim şehirde soygunculuk yapmışlar, ilerideki zamanda ise isyancılar arasında bulunmuşlardır.⁴⁸²

XVI. yüzyıl boyunca halkın bu tür memnuniyetsizliği hükümet karşıtı gösterilerine dönüşmesine vesile olmuştur. Bunlardan Şii, Sünni gibi ayrımcılıklar isyanın temelini oluşturmaktadır. Hatta XVI. yüzyılda isyancıların liderlerinin kendilerini “Mehdi” diye tanıttıklarına da sıkça rastlanmaktadır.⁴⁸³

1508 yılında Tokat bölgesinde Nur Ali Halife adlı Şii dervişi çevresinde 20 binden fazla memnuniyetsiz yandaş toplamıştır. Nur Ali Halife bu hareketiyle Osmanlılar'dan kurtularak İran şahına tabi olmuştur. Yu. A. Petrosyan 4 binlik kişilik

⁴⁷⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 115-117.

⁴⁸⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 117.

⁴⁸¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 117-118.

⁴⁸² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 118.

⁴⁸³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 118.

Osmanlı ordusunun yenilmesinin nedenini ise isyancıların çok güçlü olmasında görmektedir. Müellif, Nur Ali Halife Tokat'ı ele geçirdiğinden ve bu isyanın birkaç sene sürdüğünden bahsetmektedir. I. Selim, Şiiler'in isyanını "acımasızca" bastırıldığı için kendisinin "kovan ve imha eden" unvanını kazandığını da zikretmektedir.⁴⁸⁴

Bu tür isyanlar çeşitli liderler vasıtasıyla XVI. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Müellife göre çoğu vergiler ve halka uygulanan zulümlerden kaynaklanmaktadır. Bu isyanların yanı sıra Osmanlılar'ı tahttan indirme amacı taşıyan isyanlar da bulunmaktaydı. Yu. A. Petrosyan'a göre isyancıların farklı sınıflardan oluşması bu isyanların başarısız olmasına sebep olmuştur.⁴⁸⁵ Müellif XVI. yüzyılın sonlarında paranın değeri kaybetmesi, periyodik vergi talebinin halkın, özellikle gayrimüslimlerin zorlanmasına sebep olduğundan bahsetmektedir. Zira gayrimüslimler cizye vergisini ödüyordu ve bu vergi miktarı XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar 15 defa yükselmiştir. Halkın bu vergileri ödeyebilmek için borca girdiğini, borçlarını ise yüksek faiz ile geri ödediklerini zikretmektedir. Bunun sonucunda halkın senelerce bedava çalışmaya maruz kaldığından da bahsetmektedir. Ardından medyunlardan borçlarının karşılığında arazilerinin alındığını ve çiftçilerin bu durumdan kurtulmak için en sonunda çareyi kaçmakta bulduklarını belirtmektedir. Böylece bu tür nedenlerden mütevellit ortaya çıkan durumun devletin tarım üretiminde yavaşlamasına sebep olduğunu da zikretmektedir. Tüm bunlar gıdanın fiyatlarının defalarca yükselmesine ve açlık ile sonuçlanmasına yol açmıştır. Müellife göre bu durum o kadar ilerlemiş ki kişiler aç kalmamak için otla beslenmeye bile başlamışlardır.⁴⁸⁶

Osmanlılar'ın Tımar sisteminde başlangıçtan beri çeşitli düzenlemeler yapılmaktaydı. XVI. yüzyılda ise bu sistem bozulmaya başlamıştır. Bunu gidermek için sultanlar çeşitli yöntemler uygulayarak müdahale etmeye çalışmışlardır.⁴⁸⁷ Ancak görüldüğü gibi bu uygulamalar pek etkili olamamıştır ki halkın bu durumdan kurtuluş yolu ve çıkış yöntemleri aramışlardır. Bunlar arasında "çift bozan", diğer ifadeyle tarlaları bırakıp kaçanlar, demografi dengesizliğine sebebiyet vermişlerdir. Diğer yöntemler ise geleneksel yollarla gelir edebilme ve eşkıyalıktır. Bu durumu daha

⁴⁸⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 118-119.

⁴⁸⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 119-120.

⁴⁸⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 122-123.

⁴⁸⁷ Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 1, İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994, ss. 239-244.

zorlaştıran kıtlık ve doğal afetler de olmuştur.⁴⁸⁸

Yu. A. Petrosyan, Osmanlılar'ın 1562-1609 yıllarında ücretli askerlerinin sayısı çoğalınca harcamalarının da üç katına çıktığını zikretmektedir. Bundan dolayı askerleri aylarca maaşsız kalmışlardır. Bu tür nedenlerden dolayı yeniçerilerin soygunculuk yapmaya başladıklarına da rastlanmaktadır.⁴⁸⁹ Müellif yeniçerilerin 1592 yılında Erzurum'daki halkın arazilerine el koyduklarını, hatta halkın dışarıdan gelen gıdalara dokunmasına izin vermediklerini veya üç kat yüksek fiyata sattıklarını örnek olarak vermiştir. Tüm bunlar 1595 yılında halkın askerlere ve miricilere karşı çıkması ile sonuçlanmıştır.⁴⁹⁰ Bu isyanlar liderlerinin değişimiyle senelerce canlılığını korumuştur. Hatta Osmanlı saltanatına karşı bile tehlike oluşturmuşken, Murad Paşa bu isyanı, isyancıların lideri olan Kalender'i ve taraftarlarının öldürerek bastırmıştır.⁴⁹¹ Bu duruma karşı müellif, (Kuyucu) Murad Paşa'nın isyancıları acımasızca imha etmesinin sınırı aştığını zikretmektedir. Zira müellife göre Murad Paşa'nın 1607-1609 yıllarında 60-100 bin kişiyi kadın çocuk ayırt etmeden öldürmüştür. Hatta bir keresinde isyancıların kampında yakalanan bir erkek çocuğunu kendi askerlerinin gözü önünde bizzat elleriyle boğarak öldürdüğünü belirtmektedir. Müellife göre Murad Paşa, çocuğun babası ile isyancıların kampına açlık nedeniyle geldiğini öğrenince onu derhal katletmeyi emretmiştir. Ancak en acımasız yeniçeriler bile buna cesaret edemedikleri için onu kendisinin öldürdüğünü yazmaktadır.⁴⁹²

Celali İsyanı'nı bastırmak için Osmanlılar 1609 yılında "Adalet-name"⁴⁹³ kararını yayınlamışlardır. Bu karara göre çiftçiler topraklarını mecbur kalarak sattıkları fiyata geri alabilmişler ve böylece devletin durumunun 1595 yılındaki haline ulaşması sağlanmıştır. Ancak yine de müellife göre bu kararname temel sorunları çözememiştir, zira XVII. yüzyılda da isyanların tehlikesinin devam ettiğinden bahsetmektedir.⁴⁹⁴

Müellife göre, Osmanlılar'ı zayıflatan iç çatışmalar sonucunda Bulgaristan'da ve Balkan yarım adasında Türkler'e karşı uyanan nefret duygusunu tamamıyla

⁴⁸⁸ Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, 1. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975, ss. 452-454.

⁴⁸⁹ Bu konu hakkında bkz. Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2007, ss. 606-619.

⁴⁹⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 123.

⁴⁹¹ Teferruathı bilgiler için bkz. Karen Baren, *Eşkıyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

⁴⁹² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 123-130.

⁴⁹³ Teferruathı bilgiler için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlıda Devlet Hukuk Adalet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, ss. 157-167.

⁴⁹⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 130-131.

söndürememişlerdir. Bu yüzden Osmanlılar'ın topraklarında yaşayan Türk olmayan halklar bağımsız mücadelelerine kalkışmışlardır.⁴⁹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkın ara sıra ayaklanmaları devam etmiştir. 1729-1730 yıllarında Osmanlılar'ın İran ile olan muharebesinde mağlup olmakla birlikte bazı toprakları geri vermek zorunda kalması halkın yine ayaklanmasına yol açmıştır. İstanbul'un o dönemdeki durumunu İ. İ. Neplüev şöyle tarif etmiştir: *“Sultan Ahmet kendi hükümetinin başlangıcından sonuna kadar açgözlülüğün tutkusuna yenilmişti. Bakanlar onun isteklerini yerine getirmek için mahkemedeki adaleti kenara bırakmaya ve çeşitli üslupla çalmaya maruz kalmışlardı. Bundan dolayı sultanın ve vezirlerin açgözlülükleri çoğalırken Türk halkı ve ona her türlü tabi olan halk yine fazla vergilere bağlanmışlar ve gereksiz saldırılara maruz kaldıkları için gücendirilmişlerdi.”*⁴⁹⁶ Yu. A. Petrosyan'a göre sultanın ve saraydaki halkın çok fazlaca ihtişamlı hayat sürdürdükleri halkın daha da gücendirilmelerini sağladığını belirtmektedir. Bu dönem tarihte “Lâle Devri” ismini almıştır. Bu ismin kökeninin lale çiçeğine dayandığı şöyle izah edilmektedir: *“İstanbul'un üst tabakasının yeni eğlenceleri olarak saraylarına çok pahalı lale soğanının Hollanda'dan getirilmesi olmuştur.”*⁴⁹⁷ Yu. A. Petrosyan'a göre III. Ahmed ve onun veziri İbrahim Paşa saray ve bahçe kompleksleri inşaat etmek için çok para harcamışlardı. Buna örnek olarak süslemelerde nadir çiçekler, mermerli fıskiyeler, ajur kamelyalar ve içinde yabancı kuşlar yüzen havuzları yaptırduklarından bahsetmektedir. Bu ihtişamlar için yapılan harcamaların devlet hazinesinden alındığını da belirtmektedir. Hatta vezirlerin yan bölgelerdeki buğdayı satın aldığını ve İstanbul'da yedekleri bittiğinde bu gıdayı üç misline sattığını zikretmektedir.⁴⁹⁸

XVI-XVIII. yüzyıllarda sultanın iktidarı isyanlarla defalarca tehdit edilmiştir. Yu. A. Petrosyan'a göre bu ayaklanmaların rengârenk sosyal yapıya sahip olması, net bir hareket programını içermemesi isyanın ortak ve tek yönlü hedefi takip etmesini engellemiştir. Tüm bunlara rağmen müellifin ifadesiyle *“ayaklanan halk sultanın ve onun gizli danışman grubunun fazlasıyla korkmasına neden olmuştur; bu isyanın alevlenmesinde payı bulunan ve halkı acımasızca soyan ve ezen, yetenezsiz hükümdarlar birkaç kere helak olmuşlardı. Ve her ne kadar zaferleri yönetici sınıfın yanında da görünse sultanın rejimini*

⁴⁹⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 132-133.

⁴⁹⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 133-134.

⁴⁹⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 134.

⁴⁹⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

*yavaşça gevşetmiştir.*⁴⁹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine geçmesi Yu. A. Petrosyan'a göre Tımar sisteminin değişiminden de kaynaklanmaktadır. Zira devletin kuruluşundan beri çiftliklerini askeri sınıf işletmiş, ancak zamanla bu topraklar çeşitli nedenlerle diğer sınıfların ellerine geçmiş, böylece çiftçiliğin yavaşça özelleşmesine neden olmuştur. Bu durum XVI-XVIII. yüzyıllara kadar öyle çok ilerlemiş ki P. A. Tolstoy'un gözlemlerine göre eskiden devlet hazinesini dolduran gelirlerin artık devlete gelmeden diğer şahısların ceplerinde kalmaya, böylece toplanan vergilerin üçte birinden azı devlete ulaşmaya başlamıştı.⁵⁰⁰

Bu tür nedenlerden dolayı Yu. A. Petrosyan'a göre ortaya "ayan" adlı yeni bir zengin sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıfın elinde ise büyük toprak ve çokça gayrimenkul mülkiyet bulunuyordu. Ayan sınıfı XVIII. yüzyıla doğru devlette askeri güce ve hatta sultanın vezirlerinden daha üstün hâkimiyete sahip olmuşlardır. Mesela, müellife göre ayan sınıfı 1768-1774 yıllardaki Rus-Türk muharebesine 90 bin kişilik ordu ile katılmışlardır. XVIII. yüzyılın sonlarında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğu kasabalarını ayan sınıfın yönettiklerini zikretmektedir. Örnek olarak ise müellif Rumeli ayan sınıfına ait olan Tepedelenli Ali Paşa'yı vermektedir. O fiilen Arnavutluk, Epir⁵⁰¹ ve kısmen Teselya⁵⁰² bölgelerini yönetmekteydi ve iktidarını kazanmak için açık şekilde sultana karşı harekette bulunmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun Batı bölgelerinde olan Aydın, İzmir, Menemen, Isparta gibi bölgeleri ayan sınıfına ait olan Karaosmanoğlu soyu yönetmiştir. Müellife göre bu tür ayan sınıfları Osmanlı Devleti'nin idari sistemini tehlikeye sokmuş ve askeri gücünün zayıflamasına neden olmuştur.⁵⁰³

Yu. A. Petrosyan'a göre XVIII. yüzyıllarda üst tabaka ve ayan sınıfın ortak noktası kendilerinin daha da zenginleşmesi için çabalamalarıdır. Devletin tüm bu sıkıntılarının yanı sıra müellife göre artık rüşvet karşılığında her türlü göreve gelinebiliyordu. Örneğin, Eflak ve Boğdan Birleşik Prensligi'ne vassalliğin 5- 6 milyon kuruşa satın alınabildiğini belirtmektedir. XVII. yüzyılın ortalarında kadılık görevinin 3-

⁴⁹⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 136.

⁵⁰⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 140.

⁵⁰¹ Epir – Yunanistan'ın önemli Arnavut nüfusu bulunan batı kesimidir. Günümüzdeki Çamlık veya Çamerya bölgesidir.

⁵⁰² Teselya veya Tesalya – Yunanistan'ın kuzey-doğusunda bulunan tarihi bir bölgedir.

⁵⁰³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 140-141.

4 bin akçeye satıldığını zikretmektedir. Ancak bu görevi satın alan şahıs için belirli bir süre yoktu. Buna misal olarak Kayserili bir şahsın iki ayda kadılık görevini kayıp ettiğini vermektedir.⁵⁰⁴

Rüşvet sorununun gittikçe ilerlediği, hatta dış siyasete de yansıdığını belirtmiştir. 1768-1774 yıllarındaki Rus-Türk muharebesinin barış anlaşmasında da görüldüğünü zikretmektedir. Bu rüşvetçiler sultanın haremının görevlileri olan siyah hadımlar idi, zira onlar para karşılığında her sorunu çözmeye razı bulunmaktaydılar.⁵⁰⁵

Müellife göre Osmanlılar'ın ilerleyen senelerinde harcamaların yükselmesi ile gelirlerin azalmasının bir nevi nedeni yukarıda da zikredildiği gibi satın alınan görevin ne süre ile kullanılacağına bilinmemesinden kaynaklanmıştır. Zira o şahıslar geleceği düşünmeden bugünkü hayatı düşünerek ceplerini doldurmaya bakmışlardır. Hatta çiftçilerin bile mahsulü fazlasıyla ekmemesinin nedeni vergi toplayıcılarının kendilerinde fazlasıyla alacağını bildikleri için artık sadece geçimlerini kazanabilmek adına hareket ettiklerinden bahsetmektedir.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 142-143.

⁵⁰⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 143.

Osmanlılar rüşvetle eskiden beri mücadelede bulunmuşlardır. Ancak müellifin bahsettiği dönem Osmanlılar'ın çöküş sürecine denk gelmektedir. Bu konu hakkında daha geniş bilgiler için bkz. Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Yargıda Rüşvet)*, 3. Baksı, İstanbul: İnkilap, 2005, ss. 256-290.

⁵⁰⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 143-146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI OSMANLI İMPARATORLUĞU

1. Osmanlı Doğu ile Batı Arasında

1. 1. XVII. Yüzyılda Osmanlı

Osmanlı İmparatorluğu'nun muharebeler sonucu yenilmez görünen efsanesi Doğu'da olduğu kadar Batı'da da bertaraf edilmiştir. Yu. A. Petrosyan bu efsanenin yok oluşunun başlangıcı olarak Osmanlılar'ın denizdeki başarısızlığının görüldüğünü belirtmektedir. Özellikle XVI. yüzyılda Osmanlılar'ın muharebelerindeki başarısızlığa İnebahtı Deniz Muharebesi'nde rastlanmıştır. Böylece Osmanlılar'ın sayısal üstünlük sağlamalarına rağmen bundan sonraki deniz savaşlarında Batı'ya mağlubiyeti görülmeye başlamıştır.⁵⁰⁷ Bu hadiselerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilebileceğine dair düşünce Batılılar'ın savaşlardaki özgüveninin yükselmesine sebep olmuştur. Hatta müellif 1684 yılında “Mukaddes İttifak”ın kurulmasının da bundan kaynaklandığını zikretmektedir. Bu tür nedenlerden dolayı Osmanlılar'ın sonraki savaşlardaki başarısızlıklarına sıkça rastlanmaya başlanmıştır.⁵⁰⁸ Ayrıca bu durumun Osmanlılar'ın kıyafetlerine yansıtılmasını F. A. Emin Osmanlı sultanlarının farklı olarak taç yerine üç sorguçlu⁵⁰⁹ sarık giydiğini şöyle belirtmektedir: “Sultan taç yerine üç adet kuş tüyü ve elmas ile süslenmiş sarık takardı,⁵¹⁰ (kuş tüyünün) ikisi yukarıya bakarken, üçüncüsü aşağıya doğru bakmakta idi. İlk iki kuş tüyü Yunan ve Trivizon⁵¹¹ İmparatorluğu'nun

⁵⁰⁷ Yu. A. Petrosyan, *Osmanskaya İmperiya*, Moskova: Algoritm, 2013, s. 153.

⁵⁰⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 154.

⁵⁰⁹ Sorguç – beyaz veya siyah renkli kuşun tüyü anlamında kullanılmaktadır. Genellikle sorguç başlıkların ön tarafında bulunan süslerdir. Başlığın (sarık/kavuk) ön tarafı kuşun tüyü veya kıymetli mücevherlerle süslenirdi. (Midhat Sertoğlu, *Resmi Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958, s. 297.) Teferruatlı bilgiler için bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, “Sorguç”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2009, C. 37, ss. 378-380.

⁵¹⁰ Müellifini daha net anlamak için bu tarife uygun olan I. Selim'in bir portresi gelmektedir. Tezin ek (Ek.13.) kısmında koyulmuştur.

⁵¹¹ Müellif eserinde “Trivizonskaya (Тривизонская)” adı altında bir imparatorluğundan bahsetmektedir. Tahminen bu ismin altında Trapezundskaya veya Trabzon İmparatorluğu'ndan söz etmiştir. Çünkü müellif XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına giren bir imparatorluğundan bahsetmektedir. Ayrıca Trabzon - Antik Yunanca'dan Latince'ye aktarırken çeşitli yazılım versiyonları kullanılmıştır. Mesela, Fransızca Trebizonde, Almanca Trapezunt, İspanyolca Trebisonda, İtalyanca

fethedilmesi anlamına gelmektedir; üçüncüsü ise Macaristan'ın hâkimiyetini, onların değişikle Budin, Buda şehrinin, kaybedilmesi manasını sembolize eder. Onların düşüncesine göre Buda ve Macaristan'ın diğer şehirlerini kendi hâkimiyeti altına aldığı zaman Sultan bahsedilen kuş tüyünü sarığında düz koyacakmış. ”⁵¹²

P. A. Tolstoy XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünün zayıflamasının ekonominin düşüşünden kaynaklandığını belirtir. Ayrıca Osmanlılar'ın askeri teknolojisinin Avrupa'dan gittikçe geride kalmaya başladığını da ifade etmiştir. Zira XVII. yüzyıldaki silahları hala XVIII. yüzyılda da kullanıyor, dolayısıyla Osmanlı askeri teknolojisi Avrupa'dan en az yarım asır geride bulunuyor diye zikretmektedir. Bir diğer nedeni ise Osmanlı askeri taktığının de eskidiğini; Avrupa askeri manevraları ile ustalaşırken Osmanlılar'ın daha çok orduların sayısına önem verdiğinden bahsetmiştir. P. A. Tolstoy Osmanlı askerleri hakkında şöyle izahat vermektedir: “Onların tüm askeri kurnazlığı ve güçleri çoğunluklarından oluşmaktadır...Eğer onları düşman yıkarsa ve geri çekilmeye mecbur bırakırsa, onlar artık eski düzene dönemeyip kaçarlar ve vefat ederler; öyle ki sıradan bir muharebe olmadığında ve düşmanlar onları takip ettiği zaman, onlar liderlerini bırakıp kaçarlar. Askeri düzenin bozulduğunun kendileri de farkındalar, ancak yine de yabancı eğitimcilerinden sakınırlar. ”⁵¹³

Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar'ın XVIII. yüzyıldaki askeri başarısızlıkları üst tabaka şahısların görevlerine layık bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. Zira üst sınıfın eğitim düzeyinin bazen acınacak durumda bulunduğunu belirtmektedir. Müellif buna örnek olarak 1768-1774 yılındaki Rus-Türk muharebesini vermektedir. Bu muharebe henüz başlamadan önce Osmanlılar'a düşmanların Saint Petersburg'dan Akdeniz yolundan geleceği haberi gelmesine rağmen dikkate alınmamıştır. Zira Osmanlı veziri zikredilen deniz yolunun bulunmadığını; böylece Ruslar ortaya çıktığında Venedik'i geçmelerine izin verdikleri için suçlamıştır. Zira o, Ruslar'ın Baltık ve Adriyatik denizlerinden Akdeniz'e ulaştığını tahmin ettiklerinden bahsetmektedir.⁵¹⁴

Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlı ordusunun sayısı aniden azalmıştır. Mesela, XVI. yüzyılında süvarilerin sayısı 200 bin iken XVIII. yüzyılda Rus-Türk muharebesinde süvariler 20 bini aşmamıştır. Yeniçeri sınıfı ise XVIII. yüzyılda

Trapesunta, Trapisonda, Tribisonde vs.

⁵¹² F. A. Emin, *Kratkoe Opisanie Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskooy Portı*, 1. Baskı, Saint Petersburg: Pri Morskoy Şlahetnom Kadetskom Korpuse, 1769, s. 63.

⁵¹³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 149.

⁵¹⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 150.

müellife göre askeri gücünü aniden kaybetmiştir. Ayrıca yeniçeri sınıfının sayısı nüfus kayıtlarında 75 bin olarak görünmesine rağmen, muharebelere sadece 18 bininin katıldığını belirtmektedir. Yeniçerilerin diğer kısmının XVII. yüzyıldan beri yasak olmalarına rağmen kendilerine sivil meslekler seçmeye başladığını zikretmektedir. Hatta “devşirme” sistemi ortadan kalktıktan sonra orduya yeniçeri neslinden ve Türk ırkından da alınmaya başlandığından bahsetmektedir. Osmanlı ordusunda rüşvet vasıtasıyla görev alanlar arasında yeniçerilere de rastlandığını belirtmektedir.⁵¹⁵ Bu tür nedenlerden dolayı müellif P. A. Tolstoy yeniçeri askerlerin savaşa hazır bulunmadığını zikretmektedir. Bunlara rağmen yeniçerilerin yönetim içerisindeki çeşitli entrikalara, yönetimin değişimine ve her türlü darbelerde de katkılarının bolca olduğunu belirtmektedir. Yu. A. Petrosyan bu hadiselerin asıl nedenini yeniçerilerin dini fanatizminde görmektedir. Zira din adamları kendi üstünlüklerini korumak için yönetimin getirdiği her yeniliğin bir bidat olduğunu gösterdiklerini ve böylece kendilerine uygun bir şekilde yeniçerilerin dini fanatizmini kullandıklarını belirtmektedir.⁵¹⁶

K. M. Bazili Osmanlılar’ı genel olarak rahatlığı çok seven bir halk olarak tarif etmektedir. Yönetim tarafından bazı dönemlerde bu rahatlıkla mücadelede bulunulduğunu da belirtmektedir. Mesela, müftülerin kahve, tabak ve afyon ile mücadelede buldukları ve bunların yasaklığına dair dinden referans aldıklarını, buna bazen hükümdarların da katıldığını zikretmektedir. Bunlardan en sıkısının IV. Murad dönemi olduğundan da bahsetmektedir. Örnek olarak ise IV. Murad’ın afyonu yasaklamasına rağmen kullanan hekim başı Emir Çelebi’nin bu suçtan dolayı ağır bir şekilde cezalandırıldığını da belirtmektedir.⁵¹⁷

1. 2. I. Petro ve Rusya’yı Güçlendirilme Çabası

Devletler genellikle çöküş dönemlerine kadar farklı yöntemlerle yeniden kalkınmaya çalışır veya devletin eksiklerini gidermek için çeşitli reformlara başvururlar. Buna benzer faaliyetler hem Osmanlı hem Rusya devletlerinde de görünmektedir. Rusya’yı Osmanlı ile kıyaslırsak bu tür çabalara daha evvelki tarihlerinde başladığını ve Batılılaşma hareketi emriyle aniden ve hızlı şekilde gerçekleştirdiğini görürüz.

⁵¹⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 150.

⁵¹⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 151.

⁵¹⁷ K. M. Bazili, *Boşfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*, C. 1, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1836, ss. 1-33.

I. Petro babasının eksiklerini gidermeye çalışmıştır. Ayrıca asker sınıflarında sürekli isyanlar çıkması, hatta tahta el konulması görüldüğü için orduyu yenilemek gerektiğine karar vermiştir. Aynı zamanda I. Petro'nun amaçlarına engel olana şiddetli bir şekilde ceza vermede tereddüt bile etmemiştir. Bu tür faaliyetlerden önce I. Petro asıl nedeni aramaya yönelik kısa süreli bir inceleme yaptırmıştır. I. Petro'nun eğitimi ile kendisinden önceki çarların aksine tek bir uzman kimse ilgilenmemiştir. O farklı kişiler tarafından terbiye edildiğinden dolayı diğer çarlardan farklı olmuştur.⁵¹⁸ Mesela, utangaçlığından dolayı resmî törenlerde sürekli arka kapıdan girmeye çaba sarf etmiştir. I. Petro bu tür bazı eksikliklerini zamanla gidermiştir. Bir diğer husus ise kendi ırkının, milletin örf adetleri ile pek ilgilenmemiş, zamanla ise onları eksik bulduğu için Batı'dan pek çok şey almıştır. Sonraki senelerde I. Petro Rusya'dan yurtdışına çıkan ilk çar olarak da tarihe geçmiştir. I. Petro'nun Batılı ülkelere (Almanya, Hollanda, İngiltere) bizzat gidip seyahat etmesinin temel nedeni ise çeşitli ilimlerin dışarıda daha ileride olduğunu fark ettiği için bizzat öğrenip değerlendirme çabasına girişmesinden kaynaklanmaktadır.⁵¹⁹ Çar bu seyahatlerinde kendisini hep sıradan bir elçi olarak göstermeye çalışmış olsa da bu çabaları boşa çıkmıştır. Zira onu bir defa gören kimse sonraki görüşmesinde hemen tanımıştır. Onu şöyle tarif etmektedirler: "*Petro dev gibiydi, üç arşın⁵²⁰ uzunluğundaydı, herhangi bir kalabalık yanında durduğunda onların arasında boyuyla hemen fark ediliyordu...*"⁵²¹ Bundan dolayı bu tür fiziki özellikleri ile kalabalık arasında gizlenmesini imkansız olduğu görülmektedir. Ayrıca 14'den fazla el sanatı becerisine sahip olması da kendisini diğer çar mensuplardan farklı kılmıştır. Mesela, I. Petro bir gemiyi bizzat inşa etmiştir. Hatta Rusya'da bulunan eksiklikleri gidermenin gerektiğini bizzat gözlemlerinden çıkartmıştır. Ayrıca Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve diğer ülkelerin karşısında zayıf olmaması için savaş gemisi inşa etmeye öncelik tanımıştır.⁵²²

⁵¹⁸ V. O. Klyuçevskiy, *İstoriçeskie Portreti. Deyateli İstoriçeskoy Mıslı*, Moskova: Pravda, 1990, ss. 237-243.

⁵¹⁹ V. O. Klyuçevskiy, a. g. e., ss. 263-272.

⁵²⁰ 1 arşın = 0.7111 metre. (Dal V. İ., *Tolkoviý Slovar' Jivago Belaruskogo Yazıka*, C. 1, 2. Baskı, Saint Petersburg: M. O. Vol'vo Tipografyası, 1880, s. 26.) Buna göre I. Petro'nun boyu yaklaşık 2.13 cm. olmuştur.

⁵²¹ V. O. Klyuçevskiy, a. g. e., s. 274.

⁵²² A. P. Bogdanov, *Rossiya Pri Tsarevne Sof'e i Petre I: Zapiski Ruskih Lyudey*, Moskova: Sovremennik, 1990, s. 11.

1. 2. 1. I. Petro'nun Kırım Seferleri

I. Petro'nun taht mücadelelerinden sonra ilk reformları daimi orduyu oluşturmaları ve savaş gemileri yaptırması olmuştur. I. Petro Kırım topraklarına geçtiği zaman liman mekanını bizzat aradığını ve bulduğunda pek çok maddi ve fiziki çaba sarf edildiği görülmektedir. Bunun için Osmanlı ile gerçekleşen muharebe sonrasında barış anlaşmalarında ele geçirilen toprakları geri vermemek için anlaşmaların imzalanması uzun sürmüştür.⁵²³

İ. N. Pavlenko, I. Petro'nun denize geçmeye hedeflediği için öncelikle “orduncular” veya “basurman/dinsizler” Kırım Tatarlar'ı ile muharebeler gerçekleştirdiğini zikretmektedir. Bu adımları 1684 yılında Avusturya, Polonya ve Venedik “Mukaddes İttifak”ın oluşmasıyla hızlandırılmıştır. Bu müttefikler Osmanlılar'a karşı mücadelede Rusya'nın dikkatini de çekmek istemişlerdi. Bunun için müellife göre Rusya Kırım Tatarlar'ının dikkatini dağıtmak gerektiği için Azak seferlerini düzenlemiştir. Bir diğer husus ise 1667 yılında gerçekleşen barış anlaşmasında Polonya, Rusya'ya Kiev'i iki senelik süreyle vermiştir. Bu süreç çoktan geçmesine rağmen Rusya anlaşmaya sadık kalmadan Kiev'i geri vermemek şartıyla bu birleşmeye girmeye razı olduğunu zikretmiştir. Bu şart gereği Polonya direndiği için 30 defa bir araya gelip konuşmuşlardır. 1686 yılında Polonya ve Rusya arasında sınırsız barış anlaşması gerçekleşmiş, böylece güz mevsiminde Rusya, Kırım seferini düzenlemiştir. Ancak Ruslar bu seferin başarısız olacağını farkına vardıkları için askerler matemi sembolize eden siyah renkli kıyafetler giymişlerdir.⁵²⁴

İ. N. Pavlenko'ya göre 1687 yılında gerçekleşen ilk Kırım seferi Ruslar'a zor gelmiştir. Zira müellife göre Kırım Tatarlar'ı Perekopi'ya 70 verst⁵²⁵ kala bozkırları yakmışlar, bu yüzden Rus orduları susuzluktan, atları ise yiyecek yetersizliğinden ölmeye başladıkları için geri dönmek zorunda kalmışlardır. Rus ordusunun komutanı olan V. V. Golitsin,⁵²⁶ Kırım Tatarlar'ına savaşız yenilmelerinin nedeninin Tatarlar'ın

⁵²³ İ. N. Pavlenko, *Petr Velikiy*, Moskova: Mısl', 1990, ss. 20-21.

⁵²⁴ İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 20-21.

⁵²⁵ Verst – Rus uzunluk ölçü birimidir. 1 verst – 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir. S. A. Kuznetsov, *Bolşoy Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*, Saint Petersburg: Norint, 2000, s. 120.

⁵²⁶ V. V. Golitsin soylu aileden gelmektedir. Ailesi onun küçüklükten beri diplomat olması için uğraşmışlardır. Bunun için o dönemde önemli olan Latince, Yunanca, Polonca ve Almanca'yı üst seviyede öğrenmişti. Zamanla diğer dilleri de öğrenen V. V. Golitsin, I. Petro zamanında yaşadığı için dış siyasette önemli diplomatlardan olmuştur. Zira çokça yabancı dilleri öğrendiği için her türlü literatüre hakim olabilmıştır. Buna rağmen hayatının son dönemini sürgünde geçirmiştir. Bkz. A. P.

açıkça savaşmak yerine bozkırı yakmayı tercih etmelerinden kaynaklandığını ve bunun da düşmanın korkaklığına delalet ettiğini ifade etmiştir. Müellife göre Rus ordusu bu savaşta 50 bin Kazak ordusunun katılımıyla Kırım Tatarlar'ına yenilmişlerdir.⁵²⁷

Ruslar'ın ikinci Kırım Sefer'i de birincisi gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İ. N. Pavlenko'ya göre bunun nedeni Rus komutanı V. V. Golitskin'in savaşta yenileceğini bildiği için orduyu riske atmadan geri çekilmesinden kaynaklandığından bahsetmektedir.⁵²⁸ Bu hadiseden sonra 1688 yılında Kırım bozkırında ve Samara nehrinin kıyısında Novoborodsk kalesi ile kilisesi inşa edilmiştir. Böylece bu arazilere ratnik askeri, silahları ve diğer eşyaları ile yerleştirilmiştir. Yazın Kırım'a tekrar bir sefer düzenlenmiş Perekopi'ye 60 verst kala Rus ordusuyla, kendi hanları ve Türk askeri desteğini almış olan Kırım Tatarlar'ı ile şiddetli bir muharebe gerçekleşmiştir. Ancak Ruslar bu savaşı da yarıda bırakıp geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁵²⁹ Bunun nedenlerinden biri Rus gemileri henüz inşa edilmediği için düşmanlarına su yoluyla gelen destekleri engelleyememesidir. Bir diğer nedeni ise Ruslar'ın erzaklarının azalmış olmasıdır. Bunlara rağmen Kozak orduları Azak civarında gizlenip uygun fırsatı kollayarak Osmanlı gemilerine saldırdıkları için başarılı olmuştur. Ayrıca 1695 yılında Ruslar Azak'ı yeniden kuşatmaları esnasında düşmanın ne kaleyi düzgünce tamir ettiğini ne de hendeğin kapatıldığını fark etmişlerdir. Bunun nedeni müellife göre karşı taraf ya Ruslar'ın bu kadar kısa süreden sonra yeniden geleceğini ummuyordu ya da onları önemsemiyorlardı.⁵³⁰

Bu savaş sonucunda Ruslar Türkler'e kendileri ile önemli eşyalarını alıp bölgeyi terk etmeleri için izin vermişlerdir. Ancak tek bir istisna olarak Yakov Yansen⁵³¹ adlı "haini" Ruslar'a teslim etmelerini ısrarla talep etmişler, aksi takdirde herkesi

Bogdanov, "Oko Vsey Velikoy Rossii". *Ob İstorii Russkoy Diplomaticheskoy Slujbi XVI-XVII Vekov*, Moskova: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1989, ss. 179-240.

⁵²⁷ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 21.

⁵²⁸ İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 22-23.

⁵²⁹ A. P. Bogdanov, a. g. e., ss. 41-43; İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 47-51.

⁵³⁰ İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 53-55.

⁵³¹ Yansen Yakov Hollanda asıllıdır. Yakov Yansen zamanında daha da güzel hayata kavuşmak için Rus ordularına girmiştir. Bu görev esnasında Ortodoks Hristiyanlığa geçmiştir. Osmanlı vasıtasıyla Avrupa'ya gitmek için savaşa katılmıştır, hatta bu nedenle Türkler'e teslim olmuştur. Ancak her iki taraf arasında kalması ardından ne Ruslar'ın Hristiyanlığı'na ısınmış ne de Türkler'in İslam dinini kabul etmiştir. Türkler onun yeniçeri olduğunu ileri sürmüşler, zira Ruslar ile anlaşmada sadece Müslümanlar gidebilmektedirler. Bunu söylemelerinin Yakov Yansen'e yardım edeceğini düşünmektedirler. Ancak sonucunda en ağır cezayı görmesine vesile olmuştur. Bkz. N. B. Golikova, "Golands Yakov Yansen i Ego Kraih v Rossii v Kontse XVII v.", Moskova: *Vestnik Moskovskovo Universiteta*, 8. Baskı, S. 4, (2004), ss. 11-29.

öldüreceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Türkler Yakov Yansen'i ısrarla korumaya çalıştıkları için onun durumu daha da zorlaşmıştı, zira bu hareket Ruslar'ın daha ağır ceza vermesine vesile olmuştur. Yakov Yansen savaş meydanında düşman tarafına geçmiş ve aynı zamanda dinine hıyanet etmiş biri olarak isteniyordu. Sonunda Türkler onu Ruslar'a teslim etmeye mecbur kalmışlardır. İdamdan önce Yakov Yansen'in suçunun incelemesi yapılmış, ancak Türkler'in onun İslam dinine geçtiğini söyleyip ısrarla Ruslar'a vermemesi, suçlunun aklanmak için söylediği sözlerine inanılmasına engel olmuştur. Ruslar Yakov Yansen'i zikredilen suçlardan dolayı tekerlik⁵³² idamı ile cezalandırmışlardır. Zira I. Petro hainleri çok sert bir şekilde cezalandırmaktaydı.⁵³³

İ. N. Pavlenko'ya göre I. Petro dış siyasette ilerlemek için hem limanı hem de gemileri geliştirme amacıyla İngiltere ve Hollanda uzmanlarını Rusya'ya getirtmiştir. Hatta çar kendisi ile birlikte birkaç şahsı da eğitim için yurtdışına götürmüştür. Müellife göre Azak bölgesinin güvenliğinin sağlanabilmesi için Petro'nun emri ile Ruslar'a Osmanlı toprağından düşen bir parçaya İdil nehri civarında yaşayan 3000 piyade veya yaya savaşan askerlerinden oluşan sınıfın ve aileleri ile birlikte Azak'a göç etmelerini emretmişti.⁵³⁴ Bu hareket I. Petro'ya Osmanlılar'dan gelecek ani bir saldırı anında zaman kazandırmayı hedefliyordu.

1. 2. 2. Rusya ile Osmanlı'nın Barış Anlaşma İmzalama Çabaları

XVII. yüzyılda Osmanlı ile Rusya arasında elçilerin sürekli gidip geldiği görülmektedir. Bu elçiler ya Kırımlılar'ı Rusya'ya ya da Kozaklar'ın Kırımlar'a saldırılarını engellemek ve bu sorunu halletmek için görevlendirilmiştir. 1651-1660 yıllarında ise bu elçi görüşmeleri durulmuştur. Zira bu dönemde İsveçliler Osmanlılar'ı

⁵³² Kolesovaniye (Tekerleme) - sözlükte işkence şeklinde kemikleri kırılarak idam etmek anlamında kullanılmaktadır. (V. İ. Dal, *Tolkoviy Slovar' Jivago Velikorusskogo Yazıka Vladimira Dalya*, C. 2, 3. Baskı, Saint Petersburg-Moskova: M. O. Vol'f, 1905, s. 345.) Kemik kırma veya "Catherine tekerliği" işkence yöntemiyle idam edilme türü Antik ve Orta asır dönemlerinde de görülmektedir. Avrupa'da Orta asırdan Modern tarihe kadar bu tür idama rastlanmaktadır. Avrupa'nın, özellikle Almanya ve Fransa'da zikredilen tarihlerde izleri görünmekle birlikte Rusya'da XVII. yüzyılda, özellikle I. Petro döneminde pek aktüel bir idam türüne dönmüştür. Kolesovaniye işkencesi XIX. yüzyılda sona ermiştir. Bu tür idam çok ağır suçlarda kullanılmaktadır. Bu idamın birkaç türü vardır; her biri tekerlek ile bağlı olduğu için idam ismi de kullanılmaktadır. Genel olarak ya tekerleğe bağlayarak tüm iç organları kusma durumuna gelene kadar döndürmüşler. Ya da yere çeşitli maddelerde kaktıktan sonra üstüne tüm kemikleri kırmacasına hazırlanan bir tekerlek ve çivileriyle kişinin üstüne kapatırlar. Bundan sonra ise o kişiyi bu tekerleğin üstüne koyarak öylece de kuşların kaderine bırakılır. Bkz. A. F. Kistyakovskiy, *İssledovaniye O Smertnoy Kazni*, Tula: Avtograf, 2000, s. 150.

⁵³³ İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 57-58.

⁵³⁴ İ. N. Pavlenko, a. g. e., a. e.

Ruslar'a karşı savaşa sürüklemeye çalışmışlardır.⁵³⁵

1654 yılında Rusya Ukrayna'yı kendi hâkimiyetine almıştır. 1666-1672 yılında ise Osmanlılar Polonya'ya karşı Ukrayna toprakları için savaşmıştır. Bu bir nevi Ruslar'a karşı açık savaş ilanı olarak görülmekteydi. Bundan dolayı 1676 yılında Rus-Türk savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaş sonucunda önce Türkler'in, sonra destek gelince Ruslar'ın savaşı kazandığından bahsedilmektedir. Netice itibarıyla 1681 yılında Kırım'ın arabuluculuğuyla 20 senelik bir barış anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre artık Kırımlılar Ruslar'a saldırı hareketlerinde bulunmayacak, Ukrayna'nın sol sahili Ruslar'a ve sağ sahili ise Osmanlılar'a verilecekti.⁵³⁶

1699 yılında "Mukaddes İttifak"ın Osmanlı ile barış anlaşmasını imzalamasıyla, Rusya da savaş alanında yalnız kalmamak ve hedefini kuzeye daha rahat çevirmek için barış antlaşması imzalamıştır. İ. N. Pavlenko bu antlaşmanın imzalanması esnasında "Mukaddes İttifak" devletlerinin kendilerine uygun şartları düşündükleri için Rusya'nın zor durumda kaldığını belirtmektedir. Bu durumu çözmek için Ruslar Osmanlı ile iki senelik barış anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Ruslar'a Azak, Türkler'e Kerç kalmaktaydı, diğer tartışılan sorunları çözemediği için bir sonraki buluşmaya ertelemişlerdir. Bunu çözmek için Rusya elçi heyetini Osmanlı topraklarına göndermiştir. Böylece Ruslar İstanbul yolunu tutmuşlar ve savaş gemisi ile Osmanlı limanında ilk molayı Kerç'te vermişlerdir. Buradan Ruslar her zaman kara yolu ile devam etmektedirler. Ancak bu sefer Ruslar, kendilerini karşılayan Türkler'e deniz yolu ile devam edeceklerini söyleyip şaşırtmışlardır. Müellifin tahminine göre bu haber İstanbul'a varıncaya kadar Türkler çeşitli bahaneler uydurarak Ruslar'ın Kerç'te bulunmasına zaman kazandırmışlardır. Ruslar Türkler'e bu yol değişikliğinin ısrarla bir emir olduğunu ifade ettikten sonra İstanbul'a deniz yolu ile devam etmişlerdir. İstanbul'a vardıktan sonra Ruslar'ın gemilerini gören İstanbullular gözlerine inanamamışlardı. Zira savaş gemisinde bulunan tüm silah seti ve diğer maddelerin Rusya'da yapıldığını öğrenmişlerdir. Müellife göre bazı "meraklılar" geminin içerisine girip incelemeye kalkmış, hatta eleştirilerde de bulunmuştur. Ruslar tüm bu eleştirilerin bir eksiklik olmadığını aksine o tarz düşünüldüğünü cevaplamışlardır. Ancak Ruslar kendi mektuplarında yol boyunca hataların neler olduğu ve bunun nasıl giderilebileceği

⁵³⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 170

⁵³⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 170. Zikredilen savaşların Yu. A. Petrosyan'ın ve Ruslar'ın çoğunlukla kabul edilen tarihlerden ibarettir.

hakkında not tutmuşlardır. Rusya'nın bu şekilde hareket etmesinin temel nedeni Osmanlılar'a bir korku salmaktır. Zira Azak'ta gerçekleşen savaştan üç yıl geçtikten sonra Ruslar'ın donanmalarının geliştiği gösterilmek istenmiştir. Dolayısıyla Ruslar bu korku ile hiçbir toprak kayıp etmeden iki devlet arasında 25 senelik barış anlaşması imzalamayı hedeflemiştir.⁵³⁷

Osmanlı limanında Rus savaş gemisinin bir kaptanı İstanbul'da kendi eski arkadaşlarıyla karşılaşmış ve bu buluşmayı kutlamak için gemilerine çağırmıştır. Bu kutlama sarhoşluğunda o kadar ileri gitmişler ki, kendilerinden geçip tüm Rus gemilerden ateş açma emri verilmiştir. Bu hadise civardaki sakinlerin panik yaşanmasına da neden olmuştur. Hatta İ. N. Pavlenko'ya göre Osmanlı sultanı adına Aleksandr Mavrokordat gelmiş ve kaptanın değişmesini talep etmiştir. Zira bu gürültü nedeniyle haremde bulunan hamile kadınların korkmuş ve bu durum sultanın da sinirlenmesine yol açmıştır. Sonunda Ruslar bu hadiseyi büyümeden halletmişlerdi.⁵³⁸

Barış anlaşmasında Kazıkerman ve civarındaki şehirler hususunda her iki taraf da toprak vermemek için ısrar etmişlerdir. Aslında bu şehirler değerinden ziyade Kırım Tatarlar'ının akıncı hareketlerinde bir sığınak olduğu için önemliydi. Ruslar için bu anlaşma kuzey seferinin başlaması ile bağlı olduğundan dolayı Türkler'den daha çok ısrarlı olmalarına vesile olmuştur. Buna rağmen Ruslar bu düşüncelerini ve aceleciliklerini de belli etmeden tartışmalara devam etmişlerdir. Hatta Ruslar bir seferinde komutayı üstlenen Rami Mehmed Paşa'nın sinirlenip sultanın barış yerine savaşı tercih ettiğini, aynı zamanda kendilerinin Allah tarafından Dünya'yı kılıçla ele geçirmek için yaratılmış olduklarını söylediğine şahit olmuşlardır. Aynı zamanda müellife göre Türkler Ruslar'a misafir olduklarını hatırlatarak pek çok şey istememeleri gerektiğini bildirmişler, böylece vicdanlarını uyandırmaya çalışmışlardır. Müellife göre bu tartışma bu şekilde devam edecekti, ancak I. Petro'dan mektup gelmesi ile her şey değişmiştir. Bu mektupta I. Petro Osmanlı'ya şehirlerini ve istediklerini vermeyi kabul ettiğini, sadece bu anlaşmanın hızlıca imzalanmasının gerektiğini yazmıştır. Elçiler bu şehirleri birkaç ay Rusya'da kaldıktan sonra Osmanlı'ya vereceklerini söyleyince Türkler bunu kabul etmemişlerdir. Sonraki buluşmada Ruslar Osmanlı'ya şehirlerin verileceğini fakat vermeden önce şehirleri darmadağın edeceklerinden bahsetmişlerdir. Türkler bunu kabul edince 30 senelik barış anlaşması imzalanmıştır. Böylece Rus elçi

⁵³⁷ İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 115-121.

⁵³⁸ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 121.

heyeti işlerini tamamlayınca kara yoluyla geri dönmüşlerdir. Ruslar kendi gücünü Osmanlılar'a unutturmamak için savaş gemilerini buldukları yerlerde bırakmışlardır.⁵³⁹

1. 3. XVIII. Yüzyılda Osmanlı

1. 3. 1. Rusya Büyükelçiliğinde P. A. Tolstoy'un Faaliyetleri

1701 yılda I. Petro Osmanlı İmparatorluğu'na daimi Rus Büyükelçisi olarak P. A. Tolstoy'u görevlendirilmiştir. Aynı zamanda o, her iki devlet arasındaki çatışma ihtimalini gidermek için de vazifelendirilmiştir. Bu yüzden P. A. Tolstoy Kırım Hanlığı'nı Türkler'in yönetiminden, Avrupalı güçlerden, özellikle İsviçre kralı XII. Karl'ın komplolarından korumaya yönelmiştir.⁵⁴⁰

P. A. Levaşov, Osmanlılar'ın elçiliğinin daimi olmadığından anılarında şöyle bahsetmektedir: *“Eskiden elçilere verilen önem ve büyük hürmet, onlara âdeta hükümdarlarla aynı statüyü kazandırıyor ve hiçbir devletin sarayında uzun süre kalmalarına izin verilmiyordu. O zamanlarda elçileri sadece olağanüstü durumlarda ve geçici olarak gönderiyorlardı. Elçiler ancak anlaşmazlıkların sona erdirilmesi, yeni ittifakın veya antlaşmanın yapılması, herhangi bir evliliğin kararlaştırılması için gönderiliyordu. En çok da elçiler uzun süreli ve kanlı savaşın sona erdirilmesinden sonra görevlendirilmişlerdir. Böylece elçilerin gönderilmesi, bir nevi barış ve dostluğun yeniden kurulmasının açık işaretiydi. Yine elçiler, iki taraftaki halka da gelecekte onların nasıl davranmaları gerektiğinin gösterilmesi açısından büyük önem arz ediyorlardı. Diğer bir deyişle elçiler, karşılıklı haberleşmenin güvenliğinin teminatıydılar. Türkler bu eski âdete sadık kalıyor ve savaş sonrası dışında nadiren elçilerini bir yere gönderiyorlar.”*⁵⁴¹

İ. N. Pavlenko'ya göre Osmanlı mensupları Rus elçisinin Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmasına tedbirliliklerinden dolayı izin vermek istememişlerdi. Zira müellife göre elçilerin görevi bir diğer ülkede ancak belli bir zamanla sınırlı bulunmalıydı. Buna zıt olarak P. A. Tolstoy daimi kalmayı hedeflemiş, bundan dolayı da kendi durumunu Osmanlılar'ın ona ters davranmalarına kadar getirmiştir. P. A. Tolstoy

⁵³⁹ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 122-124.

⁵⁴⁰ L. A. Ol'şevskaya, S. N. Travnikov, *Puteşestviye Stolnika P. A. Tolstogo po Evrope*, Moskova: Nauka, 1992, s. 259.

⁵⁴¹ A. A. Vigin, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul. Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, çev. İlyas Kemalöğlü (Kamalov), Khusainov Eduard, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012, s. 56.

anlarında kendisinin elçiye uygun şekilde davranış görmediğini dile getirmektedir. Buna göre kaldığı mekanı münasip bulmamaktadır. Ayrıca kapısında sabah-akşam nöbet tutan 120 tane yeniçerinin gelen misafirlerini kontrol etmesi, onu Hristiyanlar'dan, özellikle Ortodokslar'dan ve Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Bulgarlar'dan ve Sırp'lar'dan uzak tutmaya özen göstermelerinin kendisini rahatsız ettiğini dile getirmektedir.⁵⁴² Bunlara rağmen P. A. Tolstoy geri dönmemiş, aksine tüm gördüklerini kağıda aktarmış ve rapor⁵⁴³ tutarak Rusya'ya iletmiştir.

P. A. Tolstoy'a yönelik bahsi geçen davranış şekli bir istisna olmaktadır. Zira daha önceki tarihlerde gelen elçilerden P. A. Levaşov raporunda Osmanlılar'ın elçileri hürmetle karşıladıklarından şöyle bahsetmektedir: *“Elçi, Türk topraklarına basar basmaz, ona hürmet ediyor ve onu karşılayan görevli, onu sultanın misafiri olarak kabul ediyor. Onların bu davranışı, âdet, eski zamanların genel misafirperverliğinden kalan uygulama, elçiliğin önemine itibar ya da sadece sultan tarafından gösterilen haşmet ve ihtişam olarak yorumlanabilir. Fakat nedeni ne olursa olsun, o andan itibaren elçilerin geçimi için gereken büyük miktarda paralar veriliyor. İstanbul'da bulunduğu müddetçe kendilerine para verilmeye devam ediliyor...”*⁵⁴⁴

P. A. Tolstoy raporunda Türk halkını şöyle tasvir etmektedir: *“onlar mağrur, gururlu, şöhreti seven bir halktır. Savaş yaptıkları zaman hiç kimseden yardım istemezler, bütün komşularına karşı aynı tutumu sergilerler. Hıristiyan ve diğer dinde olan halklara karşı vahşice davranıyor ve kimse tarafından yenilmeyeceklerini zannediyorlar. Ne düşman korkusu, ne de halka karşı merhamet hissi taşırlar. Ancak her zaman kendilerini dokunulmaz addeder ve gururları dolayısıyla ahlaki kurallara çok az dikkat ederler; kurnaz ve yüzsüzler; Hıristiyanlara karşı ağır tutumları ve kurnazlıklarıyla övünmektedirler... Türk halkı inatçıdır ve kendilerinin hür halk olduğunu iddia ediyorlar. Onların üst düzey memurları tebaya karşı merhamet gösterir, ancak bunun sebebi muhabbet değil, onların isyan etmesinden korkmalarıdır. Onlar çoğu zaman üstlerine tabi olmaz ve isyan ederler. Bundan başka Türk halkı nankördür...”*⁵⁴⁵

P. A. Tolstoy raporunda şöyle devam etmektedir: *“Türk halkı...savaşa meyillidir.*

⁵⁴² İ. N. Pavlenko, *Petr Velikiy*, Moskova: Misl', 1990, s. 152.

⁵⁴³ P. A. Tolstoy'un nazarıyla Osmanlı donanması hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. P. A. Tolstoy, *Opisaniye Çernogo Morya, Egeyskogo Arhipilaga i Osmanskogo Flota*, haz. İ. V. Zaytsev ve S. F. Prehkova, Moskova: Natalis, 2006, ss. 216-288; İ. V. Zaytsev, “Osmanskiy Flot Naçala XVIII v. v Soçinenii P. A. Tolstogo “Opisaniye Çernogo Morya i Arhipelaga””, Moskova: *Podvodny Arhiologiya: Sto Let İssledovaniy. Materialı Mejduarodnoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii “K 100-Letiyu Podvodnoy Arheologii”*, 6-8 Şubat (2002), ss. 59-65.

⁵⁴⁴ A. A. Vigasin, a. g. e., ss. 56-57.

⁵⁴⁵ *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, notlandıran ve önsöz M. R. Arunova, F. S. Oreşkova, çev. İbrahim Allahverdi, yay. haz. İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013, ss. 4-7.

*Din adamlarının tavsiyesi olmadan devlete karşı isyan edemiyorlar. Din adamlarının idaresinde imparatorlukta büyük isyan çıkarabilirler. Din adamları farklı sınıflar arasında sorun çıkarmak istedikleri zaman yasaya müracaat ediyorlar...*⁵⁴⁶ Burada müellif din adamlarının fetvaya başvurduklarını ve sultanın bu karara önem verdiğini belirtmektedir.

P. A. Tolstoy süvarilerin eğitimi hakkında da raporunda şöyle söz etmektedir: *“Türkler hiçbir zaman süvarilerini Avrupa kaidelerine uygun bir şekilde eğitmeyi düşünmediler. Kendi geleneklerine göre küçüklükten itibaren herkes ata binmeyi öğreniyor. Eğitimleri ise şu şekildedir: Küçükten itibaren çocuklarına ata binmeyi ve hızlı gitmeyi, cirit oynamayı, yani kısa oklar atmaya öğretiyorlar. Bu işte gerçekten de iyiler. Bu usülle de savaşa giderler...*⁵⁴⁷

P. A. Tolstoy içki konusunda da şöyle söz etmektedir: *“Türk halkı sarhoş değildir, içkiden uzak dururlar ve sarhoşluğu büyük günah, ayıp olarak addederler. Sıradan halk idarecilerden korkarak içkiden uzak kalıyor. Çünkü sarhoşluğu merhametsiz bir şekilde cezalandırıyorlar. Dolayısıyla da korkudan, şarabı içmek isteyen de ondan uzak durmak zorunda kalıyor.”*⁵⁴⁸ P. A. Tolstoy bu raporunda Türklerle alakalı görüşleri bizzat şahit olduklarından ibarettir.

Aynı dönemde bulunan diğer bir Rus elçi hükümdarına yazılan bir mektubunda Türk halkından şöyle bahsetmektedir: *“Bu halk diğer bütün halklar gibi eşit ölçüde hem iyiliğe hem de kötülüğe meyillidir. Hayat tarzı bakımından, özellikle neredeyse her yerde alkolden uzak durma alışkanlığı, dikkat çekicidir. Bu özellik onları çok sayıda beladan alıkoyuyor ki, hem vatandaşlarımız hem de diğer Avrupalılar için bunu söylemek mümkün değildir. Türkler genelde şehvete, kendilerini güçsüz düşürmeyecek ve hisleri bozmayacak derecede düşkünler. Tahıl ve üzüm şarabından kaçınıyorlar ve beslenmelerinde de genellikle mütevaziler. Arap darısı, koyun eti, yağ, meyve ve sebze, yeşillikler, bulgur unu, bal ve kuşlar, onların temel yiyecek maddelerini oluşturmaktadır. İçecekleri de çok çeşitli değildir ve kahve, vişne ve diğer meyve sularından hazırlanan şerbet ve buna benzer diğer birkaç içecekten ibarettir...”*⁵⁴⁹

Osmanlı’da yaklaşık aynı tarihlerde bulunan F. A. Emin, eserinde Türkler’in dindarlığına defalarca vurgu yapar ve bundan dolayı alkole yaklaşmadıklarını belirtir. Ayrıca alkolden uzak durmalarının nedeninin günah olduğundan ziyade zihni bulandırdığından kaynaklandığını şöyle tasvir etmektedir: *“...sert içecekler manevi haysiyeti kazır, zihni bulandırır, çok konuşturur, ama az düşündürür ve o (içki) kalbi*

⁵⁴⁶ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, s. 9.

⁵⁴⁷ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, s. 111.

⁵⁴⁸ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, s. 10.

⁵⁴⁹ A. A. Vigasin, a. g. e., ss. 89-90.

neşelendirir, amma akli rahatsız eder.”⁵⁵⁰

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan K. M. Bazili kayıkçıların işlerinin zor olmasına rağmen içkiden uzak durduklarından bahsedip bu durumun kendisini şaşırttığını da belirtmektedir. Ayrıca müellif Türkler’in günlük hayatında içki içmemesi bir yana Ramazan ayı sıcak yaz günlerine denk geldiğinde bile oruç tuttıklarını zikretmektedir.⁵⁵¹

P. A. Tolstoy bir diğer gözleminde Osmanlılar’ın Ruslar’a karşı görüşlerini şöyle izah etmektedir: “*Büyük Rusya Çarlığı’nı ise çok kuvvetli görüyorlar. Ancak onlara göre, güya Rus halkı askerlik sanatında usta değildir. Kendi devletlerinin durumunun daha ileri düzeyde olduğunu düşünerek kendilerini tatmin ediyorlar. Türklere göre, Ruslar onlardan çok geridedirler... Çar hazretlerinin Moskova donanmasını kurması onları korkutuyor. Rusların Karadeniz’den kendilerine ani bir şekilde saldıracaklarından korkuyorlar. Bundan dolayı dikkatlerini bu tarafa çevirmiş bulunmaktadırlar. Savunmalarını sağlam bir şekilde temin etmek için ellerinden geleni yapıyorlar... Çok kısa bir süre içerisinde Rus Devleti’nden kendilerine büyük bir kötülük geleceğini düşünüyorlar... Ellerine fırsat geçse iki devletten, Rusya ve Venedik’ten, intikam alacaklar...*”⁵⁵² Burada Osmanlılar’ın Ruslar’a karşı çekingenliği abartılı olmuştu, zira daha önce Prut Muharebesi’nde, Osmanlılar zafer kazanmışlardır.

P. A. Tolstoy Osmanlılar’ın askeri gücünü inceleme ile görevlendirilmiştir. Henüz kısa süre burada bulunmasına rağmen incelediği bilgileri bir raporla Rusya’ya iletmiştir. “*Türklerin deniz filosu (gemiler ve kadırgalar) İstanbul tersanesinde bulunmaktadır. Diğer yerlerde de silahlı ve silahsız 30 gemileri mevcuttur. Bunlardan ikisi ölçsüz büyüklükteydi. Her geminin kendine özgü ismi bulunmuyor, bunların hepsinin genel bir ismi vardı. Gemiler sultana aittir. Onları savaşa hazırladıkları zaman her bir gemiye en az 600 asker yerleştiriyorlar. Bunlardan başka gemide deniz eri ve topçular da bulunuyorlar...*”⁵⁵³ Müellif raporunda Osmanlı deniz filosu ne boyutta, asker, top sayıları, bunların hangi bölümde bulunması gerektiği, topların çeşitleri ve güllerin ağırlıkları, donanmalarının eskisinin ve yenisinin ne zamanda kullanıldığını, hatta gemilerin sayısını arttırmaya çabaladıklarını, bunun için nerede, kaç adet gemi yapımı için ne tür malzemeler kullandıklarını, hangi denizci personellerin aylık gelirin ne kadar olduğunu vs.

⁵⁵⁰ F. A. Emin, *Kratkoe Opisaniye Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskooy Porti*, 1. Baskı, Saint Petersburg: Pri Morskoy Şlahetnom Kadetskom Korpuse, 1769, s. 62.

⁵⁵¹ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, ss. 105-106.

⁵⁵² Tolstoy’un *Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, ss. 33-39.

⁵⁵³ Tolstoy’un *Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, s. 62.

raporuna aktarmıştır.⁵⁵⁴

P. A. Tolstoy gemilerin geçmişten bu yana daha sağlam olduğunu şöyle bahsetmektedir: *“Türk gemileri çok sağlamdır. Onlar da Fransız gemileri gibi büyük çivilerle yapılmaktadır. Eskiden, bundan 50 yıl önce Türkler 120 kadirga ve 40 orta büyüklükte gemi yaparlardı. Bunların yapımı sağlam olmazdı. Çünkü daha bu işlerde tecrübeli değillerdi. Ancak şu anda Akdeniz’de düşmanları ile baş başa savaşabilecek kadar büyük gemiler hazırlıyorlar...”*⁵⁵⁵ Ayrıca *“Deniz subayları ve kaptanları savaş sanatını iyi biliyorlar. Şimdi de eskiden de Venedik’ten hep üstün idiler... Günümüzde de deniz tatbikatlarında büyük başarılar elde ediyorlar. Zira sanat da bu insanları bilge haline getiriyor. Şu anda hepsi deniz kuvvetlerinin silahlanmasına büyük önem veriyor.”*⁵⁵⁶

Osmanlı topraklarında P. A. Tolstoy’un bulunmasını ve barış niyetlerini ispatlamak için Rusya’dan Azak filosunu ve sınır kalesini imha etmesi istenmiştir. Zira Reis Efendiye göre bu kale Kırım Hanlığı’nın güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Ayrıca Paşa P. A. Tolstoy’a, Kırımlılar *“sizin niyetinizin temiz ve makul olmadığını temin etmektedirler”*⁵⁵⁷ demiştir. Buna P. A. Tolstoy, Rusya’nın Kırım Tatarlar’ından savunma niyetiyle kale inşa edilmesini istediğini açıklamasına rağmen Osmanlılar inanmamışlardır. Hatta Osmanlılar P. A. Tolstoy’un Moskova’nın emrine aykırı davranma şüphesini duymuşlar ve bu sorunu çözmek için Rusya’ya bir elçi göndermişlerdir. İ. N. Pavlenko Osmanlı temsilcisi olan Mustafa Ağa’nın vatanında *“büyük ve dürüst”* olarak nitelendirilirken gerçekte ise *“huysuz, terbiyesiz ve en önemlisi akılsız”* bir şahıs olduğu kanaatindeydi. Zira onun Rusya topraklarına adım attığı andan itibaren yanlış anlamalar başlamıştır. Mesela, önceden arabası yavaş geldiğinde o hızlı gelmesini istemiş, sonra hızlanınca o buna da sinirlenmiştir. Elçi Moskova’ya varınca çar arabasına geçmesini rica etmişler, buna karşı o kendi külüstür arabasında devam etmeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Müellife göre elçi sonunda bunu kabul etmiş, ancak adet gereği yanında icra memurlarının oturmasını istememiştir. Bu tür davranışları yol boyunca devam etmiştir. Hatta müellife göre F. A. Golovin kendisini selamlarken o cevap bile vermemiştir.⁵⁵⁸

Tüm bu hadiselerin sonunda Mustafa Ağa I. Petro ile görüşmüş, ancak olumsuz

⁵⁵⁴ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, ss. 61-74.

⁵⁵⁵ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, ss. 67-68.

⁵⁵⁶ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, s. 68.

⁵⁵⁷ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 172.

⁵⁵⁸ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 173.

cevap almıştır. Ruslar kendisine çarın portresi bulunan bir tablo takdim etmişler, o ise resmi alıp geri dönüş yoluna çıkmıştır. Resmi aldığı zaman Mustafa Ağa “*sanki hoşuna gitmiş gibi davranarak resmi büyük bir ilgi ile almıştı*”,⁵⁵⁹ ancak Rusya topraklarındaki son molasında portreyi aşağılayıp parçalamıştır.⁵⁶⁰ Hatta elçi İstanbul’a varınca Moskova’da zulme uğradığını aktarmıştır. Hâlbuki diplomat görevlileri, onun küçük dileklerini bile yerine getirmeye çalışmışlardı. Hatta elçinin kış zamanına denk geldiği için kendisine samur kürkü hediye ettikleri gibi iki Tatar kızını da cariye olarak göndermişlerdir. Ayrıca elçi, I. Petro ve Golovin’in cevabını sultana ve vezire iletmemiştir. Hatta müellife göre portre olayından sonra P. A. Tolstoy, Mustafa Ağa’yı katletme talebinde bulunmuşsa da Osmanlı veziri Mustafa Ağa’nın “*tamamıyla aptal olduğunu ve onun yaptığıının da çılgınlık olduğunu*”⁵⁶¹ söylemiş ve elçiyi görevden uzaklaştırmıştır.

P. A. Tolstoy Osmanlı fertlerinin bazılarının tariflerini de vermiştir. Mesela, sadrazam Daltaban Mustafa Paşa hakkında şöyle söz etmiştir: “*...siyasi bir şahıs değildir. Daha çok hizmet eden biri gibi gözüküyordu. Bu göreve şeyhülislam aracılığıyla getirilmişti...*”⁵⁶² Daltaban Mustafa Paşa hizmetçilerine karşı kaba ve sert biçimde davrandığı için sevilmemiştir. Hatta Sultan, Paşa’nın bu tavırlarından tedirgin olmaya başlamıştır. Diğer yandan Daltaban Mustafa Paşa, Rami Mehmed Paşa ile geçinememişti. Bunun asıl nedeni ise Rami Mehmed Paşa’nın sadrazamın görevini üstlenmek istemesiydi. Bu durum Daltaban Mustafa Paşa’nın görevinden azledilmesi ve üç gün sonra öldürülmesi ile sonuçlanmıştı.⁵⁶³

P. A. Tolstoy bir diğer sadrazam olan Rami Mehmed Paşa hakkında ise şöyle bahsetmiştir: “*Önceden reisülküttab olan şimdiki sadrazam ise çok akıllı ve diplomat bir şahıstır. Tüm Hristiyan devletlerle yapılan barış anlaşmalarına bizzat katılmış ve siyaseti iyi öğrenmiştir.*”⁵⁶⁴

P. A. Tolstoy Osmanlı’nın iki sefaret adamlarını şöyle tasvir etmektedir: “*Reis Efendi (Reisülküttab) akıllı bir adamdır. O, kâtip ve sultanın kalem müdürüdür. Dâhilî, yani sultanın, sadrazamların ve şeyhülislamın bütün sırlarına vâkıftır. O, sefaret idaresinin adamıdır ve sefaret işlerinde ona kâtip Aleksandr Skarlat (İskerletzâde Aleksandr Mavrokordato (1637-1709)) yardım etmektedir. Bu iki görevliden başka sefaret işlerine kimse karışmıyor.*

⁵⁵⁹ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 181.

⁵⁶⁰ İ. N. Pavlenko, a. g. e., a. y.

⁵⁶¹ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 181.

⁵⁶² Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, s. 15.

⁵⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 4, Ankara: TTKY, 1956, ss. 17-19.

⁵⁶⁴ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, ss. 15-16.

Osmanlı Devleti'nde Aleksandr Skarlat'ın sefaret işlerine layık görülmesinin sebebi ise onun akıllı ve iyi siyasetçi olmasıdır. Kendisi Hıristiyan olsa da amellerinde Hıristiyanlığa ters tutumlar sergilemektedir. Basurmanların gözüne girmek için her şeyi yapıyor. Karşılığında da saygı ve zenginlikle mükâfatlandırılıyor..."⁵⁶⁵

P. A. Tolstoy'un görevleri arasında Türkler'in dış siyasetine dair bilgilendirme de vardı. O buna dair raporunda Osmanlılar'ın Venedik'le savaş hazırlıkları hakkındaki söylentilerin yanlış olduğunu şöyle açıklamıştır: *"Şu anda Türklerin hiçbir tarafla savaş hazırlıkları yoktur. Bununla birlikte Türkler işleri gizli yaparlar ve bu gizliliği aşikâr etmek imkânsızdır. Kim ne kadar çaba sarfetse de onların düşüncesinin ne olduğunu anlayamaz. Ancak şimdi herhangi bir tarafa savaş açacak olsalardı, bunu gizli yapamazlardı. Bunun birçok nedeni mevcuttur. Şu anda karadan da denizden de bu tür hazırlıklar yapmaları mümkün değildir."*⁵⁶⁶ Müellif bunun nedenlerinden birinin Osmanlılar'ın savaşa maddi bakımından hazır bulunmayışı olduğunu ve bundan dolayı zor durumda kalma ihtimalinin yüksek bulunduğunu da belirtmektedir. Bu durumda Osmanlılar'ın savaşa hazırlanmaya öncelikle para toplama ile başlayacaklardır. Böylece bu faaliyetlerde gizliliği kalmayacaktır. Zira Osmanlı'da savaş zamanında yüksek vergiler toplanmaktadır. Diğer bir husus ise Osmanlı askerleri çeşitli eyaletlerde bulunduğu için bir araya gelmeleri için en az altı ay gerektiğidir. Tüm bu sebepleri sıraladıktan sonra müellif Osmanlılar'ın savaşa hazırlanması aniden olamadığı için bir ay içerisinde niyetlerinin öğrenilebildiğini neticelendirmiştir.⁵⁶⁷

P. A. Tolstoy'un raporunda Osmanlılar'ın ve Kırım Tatarlar'ının münasebetleri detaylı bir şekilde aktarılmıştır: *"Türkler Tatar hanını kendilerinin yakın dostu olarak addederler. Onu han ve Muhammedî inancın halifesi olarak görüyorlar. Sultan ile Kırım Hanı birbirlerine büyük bir yeminle bağlılar. Tehlike anında tehlike kimden gelirse gelsin, biri diğerinin yardımına koşacaktır. Tüm Türk sultanlarının Tatarlara yardım etmeleri gerektiği görevleri olduğu için değil, insanlar birbirilerine yakın oldukları için bu hususda yeminleri vardır. Tatarlar ise Türk sultanını büyük imparator olarak görür ve onu âli Osman Pâdişahı, inançlarının savunucusu, barışın koruyucusu, Mekke ve Medine'nin yöneticisi olarak isimlendirirler. Mekke ve Medine onların mukaddes gördükleri yerlerdir ve orayı muhafaza eden Araplara büyük paralar veriyorlar. Bu pa(ra)ları da Mekke'yi ibadet maksadıyla ziyaret edenlerden alıyorlar. Tatarlar sultandan hiçbir zaman maaş almıyorlar; ancak hanlarından*

⁵⁶⁵ Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, ss. 21-22.

⁵⁶⁶ Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, s. 24.

⁵⁶⁷ Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, ss. 25-28.

alıyorlar. Savaş zamanı sultana yardım ettiklerinde ele geçirdikleri ganimetler, esirler, paralar ellerinden alınmaz. Dolayısıyla da Tatarlar âdetleri gereği sükûnet içerisinde yaşayamaz, her zaman savaş ve kan dökmeyi arzu ederler. Yağmacılar savaş sayesinde zenginleşiyorlar. Ayrıca Türk sultanı onlara maaş vermese de hana her sene iâşe ve silah almak için 40 bin altın vermektedir. Bu altınlar savaş olduğu sene veriliyor. Çünkü o sene Türklere savaşta yardım ediyorlar. Savaşa gitmedikleri zamanda ise sultan onlara bir şey vermiyor. Onlar hem sultana hem de hana vergi vermiyorlar. Sadece savaştan elde ettikleri ganimetin onda birlik kısmını hana verirler. Dağlarda yaşayan bazı Tatarlar da var. Onlar her sene üç altın veriyorlar...⁵⁶⁸

Osmanlı sultanlarından III. Ahmet hakkında ise: “bu sıradaki sultan devlette sanki (hareketsiz) bir idol, tüm işlerini kendi vezirine vermiştir. Kendisi sadece harem ve avcılıkla ilgilenmektedir.”⁵⁶⁹ 1703 yılında ise “sultan bu zamana kadar tek bir makul iş yapmadı, sadece çocukça eğlendi ve tarlalarda, denizlerde gezdi. Devletin bütünlüğüne layık bir iş daha yapılmadı ve yapılması da beklenmiyor.”⁵⁷⁰ “sultan, günlük hayatında çok gururludur... Devletinin barış içerisinde yaşamasını istiyor. Askeri işler yüzünden rahatının bozulmasını istemiyor... Türk yöneticilerinin tamamı devlet idaresini değil kendi zenginliklerini düşünüyor. Şu anda şöyle bir kanı hâsıl olmaktadır ki, Türk yöneticilerinin tamamı devlet hazinesini yağmalayarak zenginliklerini arttırmak için en uygun zamanı yakalamışlar. Sultanın dikkatsizliği yüzünden hazine boşalmıştır...”⁵⁷¹ diye belirtir. P. A. Tolstoy zikredildiği gibi Osmanlılar’ın ekonomisinin zayıflamaya başladığını ve bunun nedenlerinden birisinin üst tabakanın dikkatsizliğinden ibaret olduğunu söylemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun XVIII. yüzyılda barışçıl davranmasının asıl nedeni devlet hazinesinin boş bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ise 1703 yılında yeniçeri maaşlarının ödenememesine ve bu durumun halkın isyanına neden olması olarak nitelendirilmektedir.⁵⁷²

İsyan konusundan P. A. Tolstoy’un raporunda da bahsedilmektedir. Mesela, Babil civarında yaşayan Araplar’ın sıkça Türklere sorun çıkardıklarından bahsetmektedir. Buna karşılık olarak: “...Türkler ise onların isyanlarına karşılık vermekte aceleci davranmıyor, sorunları barışçıl yollarla çözmek için onların yanına akıllı insanlar gönderiyorlar ve Arapları hoş bir dille yola getirmek istiyorlar. Ayrıca onlara çok sayıda hediye gönderiyorlar. Şayet bunlarla bir şey elde edemezlerse o zaman asker göndererek meseleyi

⁵⁶⁸ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, ss. 29-30.

⁵⁶⁹ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 153.

⁵⁷⁰ İ. N. Pavlenko, a. g. e., a. y.

⁵⁷¹ Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, ss. 33-36.

⁵⁷² İ. N. Pavlenko, O. Yu. Drozdova, İ. N. Kolkina, *Soratniki Petra*, Moskova: Molodaya Gvardiya, 2001, ss. 212-213.

böyle çözüyorlar. Arapların isyanları o kadar uzun sürmez. Çünkü Türkler onlarla barış içinde yaşamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Bunun için de önemli miktarda harcama yapmaktan çekinmiyorlar... ”⁵⁷³

Müellife göre 1703 yılı başlarında, Kırım Hanı Rusya'nın güney bölgesine saldırmaya çalışmaktadır, Osmanlı bunu gidermek için hanı değiştirmiş, ancak Kırım Tatarlar'ı yeni hanı dinlememişlerdir. Osmanlı vezirlerden biri bunu gidermek için büyük orduyu toplamaya başlamıştır. Bu durumu öğrenen P. A. Tolstoy, haberi annesi vasıtasıyla sultana iletmiştir. Sultan müellife göre vezirle konuşmalarının ardından, onun katledilmesini emretmiştir.⁵⁷⁴

XII. Karl ve İ. S. Mazepa⁵⁷⁵1709-1710 yıllarında Rusya-İsveç arasındaki savaştan sonra Osmanlı'nın denetimindeki Buğdan'a kaçmışlardır. Her ikisi de müellife göre Osmanlı'yı Ruslar'a karşı kışkırtmaya başlamış, hatta Osmanlı harbe hazırlanmıştır. Aynı zamanda P. A. Tolstoy sultandan her iki şahsı da Ruslar'a teslim etmeleri talebinde bulunmuştur. Ancak Osmanlılar onları Ruslar'a teslim etmek istememiş ve bu gerginliği ancak İ. S. Mazepa'nın vefatı biraz yumuşatmıştır.⁵⁷⁶

Müellife göre P. A. Tolstoy'un Rusya ve Osmanlı arasındaki ilişkileri savaşa dönmemesi için verdiği mücadelelere rağmen 1711 yılındaki çatışma kaçınılmaz olmuştur. Bu sırada çok tehlikeli siyasetçilerin zindanı olarak geçen Yedikule Zindanına veya gözlem kalesi görünümünde olan Yedikule Hisarı'na kapatmışlardır.⁵⁷⁷ P. A. Tolstoy bu zindanda 1714 yılına kadar aralıklarla iki defa kalmıştır.

İ. N. Pavlenko'ya göre 1711 yılındaki Rusya ve Osmanlı muharebesine her iki tarafın da hazırlıklara başlamalarına rağmen her ikisi de bir diğersinin barış adımını atacağına dair bir umut beslemişlerdir. Ruslar'ın uzun süre yolda olması insanların ve hayvanların açlıktan ölümüne neden olmuştur. Ayrıca Osmanlılar'ın muharebe stratejisi bakımından daha avantajlı yeri alması Ruslar'ın durumunu zorlaştırmıştır. Bu eksiklikleri gidermek için Ruslar mekanı değiştirme kararı alıp harekete başlamıştır. Bu sırada ise Osmanlılar Ruslar'ın geri çekileceğini zannederek saldırıya geçmişlerdir.⁵⁷⁸

⁵⁷³ Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, s. 75.

⁵⁷⁴ İ. N. Pavlenko, O. Yu. Drozdova, İ. N. Kolkina, a. g. e., ss. 212-213.

⁵⁷⁵ İvan Stepanoviç Mazepa (1644-1709ö.) Kozaklar'ın atamanı, 1700-1721 yıllar arasındaki Büyük Kuzey Savaşı sırasında Ruslar'a karşı İsveçliler'i desteklemiştir. Biyografisi hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. T. G. Tairova-Yakovleva, *Mazepa*, Moskova: Molodaya Gvardiya, 2007.

⁵⁷⁶ İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 320-331.

⁵⁷⁷ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 331.

⁵⁷⁸ İ. N. Pavlenko, a. g. e., s. 341.

İ. N. Pavlenko eriştiği bilgilere dayanarak Osmanlılar'ın Ruslar'dan üç kat üstün oldukları için kendilerinin zafere ulaşacağından pek emin olduklarını dile getirmektedir. Hâlbuki İsveç generalleri Osmanlılar'a strateji bakımından yanlış hareket ettiklerini ve düşmanın küçümsememesi gerektiğini, zira Ruslar'ın düzenli askerleri olduğunu, bu yüzden saldırıya geçmenin yanlış olduğunu söyleyerek uyarmaya çalışmaktadırlar. Ancak Baltacı Mehmet-Paşa bu nasihatlere aldırmandan saldırmaya aynen devam etmiştir. Sonra Ruslar Osmanlılar'ın ordularına ateş etmişler ve böylece Türkler'in ordularında kargaşa çıkmasına neden olmuştur. Yeniçeriler'in arasında karışıklık meydana çıkmış: bir grup cesaretini toplayabilip tekrar saldırmış, diğerleri cesaretlerini kaybedip savaştan vazgeçmişlerdir. Ayrıca Osmanlılar'ın birinci ve ikinci saldırı gücünün gittikçe azalması ve ordunun düzenlenmemesi düşmanı her taraftan yakalayamamasına neden olmuştur. İ. N. Pavlenko'ya göre Osmanlılar bu tür nedenlerden dolayı barış talebiyle Ruslar'ın karşısına geçmişler,⁵⁷⁹ ancak aynı hadiseyi ele alan bir diğer eserde konuşma görevlisinin ilk Ruslar tarafından gönderildiği zikredilmektedir. Hatta bu barış antlaşmasını imzalama hususunda görevlendirilmiş olan konuşmacı P. P. Şafirov ve Prut savaşını yöneten komutan B. P. Şeremetev'in oğlu M. P. Şeremetev antlaşmayı garanti altına alabilmek için Osmanlılar'a esir olarak verilmiştir.⁵⁸⁰

12 Temmuz 1711 yılında iki devlet arasında bir barış antlaşması gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma Rusya için zor şartlar taşımaktaydı. Hatta Baltacı Mehmed Paşa bu şartları Osmanlılar'a daha da faydalı koşullarda sunabilecekti. Ancak komutanın bu hareketi o dönemde Osmanlı siyasetinde bir çekingenliğin sonucu olarak izlenilmektedir.⁵⁸¹ Hâlbuki Osmanlı orduları barış anlaşması yapmadan savaşıma devam ederse yenebileceği ihtimali çok yüksekti, zira Ruslar'ın gıda sorunu ortadaydı. Bunlara rağmen Ruslar'ın pazarlıkları sonrasında Osmanlılar daha hafif şartları izleyerek barış anlaşması imzalanmıştır. Böylece A. N. Kurat'ın ifadesiyle Ruslar askeri açıdan büyük hezimetle uğrasalar da diplomasi açısından galip gelmişlerdir.⁵⁸²

Barış antlaşmasında Ruslar'ın Azov'u geri vermesi, etrafında hiçbir kale inşa etmemesi, Polonyalı işlerine karışmaması, Kozakları korumaması ve Osmanlı

⁵⁷⁹ İ. N. Pavlenko, O. Yu. Drozdova, İ. N. Kolkina, a. g. e., ss. 342-347.

⁵⁸⁰ İ. N. Pavlenko, a. g. e., ss. 144-147.

⁵⁸¹ Kunt Metin, *Türkiye Tarihi*, C. 3, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, s. 49.

⁵⁸² A. N. Kurat, *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*, Ankara: TTKY, 2010, ss. 260-261.

başkentinde Rusya'nın elçisi bulundurmaması gibi şartları taşımaktadır. İki devletin arasındaki şartlar hemen uygulamadıkları için karşılıklı uzatılmıştı. Mesela, Osmanlı İsveç kralını vatanına göndermediği için Rusya da Azov'u vermemiş ve orada bulunan askerlerin bir kısmını bırakmıştır.⁵⁸³ Bu durum sadece 1713 yılında Prut Antlaşması yapılıncaya değişmiştir. Yeni antlaşma 25 sene süreyle 1711 yılında yapılan anlaşmanın maddelerini içermiştir.⁵⁸⁴

Ruslar Prut Muharebesi'nden sonra güçlenmeye başlamışken Osmanlılar'ın askeri galibiyetleri izlenilmektedir. Bunun etkisi Rus bilim adamı M. V. Lomonosov'un eserlerinde de mevzu bahis edilmektedir. Müellif eserlerinde daha çok düşmanlarının artık Ruslar'dan korktuğu onların çok güçlü olduğu gibi ifadeler kullanmaktadır. M. V. Lomonosov Osmanlı'ya yönelik adeta geçmişteki kuvvetlerini aradıklarını⁵⁸⁵ ve sanki Osmanlılar'ın geleceğini eserinde şöyle: "...Şam, Kahire, Halep yanacak, Girit'te Rus filosu olacak, Fırat ise senin kanınla karışacak..."⁵⁸⁶ izah etmektedir. M. V. Lomonosov'un zikrettikleri zamanla gerçekleşmişti.

Osmanlı ile Rusya arasındaki bahsi geçen antlaşmanın bozulmasından sonra 1724 yılında İstanbul Antlaşması yapılmıştır.⁵⁸⁷ 1735 yılında Rusya İran'la Gence'de barış antlaşması yapmıştır. Bu antlaşmaya göre Rusya İran'a Hazar Denizi civarındaki arazileri, Derbent'i ve Bakü'yü de geri verecektir. Buna karşılık Osmanlılar'ın Kırım Hanlığı'nın Rusya topraklarına saldırısı olmuştur. Yu. A. Petrosyan, Devlet Giray'in bu hareketiyle 1724 yılında yapılan antlaşmayı bozmuş bulunmaktadır. Bundan dolayı Osmanlı-Rusya savaşının ortaya çıkmasına vesile olmuş ve 1735 yılında Rusya 40 bin kişilik orduyla Kırım'a yönelmiştir. Böylece 1736 yılında Rusya Osmanlı'ya resmi savaş ilan etmiştir. Bu savaşta Rusya birliklerinin yanında Avusturya da katıldığı için Osmanlı zor durumda kalmıştır. Bu savaş ancak 1739 yılında barış antlaşması ile tamamlanmıştır. Bu antlaşmaya göre Rusya'dan Azov koruma kalelerinin yıkılması talep edilmiş ve Osmanlı başkentinde Rusya'nın elçisinin bulunmasına izin verilmiştir. Ayrıca Büyük ve Küçük Kabardiya'nın bağımsızlığı kabul edilmişti.⁵⁸⁸

1740-1741 yıllarında Rusya ile Osmanlı elçiler arasındaki münasebetler

⁵⁸³ Yu. A. Petrosyan, *Osmanskaya İmperiya*, Moskova: Algoritm, 2013, s. 175.

⁵⁸⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 175-176.

⁵⁸⁵ M. V. Lomonosov, *İzbrannıye Proizvedeniya*, haz. M. P. Lepehina ve A. A. Morozova, Leningrad: Sovetskiy Pisatel, 1986, ss. 61-68.

⁵⁸⁶ M. V. Lomonosov, a. g. e., s. 67.

⁵⁸⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 176.

⁵⁸⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 177-178.

sürdürülmüştür. Önce Rusya A. İ. Rumyantsev'in başkanlığındaki elçilik heyetini Osmanlı'ya göndermiştir. Yu. A. Petrosyan'a göre elçi, kendine devlet tarafından verilen paranın Avusturyalı elçiden az olduğunu fark etmiş ve bunun giderilmesini beklemiş, sonra çavuş başının eşliği ile törenle İstanbul'a girmiştir. Bu girişi 1740 yılının sonuna doğru başkent civarına yaklaşmasına rağmen sadece 26 Mart'ta törenle girebilmesi müellife göre İstanbul'da veba hastalığı bulunmasından kaynaklanmaktadır. 31 Mart 1741 yılında sultan Rus elçi heyetini kabul etmiştir. Bu görüşme sadece 27 Ağustos'taki imza atmayla tamamlanmıştır. Ekim 1740 yılında Osmanlı elçisi Rusya'ya doğru yola çıkmıştır. 10 Temmuz 1741 yılında Osmanlılar'ın Mehmed Emin Paşa başkanlığındaki elçilik heyeti Petersburg'a törenle girmiş; bir sonraki gün ise Rus çaricesi olan Anna Leopoldovna ile görüşmüştür.⁵⁸⁹

1. 3. 2. Osmanlı'da Veba

Rus eserlerinde Osmanlı topraklarında veba hastalığının zuhur ettiğine ara sıra değinilmektedir. Mesela, Osip Senkovskiy eserinde sevgilisinin vebadan vefat ettiğini, kendisinin ise bu illetten kurtulduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁰

Örneğin A. S. Puşkin de veba hastalığı ile karşılaştığında riske rağmen merakından bir ordugâha gittiğinde gördüğü manzarayı eserinde şöyle yansıtmıştır. “...Vebalılar vardı burada. Çadırda bir hasta çıkarıp getirdiler. Yüzü sapsarıydı. Sarhoş gibi sallanıyordu. Bir başka hasta kendinden geçmiş yatıyordu. Vebalıyı gözden geçirip zavallı adama çabuk iyi olacağı ümidini verirken iki Türk ilgimi çekti. Bunlar hastanın koluna giriyor, onu soyuyor, elleriyle vücudunu yokluyorlardı. Adam veba değil de nezleydi sanki. Bunu görünce Avrupalı ürkekliğimden utandığımı itiraf ederim.”⁵⁹¹

K. M. Bazili İstanbul'da bulunduğu bir kimsenin aniden hastalandığında vebayı hatırlayarak telaşlandığını zikretmektedir. Ayrıca K. M. Bazili İstanbul'da vebanın ara sıra ortaya çıktığını ve yerli halkın Yahudiler'i suçladığını da aktarmaktadır.⁵⁹² Hâlbuki vebanın Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un fethinden

⁵⁸⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 178.

⁵⁹⁰ O. İ. Senkovskiy, *Sobranie Soçineniy Senkovskogo (Barona Brambeusa)*, C. 2, Saint Petersburg: V Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, 1858, ss. 62-68.

⁵⁹¹ Ataol Behramoğlu, “Rus Edebiyatında Bir Baskı Metaforu Olarak Türkler”, *Dünya'da Türk İmgesi*, haz. Özlem Kumrular, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 242.

⁵⁹² K. M. Bazili, *Boşfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*, C. 1, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1836, s. 48-53.

sonra ortaya çıktığı dikkate alınmalıdır.⁵⁹³ Zira veba genellikle kalabalık nüfusu bulunan topraklarda ortaya çıkmaktadır.

Veba hastalığına daha erken tarihlerde Çin ve diğer ülkelerde rastlanmaktadır, bazı görüşlere göre XIV. yüzyılda Avrupa'ya savaş stratejisi ile yayılmıştır.⁵⁹⁴ Vebanın zamanla yok olup ve seneler sonra yine ortaya çıktığı da görülmektedir. K. M. Bazili zikrettiği hadisede insanların vebayı diğer hastalıktan ayırabildiklerini de belirtmektedir.⁵⁹⁵ Zira K. M. Bazili zikredilen mevsimde rastlamadıklarını ifade etmektedirler. Bunun nedenini modern bilim adamları vebaya neden olan “yersinia pestis” bakterisinin ilkbahar ve yaz mevsimlerinde ortaya çıktığını, zira bu bakterinin sıcak havada daha aktif hal aldığı açıklamışlardır.⁵⁹⁶ Diğer husus ise vebanın asıl yayıcı unsurunun kemirgenler, özellikle fareler ve onlarla ilişkili olan bitler vasıtasıyla insana geçmesidir.⁵⁹⁷ Bu faktörler de daha çok seyahat eden tüccarlar ve satın alınan kumaşlar ve buna benzer eşyalar vasıtasıyla gemilerden vb. geçmektedir. Ayrıca vebanın şiddetli yayılması dönemlere göre değişmektedir. Mesela, vebanın aktifleşmesinin doğal afetler ile bağlı olduğuna da rastlanmaktadır. Zira doğal afetler kıtlığa yol açabilmektedir. Bu faktörün ardından açlık, sonra hastalıklar ve bundan etkilenen insan organizmasındaki bağışıklık sisteminin zayıflaması neden olmaktadır. Bunların hepsini göz önüne bulundurursak halk farkında olmadan vebalı hastaların eşyalarına bağışla veya satın alma vasıtasıyla temas ettiğinde hastalık bulaşmakta ve ölümle sonuçlanmaktadır.⁵⁹⁸

⁵⁹³ Mesele Evliya Çelebi İstanbul'daki hamamlara vebalıların da gelmesiyle bu hastalığın yaygınlaştığından bahsetmektedir. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi: İstanbul*, C. 1, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 34.

⁵⁹⁴ Michael Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton: Princeton University Press, 1977; Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 71; Albert S. Lyons ve R. Joseph Petrucelli, *Çağlar Boyu Tıp*, çev. Nilgün Güdücü, İstanbul: Omas, 2000, s. 345, 349.

⁵⁹⁵ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, ss. 50-52.

⁵⁹⁶ Teferruatlı bilgiler için bkz. M. P. Kozlov, *Çuma (Prirodnaya Oçagovost', Epizootologiya, Epidemiçeskie Proyavleniya)*, Moskova: Meditsina, 1979.

⁵⁹⁷ Suç unsuru bölgelere ve dönemlere göre farklılıklar görülmektedir. Mesela, yeni araştırmalara göre 1347-1351 yılları arasında Avrupa'daki veba salgınında farelerin suçsuz olduğu tespit edilmiştir. Teferruatlı bilgiler için bkz. Katharine R. Deana, Fabienne Krauera, Lars Walloeb, Ole Christian Lingjærdec, Barbara Bramantia, Nils Chr. Stensetha, Boris V. Schmid, “Human Ectoparasites and the Spread of Plague in Europe During the Second Pandemic”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, January 16, (2018), ss. 1-6, <http://www.pnas.org/content/early/2018/01/09/1715640115> (18.01.2018).

⁵⁹⁸ Günümüzde de veba hastalığına rastlanılmaktadır. Mesela, hasta bir kemirgen tüyü işlediğinde bir yara vasıtasıyla rahatlanmış. Hastaneye kaldırınca veba hastalığına yakalandığını öğrenilmiştir. Bunun ardından hastayı tedavi altına alırken onunla irtibatta olan 14 kişi veba bulaşma ihtimali olduğu için karantina kapatılmıştı. Günümüzde tıp ilerlemiş olması ve bu hastanın hastaneye zamanında başvurduğu

Osmanlı'yı ziyaret edenler veya diğer gayelerle orada bulunan insanlar Müslümanlar'ın veba hastalığı karşısındaki davranışlarını İslami kadere⁵⁹⁹ bağladıklarını görmekteyiz.⁶⁰⁰ Mesela, K. M. Bazili Osmanlılar'da bulunduğu süreçte rastladığı insanların, özellikle Müslüman kesimlerin vebadan korkmadığını ve bunu kadere bağladığını belirtmektedir. Müellif bu kader bağlılığını bir "dini fanatizm" olarak görmüş ve hastalığa karşı korkusuzca davrandıklarından etkilenmiş ki bu hissin bir parçasının kendisinde bulunmasını da istediğini ifade etmiştir. Bunun temel nedeni ise K. M. Bazili, o gün veba hastalığını unutarak İstanbul pazarında gezmiş ve sonra bir grup insanın sohbetine şahit olmuştu. O sohbette birkaç kişinin aniden öldüğünün haberi gelmiştir. Müellifin o haberi duyması telaşlanmasına ve şüphelenmesine neden olmuştur. Bundan dolayı müellif o korkusuz hissin kendisinde de bulunmasını istediğini zikretmiştir.⁶⁰¹

Osmanlılar'ın veba karşısında korkusuzca davranışları aktarılırken bu tutumları sadece kadere bağlanmamıştır. Zira İslam dini Müslümanları bulaşıcı hastalığı bulunan mekânlara yaklaşmaması veya bulaşıcı hastalığın ortaya çıktığı mekânlarda bulunuluyorsa oradan ayrılmamanın gerektiğini önermektedir. Bu İslam dininin bir nevi günümüzdeki anlamda karantinaya çağırmasıdır.⁶⁰² İnsanlar aksine davrandığı sürece Avrupa örneklerinde görüldüğü gibi insanların veba ve diğer bulaşıcı hastalıklardan kaçarken bu hastalığı kendileri ile diğer topraklara götürdükleri ve böylece hastalığın hızlıca yayıldığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlı'da veba hastalığına karşı önlemler alınmıştır. Mesela geleneksel bitkisel tedavi⁶⁰³ veya dini faaliyetleri⁶⁰⁴ gibi tıbben pek

için vebanın daha ilk kademedeydi. Bu tür faktörlerden dolayı tedavi sonucu zikredilen hasta iyileşmiştir. (<http://news.ngs.ru/articles/2506843/> (11.11.2017).) Ancak daha önceki tarihlerde insanlar bu hastalıklardan vefat etmişlerdir. Mesela, XVII. yüzyılda Avrupa'da veba hastalığı satın alınan kumaşın içinde bulunan bitlerden bulaşmıştı. Bu hastalığın diğer bölgelere de ilerlememesi için tüm kasaba sakinleri kendi kendilerini karantina kapatmışlardır. Ayrıca o döneme ait bilinen önlemleri de yapılmıştır. Bkz. <http://www.bbc.com/travel/story/20151026-the-sleepy-village-that-stopped-the-black-death> (11.11.2017).

⁵⁹⁹ Teferruatlı bilgi için bkz. Rıdvan Özdiç, "Allah'ın Kaderine Kaçmak: Veba ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi", *Kelam Araştırmaları*, (2014), S. 12:1, ss. 295-318.

Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 147.

⁶⁰¹ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, ss. 50-58.

⁶⁰² Nalan Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Students of the Ottoman Doman*, C. 1, S. 1, (2011), s. 16, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/113462> (11.10.2017).

⁶⁰³ Osmanlılar Türk geleneğinden kalma bazı inançlar ve bitkilerle önlemler almışlardır. Bkz. Şaban Doğan, "XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri", Yıl 23, S. 89, *Millî Folklor*, (2011), ss. 120-132.

⁶⁰⁴ Kur'an-Kerim okumaları, dua etmeleri gibi faaliyetleri hakkında bkz. Nalan Turna, a. g. e., ss. 1-34.

etkili bulunmasa da birtakım çareler arandığının göstergesidir. XIX. yüzyılda vebayı ortadan kaldırmak için Batı ve Doğu dünyaları birleşince sorun çözülmeye başlanmıştır.⁶⁰⁵

K. M. Bazili Osmanlı'da yayılan hastalık hakkında ilginç bir düşüncesini aktarmıştır. Müellife göre Osmanlı topraklarında vebanın ortaya çıkmasına herkes alıştığı için bu durum artık kimseyi şaşırtmamaktadır. Ancak vebanın İslamiyet düşmanlarının su kuyularını ve yemekleri zehiremeleri vasıtasıyla oluştuğunu Türkler'in bilmediklerinden bahsetmektedir. Nitekim müellife göre bu tür örnekler daha erken tarihteki hadiselerde rastlanmıştır.⁶⁰⁶

K. M. Bazili Osmanlılar'ın karantina anlayışının Batı'dan farklı olduğunu belirtmektedir. Zira Batı'da XVI. yüzyıldaki bir aile evinde kapanıp yaşamıştır. Osmanlılar'ın ise misafir kabul ettiklerini ve saatlerce sohbet ettiklerini, hatta aynı masada yemek yediklerini zikretmektedir. Ancak bu muhabbet esnasında hasta olma ihtimali olan veya hasta ile teması belirli önlemler ile gerçekleşmişti. Mesela, bu hasta misafir halı ve ona benzer eşyaların bulunmadığı sade bir odada ağırlandı. Misafir evinden ayrıldığında ise hastanın bulunduğu odayı tütün ve pembe su ile temizlemişlerdir.⁶⁰⁷

1. 3. 3. General A. V. Suvorov'un Faaliyetleri

XVIII. yüzyılda Osmanlı-Rus ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Bunun nedenlerinden biri Osmanlılar'ın himayesinde bulunan Kırım ve Nogay Tatarlar'ı tarafından hala Rusya'ya saldırıların devam etmesidir. Bundan dolayı Rusya'nın güney bölgeleri harap olmuştur. Diğer nedeni ise 1711 yılındaki antlaşmadan dolayı Rusyalı tüccarların Karadeniz'den geçmeleri engellenmiştir. Bu durum Rusya'nın ekonomisinin gelişmesine mani olmuştur. Ayrıca o dönemlerde Gürcüler, Karadağlılar, Sırp gibi etnik kökenli halk kendi bağımsızlık hareketleri için Rusya'dan destek istemişlerdir. 1765 yılında Yunanlılar da kendilerinin zor durumda olduklarını ve Osmanlılar'dan kurtulmak istediklerini ve 50.000 askerlerinin bulunduğunu ama bunun yeterli

⁶⁰⁵ Bkz. Meral Erdoğan, *18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları (İzmir Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017; Özgür Yılmaz, "Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)", S. 5(1), *Mavi Atlas*, (2017), ss. 172-200.

⁶⁰⁶ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, s. 80.

⁶⁰⁷ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, ss. 86-87.

olmadığını bildirerek Rusya'yı yardıma çağırılmışlardır. Bu tür faktörler iki devlet arasındaki münasebetin her an bir savaşa dönebilme ihtimalini yükseltmektedir. Bu hâl 1768 yılında Rus askerlerinin sınırı geçme vakasından dolayı ortaya bir savaşın çıkmasına vesile olmuştur.⁶⁰⁸

1763 yılında Rusya P. A. Levaşov'u Osmanlı İmparatorluğuna elçi olarak atamıştır. Ancak devletin kargaşaları yüzünden kendisi resmi elçi olmak yerine maslahatgüzar olarak elçiye danışmanlık yapmıştır. Rus-Türk münasebetleri savaşa dönüştüğü için elçiler hapishanelere gönderilmiştir. Ancak P. A. Levaşov tutuklanmaktan zamanında kaçarak kurtulmuştur. P. A. Levaşov Osmanlı hakkında isabetli bir tasvirde bulunmuştur: *"Rusya o tarihten beri nasıl durmadan geli(şi)yorsa, Osmanlı Devleti de o kadar büyük bir gerileme yaşamaktadır. Demek ki, Osmanlı'nın şimdiki durumu Süleyman, Bayezid, Murat ve Bizans'ın başkenti İstanbul'u ele geçirerek bu ülkeye son veren II. Mehmet gibi meşhur sultanların döneminden artık çok farklıdır..."*⁶⁰⁹

III. Mustafa'nın Ruslar ile muharebenin başlamasının sebebinin P. A. Levaşov; *"Sultan Mustafa, "Gazi" unvanını elde etmek için sabırsızlanıyordu. Ayrıca bütün Türk halkları doğuştan komşu topraklarına akın etmeye ve yağmalamaya alıştırlar. Kendi kanunlarını yayma ve Hristiyanların kökünü kazıyarak onların topraklarına el koyma konusunda da çok kararlıydılar. Ne kadar kanlı geçerse geçsin savaşın mutlu sonu ile ilgili efsaneler de çok yayılmış durumdaydı. Sultan III. Mustafa'nın Osmanlı tahtına çıkmasından itibaren ölçüsüz şöhret düşkünlü ve fetih meraklısı olarak davrandığını belirtmek gerekmektedir..."*⁶¹⁰ diye izah etmiştir. Ayrıca P. A. Levaşov Türk ordusundan: *"...artık eskisinden büsbütün farklı olup, gayet söz dinlemez ve düzensizdir."*⁶¹¹ diye bahsetmektedir. Bu tasvirlerle göre Türkler'in eski askeri gücünü kaybettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda P. A. Levaşov İstanbul'un dış görünüşü ve bulunduğu coğrafya ile ilgili şöyle tasvir etmektedir: *"Neredeyse bütün Avrupa'yı gezdim, ancak hem güzellik hem de bulunduğu coğrafya açısından İstanbul gibi bir yer görmedim."*⁶¹²

1768-1774 yıllardaki Rus-Türk savaşı Tutrakan bölgesinde gerçekleşmiştir. Bu savaşta Rusya tarihçesinde önemli yere sahip olan general A. V. Suvorov⁶¹³

⁶⁰⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 180-183.

⁶⁰⁹ A. A. Vigasin, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul. Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Khusainov Eduard, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012, ss. 3-4.

⁶¹⁰ A. A. Vigasin, a. g. e., s. 7.

⁶¹¹ A. A. Vigasin, a. g. e., s. 38.

⁶¹² A. A. Vigasin, a. g. e., s. 39.

⁶¹³ A. V. Suvorov 1730-1800 tarihlerinde yaşamış Rus komutanı ve Rusya'nın ulusal kahramanıdır. Bkz.

bulunmuştur. İ. N. Pavlenko'ya göre A. V. Suvorov'un çadırının güvenliği ihmal edildiğinde Türkler tarafından saldırıya uğramıştır. Bu mücadele esnasında Ruslar'ın elinden 85 Türk askerinin düştüğünü/öldüğünü zikretmektedir. Hatta bu hadiseden sonra general A. V. Suvorov Osmanlılar'a aniden hücum kararı vermiştir. Bu ani hareketinden dolayı Ruslar'ın ellerine pek çok ganimetler geçmiştir. Ayrıca Ruslar bazı binaları da yakmışlardı ki bunlar arasında Halil Paşa'nın evi de vardı. Onun evinde çıkan kıvılcımlar diğer binalara da sıçramış ve bunların arasında barutlu bir mağaza da olup bu mağazanın patlama sesi 60 verts mesafeden duyulmuştur.⁶¹⁴ Böylece Osmanlı orduları Ruslar'ın sarhoşluğunu⁶¹⁵ kendi aleyhine çevirmeye çalışmasıyla aniden saldırıya geçmesiyle pek çok kayıplar vermişlerdir. Sonraki adımlarında Osmanlılar'ın kendilerini Ruslar'dan üstün görmesi ve bu yüzden kendi kalelerini güvensizce bırakması çok sayıda gemisini kaybettiği de zikredilmektedir.⁶¹⁶

General A. V. Suvorov'un Osmanlı ordusunun hareketlerini önceden tahmin edebilmesi savaşı kazanmasına vesile olmuştur. Ruslar'a göre Osmanlılar'ın en önemli eksiği savaşta Batı stratejisinin kullanılmasında görülmektedir. Ayrıca A. V. Suvorov bu stratejiyi çözdüğü; "*bakınız (kendisine eşlik eden subaylara seslenerek) basurmanlar düzene göre savaşmak istiyorlar.*"⁶¹⁷ ifadesinde daha net görülmektedir. Zikredilen düzen müellifin ifadesiyle ordunun üç sıraya dizilerek hareket etmesidir. Müellife göre Osmanlılar bunu Fransız eğitimcilerden öğrenmişler ve böylece zikredilen yöntem yeni olmadığı için A. V. Suvorov gelecek adımlarını çözmüştür. Müellife göre bundan kaynaklı kaçış ve dağılıp hareketleri ile ordularının azalmasına vesile olmuş ve aniden hücum ile düşmanı yenmişlerdir.⁶¹⁸ Aslında A. V. Suvorov'un kullandığı strateji daha eskiden Doğulular tarafından da kullanılmıştır ve Osmanlılar'ın bunu çözememesi iki neden ile açıklanabilmektedir. Birincisi Osmanlı'nın artık eski ordulara sahip olmaması ve bu nedenle komutanların eski stratejileri incelememesi, sadece Batılılar'ın öğrettiği ile hareket etmesidir. İkincisi ise Osmanlı kendi düşmanlarının hatalarını yapmaya başlamaktadır. Eskiden savaşta sayısı az iken zafer kazanan Osmanlılar artık sadece kendi ordusunun sayısına güvenip düşmanlarını küçük görmeye başlamıştır. Böylece

A. V. Suvorov, *Nauka Pobejdat'*, Moskova: Voenizdat, 1987.

⁶¹⁴ M. A. Rahmatullina, *Nauka Pobejdat. Vek XVIII*, Moskova: Gvardiya, 1984, ss. 142-143.

⁶¹⁵ Osmanlılar'ın saldırı gününde Slavların "İvan Kupala" adlı ilkbahar bayramı olmuştur.

⁶¹⁶ İ. N. Pavlenko, *Petr Velikiy*, Moskova: Misl', 1990, s. 347.

⁶¹⁷ M. A. Rahmatullina, a. g. e., s. 150.

⁶¹⁸ M. A. Rahmatullina, a. g. e., ss. 221-224.

ciddi bir şekilde savaş stratejilerini düzenlememesi yenilmesine sebep olmuştur. Bir diğer nedeni ise A. V. Suvorov'un ömrünü savaş cephesinde geçirmiş olması nedeniyle diğer komutanlardan daha tecrübeli olduğu için stratejileri çözebilecek kapasiteye sahip olmasıdır. Onun bu durumu muharebelerin başarılı sonuçlanmasında önemli bir etkendi.

1774 yılında Rusya ve Osmanlılar Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre Güney Ukrayna, Kuzey Kafkaslar ve Kırım Rusya'nın hakimiyetine geçmiştir. Böylece bu antlaşma ile Rusya artık Karadeniz'e ve Akdeniz'e serbestçe geçebilmiştir.⁶¹⁹ Bu tür şartlar Osmanlılar'ın zor durumda kalmasına neden olmuş ve Rusya'nın daha da gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca bu antlaşmaya göre Rusya Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Ortodoks Hristiyan dini mensuplarını koruma görevini de üstlenmiştir.

A. V. Suvorov 1787 yılında Kılburun'da gerçekleşen muharebesinde Osmanlı ordusunu ilk defa ciddi bir düşman olarak görmüştür. Bu muharebe başlangıcında öncelikle birkaç çatışma olmuş, sonuncusunu ise Ruslar kilisede ibadet esnasında haber almıştır. Haberci A. V. Suvorov'a düşmanların birer birer geldiğini iletmış, buna rağmen onlar ibadetlerini bırakmadan devam etmişlerdir. Bu davranışı çevresindekilerin komutanın aklının başında olup olmadığından şüphelenmeye başlamasına neden olmuştur. Zira bu hareketsizliğinin Osmanlılar'a savaşmak için hazırlık yapmak üzere zaman kazandırmasına vesile olabileceği ve ayrıca düşmanın sayısının daha üstün olması Rusları tedirgin etmektedir. A. V. Suvorov ibadetine devam ederken ek orduların strateji noktalara gelip hazırlanmalarını emretmiştir. Komutanın bu tür davranışı Osmanlı ordusuna hemen karşılık vermek yerine onu aniden yok etme planından kaynaklanmaktadır.⁶²⁰ Böylece muharebe başladığında her iki taraf da tüm gücü ile savaşmışlardır. Hatta A. V. Suvorov, Osmanlılar'ı daha önceki savaş meydanında görmesine rağmen bu muharebedeki orduya hayran kalmış ve şöyle izah etmiştir: "*Ne yiğitler! Böyleleriyle ben daha savaşmadım: soğuk çeliğin üzerine daha çok uçuyorlar. Ne güzel bir ordu!*"⁶²¹ Ancak bunlara rağmen bu muharebe çok zor geçse de Ruslar kazanmışlardır. Hatta A. V. Suvorov bir ara derin yara da almıştır. Osmanlı ordusunun akıbeti hakkında ise 5 bin kişiden sadece 700 kişinin geri dönebildiği zikredilmektedir. Bunlardan 11 askeri komutanın hayatta kalanlara ibret olması için kelleleri kesilmiş ve

⁶¹⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 183-184.

⁶²⁰ M. A. Rahmatullina, a. g. e., ss. 220-225.

⁶²¹ M. A. Rahmatullina, a. g. e., s. 226.

asılmıştır.⁶²²

Türkler'in savaş esnasındaki kahramanlıkları F. A. Emin'in de dikkatini çekmiştir. O kendi eserinde Türkler'i şöyle tarif etmektedir: *“Türk halkı sert ve gururludur... Türk ordularının komutanları sıkça kahraman yüreklerini taşır... Ölümü korkusuzca karşılarlar. Onları silahtan ziyade altın ile yenebilirsin...”*⁶²³ Diğer ifadeyle Türkler'i ancak altın karşılığında, yani satın alınarak yenilebileceğini belirtmektedir.

1789 yılında Ruslar Türklerle yine savaş meydanında karşılaşmışlardır. Ancak bu sefer Avusturya, Osmanlı'ya karşı Ruslar'ı yardıma çağırmıştır. Bu Fokşani Muharebesi'nde Ruslar A. V. Suvorov ve Avusturya da Fridrih Koburg tarafından yönetilmiştir. Ancak savaşın stratejisi ile planını A. V. Suvorov düzenlemiş ve böylece Avusturya'ya bunu kabullenmekten başka seçim bırakmamıştır. Bu muharebede Osmanlılar Ruslar'ın olmayacağını düşünerek ve sayı üstünlüğüne güvenerek savaşa yeterince hazırlanmamışlardı. Öyle ki düşman aniden iki taraftan yakalayarak baskın düzenlemişlerdi.⁶²⁴

Osmanlılar A. V. Suvorov'u daha önceki savaşlardan da tanımışlardır. Ancak bu muharebenin ardından kendisinden korktukları için artık ona “Topal-Paşa” – “Aksak Paşa” lakabı verilmiştir. Bunun nedeni ise komutanın savaşta ayağını yaralaması ve aksamaya başlamasıdır.⁶²⁵

22 Eylül 1789 yılında gerçekleşen Boze Muharebesi'nde Osmanlı veziri hasta olmasına rağmen ata binip kaçak askerleri Kur'an-Kerim ile durdurmaya çalıştığını, hatta kaçanları öldürmeyi de emrettiğini ancak bunların işe yaramadığını zikretmektedir.⁶²⁶

29 Aralık 1790 yılında Osmanlı ile Rusya arasında Yaş Antlaşması imzalanmıştır. Bu savaşta Osmanlı'nın yenilmesinde bir nevi A. V. Suvorov'un de bir payı bulunmaktadır. O kendi başarısını ise hayat kuralı ile şöyle izah etmektedir: *“düşmanımı asla hor görme. O nasıl biri olursa olsun. Onun silahını, usulünü, nasıl hareket ettiğini ve savaştığını öğrenmeye çalış. Güçlü ve zayıf yönlerini incele.”*⁶²⁷ A. V. Suvorov bu kuralına uyarak savaşta duruma göre çeşitli stratejiler kullanmıştır.

⁶²² M. A. Rahmatullina, a. g. e., s. 227.

⁶²³ F. A. Emin, *Kratkoe Opisanie Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskoy Portı*, 1. Baskı, Saint Petersburg: Pri Morskoy Şlahetnom Kadetskom Korpuse, 1769, ss. 9-10.

⁶²⁴ M. A. Rahmatullina, a. g. e., ss. 247-248.

⁶²⁵ M. A. Rahmatullina, a. g. e., s. 246.

⁶²⁶ M. A. Rahmatullina, a. g. e., s. 252.

⁶²⁷ M. A. Rahmatullina, a. g. e., s. 476.

İlerleyen yıllarda da Osmanlı Dışişleri diplomatlarının Rus elçileri ile kurnaz siyaset yürüttüğü dikkate değerdir. Mesela, 1856 yılındaki Paris Antlaşması'nın⁶²⁸ imzalanmasının ardından Karadeniz'de Rus ve Osmanlı savaş gemilerinin bulunması yasaklanmıştır. Bunun üzerine Osmanlılar donanmalarının bulunmadığını göstermek amacıyla dışişleri bakanları, Rus elçisi N. V. Çarıkov'u çeşitli eğlenceler ile buna inandırmışlardır. Hatta N. V. Çarıkov Rusya'ya gönderilen raporunda: “...Türkler'in donanması olmayacak, bundan böyle biz de Rusya'da gereksiz harcamaları yapmayalım...”⁶²⁹ demiştir. Ancak Rusya'nın istihbarat servisi çeşitli ülkelere birkaç ajan göndermektedir. Dolayısıyla Osmanlı'da da aynı anda birkaç ajan çalışmaktaydı. Mesela, A. N. Tçeglov İstanbul'a geldiğinde kendisinden önce gönderilen raporlarda Osmanlı hakkındaki bilgilerin eksik olduğunu, hatta Türkler'in Ruslar'a sadece istediklerini gösterdiğinin farkına varmıştır. Ayrıca Osmanlı donanmasının 1914 senesinden önce Rus donanmasından daha güçlü olduğunu da raporunda aktarmıştı.⁶³⁰

1. 3. 4. Osmanlılar'ın Güçlenme Çabaları

XVIII. yüzyılda Osmanlılar ilk başta askeri gücünü yükseltme çabalarında bulunmuşlardır. Bunun için 1720 yılında III. Ahmed'in emri ile Çelebi Mehmed Efendi Fransa'da baş elçilik görevine getirilmiştir. Çelebi Mehmed Efendi Fransa devletinin iktisadını, kültürünü ve ilmini dikkatli bir şekilde incelemekle görevlendirilmiştir. Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said'e elçiliğin sekreterlik görevi verilmiş, özellikle oğlu sonraki tipografinin ilk kurucuları olmuştur.⁶³¹

Osmanlılar'ın elçileri Fransa'da iki sene bulunmuşlardı. Bu süreç içerisinde devlet düzeni ile toplumsal-siyasi hayatını, fabrikalarını, tahkimatlarını ve askeriyeyi incelemişler; Kraliyet Bilim Akademisi'ni, operayı, rasathaneyi ve botanik parkı ziyaret etmişler ve diğer yönleri ile Fransız yaşam biçimi ile tanışmışlardır. Çelebi Mehmed Efendi tüm gözlemlerini “Sefaretname” adlı eserine aktarmıştır. Yu. A. Petrosyan'a göre bu eser Osmanlılar'ın “Avrupalılaşma” fikrinin doğuşuna neden olmuştur. Ayrıca müellife göre Osmanlı Devleti'nin Türk feodal-bürokrat elit sınıfında kültürün ve yaşam

⁶²⁸ Bu konu hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. Fuat Andıç ve Süphan Andıç, *Kırım Savaşı: Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.

⁶²⁹ V. İ. Şeremet, *Bosfor. Rossiya i Turtsiya v Epohu Pervoy Mirovoy Voyni. Po Materialam Russkoy Voenny Razvedki*, Moskova: Tehnologiçeskaya Şkola Biznesa, 1995, s. 31.

⁶³⁰ V. İ. Şeremet, a. g. e., s. 46.

⁶³¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 157.

biçiminin dönüşmesine hız kazandırmış, hatta matbaanın Türk dilinde ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁶³²

“Sefaretname” eseri sultanın huzurunda sesli okunmuş, sonra yaygın bir şekilde etkilenen elit sınıfın zihniyetine de yansımıştır. Yu. A. Petrosyan’a göre insanlar bu eserden fazlasıyla etkilendikleri için Osmanlı İmparatorluğu’nda Batı bilimleri ve kültürlerinin kullanılmasında fayda olduğu düşüncesi gittikçe artmıştır. Müellif zikredilen düşüncenin etkisiyle Lale Devrini kast ederek başkent asaletinin cahilce abartılı ihtişama yansıtıldığını belirtmektedir.⁶³³

1716 yılında Fransız subayı olan De Rochefort, Türk askerlerinin yeniden talim görmesi ve yabancı eğitmenleri kullanmasını önermiştir. Ancak Yu. A. Petrosyan, o dönemde Müslüman din adamları ve yeniçerilerin siyasi gücü etkili olduğu için yeni reformların kabul edilmediğini zikretmektedir. Bunlara rağmen De Rochefort’un önerilerini diğer bir Fransız Comte de Bonneval⁶³⁴ İstanbul’da topçu okulu kurarak gerçekleştirmiştir. Bu ilk Türk laik okulunda matematik, mühendislik gibi dersler öğretilmiştir. Comte de Bonneval tüm çabalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu’ndaki askerlerin Avrupalı tipini yaratamamıştır. Müellif bu görüşün Comte de Bonneval’ın anılarına şöyle yansıdığını zikretmiştir: “50 bin Fransız veya Alman askerinde, 200 bin Türk askeri ile kıyasla, daha çok askerlik vardır.”⁶³⁵ Bu ifadede müellife göre ironiden ziyade daha çok gerçeklik payı bulunduğu öne sürülmüş, zira bunun Osmanlılar’ın XVII-XVIII. yüzyıllardaki muharebelerine de yansıdığından bahsetmektedir.⁶³⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. yüzyılda matbaa bulunmadığı için Mehmed Said Fransa’dan dönünce bu konuda düşünmeye başlamıştır. Düşüncelerini kendisiyle hemfikir olan İbrahim Müteferrika⁶³⁷ ile paylaşmış ve 1724 yılında bu konuda birlikte çalışmalar sürdürmüşlerdir. İstanbul’da matbaanın kurulmasını vezir İbrahim Paşa da

⁶³² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 157-158.

⁶³³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 158.

⁶³⁴ Comte de Bonneval adlı asker İslam’ı kabul edince Humbaracı Ahmed Paşa adını almıştır. Teferruatlı bilgiler için bkz. Abdülkadir Özcan, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1918, C. 18, ss. 351-353.

⁶³⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 159.

⁶³⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 158-159.

⁶³⁷ İbrahim Müteferrika 1674-1745 yıllarında yaşayan Macar asıllı bir Protestan’dır. Bir görüşe göre onun Osmanlı İmparatorluğu’na esir düşünce İslam’ı kabul ettiği, diğer görüşe göre kendisini olgun yaşta kendi iradesiyle İslam’ı tercih ettiği zikredilmektedir. Ortak bir görüş ise onun İslam’dan önce Latince, Yunanca öğrenmesi ve İslam’ı kabul edince ise Arapça, Farsça, Türkçe de öğrenmiştir. İbrahim Müteferrika bir Müslüman olarak Osmanlı devlet adamı ve ilk Türk matbaasının kurucusu olarak tanınmıştır. Bkz. Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2000, C. 21, ss. 324-327.

desteklemiştir. Bu matbaanın kurulmasının gerekçeleri olarak şunları sunmuşlardır: kitapların kolaylıkla yayınlanabilmesinin kolaylık ve ucuzluk getireceğini ve bundan dolayı uzak bölgelerdeki halkın da ilme kolaylıkla ulaşabileceğini belirtmektedir. Ayrıca matbaanın Arapça kitapların yayınlanması sayesinde Müslümanlar'ın da Avrupa'dan geri kalmamasını sağlayacaktı. Nitekim Avrupa'da Arapça, Farsça, Türkçe kitaplar yayınlanmaktadır. Böylece Osmanlılar'ın da Avrupa'dan geri kalmayıp Arapça kitapları yayınlaması ile diğer Müslüman halkların da bir prestij sağlayacağı düşüncesi de öne sürülmüştür. Bu düşüncüyü müellife göre hattatlar ve bu çevredeki kişiler İstanbul'da bir nevi matem düzenlemesi ile kendi seslerini ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu halk kocaman bir tabutun içini yazma aletleri ile doldurarak İstanbul sokaklarında taşımışlardır. Tüm bunlara rağmen matbaanın açılmasını engelleyememişler, zira müellife göre İbrahim Paşa'nın şeyhülislamı fetva çıkartmada tereddüt ettiği için görevden uzaklaştıracağı ile tehdit edilince sözlüklerin, aynı zamanda mantık, doğal bilimler, tarih, coğrafya ve kozmografi alanındaki çalışmalarını basılmasına izin verilmiştir. 6 Temmuz 1727 yılında ise III. Ahmed ilk Türk matbaasının açılmasına kararname almıştır. Sultan bunu sadece İslam dini dışındaki kitaplar ile sınırlamış, böylece dinî kitapları el yazısıyla kopyalama işini görevlenen kişiler işsiz kalmamıştır.⁶³⁸

1789 yılında tahta çıkan III. Selim Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmayı yeni reformların düzenlemekte görmüştür. Bunun için öncelikle Ebubekir Ratib Efendi Viyana'ya baş elçilik görevi ile birlikte Avusturya İmparatorluğu'nun hem iç hem dış askeri durumunu incelemek için görevlendirilmiştir. Böylece Ebubekir Ratib Efendi görev sonunda Avusturya, Fransa, Rusya, Prusya devletlerinin askeri bilgileri ve aynı zamanda Avusturya, devletin vergisi, gümrük sistemini ve bankacılığı hakkında geniş bir rapor hazırlamıştır. Bu incelemeler sonucunda Ebubekir Ratib Efendi kendi raporunda Osmanlılar'ın sorunlarının nedenini Avrupa'nın büyük ülkelerinin askeri açıdan, iç siyasetinden ve ekonomide daha ileri seviyede bulunduğu kaynaklandığı kanaatine varmıştır.⁶³⁹

III. Selim bu rapordan hareket ederek "Nizam-i Cedid" ("Yeni Düzen") adlı yeni askeri reformu uygulamıştır. Bu reformlara göre Osmanlı askerleri eğitimlerini Avrupalı uzmanlardan alacaklardır. Böylece 1792 yılında Fransa'dan İstanbul'a mühendisler ve sanatkarlar gönderilmiştir. 1796 yılında Osmanlılar'a gelen Fransa elçisi kendisiyle

⁶³⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 159-161.

⁶³⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 187.

yaklaşık 100 sanatkar ustayı ve topçu kadrosunu getirmiştir. Yu. A. Petrosyan bu durumu Osmanlılar'ın Fransa darbesine olumlu baktığının göstergesi olarak yorumlamamıştır. Zira XVI. Louis'in⁶⁴⁰ idamı hakkındaki haberi alınca Fransa'dan İstanbul'a gelen elçilerin kabul edilmesinde tereddüt etmişlerdir.⁶⁴¹

1793 yılında III. Selim piyade gücünün oluşmasına ve Avrupa örneğiyle eğitim verilmesine dair kararname çıkarmıştır. Ancak bu kararnamenin hemen uygulanması Osmanlılar'a zor gelmiştir. Zira Yeniçeri Ocağı'nda yeni kararlar uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmeye giden görevli kişiler öldürmüşlerdir. Böylece Yeniçeri Ocağı'nın devlet işlerinden uzak durmayı istemedikleri anlaşılmaktadır.⁶⁴²

III. Selim'in bu reformlarının önemli sonucu yeni bir ordu düzenlemesidir. Bu ordunun 1600'i başkentte göreve alınmış, diğerleri Osmanlılar'ın farklı bölgelerine gönderilmiştir. Bu adımı yeniçerilere görünmeden sadece devletin koruma gücüne ilave nüfus olarak göstermekteydiler. Ayrıca bu orduda İslam'ı yeni kabul eden Avrupalılar veya Avrupa'da eğitim gören askerler bulunmuştur. Ancak sultanın tüm bu çabalarına rağmen 1804 yılında asker sayısı sadece 12 bine ulaşabilmiştir. Aynı zamanda sultanın bu çabaları sonucunda 1799 ve 1804 yılındaki muharebelerinde bu yeni askerlerin olumlu sıfatları ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu kısa süre içerisinde reformcu olarak isimlendirilen sultan, filoyu Avrupa'nın en iyilerinden sayılacak kadar güçlendirmişti.⁶⁴³

Yu. A. Petrosyan'a göre III. Selim'in bu reformları devletin Avrupa bilimleri ve medeniyeti ile tanışmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda askeri reformlar kademeli bir şekilde Osmanlılar'ın ekonomisine ve medeniyetine de yansımıştır. Bundan dolayı Osmanlılar'da yeni fabrikalar, eğitim kurumları da açılmaya başlamış ve çoğu Avrupa eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir.⁶⁴⁴

XIX. yüzyılda darbeler sonucunda tahta IV. Mustafa çıkmıştı, ancak buna karşı III. Selim'in tarafını tutan kişiler de bulunmaktaydı. Onlar birleşip uygun zamanı yakalayıp yeniçeri ağasını idam etmişler ve devletin başına eski reformcu III. Selim'i yeniden getirmeyi hedeflemişlerdir. Ancak bunun yerine sultanın acımasızca katliamından dolayı tahta II. Mahmud'u çıkartmışlardır. Bu reformların sonucu pek

⁶⁴⁰ XVI. Louis veya Louis Capet (1754-1793) 1775-1792 yıllarında Fransa Kralı olmuştur. Bkz. K. N. Berkova, *Protsess Lüdvika XVI*, Petersburg: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo, 1920.

⁶⁴¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 188-189.

⁶⁴² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 189.

⁶⁴³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 190-191.

⁶⁴⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 191.

başarılı olmasa da reform fikrinin sıradaki sultanlarca da yürütüldüğü görülmektedir.⁶⁴⁵

2. Osmanlı'nın Tarih Sahnesinden Çekilmesi

XIX. yüzyılda Osmanlılar yeni reformları ile eski gücüne geri dönmeye çabalasa da hem içten hem dışarıdan gelen tehditlerinden dolayı pek başarılı olamamıştır.

2. 1. XIX. Yüzyılda Modernizasyon

XIX. yüzyılın başlarında yaşayan Osip Senkovskiy⁶⁴⁶ Osmanlılar hakkındaki seyahatname türü eserleri ikiye ayırmaktadır. Birincisi gözlemlerini yazmadan önce Doğu'nun coğrafı, etnografı, tarihi gibi faktörleri üzerine bilgi sahibi olup, bunları göz önünde bulundurup bilgilerini aktaranlardır. İkincisi ise sıradan bir kitap yazma derdinde olan kimselerdir. Osip Senkovskiy'e göre Osmanlı'yı veya herhangi bir Doğu ülkesini anlamak için tüm algıları geride bırakıp kör gözle bakmadan izlemek gerekmektedir. Aksi takdirde istisnayı bir kuralla karşılaşmak ve bu kuralı sıradan bir davranış olarak algılamak pekâlâ mümkündür.⁶⁴⁷

Osip Senkovskiy'nin zikrettiği bu görüşü K. M. Bazili'nin eserinde de bulunmaktadır. Ayrıca K. M. Bazili'ye göre Osmanlı'da bulunan insanların hayatını Avrupa çerçevesi ele almak doğru değildir. Zira müellife göre Osmanlılar'ın Avrupa'dan farkları çoktur. Buna örnek olarak Osmanlı halkının kendi isteği ile çok dil öğrenip bu dilleri iyi derecede bilmesinin normal bir durum olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Osmanlı hanımlarının adabının da yerinde olduğunu belirtmektedir. Hâlbuki müellife göre bu tür hususlar Avrupa nazarıyla yazılan eserlerde göz ardı edilmektedir.⁶⁴⁸

Osip Senkovskiy'e göre Osmanlı'yı anlamak için onu Avrupa'nın hükümetleri gibi bir bütün olarak incelememeli, zira Osmanlı topraklarında çeşitli bölgelerde türlü dinlere mensup insanlar bulunmaktadır. Bundan dolayı her milletin kendine has adetleri, gelenekleri gibi faktörleri hayatlarına ve yaşam tarzına yansımaktadır. Böylece Osmanlılar hakkında doğru düzgün bir bilgi aktarmak için onların bulunduğu bölgeleri, dinleri, gelenekleri gibi faktörleri iyice araştırmak gerekmektedir. Bu düzgün sağlam

⁶⁴⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 194-197.

⁶⁴⁶ Osip İvanoviç Senkovskiy daha çok "Baron Brambeus" lakabı ile tanınmıştır. Osip Senkovskiy 1800-1858 yıllarında yaşayan Rus ve Polonyalı şarkiyatçı, yazar, editördür. Bkz. V. A. Kaverin, *Baron Brambeus*, Moskova: Nauka, 1966.

⁶⁴⁷ O. İ. Senkovskiy, *Sobranie Soçineniy Senkovskogo (Barona Brambeusa)*, C. 6, Saint Petersburg: V Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, 1859, ss. 69-74.

⁶⁴⁸ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, ss. 301-312.

araştırma ise birkaç sene sürebilmektedir.⁶⁴⁹

K. M. Bazili Osmanlılar'ın devlet anlayışının genellikle İslam dini ile çerçevesi olduğunu zikretmektedir. Müellif, İslam dininin ise ilme karşı sevgiyi ve dünyayı bilise çağırıldığı belirtir. Böylece bütün Müslüman halklarda ilmin dinle birleştiğinden söz etmektedir. Bundan dolayı müellifin ifadesiyle Müslümanlar'ın "*ilim kurumları, akademileri ve kütüphaneleri camiye ait mekânlarında bulunmaktadır.*"⁶⁵⁰ Ayrıca müellif camilerin yanında hastane, imarethane, ruh sağlık kurumu gibi diğer kurumların da bulunduğu söz etmektedir. Mesela, müellif bizzat ziyaret ettiği ruh sağlık kurumunda bulunan hastalara ve genelde bu tür hastalara Türkler'in çok saygılı davrandıklarını aktarmaktadır. Buna diğer ülkelerde rastlanmadığını da zikretmektedir. Müellife göre Müslümanlar'ın bu tür kurumları oluşturmasının temelinde Tanrı sevgisini kazanma hissi bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁵¹ Ayrıca bunların arasından müellifin en fazla dikkatini çeken kurum halka açık kütüphaneler olmuştur. Onların sayısının sadece İstanbul'da 35'e yakın olmasından söz etmektedir. Ancak müellife göre İstanbul'daki bu kütüphanelerin sayısı yangınlardan zarar görmeleri ve bazı vakıfların gelirinin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelişi gibi nedenlerden dolayı azalmıştır.⁶⁵²

K. M. Bazili İstanbul kütüphanelerinden söz ederken sadece Mehmed Ragıp Paşa⁶⁵³ adını taşıyan kütüphane hariç Avrupalılar'a kapalı olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca Ragıp Paşa Kütüphanesi Avrupalılar'a açık olmasının yanı sıra Türkler'e has mimarisi ile de müellifin dikkatini çekmiştir.⁶⁵⁴

K. M. Bazili İstanbul'da bulunduğu Osmanlılar'ın su sisteminin İslam dini temizliğe önem verdiği için geliştiğini zikretmektedir. Müellif bu seyahatinde Türk hamamlarının da Avrupalılar'a açık olduğunu ve bizatihi orada bulunduğunu da anlatmaktadır. Rus seyyah gözlemlerini aktarırken hamamdaki temizlikten ve oradaki görevlilerin çok hoş davrandıklarından söz etmektedir. Ayrıca müellif hamamdaki keselenmeyi bir işkence olarak mizahi bir şekilde anlatmaktadır. Nitekim Rus seyyah ilk defa Türk hamamında bulunduğu için tellakların keselemesinin acı verdiğini, ancak bu

⁶⁴⁹ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, s. 75.

⁶⁵⁰ K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, ss. 214-215.

⁶⁵¹ K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, ss. 215-217.

⁶⁵² K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, ss. 217-220.

⁶⁵³ Mehmed veya Koca Ragıp Paşa 1698-1763 tarihlerinde yaşayan çok önemli Osmanlı devlet adamıdır. Aynı zamanda o diplomat, şair ve tarihçidir. K. M. Bazili onun yetenekli olduğundan bahsetmektedir. Mehmet Ragıp Paşa ile ilgili teferruatlı bilgiler için bkz. Mesut Aydınar, "Râgıb Paşa", *DİA*, İstanbul: DİA, 2007, C. 34, ss. 403-406.

⁶⁵⁴ K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, ss. 221-224.

tür işlemlerin sonunda kendisine bir canlılık geldiğini de belirtmektedir.⁶⁵⁵

Osip Senkovskiy, Batı araştırmacıların Ruslar'dan farklı olarak onların dillerini ve geleneklerini öğrenmedikleri için Doğu'ya ilk defa geldiği zaman hayrete düştüğünden bahsetmektedir. Çünkü Batılı bir insanının gördükleri tüm beklentilerine ve alışkanlıklarına zıt olduğu için Doğu'yu yeni bir dünya gibi algılar ve gördüğü her şey onu şaşırır ve utandırır. Ona göre Batılı, sanki her şeyi yeni görmeye başlayan bir kör adamdır. Bundan dolayı Batılı şahsın Doğu'da gördüğü her şey Avrupa'nın adet ve geleneklerine zıt olduğu için bunlar ona tıpkı bir kaos gibi gelmektedir. Ona göre Avrupalı yerli halkla irtibata geçmek istediği anda bile zorluk çekmektedir. Zira o yerli dillerinden hiçbirini bilmemektedir. Onu öğrenmek için ise en az 10 sene yoğun eğitim gerektiğini belirtmektedir. Bundan dolayı o, kendi merakını gidermek için Avrupa dillerini bilen yerleşik kimseye başvurmaktadır. Dolayısıyla müellif Avrupalıların sadece Franklar nazarıyla yazılan acele eserlerini eleştirmektedir. Zira Avrupalılar sadece Avrupalılar'a muhakeme olabilir, oysa Asyalı bir toplumu muhakeme yapamaz, çünkü o sadece bir tarafını görüp diğerini görmediği için sağlam bilgiye sahip değildir. Bunun temel nedeni ise Franklar'ın Türkler'den uzak olmasıdır. Müellife göre Türkler birkaç defa Franklar ile dostça münasebetler kurmaya çalışmışlar, ama bu çaba karşı taraftan desteklenmediği için başarılı olamamıştır. Bu durum o kadar ileri gitmiş ki Türkler ve Franklar arasında arabulucu bir sınıf olarak – brokerler oluşmuştur. Bu Avrupalı kişinin mücadelesi sırf doğrudan iletişimi imkânsızlaştırmaktadır. Böylece doğal olarak bu durum iki tarafın da düşmanlık hissine, çelişkilerine ve karşılıklı hakaretlerine neden olmuştur.⁶⁵⁶

Ayrıca Osip Senkovskiy Franklar'ın ticaretin düşüşünde hükümeti suçladığından da bahsetmektedir. Ancak müellif Franklar'ın yanıldıklarını, zira bu durumu *“şüphesiz ki, Türkiye'deki ticaret her ev için azalmış, ama o toplumun ağırlığına göre artmıştır.”*⁶⁵⁷ şeklinde açıklamaktadır. Buna delil olarak ise Osmanlılar'ın ticarete bolluk ve lüks ile dolu oluşunu göstermektedir. Ayrıca müellife göre Franklar'ın elinde 40 sene öncesinde tüm Türk ticaretleri bulunmaktaydı. Bu bilgileri geçmişte o tarihteki bilgilerle kıyaslayınca ticaretin on kat arttığının fark edildiğini belirtmektedir. Ticaret her zaman tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bundan dolayı İngiltere ve Amerika'dan gelen

⁶⁵⁵ K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, ss. 236-248.

⁶⁵⁶ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 75-79.

⁶⁵⁷ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, s. 79.

lüks malların artışına bakılırsa Franklar'ın isyanlarının yersiz olduğu anlaşılacaktır.⁶⁵⁸

Osip Senkovskiy Osmanlılar ve Avrupa arasında arabulucu olan dragomanlar⁶⁵⁹ hakkında şöyle bahsetmektedir: “*dragomanlar eskiden beri kullanılmış ve sürekli olarak kabul edilmiştir. Hiçbir zaman, herhangi iki halk arasındaki ihtilaftan beslenen insanların dostça münasebetlerinin olacağını düşünmemişlerdir. Onlar daha çok kendi çıkarları uğruna hareket etmekteydiler...*”⁶⁶⁰ Ayrıca topluma yön verirken bile yanlış yön verdiklerini ve bundan dolayı Türkler'in onlara pek güveni olmadığını belirtmektedir. Müellif onların ne Doğu ne de Batı, aynı zamanda ne Avrupalılar hakkında ne de Doğulular hakkında doğru bilgiler verdiğini de ifade etmektedir.⁶⁶¹

Osip Senkovskiy Yunanlılar hakkında şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “*Türkiye’de Avrupa dillerini bilen ve bazen Avrupa’da seyahat eden Yunanlılar vardır. Onlar Avrupa toplumunun dış parıltısı ile kendi kusurlarını gizlediklerine hayran kalmışlardır...*”⁶⁶²

Bir diğer örneğinde Avrupalı kimse seyahat veya ziyaretlerinde kendisi ile görevli bir tercüman⁶⁶³ bulundurdıklarından bahsetmektedir. Müellife göre eğer Avrupalı, yerlileri anlamaya çalışmış olsaydı, tercümanlar olan ihtiyacı hemen ortadan kalkacaktı. Zira tercümanlar seyyahlara yardım etmek yerine onları aldatmaktadırlar. Bunun sebebi müellife göre bu görevi üstlenen kimselerin sıradan insanlar olmalarıdır. Bunların çoğu herhangi bir suçtan dolayı kendi topraklarından kovulan kimselerdir. Müellif burada tercümanlık görevini üstlenen kimselerin dilden pek haberdar olmadıklarını ve hem seyyahı yerlilere hem yerlileri seyyaha kötilediklerini de belirtmektedir.⁶⁶⁴

Osip Senkovskiy Avrupalı yazarların Osmanlılar'ı doğru anlamadığı için yanlış bilgi aktardığını ifade etmektedir. Mesela Bulgaristanlılar'ın ana gelirlerini toprak işlemeden aldığı konusunda⁶⁶⁵ hakikatten çok uzak bilgileri olduğunu belirtmektedir.

⁶⁵⁸ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 79-80.

⁶⁵⁹ Dragoman – mütercim, resmi statülü bir görevdir. Aynı zamanda diplomatik ve arabulucu görevlerini üstlenen bir görevdir. Dragomanlar en az bir Avrupa dilini ve Osmanlıca veya Arapça bilmeliydi. Aynı zamanda dragoman Osmanlı İmparatorluğu'n konsolluğunda tercümanlık ve kâtiplik yapmışlardır. Bkz. Cahit Bilim, “Tercüme Odası”, S. 1., Ankara: OTAM, 1990, ss. 29-43.

⁶⁶⁰ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 80-81.

⁶⁶¹ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, s. 81.

⁶⁶² O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, a. y.

⁶⁶³ Müellif burada tolmaç kelimesini kullanmaktadır. Tolmaç resmi görüşmelerde veya yabancı misafir ile sohbetinde tercümanlık yapan kimsedir.

⁶⁶⁴ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 82-83.

⁶⁶⁵ Müellif bu örneği Slade Bey (Г. Слѣдъ) olarak isimlendiren kimseye başvurarak vermektedir. Tahminimizce müellif Sir Adolphus Slade (1804-1877) veya Müşavir Paşa İngiliz deniz subayı olan, amiralinden söz etmektedir.

Çünkü müellifin eleştirisine göre, Bulgaristanlılar'ın çeşitli fabrikaları bulunuyordu. Ayrıca onların kervanları Philippopolis'ten başkente kadar geliyorlar ve bu yoldaki hemen hemen tüm ticaretin hepsi onların elinden geçiyordu. Hatta Halep'e kadar gidip kendi mallarını Suriye'nin, Fas'ın ve Hindistan'ın zengin kumaşları ile değiş-tokuş yapmış oluyorlardı ve bunun gibi diğer faaliyetleri mevcut idi.⁶⁶⁶

Osip Senkovskiy'in dikkatini çeken diğer bir husus ise Osmanlılar'daki "kocabaşı"ya⁶⁶⁷ Avrupa'da yazılan eserlerde rastlanmamasıdır. Hâlbuki müellifin ifadesiyle: "kocabaşı çok akılcı bir müessesedir."⁶⁶⁸ Bu kurum hükümet ile halk arasında bir çeşit arabulucudur. Onlar vergi ödeyen herkesin seçimi ile seçilmektedir. Müellif bu müessesenin toplumun sakinliğini korumada ve yeri geldiğinde suçun önceden engellemesinde yardımcı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müellif bunun Avrupa sistemine benzemediğini ve bu müessesenin devletin vergilerinin vatandaşlara ağır gelmemesine ve halkın kendi gelirlerini haddinden fazla çoğaltmasını önlemeye yardımcı olduğunu dile getirmektedir.⁶⁶⁹

Osip Senkovskiy devletin yönetim sisteminde aynı zamanda vatandaşların da haklarını korumaya yardımcı olan bu tür müesseselere Bulgaristan'da rastlanmasından hareketle, tahminine göre önce Doğulu ülkelerden buraya ve sonrasında da Batı'ya geçtiğinden bahsetmektedir. Bu tahminine rağmen müellif Doğu halkının bu yönetim sisteminin temellerinin nereden geldiğini ve kimin temeli attığının bilinmediğini, ancak yine onların sanatını küçümsemeye kimsenin hakkı olmadığını belirtmektedir. Ayrıca müellife göre Osmanlı müesseseleri hakkında bahsedildiği zaman genelleme yapılmaması gerekir. Zira Osmanlılar'ın ayrı ayrı her bölgeye toleranslı yaklaşması ve hatta geleneksel alışkanlıklarına bağlı olması hükümetin özelliğidir.⁶⁷⁰

Osip Senkovskiy, Avrupalılar Osmanlılar'ın sadece kahve içtiklerinden bahsedildiğinde bile Doğu'nun kahve yapma sisteminden bihaber olduklarından dolayı onları eleştirmektedir. Hatta Türk hükümetinin sadece fanatizmden ve kaba kuvvetten ibaret olduğundan bahsedilmesini de doğru bulmamaktadır. Ayrıca yeniçeriliğin kaldırılması seyyahların sevdikleri bir konu olduğunu ve bundan dolayı bir sürü yanlış

⁶⁶⁶ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, s. 87.

⁶⁶⁷ Kocabaşı Osmanlılar'da bulunduğu mekânda köy veya kasabada seçim ile görevi üstlenen gayrimüslim cemaatleri ile hükümeti arasında arabulucu kimselerdir. Bkz. DİA kolektif yazarları, "Kocabaşı", DİA, İstanbul: DİA, 2002, C. 26, ss. 140-141.

⁶⁶⁸ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, s. 88.

⁶⁶⁹ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 88-89.

⁶⁷⁰ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 89-90.

bilgiler bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁷¹

1826 yılında II. Mahmud'un emri ile Yeniçeri Ocağı'nda isyancılar oldukları için idam fetvası çıkarılmıştır. Böylece yeniçerilerin 7 bini öldürülmüş, 15-20 bini ise başkentten kovulmuştur. Diğerlerinin ise Osmanlılar'ın yeni ordusundaki görevlerine devam etmesine müsaade etmişlerdir. Ancak onlar da bir müddet sonra ayaklanmışlardır. Osmanlılar bu ayaklanmayı kısa sürede bastırılmış, böylece bu çatışmada isyancıların 800 binini idam edip, diğer 2 binini de Anadolu'nun uzak bölgelerine sürgüne göndermişlerdir.⁶⁷²

Osip Senkovskiy, Avrupa yazarların yeniçeriliğin kaldırılmasını devleti yok etmeye yönelik bir adım olarak kabul etmelerini doğru bulmamaktadır. Zira ona göre bu görüşe, ancak Osmanlı'nın iktidar sistemini araştırmayan kimse varabilir. Nitekim müellif Avrupalılar'ın bu görüşe ulaşırken sadece Osmanlılar'ın baskıcı politika yürüttüğüne dayanmalarını da doğru bulmamaktadır. Müellife göre Osmanlılar'ın sadece baskıcı bir yönetim sistemine sahip olmamasına rağmen zaman zaman o siyasete de başvurabildiğinden bahsetmektedir. Zira müellife göre Avrupa'daki baskıcı tutum gibi sultanlar da sadece o politikayı sürdürselerdi, Osmanlılar'ın hükümeti kısa süreli olurdu. Ayrıca Osmanlılar'ın hem Avrupa hem de Asya'daki sakinlerinin sayısı en az 30 milyona yakınken yeniçerileri ve diğer askerlerinin sayısı 40 bine yakındı. Müellif bahsi geçen şartlar altında Osmanlılar'ın güçle devlet yönetilmesini yersiz bulduğunu belirtmektedir. Osmanlılar'ın bu kadar az sayıda askerle devleti yönetmesi, müellife göre her Türk'ün derin bir sivil özgürlük duygusuna nüfuz etmiş olmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁷³

Osip Senkovskiy'e göre yeniçeriler IV. Murad dönemi veya daha erken tarihten beri güç kaynağından ziyade bir nevi güçsüzlük kaynağıdır. Zira müellife göre yeniçeriler Osmanlılar'ın en tehlikeli anında bile isyan etmişlerdi. Sultanın hem kendi komutanları hem de aşçıları gibi yandaşlarının toplanıp isyancı yeniçerilere karşı tencerelerle, küreklerle ve odunlarla sultanı savunduklarını Avrupalılar'ın bilmediklerinden söz etmektedir. Yeniçerilerin barış zamanında bile ilk isyancı olduklarını, iyi veya kötü her yeniliğe karşı olduklarını da belirtmektedir. Hatta III. Selim dahi yeniçerileri ortadan kaldırmayı düşünmüş, ancak halkın sevgisini kaybettiği

⁶⁷¹ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 90-91.

⁶⁷² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 201-202.

⁶⁷³ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 91-93.

için bundan vazgeçmiştir. II. Mahmud ise Osmanlılar'ın en hünerli hükümdarıdır. O, devletin en iyi tarih bilgisine sahiptir ve bundan dolayı asıl gücün nereden alınması gerektiğini iyi bilmektedir. Yeniçerilerin sadece ayaklanan ve silahlı olanları öldürülmüştür. Ayrıca yeniçerileri sadece sultan isteğiyle öldürmemiştir. Zira bu faaliyet sırasında diğer Osmanlı eyaletlerinin ve düşmanlarının bir fırsat bulup durumdan faydalanma ihtimali yüksekti. Bu tehditlerin farkında olan halkın da Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasına olumlu baktığı anlaşılmaktadır. Böylece sultan Yeniçeriliği ilga edince halktan bir itiraz gelmemiştir.⁶⁷⁴

K. M. Bazili Osmanlı sultanlarının Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılma hadisesini kademeli olarak hazırladıklarından söz etmiştir. Müellife göre II. Mahmud yeniçeri siyasetindeki hatalarını inceleyerek Avrupa'nın alttan alma ve Doğu'nun kurnaz siyasetini birlikte kullanmıştır. Sultanın bu yöntemi uzun zaman beklemeye mecbur bıraksa da fırsatı doğru değerlendirebilmiştir.⁶⁷⁵

K. M. Bazili de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılma döneminde İstanbul'u ziyaret etmiştir. Müellif bu seyahati tarif ederken Osmanlı sultanından söz etmektedir. Müellif eserinde İstanbul'a daha önceki gelişinde II. Mahmud'u gördüğünden söz etmektedir. Bu gelişinde K. M. Bazili çok değişmiş bulduğu için zor tanıyabilmiş, ancak zamanında durup selamladığını şöyle dile getirmektedir: *"O Avrupalılar'ın ve kendi görevlilerin kendisine (saygı ile) eğilme hareketine başını eğmeden sadece şefkatli bakışla ve gülümseme ile cevap verir."*⁶⁷⁶ Sonra müellif sultanın değişimini şöyle tarif etmektedir: *"Şimdi onun yüzünü hafif kamp hayatı almış; onun yüz ifadesi canlı ve basiretli olmuş; ama onun bakışı hareketsiz ve size ağırlık veriyor, onda Yeniçerilerin kaderini hatırlatan bir şeyler gizleniyor..."*⁶⁷⁷

K. M. Bazili II. Mahmud'u tarifinde Arap atından ve Avrupa eyeri kullanmaya başladığından, hatta yavaşça da olsa Avrupalı giyim kuşamına geçtiğinden de bahsetmektedir.⁶⁷⁸ Ayrıca II. Mahmud'un Avrupa giyim kuşamına geçmesine müellif bir taraftan olumlu bakarken diğer yandan üzülmemektedir. Zira eskiden Osmanlılar'da giyim kuşam rengine göre insanın statüsü ve milliyeti öğrenilebilmektedir.⁶⁷⁹ Ayrıca

⁶⁷⁴ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., ss. 93-94.

⁶⁷⁵ K. M. Bazili, *Oçerki Konstantinopolya*, C. 1, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1835, ss. 84-123.

⁶⁷⁶ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, s. 40.

⁶⁷⁷ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, ss. 40-41.

⁶⁷⁸ K. M. Bazili, a. g. e., C. 1, ss. 41-45.

⁶⁷⁹ K. M. Bazili, *Oçerki Konstantinopolya*, C. 2, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1835, ss. 174-

Müslümanlar çeşitli ve renkli şapkalar taktıkları için müellif onları bir çiçek bahçesine benzeterek şöyle demektedir: “Müslümanların toplantılarını yukarıdaki bir yerden izlediğinizde sanki bir bahçeci özensiz bir şekilde tüm flora zenginliklerini serpmiş gibi görürsünüz.”⁶⁸⁰ Ancak II. Mahmud’un reformu bu bahçenin çiçeklerinin renklerini ikiye indirmiştir. Bunu müellif Müslümanları taktığı fesin ve püskülünün rengine göre “kırmızı haşhaş ve mavi kantaron çiçeği tarlası”⁶⁸¹ olarak benzetmiştir. Müellif, II. Mahmud’un reformlarına sadece Mevleviler’in uymayıp kendi özünü korumaya devam ettiklerini de belirtmektedir.⁶⁸² Diğer yandan V. D. Smirnov’a göre her ne kadar Avrupalılar’ın Türkler’i değiştirmeye çabalasalar da pek başarılı olamayıp, Türkler’in hala kendi özünü yansıttığını belirtmektedir.⁶⁸³

K. M. Bazili İstanbul’dayken Osmanlı mezarlarını ziyaret ettiğinde kabir taşlarının tarihi yansıtan parçalar olduğunu belirtmiştir. Zira o kabir taşlarında insanın statüsünü sembolize eden şekiller bulunmaktadır. Müellif o mezarlıkta bozulmuş mezar taşlarını fark edince yanında olan kimselere nedenini sormuştur. Onlar ise müellife Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasının ardından mezar taşlarının saldırıya uğradıklarını söylemişlerdir. Müellif bu hadiseyi nahoş bulmuştur. Zira Türkler diğer halklardan farklı olarak mezardakilere karşı hürmetlerinden dolayı onların dokunulmazlığını her zaman ve her dönem korumuşlardır demektedir.⁶⁸⁴

II. Mahmud’un sıradaki adımı güçlü Müslüman tarikatlarından olan Bektaşiliği yok etmek olmuştur. Bunun sebebi Bektaşiliğe yeniçerilerin asırlarca bağlı kalmasıdır. Bektaşi tarikatını ortadan kaldırma düşüncesi hem şeyhülislamın hem de önde gelen manevî liderlerin ortak kararı olmuştur. Böylece 1826 yılının yaz aylarında Bektaşi liderleri halka açık şekilde idam edilirken Bektaşiliği’n tekkeleri harap edilmiş ve mal-mülkü devlet hazinesine alınmıştır.⁶⁸⁵

II. Mahmud’un yeni reformları daha çok Osmanlı ordularını Avrupa örneğiyle güncelleştirmeye çabalamasından kaynaklanmıştır. Bu reformun uygulanmasını engelleyen yeniçerileri idam etmesi ve onların cesaret kaynağı olan Bektaşiliği’n

175.

⁶⁸⁰ K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, s. 22.

⁶⁸¹ K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, a. e.

⁶⁸² K. M. Bazili, a. g. e., C. 2, ss. 230-231.

⁶⁸³ V. D. Smirnov, “Turetskaya Tsivilizatsiya. Şkolu Softa, Biblioteka, Knijnoe Delo. İz Poezdki v Konstantinopol”, Letom 1875”, *Vestnik Evrope*, Saint Petersburg: 1876, C. 5, Eylül, Ekim, ss. 56-57.

⁶⁸⁴ K. M. Bazili, *Bosfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*, C. 1, ss. 128-129.

⁶⁸⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 203.

tekkelerini yok etme gibi hareketlerde bulunmuştur. Ayrıca bu hareketlerini hem dini hem laik liderlerin görüşlerini alarak yapması Osmanlı geleneklerini hala sürdürmeye devam ettiğinin de göstergesidir. Tüm bu çabalarına karşın II. Mahmud'un atalarından kalan mirasın çevresindeki düşmanlarla savaşmak zorunda kalması ve içerdeki isyanlar onun reformları hızlı uygulamasını zorlaştırmıştır.⁶⁸⁶

Örneğin, 20 Ekim 1827 yılında Yunanlılar'ın bağımsızlık hareketi olarak bilinen Navarin Deniz Muharebesi Akdeniz'de gerçekleşmiştir. Osmanlı birliğinin nakliye hariç 78 savaş gemisi sayısı verilmekteyken,⁶⁸⁷ Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlı birliğinde 80'den daha fazla filo mevcuttu. Karşı cephede ise sadece 26 filo bulunmaktaydı. Bunlara rağmen Osmanlılar'ın yenilmesi facia olmuştur. Bu muharebede müellife göre Osmanlı birliği 55 filoyu kaybederken karşı tarafın ise sadece filoları birazcık bozulmuş bulunmaktaydı.⁶⁸⁸

Osip Senkovskiy, Yunanlılar'ın aslında şikâyet edilecek sorunları olmadığına dikkat çekmiştir. Müellife göre sadece bir husus vardı o da dinlerinin kısıtlanmasıydı. Ancak yine de diğer Avrupa ülkelerindeki dini baskılarla karşılaştırınca onların durumu oldukça iyi durumdaydı.⁶⁸⁹

1827 yılında Osmanlı Rusya'ya savaş ilan etmişti, zira Yu. A. Petrosyan Yunanlılar'ın ayaklanmasında ve muharebede yenilmesinde Ruslar'ı suçlamaktadır. Rusya Osmanlı'ya 1828 yılının Nisan ayında cevap vermiş ve harekete geçmiştir. Rusya güz aylarında İstanbul'un tedarikini engellemiş ve bu sırada Yunan milliyetçilerinin ayaklanması yine canlanmıştı. 1829 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya Yunanlılar'ın egemenliğini kabul eden anlaşma yapmışlar, ancak bunu II. Mahmud kabul etmemiştir. Böylece müellife göre Yunanlılar'ın kaderini 1829 yılında Balkan ve Kafkas bölgesindeki çatışmalar değiştirmiştir. 20 Ağustos 1829 yılında Rusya Edirne'yi ele geçirmiş ve böylece kendisine İstanbul'un yolunu açmıştır. Sonraki adımlarında Ruslar Erzurum ve Muş gibi büyük şehirleri ele geçirmiş, ancak başkente adım atmamıştır. Bunun nedeni müellife göre Rusya'nın diğer Avrupa ülkeleri ile çatışmaya girmeyi

⁶⁸⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 204.

⁶⁸⁷ William M. James, *Naval History of Great Britain*, C. VI, London: Richard Bentley New Burlington Street. Publisher in Ordinary to His Majesty, 1837, ss. 473-489.

⁶⁸⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 204.

⁶⁸⁹ O. İ. Senkovskiy, *Sobranie Soçineniy Senkovskogo (Barona Brambeusa)*, C. 6, Saint Petersburg: V Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, 1859, ss. 97-98.

tehlikeli bulmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁹⁰

1828-1829 yıllarında gerçekleşen muharebe Balkan halklarının kaderini belirlemiştir. Yu. A. Petrosyan bunu F. Engels'in sözleriyle şöyle tarif etmektedir: “*Kim Yunan ayaklanması sırasında mücadelenin sonucunu verdi? Ne Yanya Ali Paşa kendi taraftarlarıyla tüm komploları ve isyanlarıyla, ne Navarin muharebesi, ne Mora'daki Fransa ordusu, ne de Londra konferans ve protokolleridir, sadece Balkan'dan Meriç vadisine geçiş yapan Rus Dibicha orduları etkili olmuştur. Bu sırada Batılı diplomatlar Osmanlı topraklarının dokunulmazlığını ve tıpkı kutsal status quo (Statüko)*⁶⁹¹ sağlamasında garantilerini verirken Rusya korkusuzca Türkiye'nin parçalanmasına çalışıyordu.”⁶⁹² 1830 yılının Şubat ayında Rusya İngiltere ve Fransa Yunanistan'ın tamamen bağımsızlığını alması konusunda anlaşmaya varmışlardır. 24 Nisan'da sultan, Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. 26 Ağustos 1830 yılında müellife göre Rusya-Osmanlı muharebesinin katkısından dolayı sultan Sırbistan'ın özerklik statüsünü kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu parçalanma diğer milliyetçi etnik kökenli grupların da bağımsızlığa olan ümidini arttırmıştır. Mesela, Bulgarlar'ın Türkler'e karşı nefret ve ulusal kurtuluş duygusu güçlenmiştir.⁶⁹³

Yu. A. Petrosyan, Osmanlılar'ın Rusya ile muharebesinden sonra gittikçe zayıfladığını ifade etmektedir. Bu görüşünü II. Mahmud ve Mısır valisi olan Mehmed Ali'nin haracı ödememesi ve Suriye'ye gözünü dikmesine dayandırmaktadır. Böylece 1831 yılında iki devlet arasında savaş vuku bulmuştur. Ancak bu muharebe müellife göre Osmanlılar'ın sayısal üstünlüğüne rağmen askeri eğitim bakımından geri kalmalarından dolayı mağlubiyetle sonuçlanmıştır.⁶⁹⁴

II. Mahmud bu muharebede devletin yıkılma sürecinin iyice yaklaştığının farkına varmıştır. Bunu engellemek için Rusya'dan destek ordu istemiştir. Rusya Osmanlı'ya orduyu göndermiş ve bu hareketten dolayı Osmanlı-Mısır arasında antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Mısır valisinin yönetimi altına Mısır, Suriye, Filistin ve Kilikya girmektedir. Böylece Osmanlı-Mısır ilişkisi normale dönmüştü ve sadece 1838 yılında Mısır valisi yine haraç ödememesi ile birlikte kendisinin babadan oğla

⁶⁹⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 204-205.

⁶⁹¹ Status quo veya Statüko – bir savaş sonrası yapılan anlaşmadaki arazileri bir sonraki savaşta durumunu dondurması anlamına gelmektedir.

⁶⁹² Karl Marx, Friedrich Engels, *Soçineniya*, C. 9, 2. Baskı, Moskova: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Politiçeskoy Literaturı, s. 32.

⁶⁹³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 205.

⁶⁹⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 205-206.

geçen iktidarını talep etmiştir. Bunun üzerine Osmanlılar Mısır'a savaş açmış ve tam yenilecekken Avrupa birliklerinin katkısıyla 1840 yılında antlaşma imzalanmıştır.⁶⁹⁵

Osmanlılar'ın bu muharebelerinden dolayı 1838 yılında İngiltere'ye uygun ticaret imtiyazları verilmiştir. Bu tür antlaşmalar 1838-1846 yılında Fransa, Hollanda, Prusya, İspanya, İsveç ve Rusya ile yapılmıştır.⁶⁹⁶

II. Mahmud Mısır valisi ile muharebeler çoğaldığı için yeni bir reforma ihtiyaç bulunduğunu fark etmiş, bunun için öncelikle 1831 yılında nüfus sayımı yaptırmıştır. Bundan sonra sultan Tımar sistemini kaldırmış, askeri bir düzenleme yapmış, hatta vergi sisteminde düzenleme yapmaya çalışsa da pek başarılı olamamıştır.⁶⁹⁷

II. Mahmud'un yeni reformları ve Osmanlılar'ın modernizasyon çabalarına dair Avrupa yazarlar arasında çeşitli görüşlere rastlanmaktadır. Bu eserleri araştıran Osip Senkovskiy gerçek ile bağlantılı olmayan eleştirileri doğru bulmamıştır. Mesela, müellif Henri Cornille'nin eserini⁶⁹⁸ eleştirirken, Sultan II. Mahmud'un sarığı çıkarıp sadece fesle halk karşısında çıkışını ele almaktadır. Osip Senkovkiy, bu harekette Cornille'nin sarığı dinin bir sembolü gibi göstermeye çalışmasını eleştirmektedir. Osip Senkovskiy Türkler'in Avrupalılarla sıkı dostane münasebetleri ile kendi milli değerlerini kaybetme endişesinde bulunduğunu açıklar. Zira müellif Türkler'in eski giyimlerini değiştirmelerini Doğu'nun karakterini ve ruhunu kaybetmeden yeni değişime adım atma çabası olarak görmektedir.⁶⁹⁹

Osip Senkovskiy, Lamartine'in⁷⁰⁰ eserinde sadece yüzeysel bilgileri aktardığını fark etmiştir. Müellife göre Lamartine eserinde Osmanlılar'ın himayesi altına alınan topraklarına zulüm yerine barış getirdiğini ve toprağın bereketini arttırdığını belirtmemektedir. Osip Senkovkiy'e göre Müslümanlar olmasaydı Marunîler artık yaşayamazlardı. Türkler, Marunîler'in kendi aralarındaki çatışmaları ortadan kaldırmalarını sağlamışlardı.⁷⁰¹

1834-1839 yıllarında II. Mahmud devlet sisteminde Avrupa'ya yakın düzenlemelerde bulunmuştur. Mesela, 1838 yılında sadrazamı "başvekil"le

⁶⁹⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 206-207.

⁶⁹⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 207.

⁶⁹⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 207-208.

⁶⁹⁸ Müellif eserinin adını yazmamaktadır, tahminen o şu eseri kast etmektedir: Henri Cornille, *Souvenirs d'Orient: Constantinople, Grèce, Jérusalem, Égypte*, Paris: Arthus Bertrand, 1836.

⁶⁹⁹ O. İ. Senkovskiy a. g. e., C. 6, ss. 103-104.

⁷⁰⁰ Alphonse de Lamartine (1790-1869) Fransız yazar, şair ve siyasetçidir. Bkz. P. A. Vyazemskiy, *Estetika i Literaturnaya Kritika*, Moskova: İskusstvo, 1984, ss. 117-121.

⁷⁰¹ O. İ. Senkovskiy, a. g. e., C. 6, ss. 108-109.

değiştirmiştir. Ayrıca askeri eğitim binaları Avrupa örnek alınarak yapılmış ve hoca kadroları Avrupa'dan gelen veya orada eğitim gören uzmanlarla oluşturulmuştur. II. Mahmud laik bir rüştiye okulunu açmayı da hedeflemiş ancak bu okul 1840 yılında açılabilmiştir. Bu reformlarla birlikte II. Mahmud Türkler'i uzmanlaşmak için yurt dışına eğitime de göndermekteydi.⁷⁰²

Yu. A. Petrosyan'ın nazarında medeniyet bakımından en önemli gelişme gazetenin yayınlanmasıdır. Bu gazete önce Fransızca sonra Türkçe basılmıştır. Avrupalılaştırmanın ilk izlerini ise müellife göre büyük şehirlerde Avrupa tipiyle yapılan hastaneler ve postalar oluşturmuştur. Ayrıca bu reformlarda genel halka dokunmadıkları için müellif bunları çok kısıtlı bulmuştur, zira ona göre bu halk Ortaçağ düşüncesiyle yaşamaktaydı. Ancak müellif yine de bu reformları ileriye atılan bir adım olarak görmektedir.⁷⁰³

2. 2. Tanzimat Dönemi

II. Mahmud reformları ile Yu. A. Petrosyan'a göre Avrupalılaştırma'ya bir adım yaklaşmış ve bu siyasetini I. Abdülmecid'in tahta çıkışıyla devam etmiştir. 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu fermanı ile Osmanlı tarihinde Tanzimat devri başlamaktadır. Bu fermanın hayata girmesinde 1834 yılında Paris'e, 1836 yılında Londra'ya elçi olarak gönderilen Mustafa Reşid Paşa'nın katkısı da bulunmaktadır. Mustafa Reşid Paşa 1838 yılında II. Mahmud'un emri ile düzenlenen yeni reformların projesi birliğine katılmıştır.⁷⁰⁴

1840 yılında yeni bir ferman çıkmış ve bu fermana ruhani liderleri karşı çıkmıştır. Bu hadise 1841 yılında ayaklanma ile sonuçlanmıştır. Bunu gidermek için Mustafa Reşid Paşa istifa etmeye mecbur kalmıştır. Ancak sultanın etrafındakiler, müellif göre özellikle İngiltere ve Fransa bu reformlarını devam ettirmelerinin kanaatinde bulunduğu için 1845 yılında Mustafa Reşid Paşa görevini geri alınmış ve 1846 yılında vezir görevine üstlenmiştir.⁷⁰⁵

Yeni reformlar halkla çatışma ile aynen devam etmiştir. Ancak bu reformlarda hiçbiri iç milliyetçi hareketlerini gidermeye yönelik ferman bulunmamasını Yu. A. Petrosyan şaşkıncı bulmaktadır. Müellife göre yine de 1850 yılındaki

⁷⁰² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 208-209.

⁷⁰³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 209.

⁷⁰⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 209-210.

⁷⁰⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 210-211.

gayrimüslimlerin de askere alınması ile ilgili ferman çıkarılsa da bunun sadece kâğıtta kaldığını da ifade etmektedir.⁷⁰⁶

1853-1856 yıllarında Osmanlı Rusya muharebesi bu reformları durdurmaya zorlamıştır. Bu muharebenin asıl nedeni 1852 yılında Katolik ve Ortodoks kiliselerin “Kutsal Mekânları”nda birbirlerine karşı üstünlük istemesiyle başlamıştır. Muharebenin başlangıcında Osmanlılar Rusya’ya karşı yalnızdılar, sadece 1854 yılında Osmanlılar, İngiltere ve Fransa ile birlik antlaşması yapınca Rusya’ya karşı üç devlet savaşmıştır. Buna rağmen Osmanlı bir süre ordusunu kayıp etmiş ve 1856 yılında antlaşma yapılmıştır.⁷⁰⁷

1856 yılında daha barış antlaşması imzalanmadan Osmanlılar’ı Fransa ve İngiltere gayrimüslim ile Müslümanlar’ın aynı dereceye ulaşacak bir ferman çıkarmasını tavsiye etmiştir. Sultan onların sözünü dinleyerek bu fermanı çıkarmıştır. Bu savaş durduğu zaman müellife göre Osmanlılar’ın iktisadi durumunu daha çökertmiş, ordu ise neredeyse yok olmuştur. Bunu gidermek için Osmanlı daha 1854 yılında İngiltere ve Fransa’dan borç almış ve 1855 yılında yine bir borç almak mecburiyetinde kalmıştır.⁷⁰⁸

Osmanlı Devleti siyasi, idari, ekonomi ve kültürel hayatında bir gelişim olması için bir sürü fermanlar çıkarmıştır. Ancak Yu. A. Petrosyan’a göre bunların hepsi XIX. yüzyılın ortasındaki büyük çok uluslu bir devlet için yeterli bulunmamaktadır. Bundan dolayı sosyal katmanlarda sultan ve onun civarındaki kişilerden memnuniyetsizlik hissi beslemeye başlamışlardır. Bu duyguyu daha çok doğuşundan feodal-bürokratlar ve genç entelektüel Türkler olarak adlandırılan bir gruptan gelmektedir. Bu sosyal ortamda müellife göre ülkenin sosyal-siyasi ve kültürel ilerlemesi için Osmanlı İmparatorluğu’nu anayasal⁷⁰⁹ monarşiye dönüştürme fikri doğmuştur.⁷¹⁰

N. P. İgnatyev⁷¹¹ XIX. yüzyılda İstanbul’da bulunduğu zaman Türkler arasında

⁷⁰⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 211-212.

⁷⁰⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 212-214.

⁷⁰⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 214-215.

⁷⁰⁹ Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyılın sonundan XX. yüzyıla doğru olan anayasası hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012; XVIII-XXI. yy. anayasal gelişmeler konusunda bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1996.

⁷¹⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 218.

⁷¹¹ Nikolay Pavloviç İgnatyev 1877-1908 tarihlerinde yaşayan Rus diplomatıdır. N. P. İgnatyev 1864-1877 tarihlerinde Osmanlı’da büyük elçilik görevine üstlenmiştir. Teferruatlı bilgiler için bkz. *Al’manah Sovremenny Gosudarstvennih Deyateley*, Saint Petersburg: Tipografiya İsidora Gol’dberga, 1897, ss. 34-38.

Ruslar ile işbirliği yapma görüşünü yaymaya ve diğer Avrupa ülkelerinin Osmanlı'daki etkisini zayıflatmayı amaçlamıştır. Bulunduğu sürece bu amaçlarına da ulaşabilmiştir.⁷¹²

N. P. İgnatyev'in amaçlarına ulaşmak için etkili faktörlerini şöyle izah etmektedir: *"Osmanlı'daki hükümet prensiplerinin olmaması, devlet memurlarının bağımsız hareket edememeleri, memurların menfaatçi olmaları ve maaşlarını düzenli alamamaları gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda siyasetimizin başarılı olması ve Osmanlı üzerinde etkimizi korumamız için memurların şahsi menfaatleri konusunu kullanmalıyız..."*⁷¹³ Bundan anlaşılıyor ki N. P. İgnatyev Osmanlı'nın üst seviyedeki görevlilere hediyeleri ve rüşvetleri takdimiyle hedefine ulaşmıştır.

N. P. İgnatyev Osmanlı'daki düzeni şöyle tasnif etmektedir: *"...bu memlekette hükümdar olan padişah, bu hükümetin resmi daireleri ve bilhassa Bab-ı Ali ile harbiye ve maliye nezaretleri ve vilayetler, sefaretimizin emri altındadır..."*⁷¹⁴

N. P. İgnatyev anılarında Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan istifa ettiği gün patrikhaneyi ziyarete gitmiştir. Orada Patrik Germanos'un, patrikhanede yapılan inşaat sırasında bulunan bir sandıktan çıkan mektubu ona göstermiştir. Bu Patrik V. Gregorius'un⁷¹⁵ Çar I. Alexander'e yolladığı bir mektuptur. Mektupta Türk milletini tarih sahnesinden silmek için neler yapılması gerektiğini anlatmıştır: *"...Türkleri maddeten ezme ve yok etmek mümkün değildir... Onların bütün meziyetleri, hatta kahramanlık ve şecaat duyguları geleneklerine olan bağlılıklarından, ahlaklarının sağlamlığından gelmektedir. Türkler'de önce itaat duygusunu kırmak ve manevî bağlarını yok etmek, dinî inançlarını zayıflatmak gerekir. Bunun en kısa yolu, millî ve manevî geleneklerine uymayan dış fikirler ve davranışlara onları alıştırmaktır.. Maneviyatları sarsıldığı gün Türkleri kendilerinden şeklen çok güçlü kalabalık ve zahiren hâkim kudretler önünde zafere götüren asıl kuvvetleri sarsılacak ve maddî araçların üstünlüğüyle yıkmak mümkün olacaktır..."*⁷¹⁶ N. P. İgnatyev kendi raporunda bu mektupta geçenleri İstanbul'da görev esnasında uyguladığını da zikretmektedir.⁷¹⁷

⁷¹² V. M. Hevrolina, *Nikolay Pavloviç İgnatyev*, Moskova: İzdatel'stvo Kvadriga, 2009, s. 156.

⁷¹³ V. M. Hevrolina, a. g. e., s. 168.

⁷¹⁴ A. R. Bütün, *Yalanın Babası Rus Elçisi İgnatiev ve 93 Harbi'ndeki Rolü*, İstanbul: Crea Yayıncılık, 2012, s. 130.

⁷¹⁵ Bu mektubu yazan Patrik V. Gregorius'tur. Patrik 1812 Yunan ihtilalına destek verdiği için idam edilmiştir.

⁷¹⁶ A. R. Bütün, a. g. e., s. 136.

⁷¹⁷ A. R. Bütün, a. g. e., a. y.

2. 2. 1. Rus Edebiyatında Türk İmgesine Genel Bakış

Ruslar'ın XIX. yüzyıldan beri eserlerinde Türkler'e yönelik atıflar çoğalmaya başlanmıştır. Bu eserler genellikle Osmanlı topraklarında bulunup bizzat gördüklerini aktaran veya bir müellifin hayal gücü ile yazılan ve Türk özelliklerini yansıtan şahıslara aittir.

Rus şairi A. S. Puşkin "Puteşestviye v Arzurum vo Vremya Pohoda 1829 Goda" (1829 Seferi Sırasında Erzurum'a Yolculuk) isimli eserinde Osmanlı'nın Batı'dan etkilenmeyen Erzurumlu insanlarından şöyle bahsetmektedir:

*"Gâvurlar övüyor şimdi İstanbul'u
Ama yarın demir ökçeleriyle
Uyuyan bir yılan gibi ezecekler onu
Ve çekip gidecekler bırakıp öylece
İstanbul bırakmasın hâlâ uykuyu.
İstanbul Peygamberin yolunda ayrıldı
Onu baştan çıkardı kurnaz Batı.
Dalarak utanç verici zevklerin koynuna
O ihanet etti duaya ve kılıca
Küçümsüyor artık savaş alanında akan teri
Şarap saati oldu dua saatleri.
Söndü inancın kutsal ateşi
Dolaşır evli kadınlar mezarlıklarda
Her kocakadın her haciana
Hareme sokaklar erkekleri
İşbirlikçi haremağası uykuda.
Ama Erzurumumuz öyle mi ya?
Bizim dağlı, çok yollu kentimiz
Kapılmadık bir zevkü ş(s)efaya
Yüz vermedik isyan şarabına
Günah yolundan gitmedik, gitmeyiz.
İnanç sahibiyiz, oruç tutarız
Kutsal sulardır doyuran bizi
Düşman üstüne rüzgar gibi
Uçup gider atlılarımız.
Girilmez haremlerimize*

Serttir harem ağalarımız

Kadınlar rahatça oturur içeride."⁷¹⁸

Erzurum ise A. S. Puşkin için tüm Doğu'yu temsil eden bir şehirdir. Ondan müellif şöyle bahsetmektedir: *"Erzurum, Asya Türkiyesi'nin en önemli kenti sayılıyor. Nüfusunun 100.000'i bulduğu söyleniyorsa da sanırım abartılmış bir rakam bu. Evler taştan yapılmış. Damlar çimle kaplı. Yüksekten bakınca tuhaf bir görünüş veriyor bu. Avrupayla Doğu arasındaki başlıca kara ticaret yolu Erzurum'dan geçiyor... Bugün Asya yoksulluğundan, Asya ilkelliğinden söz edilebilir ancak. Görkem, hiç kuşkusuz, Avrupa'nın sahip olduğu bir şeydir artık, Pskov ilinin ilk taşra kentindeki küçük bir bakkal dükkânında bulabileceğiniz herhangi bir şeyi, Erzurum'da dünyanın parasını dökseniz satın alamazsınız... Mescitler basık ve karanlık. Mezar taşlarının üstünde yine taştan yapılan sarıklar yükseliyor. Birkaç Paşa türbesi farklı işçilikleriyle hemen göze çarpıyor. Fakat bunların yapımında da kaba bir zevkin egemen olduğunu görüyorsunuz. Bir gezgin, Asya kentleri içinde sadece Erzurum'da bir saat kulesi bulunduğunu, onun da saatinin işlemediğini yazar..."*⁷¹⁹

A. S. Puşkin eserinde dikkat çekici bir karşılaştırmada bulunmaktadır: *"Sultanın ön ayak olduğu yenilik hareketleri Erzurum'a ulaşmamış henüz. Ordu hâlâ renk renk Doğu giyisileri içinde. Erzurum'la İstanbul arasında, tıpkı Kazan'la Moskova arasında olduğu gibi bir çekişme var..."*⁷²⁰ Tahminen yazarın bu karşılaştırmayı Doğulu-Batılı çekişmeden bahsetmektedir. Ancak Erzurum ve İstanbul arasında buna benzer bir çekişme söz konusu bulunmamaktadır. Sadece A. S. Puşkin'in nazarıyla Erzurum daha kendi özelliklerini koruyabilen bir medeniyet olduğunun altını çizmektedir. Buna karşın İstanbul artık Batı etkisinde kalan ve Doğuluğu değişmiş bir konuma sahiptir. Ama genel itibarıyla A. S. Puşkin bu iki farklı şehrin çekişmesini abartmıştır.

F. M. Dostoevskiy Panslavizm'in düşüncelerini aktaran⁷²¹ biri olarak tarif edilen Rus entelektüellerinden biridir. Müellif kendi eserlerinde Türkler'i adeta "barbar" olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Mesela, "Karamazov Kardeşler" adlı eserinde şöyle tasvir edilmektedir: *"Türklerle Çerkezler, Bulgaristan'da Slavlar'ın ayaklanmalarından korkup dehşet saçıyor, korkunç şeyler yapıyorlarmış; yakıyor, yıkıyor, çocuklarla kadınların ırzlarına geçiyor, tutukluları kulaklarından tahtalara çivileyip sabaha dek öylece bırakıyor,*

⁷¹⁸ Bu alıntıdaki geçen hatalar dâhil aynen alınmıştır. A. S. Puşkin, *Yüzbaşı Kızı. Bütün Öyküler Bütün Romanlar*, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013, ss. 539-540. Orijinal Rusça metni için bkz. A. S. Puşkin, *Sobraniye Soçineniy v Desyatı Tomah*, C. 2, Moskova: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Hudojestvennoy Literaturı, 1959, s. 316.

⁷¹⁹ A. S. Puşkin, a. g. e., ss. 538-539.

⁷²⁰ A. S. Puşkin, a. g. e., s. 539.

⁷²¹ A. N. Kurat, "Dostoevskiy ve Şark Meselesi", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, S. 21-22, Eylül (1933), s. 361.

sabah da asıyorlarmış... Bu Türkler çocuklara, neredeyse şehvet duyarak işkence ediyorlarmış; daha doğmamış çocukları, annelerinin karnını yarararak çıkartıyor, henüz meme emen çocukları, annelerinin gözü önünde süngülüyorlarmış. En çok da annelerinin gözü önünde öldürmeyi seviyorlarmış... ”⁷²²

F. M. Dostoevskiy’in ataları Osmanlı-Rus muharebelerinde görev yapması ve milliyetçi ortamda büyümesinin Türkler’e karşı bir düşmanlık hissi doğmasının nedenlerinden biridir. Bundan dolayı müellifin “Zapiski iz Mertvogo Doma (Ölü Bir Evden Hatıralar)” ve “Dnevnik Pisatelya (Bir Yazarın Günlüğü)” gibi eserlerinde Türkler’e yönelik “barbar”, Osmanlı’yı “hasta adam”⁷²³ gibi görüşlerini aktarmıştır.

A. N. Bunin⁷²⁴ İstanbul’a defalarca ziyarette bulunmuştur.⁷²⁵ Bu seyahatlerinde Türk imajını yansıtan eserlerini yazmıştır. Mesela, Türkler’in “çok gururlu ve dost canlısı.”⁷²⁶ olduklarını, ayrıca “Başlarında ahududu renkli fesleri, göğüslerinde parlak bronz hilal olan kopçalı üniformalarıyla hoş görünümlü ve mütevazı Türk subaylarının tebessümü”⁷²⁷ ile hayli sempatik göründüklerini ifade etmiş ve çiçek satan bir Türk’ü de “güler yüzlüdür”⁷²⁸ şeklinde nitelemiştir.

A. N. Bunin aynı zamanda Osmanlı’nın binaları ile ilgili bilgiler eserinde mevcuttur. Mesela, “Ayasofya İstanbul üzerinde demir atmış bir gemi gibi yükseliyor”⁷²⁹ ifadesiyle Ayasofya’nın büyüklüğünü vurgulamaktadır.

Arkadiy Averçenko⁷³⁰ İstanbul’u hayranlıkla izlediğini şöyle bahsetmiştir: “Bu İstanbul acımasız bir boksör! Darbelerinden yüzümüz taşa döndü.” “İstanbul bu saf Rus’u öldürdü. (...) Biz mülayim, yumuşak başlı, şefkatli budalalardan, döverek sağlam bir işlenmiş demir çıkardı.”⁷³¹

P. A. Levaşov İstanbul sarayı ve orada yaşayan halk hakkında şöyle söz

⁷²² F. M. Dostoevsky, *Karamazov Kardeşler*, çev. Koray Karasulu, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, ss. 259-260.

⁷²³ A. N. Kurat, a. g. e., ss. 362-365.

⁷²⁴ İvan Alekseeviç Bunin (1870-1953) Nobel ödüllü ünlü Rus yazar ve şairidir. Teferruatlı bilgiler için bkz. A. K. Baboreko, *İ. A. Bunin. Materialı dlya Biografii (1870-1917)*, Moskova: Hudojestvennaya Literatura, 1967.

⁷²⁵ Rus eserlerinde İstanbul bir ayrı yer aldığı için bu konu pek çok eserlerde yansıtılmıştır. Teferruatlı bilgiler için bkz. Hüseyin Kandemir, *Rus Edebiyatında İstanbul*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2009.

⁷²⁶ İlsever Ramî, *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*, İstanbul: Çeviribilim Yayınları, 2016, s. 174.

⁷²⁷ İlsever Ramî, a. g. e., ss.174-175.

⁷²⁸ İlsever Ramî, a. g. e., s. 175.

⁷²⁹ Hüseyin Kandemir, “Rus Edebiyatında İstanbul”, S. 19, *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, (2008), ss. 157-158.

⁷³⁰ Arkadiy Timofeeviç Averçenko (1880-1925) Rus yazar, dergi editörü, teatral eleştirmen ve ünlü bir mizahçıdır. Bkz. D. A. Levitskiy, *Jizn’ i Tvorçeskiy Put’ Arkadiya Averçenko*, Moskova: Russkiy Put’, 1999.

⁷³¹ Hüseyin Kandemir, a. g. e., s. 160.

etmektedir: “İstanbul sarayı gibi hiçbir başka Avrupa sarayı bu kadar kalabalık hizmetçi takımına sahip değildir. Burada Bizans imparatorlarının eski görkemleri, İran, Hint ve Arap hükümdarlarının zevklerine uydurularak, sonsuz bir şekilde arttırılmış ve zorunlu hâle getirilmiştir. Ancak bu zorunluluk, sultanlar için zararlıdır. Zira onlar, sürekli onları kuşatan binlerce insana bağlı olarak, her türlü rahatlığın arasında aniden öldürülme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Sarayın içinde en güzel varlıklar en çirkinleriyle, en mükemmelleri de en korkunçlarıyla birleştirilmiştir... Sarayda dilsiz, sağır ve cücelerin sayısı çoktur. Onların görevi, hayatlarını şaklabanlıkla ve diğer garip vücut hareketler yaparak geçiren İtalyan şaklabanlarınkıyla neredeyse aynıdır. Sallanma ve çırpmalarda ise bunlar İtalyanlardan daha ustadırlar, çünkü neredeyse belirsiz dokunuş ve dönüşler sayesinde istedikleri her şeyi tasvir edebiliyor ve bizim sözlerle anlaştığımız gibi suratlar aralarında sessiz bir şekilde anlaşabiliyorlar. Bu anlaşma yöntemi sadece bu sarayda kullanılıyor ve neredeyse bütün saray mensuplarıncı da biliniyor.”⁷³²

A. N. Bunin Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını şiirine şöyle aktarmıştır:

“Karışmış tarihe o kutsal küller,
Yarım yabancılaşmış bu şehir daha.
Sahra özlemiyle harlar köpekler,
Bizans'ın çürümüş sütunu altta.
Sussun hem Seral, hem fiskiyesi
Yüz yaşlı ağaçlar tamam kurusun
İstanbul, İstanbul: son kampı,
Büyük ordugâhın, büyük ulusun.”⁷³³

E. A. Ragozina⁷³⁴ Türkler'in karakterleri, davranışları gibi çeşitli yönlerini gözlemlemiştir. Bu gözlemleri sonucunda şöyle tariflerde bulunmuştur: “İzzet-i nefis sahibi insanlar, asil ve gururlular; ilişkilerinde ciddiler ve çok ağdalı ve süslü konuşurlar”; “günlük ilişkilerinde Avrupalılara örnek olabilecek kadar son derece dürüst insanlar”; “diğer Doğulu halklara özgü sinsilik ve kurnazlık onlardan uzak. Açıkça ifade etmek istemedikleri bir şey olduğunda susmayı tercih ediyorlar, ama öyle kurnazlık edip lafi dolandırmıyorlar.”⁷³⁵ Bundan dolayı “acımasız ve hilekâr yabancının kurbanı”⁷³⁶ olduklarını da belirtmektedir. Ayrıca E. A. Ragozina “Türkler tüm dünyadaki en munis, sabırlı ve hoşgörülü halk” ve

⁷³² A. A. Vigasin, a. g. e., ss. 96-97.

⁷³³ Gülnare Fahrettin Kızı Aliyeva, “Rus Şairlerinin Şiirlerinde İstanbul”, S. 28, Güz-2009, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (2011), ss. 12-13.

⁷³⁴ E. A. Ragozina, 1877-1878 tarihlerinde gerçekleşen Rus-Türk muharebesinden önce İstanbul'u ziyarete gelen bir Rus kadın yazardır.

⁷³⁵ İlsever Rami, a. g. e., ss. 165-166.

⁷³⁶ İlsever Rami, a. g. e., s. 166.

“*sadık*”⁷³⁷ insanlar olarak nitelendirmektedir.

2. 3. Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Dönemi

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlılar sosyal ve siyasi kriz yaşamış ve bunu gidermek için çeşitli reformlar yapılmıştır. Ancak yine de Yu. A. Petrosyan’a göre Tanzimat dönemindeki reformlar Türk feodal devletinin parçalanmasını durduramamıştır. Zamanında güçlü bir devlet artık düşük seviyede üreticiliği ile geride kalan tarım ülkesi olmuştur.⁷³⁸ Bu düşüncesini 1870’li yıllarda Avrupalı bir seyyahın nazarıyla şöyle izah etmektedir: “*Türkiye’de tarım sistemi 2000 sene öncesi ile aynı seviyede duruyor: ilkel pulluk, gübre sistemine yabancı olmaları... Musa zamanındaki tahıl harmanı.*”⁷³⁹ Bu tür resim ile çerçeveli Avrupalılar’ın çeşitli bölgelere ziyaretine de rastlanmaktadır. Müellif Osmanlılar’da tarımın geride kalmasının temel nedenini ise vergi sisteminde mültezimlerin vergileri aşardan fazla talep ederek kendi ceplerini doldurmasında görmektedir. Zira bu durum çiftçilerin iflas etmesine neden olmuştur. Müellif Osmanlı subaylarının bu durumun farkında olmasını İstanbul’a gönderilen şu rapora dayandırmaktadır: “*Mültezim bu ve diğer bölgelerde gibi aşarı arttırarak almaktadır. Sonuç olarak halk onda birini defalarca ödüyor... halk mültezimlerin kısıtlamalarını önlemeye yönelik olarak, yani mültezime vergi ödedikten sonra ekstra ceza parasını da ödememek için en az 15 bin zeytin ağacını kesti ve tahrip etti.*”⁷⁴⁰

Bu tür hareketler diğer vergilerin toplanmasında da görülmektedir. Mesela, 1872 yılında bir Rusyalı konsolos Erzurum’un bir ilçesinin çeşitli köylerinde aynı vergiyi: “*farklı mevsimlerde ve farklı koşullar altında çeşitli boyutlarda tahsil edilir.*”⁷⁴¹ şeklinde belirtir. Müellife göre mültezimlerin bu “açgözlü” davranışları çok ileri gitmiş, mesela, 400 kuruşluk bir ev inşaat vergisi yerine 7-8 bin kuruş fiyat gösterilmiştir. Hatta müellife göre yabancı bir elma ağacının bir çiftçi bakımından geliri birkaç kuruş olsa bile vergi tahsil edilmektedir. Böylece 1870 yıllarının ortalarında vergi borcu yüzünden Osmanlı hapishanelerinde 40 bin kişi bulunmaktaydı. Bu durumun aksi olma ihtimali bile yoktu, zira müellif İngiltere konsolosunun hesabına dayanarak Trabzon’daki bir çiftçinin yıllık gıda ve diğer temel harcamaları 120 kuruş ise yaklaşık 240 kuruş vergi

⁷³⁷ İlsever Rami, a. g. e., a. y.

⁷³⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 218-219.

⁷³⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 219.

⁷⁴⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

⁷⁴¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

ödemelidir.⁷⁴²

Yu. A. Petrosyan'a göre tarımın geride kalmasının bir diğer nedeni ise devletin yolları ticaret için geliştirmemesidir. Mesela, müellife göre 1870 yıllarında tüm devletin demir yollarının boyutu sadece 1600 km. iken diğer toprak yolların durumu kötüydü. Ayrıca Osmanlılar'ın sanayisi de sıkıntılı durumdaydı. Osmanlılar'ın Avrupa'dan tarım ürünleri hariç diğerlerini satın almasından sanayi derecesi anlaşılmaktadır. Ayrıca müellif resmi belgelere dayanarak Osmanlılar'da çeşitli cevherlerin 250 tanesi açılmışken sadece 30'u işlem görmekteydi. Madencilik fabrikalarının seviyesi hakkında müellif onların cevherlerinin işlenmesinin ardından %20-40 kaybedildiğini izah etmektedir. Hatta zamanında gelişmiş durumda olan tekstil sektöründe de düşüşün görüldüğünü ifade etmektedir. Müellif Türkiye iktisadı uzmanı olan A. D. Mordtmann'ın bilgilerine dayanarak Osmanlılar'ın birçok bölgelerinde ipek sanayisinin kelimenin tam anlamıyla felç durumda olduğunu ve ülkeden sadece koza ve ham ipek ihraç edildiğinden bahsetmektedir. Hatta geleneksel üretim merkezleri gibi olan Şam, Halep ve Beyrut'ta aniden ipek ve yün işlemenin durduğunu; Bursa ve Diyarbakır'dan daha yüzyılın başlarında çok sayıda ipek kumaşların ihraç edilirken onun da azaldığını ifade etmektedir.⁷⁴³

Müellife göre 1860-1870 yıllarında sanayinin gelişiminin önündeki en önemli engel, Tanzimat döneminde sultanın reformlarında yaşam ve mülkiyet güvenliğini garanti altına alma ile alakalı fermanlar çıkarmamasıdır. Ayrıca müellife göre sanayiini geliştirme düşüncesinde olan bir kimse bile Osmanlılar'ın bürokratları ile zor iş yürütüldüğü için kısa sürede düşüncesinden vazgeçmektedir. Zira müellife göre ilgili ilin valisi hemen genellikle makul olmayan büyük miktarda bir imtiyaz ödemesi talep etmektedir. Müellife göre il valisi bu miktarı alamayınca sanayinin gelişmesinin hemen engellenmesine vesile olabilirdi ve bu durum ancak büyük miktarda rüşvet ile çözülebilmekteydi. Genel itibarıyla müellife göre XIX. yüzyılda Osmanlı'da rüşvet vasıtasıyla her görev satın alınabilmektedir. Bundan dolayı geleceklerini güvende görmeyen üst düzey yetkililer göreve gelir gelmez hemen ceplerini doldurmaya bakmışlardır.⁷⁴⁴

Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar'ın sanayi gelişimde geri kalmasının nedeni

⁷⁴² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 219-220.

⁷⁴³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 220.

⁷⁴⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 220-221.

vergilerin yüksek olmasından dolayı gelir bakımından rüşvetin daha avantajlı hale gelmesidir. Bu durum devlette rüşvetin ileri seviyede bulunmasına yol açmıştır. Ayrıca müellife göre Avrupa ülkelerinden gelen ürünlerin Osmanlı ürünlerinden daha ucuz olması, sanayinin gelişmemesinin nedenlerinden biridir. Avrupa ülkelerinin ürünlerinin ucuz olmasının nedenleri ise Osmanlı ile barış antlaşmaları yapılırken vergi şartlarının dış devletlere göre uygun yapılmak suretiyle ihraç vergisinin sudan ucuz hale getirilmesinin yanında iç vergilerden de muaf tutulmalarından kaynaklanmaktadır.⁷⁴⁵

Osmanlılar'ın ekonomisi muharebelerden dolayı da sıkıntıya girmiş, Avrupa ülkelerinden 1876 yılına doğru 14 defa borç alınmış, devletin borcu toplam 277 milyon liraya ulaşmıştır. Bu durum devletin finansal açıdan kontrolsüz kalmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti sonraki senelerde az gelir elde ettiği için borçlarını ödemek bir yana zamanla sadece bu borcun faizlerini ancak ödeyebilmiştir.⁷⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin tüm bu iktisadi sıkıntılara rağmen Yu. A. Petrosyan'a göre sultanların borç alma gayreti durdurulamamıştır. Örnek olarak Abdülaziz döneminde saraylar için 7 milyon lira harcanmıştır. O dönemlerde Osmanlılar'ın harcamaları müellife göre yurt dışından gelen donanmalara, yeni savaş ürünleri ve ihtişamlı saraylara yönelmiştir. Tüm bunlar nedeniyle 1867 yılında Rus elçisinin nazarında Müslüman ve Hristiyan farkı olmadan Osmanlı sultanı ve üst tabakaya yönelik açıkça bir darbe ihtimali söz konusuydu.⁷⁴⁷

XIX. yüzyılın ortalarında Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlı "işgalinden" kurtulmaya yönelik olarak Türk olmayan halklar hareketlenmişlerdir. Buna karşı Osmanlılar, idareleri altında bulunan halkları el altında tutmak için her fırsattan faydalanmaya çalışmıştır. Ayrıca Osmanlılar gerek dış gerekse de iç siyasette gittikçe bağımsızlığını kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Osmanlılar'ın bir koloni durumuna düşmesi Avrupa ülkelerinin birbirleriyle rekabette bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak yine de Osmanlı toprağı üzerinde Avrupalılar'ın hem iktisadi hem siyasi bakımından diplomatik mücadeleleri bitmek bilmemişti. Bundan dolayı Avrupalılar Osmanlılar'a yardım amacıyla sultanın etrafındaki görevlere yerleşmeye başlamışlardır.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 221-222.

⁷⁴⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 222.

⁷⁴⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 223-224.

⁷⁴⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 224.

1850-1870 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda pamuk, afyon, üzüm, bahçe bitkileri ve ham ipek ürünlerinde özellikle Batı Anadolu'da üretim arttığı için ihracat oranının yükselmeye başladığı görülmektedir. Fabrikalar çalışmaya başladığında ise anda yurt dışından çeşitli malzemeler özellikle hammadde ithalatının artışı göze çarpmaktadır. Bu durum ise yabancı sermayedarlara de bağıllığını arttırmaktaydı.⁷⁴⁹

1859 yılında tarihe Kuleli vakiası olarak geçen Osmanlı yönetimine karşı isyan faaliyeti gerçekleşmiş, hatta sultana karşı bir suikast teşebbüsünde bile bulunulmuştur. Bu vakia sıradan bir isyan değildir, zira isyancılar arasında dini liderler, üst ve alt sınıfa ait subayların yanı sıra medrese talebeleri, ayriyeten birkaç tane eğitimli subay ve devlet görevlilerinden de bazı kimseler katılmışlardır. Onların amacı sadece sultandan kurtulmak için değildi, devletin yönetim sistemini değiştirmeyi, özellikle de meşru monarşiyi talep ediyorlardı. Bunun sonucunda komplo ortaya çıkmış ve isyancılar mahkeme kararıyla uzun süreli ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılmışlardır.⁷⁵⁰

1859 yılındaki vakia ile alakalı pek çok görüş mevcut olmasına rağmen, yalnız İbrahim Şinasi'nin⁷⁵¹ faaliyetlerinden dolayı halkın harekete geçtiği şüphe uyandırmaktadır. İbrahim Şinasi Türk edebiyatına, gazeteciliğe ve sosyo-politik düşünceye büyük katkıda bulunmuştur. İbrahim Şinasi kendi gazetesinde bazı çok önemli fikirlerini ifade etmiştir. Mesela, halkın öz düşüncesinin bulunması ve ülkenin sıkıntıları hakkındaki fikirlerini ifade etme hakkına sahip olması gerektiğini, kamu görüşünün devlet işlerinde önemli olduğunu ve Avrupa'nın başarılarının Osmanlılar'ın hayatının tüm alanlarına uygulanması gerektiği gibi fikirlerini öne sürmüştür. Ayrıca İbrahim Şinasi laik hukukun önemi ve hükümetin eylemlerinden sorumlu olduğunu da yazmıştır.⁷⁵²

İbrahim Şinasi'nin görüşleriyle ve basın yoluyla Türk genç aydınlarının fikirlerinin oluşmasında önemli rolü bulunmaktadır. 1862-1864 yıllarında gazete editör ofisinde sürekli mütefekkirler ile buluşmaktadır. Ayrıca İbrahim Şinasi'nin

⁷⁴⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 225-226.

⁷⁵⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 226.

⁷⁵¹ İbrahim Şinasi 1826-1871 yıllarında yaşayan şair ve gazeteci olup, Batılılaşmaya yönelik öncülerden biridir. İbrahim Şinasi öncesinde tercümanlık yapmış ancak sonra kendi matbaasını ve gazetesini kurmuştur. İbrahim Şinasi kendi matbaasında 27 Haziran 1862 yılında "Tasvir-i Efkâr" adlı ilk gazeteyi yayınlamıştır. Burada kendi düşüncelerini ve yönetim sistemini eleştirmiştir. Daha teferruatlı bilgiler için bkz. Kahraman Alim, "Şinasi", *DİA*, İstanbul: DİA, 2010, C. 39, ss. 166-169.

⁷⁵² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 226-227.

mütefekkirlerinin arasında yazar ve gazeteciler ile birlikte yüksek öğrenimli memur temsilcileri mevcuttu. Bu ofisten Osmanlılar'ın o dönemdeki en ilerici görüşleri doğmaktadır. Burada ilk Türk anayasacılarının gelecek liderleri ideolojik açıdan güçlenmişlerdir.⁷⁵³

1865 yılında İstanbul'da ülkenin ilerleme amacı taşıyan gizli toplum kuruluşu anayasalcı hareketin başlangıcı olarak görülmektedir. 6 Haziran 1865 gecesinde Sağır Ahmed Beyzade Mehmed Bey'in bahçesinde bu gizli hareketçiler toplanmışlardır. Orada "Vatanseverlik Birliği" cemiyeti oluşturulmuş daha sonra bu cemiyet "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adını almıştır. Bu cemiyet ikinci adı ile tarihe geçmiştir. Bu gizli siyasi cemiyet 245 kişiden ibaret olup gizliliğini korumak için 7 kişilik gruba bölünmüştür. Bu cemiyetin liderleri Yu. A. Petrosyan'ın ifadesiyle önemli genç Türk entelektüellerdi, örneğin: Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi bunlar arasında yer alıyordu. Müellife göre bu cemiyet gizli hareket ettiği için üye olanlar kendi etrafında yeni mütefekkirleri toplamışlardır. Özellikle cemiyetin ilk başta belli bir siyasi idolü bulunmamaktaydı. Bu cemiyeti sadece ülkenin siyasi ve iktisadi alanlardan ilerleme araçlarını arama hususu birleştirmektedir.⁷⁵⁴

1867 yılında bu cemiyet Fransa'da sürgünde olan Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunu önce Paris'te Fransızca, sonra İstanbul'da Türkçe bastırmıştır. Bu mektupta sultanın yetkililerinin "despotizmi"nin ortadan kaldırılması, el sanatları, ticaret ve tarımın gelişmesine uygun şartların sağlanmasını, ülkenin iç işlerine artık yabancıların karışmaması ve finansın iyileştirilmesine çağırmıştır. Müellif cemiyetin bu mektubunu ilk program belgesi olarak görmektedir. 1867 yılının ilkbaharında cemiyetin önemli şahısları Avrupa'ya göç etmişlerdir. Osmanlılar bu dönemden sonra bu cemiyetçileri hapse ve sürgüne göndermeye başlamış ve bunun için cemiyetçiler Fransa ve Londra gibi ülkelere kaçmışlardır.⁷⁵⁵

Entelektüel liderlerinin yurt dışına çıkması ve orada bulunması, onların edebiyatıyla tanışmalarına vesile olmuştur. Bundan dolayı bu kitapları Türk diline çevirmeye başlamışlardır. 1871-1872 yıllarda Osmanlı sultanı cemiyetçilerin geri dönmesine müsaade etmiştir. Geri dönenler yeni matbaa veya gazete bastırmaya başlamışlardır. Onlar bu eserlerinde kendi ideolojilerini yazmaya devam etmiştir. Bu

⁷⁵³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 227.

⁷⁵⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 227-228.

⁷⁵⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 228-229.

gazeteleri daha çok Türk etnik kökenliler satın almışlar, Türk olmayanlar ise genellikle bu ideolojiye karşı çıkmışlardır.⁷⁵⁶

XIX. yüzyılın sonralarına doğru Yeni Osmanlılar Cemiyeti ideolojilerini taşıyan şahısların sürgüne yollanması ile Balkanlardaki ayaklanmalar aynı zamana denk gelmektedir. Hatta Osmanlılar'da bu dönemde kıtlık, açlık, hastalık ve ekonomik kriz de peş peşe gelmiştir. O kadar ki Osmanlı bu durumu çözememiş ve halkın nefret ettiği aşar vergisini %10'den %12,5'a yükseltmiştir. Bu durum mültezimlerin halka olan muamelesini daha da zorlaştırmıştır. Bundan dolayı halk yine ayaklanmış ve bu tüm Osmanlı topraklarına yansımıştır. Bunun üzerine tüm Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin üyeleri silahlanıp sultan ve etrafındakilere karşı harekete geçmişlerdir. Hatta isyancıları durdurmak için 1876 yılında Abdülaziz'in yerine V. Murad geçmiş, ancak bu sultan da tahtta uzun süre duramamış yerine II. Abdülhamid geçmiştir. V. Murad ağır sinir hastalığına yakalanınca yerine yeni sultan geçmeye mecbur kalmıştır.⁷⁵⁷

23 Aralık 1876 yılında halka Osmanlılar'ın Kanun-ı Esası anayasasının metnini Midhat Paşa okumuştur. Bu anayasa sultanın iktidarını pek kısıtlamasa da diğer halkların serbestliği ve parlamento rejimini bir ileri adım olarak görmektedir. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin liderleri pek destek görmeseler de ideolojilerini bir anayasaya dönüştürebilecek fırsatı da yakalamaya çalışmaktadırlar. Yine de hem Türk hem Türk olmayan halk bu anayasayı pek hevesle karşılamamışlardır. Zira ilerideki zamanda anayasanın eksikleri bulunduğu için II. Abdülhamid durumu kendi lehine kullanmıştır.⁷⁵⁸

1877-1878'de Osmanlı-Rus Savaşı gerçekleşmiş ve bu savaşı Rusya kazanmıştır. 1878 yılındaki antlaşmaya göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanmışlardır. Bu muharebede Osmanlılar'ın yine sosyal ve siyasi alanlarda hala zayıf olması ve aynı zamanda sultan rejiminin çürük olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca II. Abdülhamid döneminden müellif bir "zülüm" ve "tiranlık" olarak bahsetmektedir. Zira bu dönemde devletin sosyal ve siyasi durumu reformdan önceki durumundan da kötüleşmiştir.⁷⁵⁹

XIX. yüzyıl sonunda Osmanlılar'ın Avrupa ülkelerinin yarı sömürgesi durumuna

⁷⁵⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 230-231.

⁷⁵⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 231-235.

⁷⁵⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 235-237.

⁷⁵⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 238-241.

dönüşme süreci tamamlanmıştır. Bu hadise emperyalizm çağında, büyük güçlerin dünya egemenliği için şiddetli bir mücadeleye başladığı dönemde gerçekleşmiştir.⁷⁶⁰ V. İ. Lenin'in de ifade ettiği üzere bu dönemde dünya üzerindeki devletler koloniye sahip olanlar ve kendilerinin özgür olduğunu düşünen ama aslında ekonomik ve politik açıdan başkalarına bağımlı olanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır.⁷⁶¹ Yu. A. Petrosyan'a göre zamanında çok güçlü olan Osmanlılar, artık V. İ. Lenin'in de ifade ettiği gibi finansal ve diplomatik olarak bağımlı bir ülke haline gelmiştir.⁷⁶²

XIX. yüzyıllarda Osmanlılar tarımla uğraşmalarına rağmen ekonomik açıdan geride kalmaktadır. Osmanlılar ayakta kalmaya çalışırken gittikçe batmaya devam eden devlet, aşar vergisini yine yükseltmiştir. Bu vergiyi mültezimler %12,5 yerine %30-40'lara kadar yüksek almaktadırlar. Aynı zamanda sultan ve üst tabaka sınıfın da bu vergilerden faydalanması söz konusudur.⁷⁶³

XIX. yüzyılda Osmanlılar ciddi surette yabancı güçlere bağımlı durumdaydı. Bu o kadar ilerlemişti ki unu ve tahılı bile yurt dışından almaktaydılar. II. Abdülhamid döneminde ülkenin sanayisi zenginliklere sahip olmasına rağmen acınacak durumdaydı. XIX. yüzyılın sonlarında bu durum Avrupa lehine değişmiş, özellikle İngiltere ve Fransa ülkeleri Osmanlılar'ın durumundan faydalanarak ucuz işgücü ile minerallerini işleterek kâr elde etmişlerdir. Bunun nedeni müellife göre Osmanlılar'ın öncelikle mineralleri işletmek için fabrikaları bulunmaktaydı ve var olan pamuk, halı ve diğer ürünler başkentteki ve bazı büyük şehirlerdeki fabrikalarda üretilmekteydi, diğer bölgelerde ise günümüzdeki anlamda sanayileşme mevcut değildi.⁷⁶⁴

20 Aralık 1881 yılında "Duyun-ı Umumiye" (Osmanlı'nın kamu borç yönetimi) kurulmuştu. Bu kurum İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya gibi ülkelerle birlikte Osmanlı bankası ve yerli kreditorlerin birliğinden oluşmaktaydı. Onlar bu kurum alacaklarını önce Osmanlı Devleti'nin birkaç fabrikasından almaya başlamışken, sonra tüm Osmanlı topraklarından toplamaya başlamıştır. Bu kurum ülkenin ekonomisini ve finanslarını yabancıların kontrol altına alması anlamına gelmektedir.⁷⁶⁵

II. Abdülhamid rejimi Yu. A. Petrosyan'a göre sultanın gaddarlığından dolayı

⁷⁶⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 241-242.

⁷⁶¹ N. G. Sevryugin, A. Ye. İvanov, *Lenin, Polnoe Sobranie Soçineniy*, ed. İ. A. Gladkov, 5. Baskı, C. 27, Moskova: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1969, s. 383.

⁷⁶² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 242.

⁷⁶³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 242-243.

⁷⁶⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 243.

⁷⁶⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

“kanlı” rejimdir. Sultanın Yeni Osmanlı Cemiyeti’ni hezimete uğratmasından sonra devletin durumu daha da gerilemiştir. Ayrıca 1898 yılında bakanlıkta yüksek öğretim alanları bulunmamaktadır.⁷⁶⁶

Yu. A. Petrosyan’a göre Osmanlı halkının o dönemindeki durumunu en güzel Halit Ziya Uşaklıgil tarif etmektedir: “*şehrin bir yerinden başka bir yerine gitmek için büyük cesaret gerekirdi... Casuslar, casuslar... Herkes birbirinden korkuyordu: babalar çocuklarından, kocalar karılarından. Casusların elebaşları artık iyice biliniyordu. Hatta bu adamların gölgesinin görünmesiyle bile herkesin başı omzuna çekiliyor ya da herkes bir yere saklanmaya çalışıyordu.*”⁷⁶⁷ Osmanlılar’ın bu dönemde sultanın casusluk konusunda bu kadar ileriye gittiği için müellifin ifadesiyle “*belli ki herkes kendisini takip etme düşüncesine takıntılıydı.*”⁷⁶⁸

Osmanlı topraklarının her yerinde zulüm, rüşvet bulunması müellif Halit Ziya Uşaklıgil’in şu sözleriyle halkın ne durumda olduğunu açıkça göstermektedir: “*illerden ilçelere dek tüm ülke içten ve dıştan kurtlar tarafından kemiriliyordu. Hükümet, bütün zenginlik kaynaklarını, sarayın açgözlü, doymak bilmeyen ağızlarına yediriyordu. Ülkenin her yerinde casuslar vardı ve onlara cömertçe para, yiyecek, rütbe dağıtılmaktaydı. Bu kara yazgılı ülkedeki her şey onların açgözlü karınlarına gidiyordu... Bu ülkede hainlerden memur, hırsızlardan bakan devşiriliyordu. Kötülükten başka bir şey olmayan göğüslerinde değerli taşlardan nişanlar takılıydı; uçuruma düşmüş alçaklara yüksek makamlar veriliyordu... Ve bu rütbelerin, paraların arkasında acı çeken, ezilen halk görünmüyordu.*”⁷⁶⁹

Yu. A. Petrosyan’a göre bu zulüm çağı sultanın çabalarıyla Türk kültürü ve gazeteciliğinin Tanzimat dönemindeki seviyesini yok etmiştir. Bu dönemde müellife göre “özgürlük”, “eşitlik”, “hak”, “anayasa”, “devrim”, “zulüm”, “despotluk” kelimeleri yasaklanmıştı. Bu yasağa “bahar” ve “yeniden doğuş” gibi kelimelerin bile dahil edildiği görülüyordu. Hatta çoğu Batılı ve Doğulu aydın yazarların eserleri bile yasaklanmıştı.⁷⁷⁰

II. Abdülhamid’in hükümdarlığı döneminde İstanbul’da yaşayan Rusyalı bir diplomat şöyle izah etmektedir: “*Türk basını öncesinde acımasız ve ne iç ne de dış siyasetiyle alakası olan sansür ile bitkin düşüyordu, ona sadece sultanın önünde en alçak*

⁷⁶⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 245-246.

⁷⁶⁷ Mazum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*; Ankara: Bilgi Yayınları, 1974, ss. 161-162.

⁷⁶⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 246.

⁷⁶⁹ Mazum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, a. g. e., s. 160.

⁷⁷⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 247.

şekilde onun ayaklarına kapanmak kalmıştı.”⁷⁷¹

Yu. A. Petrosyan’a göre II. Abdülhamid döneminde ulusal bağımsızlık hareketlerini çözmek için halkın bir hapishaneye kapatılması, hem dini hem milliyetçilik hareketlerini tetiklemiştir. Ayrıca müellif sultanın bu siyasetini anlatmak için Osmanlı siyasi hayatını iyi bilen İngiliz Edward Frederick Knight’ın eserinden bir parçayı şöyle aktarmıştır: “o bilinçli olarak Osmanlı İmparatorluğu’nu çatışmalara yerleştirerek ve kendisine tabi olanları bozarak, devlette onu görevden alacak kadar güçlü herhangi bir unsur ve bir insanlar grubu olmaması için çabalyordu. O çeşitli Hristiyan mezhepleri arasında düşmanlık tohumları ekiyor ve Müslüman fanatizmini alevlendiriyordu... ve sultana tabi olanlar zulme ayaklanma ile karşılık verdiği zaman, onu korkunç kitle katliamı ile söndürüyordu.”⁷⁷²

2. 3. 1. Ermeni Meselesi

A. Yu Petrosyan’a göre 1894-1896 yılında II. Abdülhamid ve onun çevresindeki görevlilerin Ermeniler’e karşı tutumunu açıklarken “tüm dünyayı yerinden oynatan korkunç Ermeni katliamını düzenlemişlerdir. 1880’li yıllarda sultan Ermeniler’i fiziksel yok etme politikasını izlemeye başlamıştır; ama Ağustos-Eylül 1894 yılında Ermeniler’in Samsun’daki kanlı katliamından sonra bu politikası endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Bir yıl sonra Ermeniler’e tüm ülke boyunca zulüm uygulamaya başlamışlardır. İki yıl içerisinde yaklaşık 300 bin kişi öldürülmüştü. Sultanın ordusu, polisi ve (Hamidiye) süvarileri ile Batı Ermenistan’ın yüzlerce köy ve şehirlerini yok etmişlerdir.”⁷⁷³ şeklindeki ifadeleri kullanmıştır.

Yu. A. Petrosyan eserinde bu hadise hakkında kısıtlı bilgi vermiştir. Zira diğer kaynaklarda bu hadise farklı şekilde aktarılmıştır. Mesela, Rus Albay Ya. G. Jilinskiy’in⁷⁷⁴ 11 Ocak 1895 tarihindeki raporunda bu hadise hakkında şöyle bahsedilmektedir: “...Fuad Paşa’nın sözlerine göre, bu ülkedeki kargaşalar, ciddi boyutta olmayıp yabancı müdahaleyi de gerektirmemektedir. Birlikte yaşayan iki yabani halk olan Kürtler ve Ermeniler, otlaklar ve sulama yerleri gibi küçük ekonomik sorunlar yüzünden çok sık kavga ediyorlar. Özellikle Ermeniler arasında yaygın olan tefecilik, onların müşterilerini

⁷⁷¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 247-248.

⁷⁷² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 248.

⁷⁷³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 249.

⁷⁷⁴ Ya. G. Jilinskiy 1853-1918 yıllarında yaşayan ve 1911-1914 yıllarında genelkurmay başkanlığında kâtiplik yapmıştır. 10 Aralık 1984’te II. Nikolay, Osmanlı elçilerini kabul etmişti. Bu tarihlerde Ya. G. Jilinskiy, Fuad Paşa ile üç hafta boyunca gayri resmi görüşebilmiş ve bu görüşmelerde çeşitli konular üzerine konuşulmuştur.

umutsuzluğa düşürüyor. İki kişi arasındaki kavga çok sık olarak büyük bir arbedeye dönüşüyor. Bunun nedeni de kavga edenin her birine millettaşlarının yardım etmesidir. Her iki halk da yanlarında her zaman silah taşıyor ve dolayısıyla kavgalar neticesinde ölü ve yaralılar oluyor. Öldürülenlerin akrabaları oç almak amacıyla karşı taraftan birilerini öldürüyor, yangınlar çıkartıyorlar. Bazen Ermeniler, bazen Kürtler galip geliyor. Ancak bu yerlerde koşuşturan İngiliz ajanları, Ermenilerin Kürtlere karşı kullandıkları şiddetten hiç bahsetmiyor, Kürtlerin vahşetini ise abartıyorlar...⁷⁷⁵

Osmanlı belgelerinde ise Ermeniler'in gizlice silah toplamaya ve köylülere saldırmaya yöneldiklerini belirtilmektedir. Mesela, 1895 yılında Osmanlı belgelerinde Ermeniler'in Bitlis'te Cuma namazında Müslümanlar'a saldırdıklarından ve askerlerin yetersizliğinden şöyle bahsedilmektedir: "...Bitlis'de cemaat-i İslâmiye salât-ı Cumayı eda eylemekte iken Ermeniler camilere bağteten hücum eylediklerinde ahali-i Müslime il Hıristiyanlar beyninde başlayan mudârebe ve mukâtelenin devam etmekte olduğu ve şûrişin teskin ve men'ine kuvve-i mevcude-i askeriye ile say'y u ikdâm olunuyor ise de kuvve-i askeriye kâfi olmayıp..."⁷⁷⁶ Bu tarz saldırılar hakkında diğer belgelerde de çeşitli bilgiler aktarılmaktadır.⁷⁷⁷

Yu. A. Petrosyan'ın bahsettiği hadise hakkında General Mayevskiy bir raporunda Ermeniler'in şikâyet etmesinin söz konusu olmadığını, sadece halkın Taşnaksutyun cemaatinin⁷⁷⁸ kışkırtılmasının ardından ayaklandığını ifade etmektedir.⁷⁷⁹ Hatta

⁷⁷⁵ *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Generalkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, Hz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemalolu (Kamalov), Ankara: TTK, 2013, s. 45.

⁷⁷⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1878-1895)*, C. 1, haz. Recep Karacakaya, Hüseyin Özdemir, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2008, s. 195.

⁷⁷⁷ a. g. e., C. 1; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1895-1896)*, C. 2, haz. Recep Karacakaya, Hüseyin Özdemir, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2008; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1896-1909)*, C. 3, haz. Recep Karacakaya, Yılmaz Karaca, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2008; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1909-1916)*, C. 4, haz. Recep Karacakaya, Yılmaz Karaca, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2009; Mehmet Perinçek, *Armyanskiy Vopros v 120 Dokumentah Gosudarstvennih Arhivov*, Moskova: Laboratoriya Knigi, 2011; Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013.

⁷⁷⁸ Daşnaksütün/Taşnagsütün/Taşnaksutyun veya kısaca Taşnag – Ermeni Devrimci Federasyonu 1890 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığı amacıyla kurulan radikal milliyetçi Ermeni siyasi örgütüdür. Halen Ermeniler ve Ermenistan Cumhuriyeti'nde aktif bir siyasi partidir. Teferruatlı bilgiler için bkz. Ovanes Kaçaznuni, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, çev. Arif Acaloğlu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005; A. A. Lalayan, *Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)*, çev. Kayhan Yükseler, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006; Öztarsu Mehmet Fatih, "Osmanlı'daki İlk Ermeni Silahlı Hareketleri", *Beyaz Tarih*, <http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanlidaki-ilk-ermeni-silahlı-hareketleri> (19.10.2017); Tuncel Turgut Kerem, "Ermeni Devrimci Federasyonu-Taşnaksutyun", Analiz No: 2015/4, 10. 02. 2015, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, <http://avim.org.tr/tr/Analiz/ERMENI-DEVIRIMCI-FEDERASYONU-TASNAKSUTYUN> (19.10.2017).

⁷⁷⁹ Azmi Süslü, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987, ss. 18-26.

Ermeniler'in maddi durumu hakkında şöyle bahsetmektedir: "...Köylüleri ise gerek çiftçilik ve gerek sulama sanatındaki maharetleri sayesinde, Türkiye Ermenilerinin hâli, orta Rusya'daki köylülerin hâliinden çok daha iyidir. Yine, Ermeni köylülerin daimî surette Türk taarruzlarına uğradıkları zannedilmemelidir. Şayet gerçek böyle olsaydı şimdiye kadar hiçbir Ermeni köyünün bu havalide kalmaması gerekirdi. Halbuki Ermeni köyleri her zaman için Türk köylerinden daha zengin ve nisbeten daha hâsılalıdır..."⁷⁸⁰

Bir diğer Rus Generali A. M. Kolübakin,⁷⁸¹ Ermeniler hakkında şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Genel olarak Ermeni nüfusunun durumu tatmin edicidir... Arek, Hosnak, Hucek, Gaz ve Sancak nahiyelerinde Ermeniler, daha az toprağa sahip ve daha az dayanışma içerisindedirler. Buradaki Ermeni köylülerinin durumu daha kötü olmakla birlikte, onların durumunun çok ağır olduğunu, kendilerine de zulüm edildiğini söylemek mümkün değildir. Sancak nahiyesindeki Ermenilerin durumu daha ağırdır. Buradaki Ermeniler dağınık şekilde yaşıyor ve tacizci Hassanali, Cunanlı, Kızılbaş vs. Kürtleriyle çevrilmiş bulunuyorlar. Ancak buradaki Ermeniler dahi fakir değillerdir. Onlar, çok çeşitli baskılar gördüklerini ileri sürseler de bu her zaman ve her yerde kendi durumlarıyla ilgili şikâyet etme alışkanlığından kaynaklanmaktadır..."⁷⁸²

Albay D. V. Putyata Ermeniler'in durumu hakkında şöyle bahsetmektedir: "...Türkiye'deki vergiler, halk için ağır bir yük olmadığı gibi, üretim açısından Asya Türkiyesi'nden daha zengin olan ülkelerdeki vergilerden daha fazla değildir. Ayrıca bedelli hariç, ülkenin Hıristiyan ve Müslüman nüfusu arasındaki toplanan vergiler açısından hiçbir fark mevcut değildir... Ermenilerin Türklerle kıyasla kaderlerine daha az şikâyet etmeleri gerektiğinin sonucuna varıyoruz..."⁷⁸³

A. M. Kolübakin'in gözlemlerine göre Ermeniler'in kendi içerisinde tabakalar arasında bir çekişme olduğunu ve bu çekişmenin Türkler'in davranışlarından daha ağır olduğunu ifade etmektedir. Mesela, bu konuda iki Ermeni ailesinden örnek verilmektedir: "...İki önemli Ermeni ailesi olan Hoşmatyanlar ile Arpacyanlar, burada kodaman ve kan emici konumundadırlar. Bunlar yalnız Ermenileri değil, köylü Kürtlerin, yani reayanın bir kısmını da baskı altında tutuyorlar. Ermeni nüfusu böylece iki taraflı bir baskı ile karşı karşıyadır. Ermeniler özellikle ekonomik açıdan yönetim, yerel Türkler ve Türkleşmiş

⁷⁸⁰ Azmi Süslü, a. g. e., s. 20.

⁷⁸¹ A. M. Kolübakin 1851-1917 yıllarında yaşayan Rus generalidir. A. M. Kolübakin 1877-1878 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşına katılmıştır. Kolübakin 1884-1889 yıllarında Van'da Konsolos Yardımcısı olmuş ve bu senelerde Ermenistan, Kürdistan ve Azerbaycan çevresini incelemiştir. Teferruatlı bilgiler için bkz. *Grajdantin - Voyn A. M. Kolübakin, 1868-1915*, Moskova: Tipolit. İ. N. Kuşnerev, 1915.

⁷⁸² *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, ss. 39-40.

⁷⁸³ *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, s. 84.

Kürtlerin yanı sıra kendi soydaşları olan Arpacyanlar ile Hoşmatyanlar tarafından da zulüm görmektedirler. Cimrilik ve gaddarlık ile tanınan söz konusu iki Ermeni ailesinin Ermeni halkına yaptığı zulüm, Türklerinkinden daha büyüktür... ”⁷⁸⁴

Ruslar’ın incelemelerine göre Osmanlı’nın doğu kısmında bazı ekonomik sıkıntılar mevcut olsa da Ermeniler çok zor durumda olmamıştır. Ayrıca Ruslar’ın gözlemlerine göre Ermeniler, İngilizler’in kışkırtma faaliyetleri⁷⁸⁵ vasıtasıyla ayaklanmışlardır. Ermeniler’in İngilizler’in propagandasının kademeli etkisi altında kaldığını Genelkurmay Başkanlığı Albayı D. V. Putyata şöyle tasvir etmektedir: “...Ermeniler; yavaş yavaş kendilerinin sömürülen bir millet olduğuna ve hayatlarının iyileştirilmesi için köklü reformların yapılması gerektiğine inanmaya başladılar ve ardından da söz konusu reformların, kendileri için yarı bağımsız Ermeni bölgesinin kuruluşunu sağlayacak şekilde yapılmasını istediler. Daha sonra ise zaman zaman açıkça tarihte varlığını sürdüren küçük bir krallıklarının canlandırılmasının propagandasını yapmaya başladılar. Buna paralel olarak okullarda ve ailelerin içerisinde gençlere yönelik çalışmalar başlatıldı ve onlara aşağıdaki fikirler aşılandı: “Ermeniler; büyük bir millettir. Onlar yalnızca Türkiye, İran ve Kafkasya sınırları içerisinde bağımsız bir hayat hakkına sahip değiller, bütün dünyada da hâkim konumda olmalıdırlar.” Aynı zamanda bu işlerin yürütülmesi ve Ermeni hareketinin yönlendirilmesi için para toplayan komite ve hayırsever cemiyetler de kurulmuştur... ”⁷⁸⁶

Ruslar’ın gözlemlerine ve raporlarına göre Ermeniler asla kurban olmamıştır.⁷⁸⁷ Zira Ermeniler uzun süre farklı milletlerle yan yana yaşadıkları için aralarında savaş çıkartmak zordu. Ancak dış güçlerin ciddi çabaları neticesinde sonunda Ermeniler şikâyet mektupları yazarak dış devletlerden destek arar hale gelmişlerdir. Aynı zamanda Ermeniler bu dönemdeki bazı tutum ve davranışlarıyla Kürtler’in ve Türkler’in arasında bir takım sorunlar çıkmasına da sebep olmuştur.⁷⁸⁸

⁷⁸⁴ *Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, s. 40.

⁷⁸⁵ Ermeni-İngiliz ilişkiler hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890)*, C. 1, haz. Recep Karacakaya, Kamil Akbulut vs, Ankara: Başbakanlık Basımevi, TC Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893)*, C. 2, haz. Recep Karacakaya, Kamil Akbulut vs, Ankara: Başbakanlık Basımevi, TC Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895)*, C. 3, haz. Recep Karacakaya, Kamil Akbulut vs, Ankara: Başbakanlık Basımevi, TC Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005.

⁷⁸⁶ *Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, s. 48.

⁷⁸⁷ *Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, ss. 47-50.

⁷⁸⁸ Ermeniler ile Kürtler arasındaki sorunlar (bkz. Ersin Kırca, “I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt-Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 1., Nisan (2017), ss. 24-56.) Ruslar’ın 1913 yılındaki raporlarında da belirtildiği gibi daha da şiddetlenmiştir. *Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, ss. 251-259.

Ermeniler Rus Türk muharebesine de el altmışlardır. Bu 1905 yılındaki Rusya'ya gönderilen bir raporda şöyle yansıtılmaktadır: “...*Ermeni ihtilalci çeteler, Türk üniforması giyerek Ruslara, Rus üniforması giyerek de Türklere*” saldırdılar.⁷⁸⁹

Bir diğer Rus generali Nikolaef'in telgrafında Rus ordularında bulunan gönüllü Ermeniler'in davranışları hakkında şöyle bilgi aktarmaktadır: “*Ermeni gönüllüleri, çalınmış ganimetleri götürürken bunları önleyemeyen memur Rus askerlerine Ermeniler tarafından ateş edilmiştir. Bundan başka, gönüllüler devamlı yağma yapmakta ve her türlü cinayetleri işlemekten zevk almaktadırlar. Bu çoğalan cinayetlere son vermek maksadıyla Van'da divan-ı harp kurulmuştur. Bunlara mani olmak için ayrıca disiplin birlikleri teşkiline lüzum görülmüştür.*”⁷⁹⁰ Bu telgrafın gönderilmesinin ardından eski gönüllü askerlerin disiplininin düzeltilmesi gerektiği anlaşılmış ve bundan sonra yeni gönüllü alma işleminin bir müddet durdurulması kararı alınmıştır.⁷⁹¹

Ermeniler hakkındaki diğer bir telgrafta Kafkas Rus ordu komutanı General Odişelidze'nin çevresindeki hadiseler hakkında alınan bilgiler aktarılmaktadır. Burada Ermeni çetelerinin Müslüman halkı çeşitli yöntemlerle katlettiği ifade edilmektedir.⁷⁹²

Rus Subayı Matoyef'in raporunda ise “*Ermeniler, emre ve disipline uymayarak birkaç İslam köyünü yaktılar; failleri bulunamadı... Köylüler bizden imdat istiyor; bizde imdat yok.*”⁷⁹³ denilmektedir. Bir diğer telgrafta Kutayis valisi Çugaşvili Ermeniler hakkında şöyle bahsetmektedir: “*Türkler kesiyor; öldürüyor*” diye şayialar çıkıyor, ben size beyan ederim ki, bu doğru değildir. Türk Hükümeti ve Türk askeri kendi halinde duranlara hiçbir şey yapmaz ve ilişmez. Mal ve mülklerini de muhafaza ederek onlara yardım eder. Ahalinin yerlerine gelmesini, sahipsiz kalan evlerdeki eşyasını sâhip olmasını ve sâhipsiz kalan evlerin zâyi olmakta olduğunu Türk Hükümeti bize bildiriyor...”⁷⁹⁴

Ya. G. Jilinskiy Ermeniler'in Rusya sınırlarında bağımsız olmalarının kendi ülkelerinin zararına olacağını şöyle bahsetmektedir: “...*özerk Ermenistan'ın kuruluşu, Rusya açısından tehdit oluşturmaktadır: Ermenistan'ın ancak bir kısmı, Türkiye'ye aittir. Büyük bir bölümü ise bizim sınırlarımız içerisinde, Erivan vilayetinde, Kars ilinde ve Batum'da yer almaktadır. Ermenistan'ın bir parçası, yarı bağımsız hâle gelirse, diğer bir bölümü olan Rus Ermenistanı da ona doğru yakınlaşmaya başlayacaktır. Ermeniler de her küçük halk gibi, Alman*

⁷⁸⁹ Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), s. 137.

⁷⁹⁰ Azmi Süslü, a. g. e., s. 27.

⁷⁹¹ Azmi Süslü, a. g. e., s. 29.

⁷⁹² Azmi Süslü, a. g. e., ss. 32-36.

⁷⁹³ Azmi Süslü, a. g. e., s. 42.

⁷⁹⁴ Azmi Süslü, a. g. e., s. 43.

(belki de İngiliz) prensi başkanlığında büyük bir krallık kurmak isteyeceklerdir. Türk Ermenistanı bağımsız olduğu takdirde söz konusu yeni oluşum, ancak Rus Ermenistanı sayesinde büyüyebilecektir...”⁷⁹⁵ Bunlara rağmen Ruslar XX. yüzyılının ilk çeyreğinde Osmanlı ile muharebesinde Ermeniler’e hem destek vermişler hem de yardımlarını almışlardı.⁷⁹⁶

2. 3. 2. II. Abdülhamid

II. Abdülhamid’in hükmettiği dönemi boyunca Yu. A. Petrosyan’a göre Osmanlı İmparatorluğu’nda büyük güçler hem siyasi hem ekonomik açıdan etkileme mücadelesinde bulunmuşlardır. Ayrıca Osmanlı’nın tüm bu büyük güçleri, kendi oyunlarında sultanı etkilemek için Ermeniler’i kullanmışlardır. Tüm bunlara rağmen sultan II. Abdülhamid “zeki ve kurnaz politikacı – kendi şahsi konumunu sağlamlaştırmak için kendi oyununu yönetiyordu.”⁷⁹⁷ Ayrıca müellif II. Abdülhamid’in siyaseti hakkında “böl ve yönet” prensibini ile birlikte Panslavizm ideolojisini de kullandığından bahsetmektedir. Diğer bir ifadeyle sultan bir halife olarak halifenin himayesinde tüm dünya Müslümanlar’ını birleştirmeye çalışmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında ise müellife göre Osmanlı İmparatorluğu’nda aniden Almanya’nın politik ve ekonomik etkisi artmıştır. Sultan dış siyasetinde açıkça Berlin’e odaklanmış, Türk askerleri Alman uzmanlar tarafından eğitime başlanmıştır.⁷⁹⁸

II. Abdülhamid’in tüm siyaseti Yu. A. Petrosyan’a göre bir “despotizm”dir ve halkın özgürlüğü kısıtlandığı için yeni gizli gruplar oluşmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki 1889 yılında İbrahim Temo⁷⁹⁹ ve arkadaşlarının oluşturduğu gizli gruptur. Bu cemiyet ülkeyi despotizm ve tiranlıktan kurtarmaya yönelik olarak kurulduğunu iddia etmektedir. Bu topluluğun sayısı 20-25 kişi ile başlanmış zamanla diğer üniversitelerden

⁷⁹⁵ *Türkiye’de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, s. 46.

⁷⁹⁶ Ruslar’ın Ermeniler ile ilgili yazılan bilgileri teferruatlı incelemek için bkz. Azmi Süslü, a. g. e.; ayrıca Ermeni-Rus ilişkileri hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, C. 1, Yöneten Yusuf Sarımay, haz. Recep Karacakaya, Kamil Akbulut vs, Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906)*, C. 2, Yöneten Yusuf Sarımay, haz. Recep Karacakaya, Kamil Akbulut vs, Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921)*, C. 3, Yöneten Yusuf Sarımay, haz. Recep Karacakaya, Kamil Akbulut vs, Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

⁷⁹⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 249.

⁷⁹⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., a. y.

⁷⁹⁹ İbrahim Temo (1865-1945) Arnavut kökenli, askeri tıbbiye koleji öğrencisi olup, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucularındandır. Bkz. Şükrü Hanioglu, “İbrahim Temo”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2000, C. 21, ss. 354-355.

gelenler ile artmıştır. Yaklaşık aynı zamanlarda Fransa'da bulunan Ahmed Rıza Bey⁸⁰⁰ sultana mektup yazarak Osmanlı'da anayasal hükümet sisteminin yeniden kurulması talebinde bulunmuştur. Bu düşünce etrafında toplanan kişi sayısı yavaş yavaş artmıştır. 1895 yılında Ahmed Rıza Bey "Meşveret" gazetesini bastırmaya başlamıştır.⁸⁰¹

1894-1895 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda gizli gruplar sürgüne, hapisaneye gönderilmeye başlanmıştır. Bunlara rağmen kaçmayı başaranlar da Avrupa ülkelerine yerleşip Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen çeşitli gazetelerinde sultana yönelik çeşitli suçlamalarda bulunmuşlar, hatta şahsiyetine yönelik türlü ağır ifadeler kullanmışlardır. Yu. A. Petrosyan'a göre bunları yazan genç Türkler'in bu tür ağır ifadeler kullanmalarının nedeni hakiki sosyal rejimden habersiz oluşlarıdır. Sürgünde bulunan Jön Türkler Fransa'dan Osmanlı'ya gizli yollarla girerek İstanbul'da bu gazeteleri dağıtmışlar. Bu gazeteler ve broşürler son aşamaya gelmeden önce uzun ve meşakkatli yolculuklar geçirmektedir.⁸⁰²

1896 yılında Jön Türkler II. Abdülhamid'i tahtan indirmek için bir komplo düzenlemişler, ancak bu kendi aralarından bir kişi tarafından sultana haber verildiği için başarılı olamamıştır. Bu davranış yine sürgüne ve hapisaneye gönderilme ile sonuçlanmıştır. 1902 yılında Paris'te Jön Türkler bir kongre⁸⁰³ düzenlemişlerdir. II. Abdülhamid'in kardeşinin eşi olan Damad Mahmud Celaleddin Paşa ve oğlu Prens Sabahaddin'in de maddi destek verdiği bu kongreye Türk, Ermeni, Arnavut, Yunan, Çerkez, Kürt delegasyonları katılmışlardır. Bu kongre aslında katılımcıların siyasi aktifliğini azaltmış ve sadece 1905 yılındaki Rus devrimi Osmanlılar'ın canlanmasına neden olmuştur.⁸⁰⁴

Rus devriminden sonra Osmanlı Jön Türkler'inin propagandası ve hareketleri canlanmıştır. Ayrıca 1907 yılında yeni bir kongre düzenlenmiş⁸⁰⁵ ve bundan sonra sultana karşı hareketlerin Osmanlı'nın ilk tarihi burjuva devrimine yaklaşmasına yol

⁸⁰⁰ Ahmed Rıza Bey 1858-1930 yıllarında yaşamıştır. Jön Türk hareketi liderlerinden olup Osmanlı siyaset adamıdır. Bkz. Ziyad Ebüzziya, "Ahmed Rıza", *DİA*, İstanbul: DİA, 1989, C. 2, ss. 124-127.

⁸⁰¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 249-250.

⁸⁰² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 250-252.

⁸⁰³ Ahmet Bedevi, "İnkılap Tarihimizde Sabahattin Bey: Birinci "Jön Türkler" Kongresindeki Kanaatler", 23.07.1948, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/9734/001583347010.pdf?sequence=1&isAlowed=y> (29.05.2017).

⁸⁰⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 252-255.

⁸⁰⁵ Reyhan Cenk, "Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve", *Akademik Bakış*, C. 1, S. 2, Yaz, (2008), ss. 121-138.

açtığı görülmektedir.⁸⁰⁶

XX. yüzyılın başlarında tüm Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, özellikle Makedonya’da sosyal ve ulusal çelişkiler şiddetli bir şekilde güçlenmiştir. Bu dönemdeki dayanılmaz vergi yükü, topraksızlık ve arazi eksikliği, Türk idarelerinin keyfiligi, milli çekişmeler ve dini uyuşmazlıklar Makedonya’yı sürekli anti feodal ve anti Türk ayaklanma ocağı yapmıştır. Osmanlılar bu ayaklanmaları bastırmaya çalışırken büyük güçler “yatıştırma” bahanesiyle devlet işlerine karışmaya çalışmaktadırlar. Hatta 1908 yılında Rusya ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılmıştır.⁸⁰⁷ Bu anlaşma devletlerin Makedonya askerlerini “düzeni koruma” amacı ile Osmanlı Devleti’ne karşı koyma ihtimalini yükseltmektedir. Böylece müellife göre Osmanlılar’ın sadece Makedonya’yı kaybetmesi ile dış ülkelerin kendi devletine girme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu durum ise Osmanlılar’ın finansal ve ekonomik durumunu daha da zorlaştırmaktaydı. Ayrıca Jön Türkler bu şartlarda hükümete karşı askerlerin ve gençlerin arasında kendi taraftarlarını artırmaya yönelik hareketler de başlatmışlardır.⁸⁰⁸

Jön Türkler bu dönemde genellikle Selanik’e odaklanmış ve burada askeri sınıf arasında mütefekkirlerini çoğaltmaya yönelik propaganda yürütmüşlerdir. 1908 yılının Nisan ayında Makedonya’da bulunan bir Rus askeri şöyle bahsetmektedir: “*ordunun subayları kendi aralarında anlaşarak artık Müslüman köyelerine görev için gidenler anayasal bir hükümet kurma gereğesi hakkında propaganda yapmaya başlamışlar.*”⁸⁰⁹ Propagandacılar halkı hükümete itaat etmemeye çağırıyordu. Zira sultanın “kendisi de ne yapması gerektiğini bilmeyen” bir düşünce ile halkı kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Neticede geciken maaşlar talep edilmiş ve 1908 yılında sultanın en güvenli “Hamidiye” süvarilerinin iki alayı ayaklanmıştır. Bu ayaklanmaya yüz piyade grubunun da katılması ile hadisenin büyümesinin ardından sultan onların güçle bastırılmasını tehlikeli bulmuştur. Bunun için sultan askerlere kısmen maaş ödemesi ve ordunun alt sınıfındaki görev süresini dolduran askerlerin işten çıkarılmasıyla ilgili kanun çıkarmıştır. Buna

⁸⁰⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 255-259.

⁸⁰⁷ 90 Haziran 1908’de Finlandiya Körfezi’ndeki Reval Limanı’nda İngiltere Kralı ile Rus Çarı bir görüşme yaptılar. Burada Osmanlı topraklarının yeniden paylaşılması, Rumeli’nin paylaşılması ve padişahın ordularını göndermemek suretiyle duruma boyun eğmesinin istenmesi gibi konular gündeme geldi. Bkz. Durdu Mehmet Burak, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, 2003, ss. 347-386, s. 302.

⁸⁰⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 259-260.

⁸⁰⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 260.

rağmen askeri sınıflarda ayaklanma hareketleri tamamıyla bastırılmamıştır.⁸¹⁰

Haziran başında bu ayaklanmayı bastırmaya yönelik orduda çeşitli değişimler yapılmış ve Selanik'teki bazı subayları hapsedme emri verilmiştir. Ancak bu durum aksine hükümete karşı çıkma hareketini arttırmıştır. 12 Haziran 1908 yılında Rusyalı diplomat A. M. Petryaev⁸¹¹ raporunda Osmanlılar hakkında şöyle izah etmiştir: *“Devrimci hareketler hemen hemen tüm subaylar arasında yayılmıştı. Onlar kendi aralarında ve yabancılar ile gerçekleşen sohbetlerinde utanmadan keskin bir şekilde rejimi eleştirirler, yüksek sesle mevcut yöneticilerin Türkiye'yi ölüme sürüklediklerine karşı duydukları memnuniyetsizliklerini dile getiririler... Subaylar birçok garnizon mevcut olan kasabalarda siyasi çevreleri oluşturan yurt dışı Jön Türk Parti'si temsilcileriyle polislerin ve sansürün sıkı gözetimlerine rağmen canlı ilişkileri sürdürürler.”*⁸¹²

Osmanlılar bu ayaklanmayı bastıramamıştır, zira etrafındaki orduların hemen hemen hepsi Jön Türkler'in müttefikleri olmuşlardır. Bu durum hakkında N. N. Martinoviç⁸¹³ adlı bir diğer Rusyalı diplomat, Selanik'te görevini yaparken 22 Temmuz 1908 yılındaki raporunda şöyle belirtmektedir: *“liberal konuşmalar şehrin içinde hiç kimseyi dikkate almadan sokaklarda, tramvaylarda ve kafeteryalarda yapılmaktadır. Devrimci gazeteleri polisin gözü önünde elden ele geçmekteyken hükümet evi siyasi kulübe dönüşmüştür.”*⁸¹⁴ Bu şartlarda sultan manevralı hareket etmeye başlamış, ancak artık devrimi durduramamıştır. Diğer şehirlere de yansıyan ayaklanmalar dalga şeklinde tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmıştır. Bu devrimde ele geçirilen şehirlere 1876 yılındaki anayasanın kabul edildiğini ilan etmişler ve din, ulus ayırt edilmeksizin herkes ayaklanmıştır. Devrimciler siyasi nedenlerden ötürü hapsedilenleri hapisanelerden çıkarmışlardır.⁸¹⁵

Rus askeri ajansı İstanbul'daki hadiseleri şöyle tarif etmektedir: *“kocaman halk birlikleri bugüne kadar daha hiçbir düzeni (kırk binlik kalabalığın köprü geçiş fiyatını dahi ödemişler) bozmadan geçmişlerdi. Hükümet hiçbir şekilde müdahale etmemiş. Kadınlar, bakan ve şeyhülislam oğulları, imamları subaylar konuşma yaptılar. Hepsi verilen özgürlüğün öneminin altını çizmişler ve sultanın afiyette olmasını dilemişlerdir. Her fırsatta kalabalık (halk) orduya minnettarlığını ifade etmişti. Subaylar bayraklar ve boyalı özgürlük amblemleri ile şehir*

⁸¹⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 260-261.

⁸¹¹ Aleksandr Mihayloviç Petryaev 1875-1933 yıllarında yaşayan Rusyalı diplomatıdır.

⁸¹² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 261.

⁸¹³ Martinoviç Nikolay Nikolaeviç 1883-1954 yıllarda yaşayan Rusyalı diplomatıdır.

⁸¹⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 262.

⁸¹⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 262-263.

boyunca kalabalık ile karışarak yürümüşlerdi. Ayrıca dikkat çekmek gerekir ki, Müslümanlar Hristiyanları kendi kardeşleri olarak gördüklerini her şekilde duyurmaktadırlar.”⁸¹⁶

25 Temmuz’da sultan 80 bin mahkûm ve göçmen için af kararı çıkarmıştır. Jön Türkler’in sıradaki adımı müellife göre bağımsızlığı için ayaklanan Arnavutlar’ın ve diğer işçilerin bastırılması olmuştur. Ayrıca Jön Türkler’in devleti yönetmek istememesi, sadece hükümeti kendi kontrolleri altında bulundurma istekleriyle izah edilmiştir. Aynı zamanda sultanı artık yetkililerin ve çevresindekilerin entrikalarının kurbanı olarak göstermeye başlamışlardır. Bunlara rağmen Jön Türkler yine de sultana güvenmemişlerdir. Bunun için kendi rezidanslarını İstanbul yerine Selanik’te korumuşlardır. Jön Türkler devlet içindeki “zulüm” rejiminin kalıntılarını ortadan kaldırarak düzeni değiştirmeye başlamışlardır. Bu adımlar “sultanın despot sistemine” daha şiddetli bir vuruş olduğunu ifade etmektedir.⁸¹⁷

1 Ağustos 1908 yılında, 1876 anayasasında değişiklik yapılması ile ilgili çalışmalar sultan ile Jön Türkler arasındaki ilk çatışmaya neden olmuştur. Bu durumu Jön Türkler Osmanlılar ile görüşmelerinde düzeltmeye mecbur bırakmışlardır. Böylece sultan artık açık bir şekilde Jön Türkler’in kontrolü altına girmiştir. Jön Türkler sultanın ve sarayın harcamalarını azaltmışlardır.⁸¹⁸

5-25 Ekim 1908 yılında Jön Türkler anayasada sultanın hakkını azaltarak yeni düzenlemeler getirmişler, ulusal sorunlara ise Osmanlı perspektifiyle yaklaşmışlardır. Avusturya Venedik ile çatışmada Jön Türkler halkı onlara karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Diğer yandan bu çatışmada Jön Türkler suçlu görüldüğü için mollalar anayasayı iptal ederek “şeriatı yeniden kurmak” talebi ile sultanın sarayına toplanmışlardır. Bu tür hareketler diğer şehirlerde de gerçekleşmiş, ancak Jön Türkler bu durumu düzeltebilmiştir.⁸¹⁹

Türk olmayan ulusların ve işten kovulan askerlerin Jön Türkler’e karşı güveni gittikçe azalmaya başlamıştır. Bu durum ilerleyince 12-13 Nisan 1909 yılında bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Bunun sonucunda II. Abdülhamid isyancıların taleplerini hemen kabul etmiş ve uygulamıştır. 16 Nisan’da Jön Türkler yine ayaklanmışlar ve etrafına kalabalığı toplayarak sultan sarayına yürümüşlerdir. Sultan tüm tehlikenin farkına vararak Jön Türkler’in liderleri ile defalarca anlaşmaya çalışmış, ancak başarılı

⁸¹⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 263-264.

⁸¹⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 264-265.

⁸¹⁸ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 265-266.

⁸¹⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 266.

olamamıştır. 23 Nisan'da Jön Türkler'in "hareket ordusu" başkente yürümüş, 24 Nisan'da çatışmalar başlamış ve 26 Nisan'da başkenti ele geçirmişlerdir. Jön Türkler diğerlerine gözdağı vermek için yaklaşık 10 bin isyancıyı asmışlar ve başkentte askeri rejim ilan etmişlerdir. 27 Nisan'da II. Abdülhamid'in halife unvanı şeyhülislam tarafından geri alınmış ve tahta V. Mehmed çıkarılmıştır. V. Mehmed kendinden önceki sultanın hiçbir yeteneğine sahip değildir ve devleti yönetmeyi dahi bilmemektedir.⁸²⁰

Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirdiğinde II. Abdülhamid'in malına el konulmuş ve Yıldız sarayı bir müzeye dönüştürülmüştür. Ayrıca Jön Türkler devrim yaparken verdikleri vaatlerinin hiçbirini devleti ellerine geçirdiğinde uygulamamıştır. Bunun aksine daha da şiddetli zulüm rejimini sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı 1910 yılında sosyal bir direniş meydana gelmiş, ancak bu kısa sürede bertaraf edilmiş ve buna sebep olanlar sürgüne gönderilmiştir.⁸²¹

Jön Türkler Osmanlılar'ın ulusal ideolojisini sürdürdüğü için ulusal halkların ayaklanmalarının bastırıldığını görmektedir. Ayrıca Jön Türkler Pantürkizm ile Panislamizm doktrinini yaymışlardır. Bunun nedeni İslam adı altında tüm Müslüman devletleri birleştirmek gerektiği gibi, Osmanlı topraklarında bulunan Türkler'i de Türkçülük adı altında birleştirmek gerekmektedir.⁸²²

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda ciddi bir sarsıntı yaşamıştır. Ayrıca Osmanlılar'ın iç parti mücadeleleri ve Jön Türkler'in baskısıyla 10 sene içerisinde 14 hükümdar değiştirilmesi gibi faktörler savaşa hazır olmanın önüne geçmiştir. Bundan dolayı Osmanlılar Balkan Savaşı'nda topraklarını kaybetmiş ve 23 Ocak 1913 yılında Jön Türkler yeni darbe vasıtasıyla hükümeti kurmuşlardır. 30 Mayıs 1913 yılında Londra antlaşması yapılmış ve bu antlaşmaya göre Osmanlılar'ın toprakları diğer ülkeler arasında paylaşılmıştır.⁸²³

11 Temmuz 1913 yılında vezir Mahmud Şevket Paşa'nın kendi arabasında katledilmesinin ardından Jön Türkler yine fırsatı lehlerine kullanmışlardır. Jön Türkler bu vakıdan sonra tüm diğer politik partileri yasadışı ilan etmişlerdir. Böylece İttihat ve Terakki Partisi⁸²⁴ Osmanlılar Dünya Savaşı'nda mağlup çıkana kadar tek legal parti

⁸²⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 267-270.

⁸²¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 270-272.

⁸²² Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 272.

⁸²³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 273-274.

⁸²⁴ İttihat ve Terakki 1908 yılında ihtilalını düzenleyen ve o tarihten 1918 yılına kadar devleti yöneten siyasi cemiyettir. İttihatçılar kendinden önce gelen Genç Osmanlılar kuşağının devamı ve Jön Türkler

statüsünde kalmıştır.⁸²⁵

1913 yılının sonlarında Osmanlı İmparatorluğu tamamıyla İttihâd ve Terakkî partisinin, özellikle Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa gibilerin elinde olmuştur. Enver Paşa'yı tanıyan A. N. Tşeglov,⁸²⁶ onu şöyle tarif etmektedir: *“o hızlı hareket eden bir adam; kararlarında hızlı ve amaçlarının sonucunu elde etmek için hiçbir şeyden vazgeçmeyecektir. O cüretli adım atmaya ve aldatma kapasitesine sahiptir.”*⁸²⁷ Ayrıca Tşeglov'a göre Enver Paşa'nın Almanya'ya yönelmesi sadece bir siyasi mecburiyetten kaynaklıdır. Zira Tşeglov'a göre Enver Paşa'nın bu hareketindeki maksadı Almanya'nın muharebede zafer kazanmasından ziyade Avrupa ve Asya'da Osmanlı'nın eski gücünü yeniden canlandırmaktır.⁸²⁸

Bir diğer Rus askeri olan M. N. Leont'ev, Celal Paşa ile yakinen tanışmış ve onu şöyle tasvir etmektedir: *“Türkiye’de gördüğüm en sakin, en entelektüel, en enerjik, en vatansever asker...”*⁸²⁹ M. N. Leont'ev 1914 yılında kurulan partideki gençlerle hemen hemen her gün irtibattaydı ve onlar hakkında şöyle bahsetmektedir: *“...gençler ve gerçekten Türkiye'nin kaderi elinde olduğunu anlayan değerli ve enerjik insanlardır...”*⁸³⁰

Yu. A. Petrosyan'a göre İttihad ve Terakkî Partisi Osmanlı sadrazamı olan Ahmed İzzet Paşa'yı görevinden ayrılmak zorunda bırakmışlardır. Bu önemli görevi Enver Paşa üstlenmişken V. Mehmed bu hadiseyi Sabah Gazetesi'nden öğrenmişti. Diğer yandan da Sultan, Enver Paşa'nın çok genç olduğuna şaşırılmış, ancak yine de huzuruna kabul etmiştir. Enver Paşa 1914 yılında askeri sınıftan 300 kişiyi işten uzaklaştırmış ve yerine kendi partisindeki gençleri görevlendirmiştir. Enver Paşa'ya halk “Napolyon” lakabını vermişlerse de⁸³¹ Enver Paşa bu görüşe katılmadığını *“Beni Napolyon'a benzetiyorlar, ama ben hiçbir zaman ikinci adam olamam”*⁸³² ifadesiyle

adı ile de ifade edilmektedir. Jön Türkler ifadesi ise diğer muhalif kesimlerini de kapsar, ancak müellif eserinde hem itilafçılar hem de Jön Türkler'i eş anlamda kullanmaktadır. Bu İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında teferruatlı bilgiler için bkz. M. Şükrü Hanioglu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2001, C. 23, ss. 476-484.

⁸²⁵ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 276-277.

⁸²⁶ Aleksandr Nikolaeviç Tşeglov 1875-1953 tarihlerinde yaşayan Rus askeridir. A. N. Tşeglov Saint Petersburg askeri okulunda eğitim almış ve aynı zamanda denizcilik bölümü mezunudur. Bkz. V. İ. Şeremet, a. g. e., ss. 7-56.

⁸²⁷ V. İ. Şeremet, a. g. e., s. 104.

⁸²⁸ V. İ. Şeremet, a. g. e., a. y.

⁸²⁹ V. İ. Şeremet, a. g. e., a. y.

⁸³⁰ V. İ. Şeremet, a. g. e., s. 105.

⁸³¹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 277.

⁸³² Ali Yağlı, “Gençlere Tarih Bilincinin Aktarılmasında Tarihi Çizgi Romanların Önemi: Suat Yalaz'ın Enver Paşa Efsanesi Adlı Çizgi Romanı Örneği”, *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol: 11/10, Spring (2016), pp. 693-706.

vurgulamıştır.

Enver Paşa, Talat Paşa gibi dış siyasetinde Almanya'ya, Cemal Paşa ise Fransa ve İngiltere'ye odaklanmış, zamanla her üçü de Almanya'nın siyasetine göre hareket etmeye başlamışlardır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin ekonomisi daha da zayıflamış ve Jön Türkler'in siyasetleri devletin gelişmesine yardımcı olmamıştır. Ayrıca Almanya ile Jön Türkler'in Pantürkizm ideolojisini geliştirmesini vaat ederken onları kendine bağlamıştır. 2 Ağustos 1914 yılında müellife göre Osmanlılar Birinci Dünya Savaşına 20-45 yaş aralığındaki erkeklerin katılması zorunluluğu üzerine milyondan fazla kalabalık köylerinden şehirlere gelmiştir. Ancak Osmanlılar'ın bürokratik sistemi buna hazır bulunmadığından haftalarca bekletilmişlerdir. Bu kalabalığın bekletildiği sürede bazılarının kaçtığı görülmektedir. Bunun nedeni ise halkın gıdasız ve evsiz bulunmasında görülmektedir. Mevcut tarım ve ulaşım sistemi içerisinde ordunun sonsuz ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışılması tarımsal üretimde aniden düşüşe yol açmıştır. Böylece Osmanlılar daha savaşa başlamadan tüm zorluklarla karşılaşmışlardır.⁸³³

Yu. A. Petrosyan'a göre Osmanlılar tarafsız durumlarını korumaya yönelik hareket etmişler, ancak Enver Paşa'nın Almanya'ya Karadeniz'e geçiş izni vermesinin ardından kendini savaşta bulmuştur. Zira Osmanlılar'ın bu hareketi "kaba ihlali" olduğu için 29 Ekim 1914 yılında Rusya'nın Osmanlılar'a ve 11 Kasım'da Osmanlılar'ın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmesine sebep olmuştur. Osmanlılar bu muharebeye ayrıca 900 bin asker toplayabilmişlerse de ordunun silahlanması kötü durumdaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti Balkan, Kafkas, Mezopotamya ve Sina Yarımadası'nda olmak üzere dört cephede savaştığı için durumu daha da zorlaşmıştır. Diğer taraftan ise Osmanlılar'ın ordusundaki askerlerin çoğunluğunun acemi oluşu muharebenin gelişimine de yansımıştır. Bu gibi unsurlardan dolayı Osmanlı ordusu 2 milyondan fazla yaralı, yaklaşık 600 bin kayıp vermiş, böylece zamanla Osmanlı ordusunun sayısı 1,5 milyon kalmıştır. Ayrıca Osmanlılar'ın tarım işletiminin, sanayi üretiminin azalması, dış ticaretin hemen hemen bitmesine yol açmıştır.⁸³⁴

A. N. Tşegov'a göre aslında Türk devlet memurları sultanlarına bağlıydılar ve mevcut sorunları çözebilmek adına kendilerinin göstermesi gereken performansı fazlasıyla gösteriyorlardı. Ancak buna rağmen A. N. Tşegov'a göre Türkler "*kendilerini*

⁸³³ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 277-280.

⁸³⁴ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 280-283.

gerçekte olduklarından daha zayıf görüyorlardı... »⁸³⁵

Yu. A. Petrosyan'a göre Jön Türkler'in yürüttükleri siyaset halkın aç kalmasına neden olmuştur. Hatta 1914-1916 yılları arasında Anadolu ve Arap vilayetlerinde, özellikle Livan ve Suriye bölgelerinde hastalıktan ve açlıktan halkın yaklaşık % 40'ı vefat etmiştir. Ayrıca tüm halk açlıkla baş başa kalırken üst sınıflar halkı soymaya devam etmiş, özellikle Enver Paşa ordu giderleri bahanesiyle istediği yöne harcamalar yapmıştır. Buna delil olarak müellif Enver Paşa'nın devlet parasıyla kendisine yaptırdığı birkaç sarayı ve yurt dışındaki köşkünü örnek göstermektedir.⁸³⁶

Birinci Dünya Savaşı döneminde Jön Türkler'in ulusal siyasetinin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Özellikle 1915 yılında Ermeniler'in korkunç bir şekilde cezalandırılması gerçekleşmiştir. Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşalar Ermeniler'i soykırımı adı altına ülkenin uzak bölgesinden diğer bir mekâna göç ettirmişlerdir. Müellife göre Van Ermeniler'i bu zor durumdan Rusya'nın desteği ile kurtulabilmişlerdir. Ayrıca Antanta/İtilaf Devletleri'ne Yunanlılar da katılınca Osmanlılar'ın sürgünü Yunan halkına da yansımıştır. Ancak bu sürgün Ermeni meselesi ile kıyaslanınca sadece son derece hafif kalmaktadır.⁸³⁷

V. İ. Şeremet, Ermeniler'in Türk-Alman birliklerinde ve diğer savaşlarda da bulunduğunu aktarmaktadır. Bunun nedeni ise Ermeni tarihçi Meri Koçar'ın sözleri ile şöyle açıklamaktadır: “...Her Ermeni bir Osmanlı vatandaşı olarak görevini yerine getirmek zorundadır; ...Osmanlı İmparatorluğu'nun ve vatanımızın bütünlüğünü korumaya hazırız...”⁸³⁸

1914-1916 yıllarında Arap vilayetlerinde milliyetçi hareketlerinin çoğu ya hapse ya da sürgüne gönderilmek suretiyle şiddetle bastırılmıştır. Müellif bunu halkın askeri sürecin belirgin olduğu dönemde her türlü sosyal adaletsizlik dayanılmaz bir hal alınca imparatorluğun gösterdiği tepki olarak görmektedir.⁸³⁹

3 Kasım 1918 yılında Jön Türkler İttihad ve Terakkî Partisi'nin dağıldığını ilan etmişler ve başkenti bırakıp Almanya'ya kaçmışlardır. Böylece Osmanlı başkenti 1918 yılında savaşız İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanlılar'a teslim olmuştur. Dolayısıyla sultan ve çevresindekiler işgalcilerin kuklası rolünü almışlardır. 1918-1919 yıllarında

⁸³⁵ V. İ. Şeremet, *Bosfor. Rossiya i Turtsiya v Epohu Pervoy Mirovoy Voyni. Po Materialam Russkoy Voenny Razvedki*, Moskova: Tehnologičeskaya Şkola Biznesa, 1995, s. 106.

⁸³⁶ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 280-283.

⁸³⁷ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 284-285.

⁸³⁸ V. İ. Şeremet, a. g. e., s. 145.

⁸³⁹ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., s. 286.

işgalcilerin Osmanlı topraklarını ele geçirme faaliyetleri başlamıştır. Buna karşı halk Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Kurtuluş Savaşı vermiştir. 23 Nisan 1920 yılında Ankara’da yeni parlamento toplanmış ve burada yeni hükümet oluşturulmuştur. Bu dönemde müellife göre Türk halkı Genç Sovyet Cumhuriyeti’nden hem moral hem de maddi destek almıştır. Ayrıca 1921 yılında Sovyet Cumhuriyeti ile Osmanlılar arasında dostluk ve kardeşlik antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma milli vatansever gücün kuvvetlenmesine vesile olmuştur. Zira 1922 yılında Osmanlılar işgalciler ile muharebelerinde başarılı olmuşlardır. 1923 yılında Lozan Antlaşması imzalanınca işgalciler Osmanlı topraklarından ayrılmışlardır. 17 Kasım 1922 yılında 36. sultan VI. Mehmed İstanbul’dan Malta’ya kaçmıştır. 29 Ekim 1923 yılında yeni cumhuriyet kurulmuş ve yeni başkent olarak Ankara seçilmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu yeni asırda radikal reformlara ve neticede hayatta kalmaya da hazır olmamıştır. İmparatorluğu’n yok oluşu ulusların kendi bağımsızlık mücadelesinden de kaynaklanmıştır. Tüm bunlar devletin parçalanmasına yol açmıştır ve tamamıyla İmparatorluğu’n sona ermesinde Birinci Dünya Savaşı son adım olmuştur.⁸⁴⁰

I. Dünya Savaşı’na Rusya ve Osmanlı Devleti’nin katılmaktan kaçındığını Dr. İrina Svistunova şöyle belirtmektedir: “uzun süren diplomatik mücadele, siyasi ve ekonomik alanlardaki baskı neticesinde Rusya ile Türkiye, birbiriyle mücadele eden siyasi ve askeri bloklara dâhil edildiler. Savaşın neticeleri, ülkelerin çöküşü, yabancıların müdahalesi ve kardeş kanının akıtıldığı iç savaş ile karşı karşıya kalan söz konusu iki halk için ağır bir sınav oldu.”⁸⁴¹

1914 yılında Sarıkamış Harekâtı’na katılan Rus General Nikol’skiy muharebedeki gözlemlerini eserine aktarmıştır. Bu eserinde Türkler hakkında şöyle bahsetmiştir: “...Türkler tüm başarısızlıklarına rağmen aktif bir şekilde harekâta devam etmekte ve aralıksız olarak taarruz yapmaktadırlar. Türkler, harekâtın bütün safhalarında kendilerini çok iyi ve cesur birer muharip (savaşçı) olarak gösterdiler...”⁸⁴²

General Nikol’skiy Türkler’in savaş esnasında cesaretli olduklarından da bir diğer notunda şöyle bahsetmektedir: “...Küçük komuta heyeti ve erlere gelince; onlar tarihten bugüne gelen sabır ve tahammüllerini gösteriyorlar. Çatak ve Bardız üzerinden

⁸⁴⁰ Yu. A. Petrosyan, a. g. e., ss. 290-292.

⁸⁴¹ İrina Svistunova, “Rusya ve Türkiye’nin Tarihi Kaderlerinin Benzerliği Hakkında”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri. I. Çalıştay Bildirileri (Ankara: 14-15 Mayıs 2010)*, çev., yay., haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s. 234.

⁸⁴² General Nikol’skiy, *Bir Rus Generalinin Anlatımıyla Sarıkamış Harekâtı 12-24 Aralık 1914*, ed. Sevda Dursun, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2010, s. 77.

Sarıkamış'a taarruz eden birlikler; harekât için hiç müsait olmayan bir araziden ilerlemek zorunda kaldılar. Onlar, kışın en şiddetli zamanlarında bile muharebe edebilecek bir güce sahipti. Hatta dondurucu soğğun şiddetinden telefonların çalışmadığı zamanlarda, iki – üç hafta süreyle devamlı olarak bir barıktan yoksun kaldıkları ve çok az gıdaları olduğu anlarda bile hiç durmadan muharebe ettiler. Hâlbuki bu asker düzensiz olarak beslenmekte ve erzak gelişigüzel verilmekteydi. Böyle tahammülü çok zor şartlar içinde buldukları halde, Türk askerleri kahramanca çarpıştılar ve tam on gün hiç istirahat etmeksizin inatçı bir şekilde muharebeye devam ettiler... »⁸⁴³

General Nikol'skiy Türk komutanlarından da bahsetmektedir, mesela Enver Paşa hakkında şöyle söz etmektedir: “...Kuvvetli bir iradeye sahip olan Enver Paşa, her türlü zorluğa katlanabilen Türk askerini, bütün zor şartları aşmaya mecbur kıldı... Bütün Türk komutanları, başta Kolordu Komutanı olduğu hâlde en ümitsiz taarruzları dahi tereddüt göstermeden cesurca yapmakta ve mevzilerini delicesine bir inatla savunmaktaydılar... »⁸⁴⁴

Bu muharebeden sonra Osmanlı ve Rusya yine savaş cephesinde karşılaşmışlardı. Sonunda çok geçmeden iki devlet de yıkılmış ve yeni ulus devletler ortaya çıkmıştır. Bu muharebe sonucunda hem Panslavizm hem de Pantürkizm unutulmuş, ayrıca uluslararası alanlarda kapalı siyaset yürütülmüştür. En önemli kısmı ise Türk-Rus yakınlaşma siyasetlerinin izlenmeye başlanmasıdır.

Türkler, Çarlık Rusya ve SSCB baskısına dayanamayan Müslümanlar'a ve diğer çeşitli ırklardan din mensuplarına kucakını açmıştı. Bunlar arasında 1920 yılında İstanbul'a gelen Beyaz Ordu ve oradaki mülteciler arasında Yüzbaşı Nikolay Rayevski de bulunmaktaydı. Rayevski gurbette tuttuğu günlüğünde Türkler'in nazik olduklarını ve kendisini sıcak karşıladığını anlatmaktadır. Rayevski Türkler'in gündelik hayatını da şöyle tasvir etmektedir: “*Türk giysilerini hayranlıkla izledim. Harkov'da ya da Poltava'da bu tarzda giyinmiş insanlar; belki giysilerini değiştirmeyi unutmuş opera sanatçıları izlenimini verirdi; buradaysa sıcak güneş altında ve mavi deniz fonunda camilerin, harabelerin ve üzümle sarılmış evlerin arasında hiç kimseye tuhaf gelmiyor. Mavi şalvarlar, siyah nakışlarla bezenmiş, lacivert kadife yeleğin üzerinde altın renkli gemiler beyaz yelkenlerini açmış, ipek gömlekler o kadar parlak ki, insanın gözleri kamaşıyor. Hatta erkeklerin yün çorapları da nakışlarla bezeli... Türklerde, neredeyse her evin önünde küçücük bir aile kabristanlığı yapılması gibi duygulandıran bir gelenek var. Taş kemerler arkasında küçük bir bahçe ve bu bahçedeki servi, defne, sarmaşık, çeşitli yeşil otlar ve onların arasında küçücük mermer mezar*

⁸⁴³ General Nikolski, a. g. e., ss. 103-104.

⁸⁴⁴ General Nikolski, a. g. e., ss. 101-102.

taşları...⁸⁴⁵

Rayevski'nin Türkiye'de bulunduğu sürece Türkler'i tanımaya çalıştığı ve Ruslar'a karşı çok kibarca, nazikçe davranışlarını gördüğü için günlüğünde onlar hakkında olumlu izlenimlerinden bahsetmiştir.⁸⁴⁶

1917 Ekim Devrimi'nin sonrasında da Türkler'in misafirperverliğine bir örnek olarak ise Leon Troçki verilebilir. O, İosif Stalin'in tavsiyesi sonrası İstanbul'da 1929-1933 yıllarında yaşamıştır. Türkiye'de yaşadığı müddetçe Türkler hakkında olumlu görüşlere sahip olmuş ve onlardan şöyle bahsetmiştir: *"Türk Hükümeti, bana misafirperverlik gösterdi. Ve bunun için de çok müteşekkirim. Ben buraya gelirken nasıl bir kabul göreceğimi pek bilmiyordum. Reiscumhur hazretlerine bir mektup yazdım. Derhal vali beyden bir cevap aldım. Türk Hükümeti, hiçbir surette hareketimi tâhdit etmedi..."*⁸⁴⁷ Ayrıca Troçki bir mektubunda Türkler hakkında olumlu kanaat bildirdiğinin farkında olduğunu dile getirmektedir: *"...Yazılarımda Türkleri, o kadar methettim ki, bana Türkofil ismini verdiler. Bilirsiniz o zaman Rusya'da çok Türk aleyhtarı vardı. Bu Türk dostluğunu sonra Millî Mücadele senelerinde de gösterdim. Dostum General Frunze'yi Rus ordusu mümessili olarak Ankara'ya yolladım. Türkiye'nin istiklâl için mücadelesini çok büyük bir ilgiyle takip ettim ve bu mesut neticeden çok memnun oldum."*⁸⁴⁸ Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili ise Troçki şöyle bahsetmektedir: *"İstiklalinizi, bu uğurdaki mücadeleyi büyük reisinizin idaresine medyunsunuz. Gazi'nin büyüklüğü, artık dünyaca teslim edilmiş bir hakikattir. Bu hakikat ki, burada tekrar etmekten ben de zevk duyarım."*⁸⁴⁹

Yukarıda da geçen örneklerden anlaşılmaktadır ki Rus-Türk münasebetleri dostça sürdürülmeye eğilimliydi. Bunu 1922-1923 yıllarında Türkiye'de büyükelçilik yapan S. İ. Aralov hatıralarında şöyle yansıtmıştır: *"Türk köyünde ne gazete var ne propagandacılar var ama köylüler bütün iktidarını biliyorlar... Köylüler şöyle diyorlar. Ruslar, iyi insanlar. Çarı kovdular, derebeyini de kovdular. Bize yardım ediyorlar... Düşmanlarını öldürsün ve toprağı köylüye versin diye Rus Lenin, bizim Mustafa Kemal'e toplar hediye etti..."*⁸⁵⁰ Atatürk döneminde Ruslar çeşitli yönlerden Türkiye'ye yardımlarını sunmaya eğilimliydi. Bunun nedeni V. İ. Lenin'in Atatürk hakkındaki şu görüşlerinden de

⁸⁴⁵ Nikolay Rayevski, *Gelibolu Günlüğü. Rus Gözüyle Gelibolu. Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*, çev. Aydın İbrahimov, Nesrin Bayraktar, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, ss. 50, 139-140.

⁸⁴⁶ Teferruatlı bilgiler için bkz. Nikolay Rayevski, a. g. e.

⁸⁴⁷ Ö. S. Çoşar, *Troçki İstanbul'da*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 45.

⁸⁴⁸ Ö. S. Çoşar, a. g. e., s. 46.

⁸⁴⁹ Ö. S. Çoşar, a. g. e., a. y.

⁸⁵⁰ S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, çev. H. A. Ediz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayımları, 2014, ss. 46-47.

anlaşılmaktadır; “Mustafa Kemal Paşa, tabii ki sosyalist değildir ama görülüyor ki iyi bir örgütçü, yetenekli bir komutan, burjuva-ulusal devrimini yürütüyor, ilerici bir insan, akıllı bir devlet adamı. Bizim Sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya’ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yordakçularıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona yardım etmek, yani Türk halkına yardım etmek gerekiyor... Biz de yoksul olsak da Türkiye’ye maddi yardımda bulunabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardımı, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. Böylece, Türk halkı yalnız olmadığını hissetmiş olacaktır...”⁸⁵¹ Rusya’nın, Türkler’den siyasi ittifak beklentisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca V. İ. Lenin, Türkler’deki Rus algısını düzeltmek amacını taşıdığını da ifade etmektedir. “...Çarlık Rusyası, yüz yıllar boyunca Türkiye ile savaştı. Bu elbette halkın belleğinde derin izler bıraktı, bu halkın içinde Rusya’nın, Türkiye’nin amansız düşmanı olduğuna ilişkin propaganda yapıldı. Bütün bunlar, Türk köylüsünde, küçük ve orta mal sahiplerinde, tüccarlarda, aydınlarda ve idareci çevrelerde Ruslara karşı dostça olmayan duygular ve güvensizlik uyandırdı. Bilirsiniz ki, güvensizlik yavaş geçer...”⁸⁵²

Rusya Türkler’e karşı bu yaklaşımının bir sonucu olarak Osmanlı’da Komünist Parti’si yasaklanmış olmasına rağmen Rus-Türk ilişkileri çeşitli çerçevelerde devam etmiştir.⁸⁵³

⁸⁵¹ S. İ. Aralov, a. g. e., ss. 27-28.

⁸⁵² S. İ. Aralov, a. g. e., s. 28.

⁸⁵³ Bu konuda teferruatlı bilgiler için bkz. Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, çev. İlyas Kamalov, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

SONUÇ

Çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcından sonuna kadar Rus Oryantalizmi'nde Osmanlı algısı incelenmiştir. Türkler'in Ruslarla münasebetlerine dair pek çok belge bulunmaktadır. Dolayısıyla tüm Rus kaynaklarını incelememiz imkansız olduğu için çalışmamızda daha çok algıyı yansıtan eserler incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda Osmanlı algısını aktarırken siyasetten ve tarihten ziyade genel hatlarıyla Ruslar'ın bakışını yansıtan bazı tarihi hadiseler, komutan, elçi ve hükümdar gibi önemli şahısların görüşleri ele alınmaya gayret edilmiştir.

Rus Oryantalistler'in çalışmalarını incelediğimizde yaşadıkları dönemin hadiselerden etkilenerek bazı olumsuz bilgileri aktardıkları fark edilmiştir. Ayrıca Ruslar'ın eserlerinde Osmanlı tarihi aktarılırken Doğu ve Batı ana kaynakları Osmanlı ile hemen hemen aynı olduğunda bile, hadisenin bazen aynı, bazen farklı bakış açısıyla ele alındığı gözlenmektedir. Bunun temel nedeni Osmanlılar'ın ve Ruslar'ın farklı dine mensup olması ve eserlerinde bu mensubiyetin yansıtılmasıdır.

Batı'nın Doğu'ya karşı olan merakından sömürgeci ülkelerde ilk başlarda tahminen XVIII. yüzyılda ortaya çıkarak XIX. yüzyılın ortasında gelişmeye başlayan Rus Oryantalizm'i bir ilim dalı olarak dış politika gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Slav halklarının Türkî kabilelerle ilgili olarak XI. yüzyılda sadece dil açısından bazı bilgiler edinmelerine rağmen daha sonra XIII-XV. yüzyıllarda artık sıkı münasebetler kurdukları görülmektedir. I. Petro döneminde Doğu dilleri ve kültürünü öğreten okullar ve eğitim kurumlarının açılmasıyla gerek misyonerler, gerekse elçiler vasıtasıyla Türk toplumları, özellikle de Osmanlılar hakkında önemli araştırmalar, eserler kaleme alınmıştır. Daha sonra Rus Oryantalizm'i olarak isimlendirilen bu alanda yapılmış çalışmalar ve Osmanlılar hakkındaki bilgiler ilim ve Türk tarihi açısından önemli malumatlar içermektedir.

Rus Oryantalistler'i nazarında Osmanlılar'ın kuruluş yılları ve daha öncesi Türk tarihi ile ilgili dikkat çeken unsurlar bulunmaktadır. Buna göre Selçuklu Devleti'nin kurucusu Selçuk Bey'in ve kabilesinin Hazarlarla ticari münasebetler kurdukları için Yahudi olabileceği; Selçuklular'ın cesur ama barbar oldukları; Malazgirt savaşı, Haçlı Seferler'i ve bazı isyan olayları hakkında da çalışmamızda belirttiğimiz gibi farklı yorumlar ve bilgiler verilmektedirler.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ve ilk dönemlerine dair Rus kaynaklarında genellikle diğer kaynaklarda geçen bilgilere yakın malumatlar verilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin fetihleri hakkında ise farklı bilgi ve görüşler aktarılmıştır. Bu fetihlerde özellikle Balkanlardaki halkın korkunç bir şekilde katliama maruz bırakıldığı ifade edilmekte, Osmanlılar ise “işgalciler” şeklinde tarif edilmektedir. Haddizatında bir savaş sırasında askerlerin yaptığı tahribatın kaçınılmaz olduğu bilinse de bu kaynaklarda olaylar abartılı bir şekilde sunulmaktadır. Yine aynı şekilde Şeyh Bedreddin isyanını bastırmak için de kadın çocuk demeden isyanın taraftarlarının kanlı bir şekilde katledildiğinden bahsedilmektedir.

Rus Oryantalistler'i Osmanlı ve Türk tarihinde önemli şahsiyetlerden biri olan İstanbul'un fatihi Fatih Sultan Mehmet'in cesaretli, ilim ehli birisi olduğunu kabul etmekle birlikte “gaddar” birisi olduğunu da belirtmektedirler. İstanbul'un fethinde ise kiliselerin, sarayların, yağmalandığından bahsedilmektedir. Ayrıca yine onların eserlerinde İstanbul'un fethiyle şehre adaletin hakim olduğundan da söz edilmektedir. “İstanbul'un fethi”ni Osmanlılar bir zafer olarak ve sevinçle aktarıırken Ruslar daha çok şiddetle ele geçirildiğinden bahsetmektedir. Ancak zamanla yeni araştırmalar sonucunda bu görüş değişmiş ve bu bir kazanç olarak belirtilmeye başlanmıştır. Zira Konstantinopolis'in İstanbul olması Ruslar'ın Bizans'a bağlılığının kopmasına yardımcı olmuştur. Bu gibi faktörler Ruslar'ın kendi topraklarında Yunan papalarından özgürce hareket etmelerine vesile olmuştur. Hatta Rusya Devleti'nin hanlıklardan özgürlüğünü alabildiğinde daha da rahat hareket ettiği görülmektedir. Ayrıca Ruslar kendilerini bir nevi üçüncü Roma olarak öne sürmüş ve Hristiyan halkı bu harekette onlara maddi ve manevi destek sağlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Bu gibi faktörler Ruslar'ın eserlerinde Osmanlılar'a daha çok sübjektif yaklaştığı için olumsuz görüşler yer almış olmakla birlikte zaman zaman olumlu yönleri de zikredilmektedir.

Çalışmamızın önemli kısımlarından birini teşkil eden kısım ise Osmanlılar'ın Rusya ile münasebetleridir. İlk başta iki devlet arasında dostane münasebetler kurularak karşılıklı elçilerin gidip-geldiği ilişkide zaman zaman savaşların ve anlaşmazlıkların da vuku bulduğu görülmüştür. II. Bayezid dönemi ile başlayan Osmanlı-Rus ilişkileri II. Selim dönemine kadar dostane ve karşılıklı ilişkiler içerisinde geçmiş, II. Selim döneminde ise farklı boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla Rus Oryantalistler'i o dönemdeki elçilerin hatıratlarına dayanarak bu ilişkiler hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin bu boyutunda Kazan, Kırım, Astrahan hanlıkları önemli rol oynamıştır.

Osmanlılar'ın duraklama döneminin nedenleri arasında ziraatın düşüşü, fetihler neticesinde farklı etnik gurupların Osmanlı topraklarında yaşamaya başlamaları ve bunlara tanınan farklı imtiyazların ve isyanların sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Bu isyanların da kanlı bir şekilde bastırıldığına değinen Rus yazarlar sultanların saraydaki ihtişamları yüzünden diğer kaynaklarda da belirtildiği üzere Lale Devri'nin başladığını belirtirler. Tımar sisteminin değişimi, vergilerin düzensizliği, rüşvetin yaygınlaşmasıyla artık devletin çöküş sürecine girdiği vurgulanmaktadır. Bunun sonucunda Osmanlı'nın denizdeki başarısızlıklarıyla güçlü statüsünü kaybettiğini, ekonomik çöküntü sürecine girdiğini ve askeri gücünün zayıfladığını dile getirmektedirler.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Ruslar'ın Osmanlı ile barış anlaşması yapmak istediği görülmektedir. Genellikle Rus Oryantalistler'in ayrıntılı bir şekilde aktardığı gibi Ruslar ortaya koyulan şartları kabul ederek antlaşmayı kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Rus Oryantalistler'in Osmanlı hakkındaki algıları genellikle elçilerin gözlemlerine dayanmaktadır. 1701 yılında I. Petro tarafından Osmanlı'ya elçi olarak atanan P. A. Tolstoy'un ve diğer elçilerin yazılarında Osmanlı hakkındaki algılar görülmektedir. Bu yazılarda Osmanlılar'ın Rus elçilerine itimat etmedikleri, daimî görevde kalmalarına müsaade edilmediği görülmektedir. Bu elçilerin raporlarında ve hatıralarında genel olarak Osmanlı halkının cesur, savaşçı oldukları, kendi yasalarına bağlı oldukları ve din hükümlerine göre yaşadıkları, kılık kıyafetlerinin güzel olduğu gibi olumlu yönlerinin yanı sıra nankör oldukları, ele geçirdikleri şehirleri tahrip ettikleri gibi olumsuz yönlerinden de bahsedilmektedir. Ruslar'ın Osmanlılar ve genellikle Türklerle ilgili bu algı ve görüşleri kendi edebi eserlerinde de yerini almıştır.

Rus Oryantalistler'i Osmanlı algısını genellikle Osmanlılar'ın kendi devletleriyle olan ilişkilerden yola çıkarak aktarmaya çalışmışlardır. XVIII. yüzyılda Kırım ve Nogay Tatarları'nın Rus topraklarına saldırmasıyla Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulduğu görülmektedir ve cereyan eden savaş Osmanlılar'ın kaybetmesini abartılı bir şekilde anlatmaktadırlar. Fakat bu kaynaklarda yine de Türk halkının kahramanlıklarından da söz edilir.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesini ise genel olarak yeniçeriliğin

ortadan kaldırılması, ekonominin düşüşe geçmesi gibi bazı faktörleri ileri sürerek genel olarak diğer kaynaklarda bahsedildiği şekilde aktarmışlardır. Ayrıca bu çöküşe sebebiyet veren unsurların başında Osmanlılar'ın yabancı güçlere bağlı kalmalarının yer aldığını da belirtirler. Ermeni meselesi ise çalışmamızda ayrıntılı şekilde aktardığımız gibi “korkunç bir katliam” olarak nitelendirilmektedir.

II. Abdülhamid'in halkın özgürlüğünü kısıtlayan birisi olduğu; onun zamanında değişik ayaklanmaların gerçekleştiği; Jön Türkler'in faaliyetleri; Rus-Türk münasebetlerinin yakınlaşmasından da söz edilirken genellikle algıların farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Çarlık Rusya'sı ve SSCB yönetiminde ise Rus-Türk münasebetlerinin dostluk üzerine eğilimli olduğu, bundan mütevellit Türk halkı hakkında görüşlerinde samimi oldukları görülmektedir.

Kısaca özet olarak yukarıda verdiğimiz, çalışmamızda ise ayrıntılı bir şekilde aktardığımız Rus Oryantalistler'in Osmanlı algısı genellikle olumlu yönde olsa da, bazı olaylarda abartıya kaçtıkları, olduğundan fazla gösterdikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'yle bazen dostluk, bazen düşman olarak ilişkiler sürdüren Rus yazarların karşı devlet hakkında menfi bilgiler aktarmaları doğaldır. Buna rağmen daha sonraki Rus yazarlarının da ifade ettiği gibi Osmanlı'ya gıpta ile baktıkları, cesaretlerinden her daim endişe duydukları bir gerçektir. Ayrıca bir Batılı olarak dilini, ırkını ve yaşam tarzını bilmediği için Osmanlı ve Türk toplumu hakkında yanlış bilgiler aktardıkları da görülmektedir. Biz çalışmamızda kronolojik bir sıraya göre Rus Oryantalistler'inin Osmanlı algısını ortaya koymaya çalıştık. Olayları aktarırken Rus Oryantalistler'i içerisinde önemli bir yere sahip olan yazarların eserlerini esas aldık. Haddizatında bunlara benzer eserlerin, hatıratların, dokümanların daha fazla olduğu bir gerçektir. Bizim amacımız anahatlarıyla ve genellikle farklı yorumlanan olayları aktarmak olduğu için bu kadarıyla iktifa ettik.

Çalışmamızın Rus kaynakları ışığında Osmanlı tarihi hakkında araştırma yapacaklara, Rus Oryantalistler'in eserlerini inceleyeceklerine yol gösterici olacağını murad ediyoruz. Bizden sonra bu alanda çalışmalar yapacakların olayları diğer ana kaynaklarla karşılaştırarak tarihi gerçekliği ortaya koymalarını arzu ediyoruz.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- ABELENTÉVA O. A., *Mitropolit İona i Ustanovlenie Avtokefalii Russkoy Tserkvi*, Saint Petersburg: Al'yans-Arheo, 2009.
- ABRAMZON S. M., *Etnografiçeskie İsledovaniya S. E. Malova*, Moskova: Nauka, 1978.
- ABRAMZON S. M., *Türkologiçeskiy Sbornik 1974*, Moskova: Nauka, 1978.
- AKGÜNDÜZ Ahmed, ÖZTÜRK Said, BAŞ Yaşar, *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*, 1. Baskı, İstanbul: Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2005.
- AKMAN Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren, 1997.
- AKSUN Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 1994.
- ALPATOV V. M., *Moskva Lingvistiçeskiya*, Moskova: Institut İnostrannih Yazıkov, 2001.
- Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, İbn Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuklanâmesinden*, çev. Gençosman M. Nuri, Notlar ilave eden Uzluk F. N., Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- ANDIÇ Fuat ve ANDIÇ Süphan, *Kırım Savaşı: Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.
- ANDRAMONOVA N. A., BAYRAMOVA L. K., *Vasiliy Alekseeviç Bogorotskiy (1857-1941)*, Kazan: Kazanskiy Universitet, 2002.
- ANIÇKOV E. V., *Yaziçestvo i Drevnyaya Rus'*, Saint Petersburg: Tipogtafiya, 1914.
- ARALOV S. İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, çev. Ediz H. A., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2014.
- AŞNİN F. D., *Türkologiçeskiy Sbornik 1974*, Moskova: Nauka, 1978.
- ATALAY Hamit, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, C. 2, Ankara: TDK, 2003.
- BABOREKO A. K., *İ. A. Bunin. Materialı dlya Biografii (1870-1917)*, Moskova: Hudojestvennaya Literatura, 1967.
- BADAEV E. V., *Rol' N. İ. Konrada v Razvitii Sovetskogo Vostokovedeniya v 1940-e Godı*, S. 6., Kuzbas: Vestnik Kuzbasskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Universiteta, 2006.
- BAĞLI Serpil, ÇAĞMAN Filiz, *Osmanlı Resim Sanatı*, 2. Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- BAREN Karen, *Eşkiyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, çev. Altok Zeynep, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- BARİEV R. H., *Voljskie Bulgarı İstoriya i Kultura*, Saint Petersburg: Agat, 2005.
- BARSUKOV N. P., *Jizn' i Trudı M. P. Pogodina*, C. 1-22, Saint Petersburg 1888-1910.
- BARTHOLD V. V., *İ. N. Berezin Kak İstoriik*, C. 2, Leningrad: Zapiski Kollegii Vostokovedov Pri Aziatskom Muzei AN SSSR, 1926.
- BARTHOLD V. V., *İlk Müslüman Türkler*, ed. Andaç Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008.
- BARTHOLD V. V., *Soçineniya*, C. 5, Moskova: Nauka, 1968.
- BARTHOLD V. V., *Veselovskiy Kak İssledovatel Vostoka i İstoriik Russkoy Nauki*, C. 25, Saint Petersburg: Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya RAO, 1921.
- BASHANOV Mihail, *Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Generalkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, çev. Kemaloğlu (Kamalov) İlyas, Ankara: TTK, 2013.

- BASKAKOV N. A., *Russkie Familii Türkskogo Proishojdeniya*, Moskova: Nauka, 1979.
- BASKAKOV N. A., *Türk Kökenli Rus Soyadları*, çev. Kazımoğlu Samir, Ankara: TDK, 1997.
- BAZİLİ K. M., *Bosfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*, C. 1, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1836.
- BAZİLİ K. M., *Bosfor i Novie Oçerki Konstantinopolya*, C. 2, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1836.
- BAZİLİ K. M., *Oçerki Konstantinopolya*, C. 1, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1835.
- BAZİLİ K. M., *Oçerki Konstantinopolya*, C. 2, Saint Petersburg: V Tipografii N. Greça, 1835.
- BERKOVA K. N., *Protsess Lüdivika XVI*, Petersburg: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo, 1920.
- BERTEL'E E. E., *Akademiku V. A. Gordlevskomu K 75-letiyu*, Moskova: AN SSSR, 1953.
- BEYHAN Mazum, HACIHASANOĞLU Ayşe, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1974.
- BİRYUKOV N. A., *Oçerki iz İstorii Tobolskoy Duhovnoy Seminarii*, S. 17, Tobolsk: Tobolskiye Yeparhialniye Vedomosti, 1903.
- BOGDANOV A. P., *“Okolo Vsey Velikoy Rossii”. Ob İstorii Russkoy Diplomaticheskoy Slujbi XVI-XVII Vekov*, Moskova: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1989.
- BORZAKOVSKIY P. K., *İmperatritsa Yekaterina Vtoraya Velikaya*, Moskova: Panorama, 1991.
- BRİKNER A. G., *İstoriya Yekaterini II*, Moskova: Sovremennik, 1991.
- BULGAKOV P. G., ROSENFEL'D B. A., AHMEDOV A. A., *Muhammad al-Horezimi, Okolo 783 - Okolo 850*, Moskova: Nauka, 1983.
- BURİKİN A. A., *Betlingk İ Yakutskoe Yazıkoznaniye*, Yakutya: SO RAN, 2005.
- BURNT Mill, *Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe Sözlük*, çev. Güngör Oktay, İstanbul: Longman and Metro, 1993.
- BÜTÜN A. R., *Yalanın Babası Rus Elçisi İgnatiev ve 93 Harbi'ndeki Rölü*, İstanbul: Crea Yayıncılık, 2012.
- CANPOLAT Mustafa vs, *Türkçe Sözlük*, C. 1, 7. Baskı, Ankara: TDKY, 1983.
- CEMİLE Meryem, *İslam ve Oryantalizm*, çev. Yılmaz Faruk ve Deniz Ahmed, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1989.
- ÇOŞAR Ö. S., *Troçki İstanbul'da*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- DAL V. İ., *Tolkoviy Slovar' Jivago Belaruskogo Yazıka*, C. 1, 2. Baskı, Saint Petersburg: Tipografya M. O. Vol'fa, 1880.
- DAL V. İ., *Tolkoviy Slovar' Jivogo Velikorusskago Yazıka Vladimira Dalya*, C. 2, 3. Baskı, Saint Petersburg-Moskova: Tipografya M. O. Vol'f, 1905.
- DANTSİĞ B. M., *Blijniy Vostok v Russkoy Nauke i Literature*, Moskova: Nauka, 1973.
- DEMİR Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- DENİSOV P. V., *Slovo o Monahe İykife Biçurina*, 2. Baskı, Çeboksar: Çuvaşskoe Knijnoe İzdatel'stvo, 2007.
- DMİTRİEV N. K., *Fedor Evgen'eviç Korş*, Moskova: Moskovskiy Universitet, 1962.
- DOĞAN D. Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, İstanbul: Bahar yayınları, 1994.
- DOLİNİNA A. A., *Nevolnik Dolga*, Saint Petersburg: Petersburgskoe

- Vostokovedeniye, 1994.
- DOLS Michale, *The Black Death in the Middle East*, Princeton: Princeton University Press, 1977.
- DOSTOEVSKIY F. M., *Dnevnik Pisatelya 1881*, C. 27, Leningrad: Nauka, 1984.
- DOSTOEVSKIY F. M., *Sobranie Soçineniy v 15 Tomah*, C. 14, Saint Petersburg: Nauka, 1995.
- DOSTOEVSKY F. M., *Karamazov Kardeşler*, çev. Karasulu Koray, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.
- DULİÇENKO A. D., *Vvedeniye v Slavyanskuyu Filologiyu*, Moskova: Flinta, 2014.
- EL-CENABİ M. M., *Musul'manskya Tsivilizatsiya: İmpariya Kültürü*, Moskova: RUDN, 2009.
- EL-CENABİ, *İslamskaya Tsivilizatsiya v Globaliziruyuşemsa Mire, po Materiyalam Konferentsii*, ed. Horos V. G., Moskova: İMEMO RAN, 2011.
- EL-FARUKİ İsma'il Raci, EL-FARUKİ Luis Lamia, *İslam Kültür Atlası*, çev. Kibaroğlu Mustafa Okan, Kibaroğlu Zerrin, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1999.
- EMİN F. A., *Kratkoe Opisanie Drevneyşago i Noveyşago Sostoyaniya Ottomanskoy Portu*, 1. Baskı, Saint Petersburg: Pri Morskoy Şlahetnom Kadetskom Korpuse, 1769.
- ENGİN Nihat, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf, 1998.
- ER Şaban, *Edirne-Simâvne Kâdîsı ve Emîri İsrâ'il Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2016.
- ERÖZ Mehmet, *Hristiyanlaşan Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983.
- Etnografiçeskoe Obozrenie*, ed. Miller V. E. ve Yançuk N. O., God. 15, No. 3, Moskova: İzdanie Etnografiçeskogo Otdela İmperatorskago Obtçestva Lübiteley Yestestvoznaniya, Antropologii i Etnografii, Sostoyatçago pri Moskovskom Universitete, 1903.
- Evrasiystvo: İstoki, Kontseptsiya, Real'nost*, ed. Mihaylov V. M., Sızdıkov J. S., Meyer M. S., Moskova: Pablis, 2014.
- FAHREDDİN Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. Kamalov İlyas, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- FROMM Erich, *Anaerkil Toplum ve Kadın Hakları*, çev. Doğançün Acar, haz. Arıtan Aydın, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1998.
- GALYASTYAN A. G., *Armyanskie İstoçniki o Mongolah, İzvleçenaya iz Rukopisey XIII-XIV Vekov*, Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1962.
- GAVRİL V. N., *İstoriya Filosofii*, C. 6, Kazan: Universitetskaya Tipografiya, 1840.
- GİLYAZOV İ. A., *Türkizm i Stanovleniye i Razvitiye*, Kazan: Kazan Devlet Üniversitesi, 2002.
- GORDİENKO N. S., *Kreçeniye Rusi: Faktı Protiv Legend i Mifov*, Leningrad: Lenizdat, 1984.
- GORDLEVSKIY V. A., *İzbrannie Soçineniya*, C. 1, ed. Ludşuveyt Ye. F., Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1960.
- GORDLEVSKIY V. L., *Gosudarstvo Sel'cukidov Maloy Azii*, ed. Kraçkovskiy İ. Yu., Moskova-Leningrad: Akademia Nauk SSSR, 1941.
- Grajdanin - Voyn A. M. Kolübakin, 1868-1915*, Moskova: Tipolit. İ. N. Kuşnerev, 1915.
- GREKOV B. D., *Vizantiyskiy Vremennik*, C. 7, Moskova: AN SSSR, 1953.
- GRİGOR'EV A. P., *Hronologiçeskiy Pereçen' Trudov V. D. Smirnova i Literaturı o*

- Nem*, Moskova: Türkolojiçeskiy Sbornik, 1973, 1975.
- GRİGOR'EV V. V., *Jizn i Trudi P. S. Savel'eva*, Saint Petersburg: İmperatorskaya Akademia Nauk, 1861.
- GUMİLEV L. N., *Drevniye Türki*, Moskova: Nauka, 1967.
- GUMİLEV L. N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, C. 1, çev. Batur D. Ahsen, İstanbul: Selenge, 2003.
- GURNİTSKİY K. İ., *Agafangel Yefimoviç Krımskiy*, Moskova: Nauka, 1980.
- GÜLERYÜZ A. Naim, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., 2012.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi: İstanbul*, C. 1, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- HADAHENE M. A., *Aleksandr Pal'mbah – Pisatel' i Çelovek*, Kızıl: Tuvknigizdat, 1967.
- HAKKI Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
- HAKKI Uzunçarşılı İsmail, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara: TTKY, 1988.
- HALFİN N. A. ve RASSADİNA E. F., *N. V. Hanikov – Vostokoved i Diplomats*, Moskova: Nauka, 1977.
- HALFİN Sagit, *Azbuka Tatarskogo Yazıka*, Moskova: Peçetano pri İmperatorskom Moskovskom Universitete, 1778.
- HALİKOV A. N., *500 Russkih Familiy Bulgaro-Tatarskogo Proishojdeniya*, Kazan: Kazan Yayınevi, 1992.
- HALİKOV A. N., *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, çev. Öner Mustafa, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.
- HELDON John, *İsrotiya Vizantiyskih Voyn*, Moskova: Veçe, 2007.
- HEVROLİNA V. M., *Nikolay Pavloviç İgnatyev*, Moskova: İzdatel'stvo Kvadriga, 2009.
- HOHLOV A. N., *Pekinskiy Dnevnik V. P. Vasil'eva*, Moskova: Nauka, 1991.
- İbn Bibi (El-Hüseyin B. Muhammed b. Ali El-Ca'feri er-Rugadi), *El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk-Name)*, C. 2, çev. Öztürk Mürsel, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.
- İNALCIK Halil, "Osman Gazi'nin İznik (Nicea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı", Derleyen: Özel Oktay, Öz Mehmet, *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Üzerine Tartışmalar*, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- İNALCIK Halil, *Osmanlıda Devlet Hukuk Adalet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İNALCIK Halil, *Osmanlılar*, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- İPŞİRLİ Mehmet, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, ed. İhsanoğlu Ekmeleddin, C. 1, İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994.
- İSMAYILOV Meşdi, *Avrasyacılık Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.
- İVANOV Nikolay, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi (1516-1574)*, çev. Kemaloğlu İlyas, Rakhat Abdieva, Ankara: TTKY, 2013.
- JAMES M. William, *Naval History of Great Britain*, C. VI, London: Richard Bentley New Burlington Street. Publisher in Ordinary to His Majesty, 1837.
- JORDAN Andreev, Lalkov Milcho, *Bulgarskite Hanove i Tsare*, Veliko Tarnovo: Abagar, 1996.
- JUKOV K. A., "İzafeti Maklub – Uçenik Barona Brambeusa. (V. V. Grigor'ev i

- Stanovleniye Klassičeskogo Otečestvennogo Vostokovedeniya)”, 7. Derleme, Hıristiyansvo i Russkaya Literatura, Saint Petersburg: Nauka, 2012.
- JUKOV K. A., *Egeyskie Emirati v XIV-XV vv*, Moskova: İzdatel’stvo Nauka, 1988.
- JURAVSKİY A. A., *Lui Manssin’on i Sovremennoe Katoliçeskoe İslamovedenie*, Moskova: Nauka, 1990.
- KAÇAZNUNİ Ovanes, *Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı’na Rapor)*, çev. Acaloğlu Arif, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
- KAMALOV İlyas, *Avrasya Fatihi Tatarlar*, İstanbul: Kaknüs, 2007.
- KANDEMİR Hüseyin, *Rus Edebiyatında İstanbul*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2009.
- KAPÇENKO N. İ., *Politiçeskaya Biografiya Stalina*, C. 3, Tver: Severnaya Korona, 2009.
- KAPTEREV N. F., *Harakter Otnošeniy Rossii k Pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII Stoletiyah*, Moskova: Tipografiya Snegireva L. F., 1885.
- KARAMAN Hayrettin, ÇAĞRICI Mustafa, *Kur’an Yolu Meali*, 4. Baskı, Ankara: DİA, 2015.
- KARAMZİN N. M., *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, C. 2, Kaluga: Zolotaya Aleya, 1993.
- KARATEEV M. D., *Rus’ i Tatari. Arabeski İstorii*, C. 1, Moskova: Russkiy Vzglyad, 1994.
- KAVERİN V. A., *Baron Brambeus*, Moskova: Nauka, 1966.
- KEMAL Namık, *Osmanlı Tarihi*, 1. Baskı, Ankara: Elip Kitap, 2013.
- KEMALOĞLU İlyas, *Altın Ordu ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul: Ötüken, 2015.
- KEMALOĞLU İlyas, *Rusların Gözüyle Türkler*, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2015.
- KIVILCIMLI Hikmet, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2007.
- KİREEV A. A., *Uçeniye Slavyanofilov*, Moskova: İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, 2012.
- KİSTYAKOVSKİY A. F., *İssledovaniye o Smertnoy Kazni*, Tula: Avtograf, 2000.
- KLYUÇEVSKİY V. O., *İstoriçeskie Portreti. Deyateli İstoriçeskoy Mıslı*, Moskova: Pravda, 1990.
- Kniga Hozdeniy*, haz. N. İ. Prokof’ev, Moskova: Sovetskaya Rossiya, 1984.
- KOBZEV A. İ., *Arhiv Rossiyskoy Kitaistiki*, C. 1, Moskova: Nauka, 2013.
- Kolektif, *Al’manah Sovremenny Gosudarstvennih Deyateley*, Saint Petersburg: Tipografiya İsidora Gol’dberga, 1897.
- KOLESNİKOV Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, çev. Kamalov İlyas, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- KOMANDOROVA N. İ., *Russkiy Stambul*, Moskova: Veçe, 2009.
- KONONOV A. N., *Biobibliografiçeskiy Slovar’ Oteçestvennih Türkologov. Dooktyabr’skiy Period*, Moskova: Nauka, 1974.
- KONONOV A. N., *İstoriya İzüçeniya Türskih Yazıkov v Rossii*, Moskova: Nauka, 1972.
- KONONOV A. N., *Türkologiçeskiy Sbornik 1972*, Moskova: Nauka, 1973.
- KONONOV A. N., *Türskaya Filologiya v SSSR*, Moskova: Nauka, 1968.
- KONRAD N. İ., *Zapad i Vostok*, Moskova: Nauka, 1966.
- KOSTOMAROV N. İ., *Domaşnyaya Jizn’ i Nravı Velikorusskogo Naroda*, Moskova: İzdatelstvo Ekonomika, 1993.
- KOZLOV M. P., *Çuma (Prirodnaya Oçagovost’, Epizootologiya, Epidemiçeskie*

- Proyavleniya*), Moskova: Meditsina, 1979.
- KOZLOV S. Ya., *Türkskiye Narodı Krıma: Karaimı. Krımskiye Tatarı. Krımçaki*, Moskova: Nauka, 2003.
- KRAÇKOVSKIY İ. Yu., *Oçerki po İstorii Russkoy Arabistiki, İzbranniye Soçineniya*, C. 5., Leningrad, Akademia Nauk, 1958.
- KULİKOVA A. M., *Rossiyskoe Vostokovedeniye XIX Veka v Litsah*, Saint Petersburg: Arhiv Rossiyskogo Vostokovedeniya, 2001.
- KURAT A. N., *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*, Ankara: TTKY, 2010.
- KURAT Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları, 1992.
- KUZNETSOV S. A., *Bolşoy Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*, Saint Petersburg: Norint, 2000.
- LALAYAN A. A., *Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)*, çev. Kayhan Yükseler, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.
- LARTSEV V. G., *Yevgeniy Dmitrieviç Polivanov. Stranitsı Jizni i Deyatelnosti*, Moskova: Nauka, 1988.
- LAZUKO A. K., *Victor Vasnetsov*, Leningrad: Khudozhnik RSFSR, 1990.
- LEVÇENKO M. V., *Oçerki po İstorii Russko-Vizantiyskih Otnosheniy*, Moskova: AN SSSR, 1956.
- LEVİTSKIY D. A., *Jizn' i Tvorçeskiy Put' Arkadiya Averçenko*, Moskova: Russkiy Put', 1999.
- LİHAÇEV D. S., *İzbornik, Sbornik Proizvedeniy Literaturı Drevney Rusi*, Moskova: Hudojestvennaya Literatura, 1966.
- LİSOV N. N., *Tri Rima*, Moskova: OLMA-PRESS, 2001.
- LUCİEN Murat, *Büyük Katerina*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1934.
- LUKOV V. A., *Servantes: Nauçnyy Doklad dlya "Kruglogo Stola", Posvyatçennogo 400-letiyu Vihoda v Svet 1-go Toma "Don Kihota" M. Servantesa*, Moskova: Moskovskiy Gumanitarnıy Universitet, 2005.
- LYONS S. Albert ve PETRUCCELLİ R. Joseph, *Çağlar Boyu Tıp*, çev. Güdücü Nilgün, İstanbul: Omaş.
- MALETO Ye. İ., *Antologiya Hojeniy Russkih Puteşestvennikov XII-XV Veka*, Moskova: Direct Media, 2014.
- MANDEL'ŞTAM A. M., *Akademik V. V. Barthold Soçineniya*, C. 9, Moskova: Nauka, 1977.
- MANFRED A. Z., *Napoleon Bonapart*, Moskova: Mısl', 1987.
- MARX Karl, ENGELS Friedrich, *Soçineniya*, C. 9, 2. Baskı, Moskova: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Politıçeskoıy Literaturı.
- MAŞANOV M. A., *Obzor Deyatel'nosti Bratstva Sv. Guriya za Dvadsat' Pyat' Let Ego Sutçestvovaniya 1867-1892*, Kazan: Tipografiçeskaya-Literatura Universiteta, 1892.
- MAYOROVA Ye. İ., *Jençini v Epohu Krestovıh Pohodov*, Moskova: Veçe, 2012.
- MEDİNSKIY V. P., *O Russkoy Demokratii, Gryazi i "Türme Narodov"*, 4. Baskı, Moskova: ZAO "OLMA Media Grup", 2012.
- METİN Kunt, *Türkiye Tarihi*, C. 3, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.
- MUMCU Ahmet, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Yargıda Rüşvet)*, 3. Baskı, İstanbul: İnkılap, 2005.
- MÜLLER Fridrih Avgust, *İstoriya İslama*, C. 3, Saint Petersburg: Tip i Literatura V. A. Tihanova, 1896, s. 85.

- MYASNİKOV V. S., *Valamskaya Sssılka N. Ya. Biçurina, Problemi Dal'nego Vostoka*, S. 1, Moskova: RAN, 1986.
- MYASNİKOV V. S., *Valamskaya Sssılka N. Ya. Biçurina, Problemi Dal'nego Vostoka*, S. 2. Moskova: RAN, 1986.
- NAMIK Orkun Hüseyin, *Türk Sözü'nün Aslı*, 2. Baskı, Ankara: TDK, 2011.
- NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, Neşkî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C. 1, Ankara: TTKY, III. Seri – No. 2, 1949.
- NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, Neşkî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C. 2, Ankara: TTKY, III. Seri – No. 2, 1957.
- NİKİFORUK Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- NİKİTİN Afanasiy, *Hojdeniye za Tri Morya Afanasiya Nikitina*, önsöz ve yorumlar N. İ. Prokof'eva, Moskova: Sovetskaya Rossiya, 1980.
- NİKİTİN Afanasiy, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. Acar Serkan, Ankara: TTKY, 2013.
- NİKOLAYEVA M. V., "Stambul Gyaurı Nınçe Slavyat... Obraz Stambula v Russkoy Literaturnoy Traditsii", S. 22 (682), *Vestnik MGLU*, 2013.
- NİKOLSKİ General, *Bir Rus Generalinin Anlatımıyla Sarıkamış Harekâtı 12-24 Aralık 1914*, ed. Dursun Sevda, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2010.
- NİKONOV N. İ., *Slovar', Russkih Familii*, Moskova: Shkola-Press, 1993.
- NOVİÇEV A. D., *İstoriya Turtsii, Epoha Feodalizma (XI-XVIIIvv.)*, C. 1, ed. Petruşevskiy İ. P., Leningrad: İzdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1963.
- NOVOSEL'TSEV A. P., *Drevnerusskoe Gosudarstvo i Ego Mejdunarodnoe Zançeniye*, Moskova: Nauka 1964.
- OCAK Ahmet Yaşar, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babaîler) İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri*, 1. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- OJEGOV S. İ., *Slovar' Russkogo Yazıka*, Moskova: Russkiy Yazık, 1986.
- OL'ŞEVSKAYA L. A., TRAVNİKOV S. N., *Puteşestviye Stolnika P. A. Tolstogo po Evrope*, Moskova: Nauka, 1992.
- ORTAYLI İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1878-1895)*, C. 1, haz. Karacakaya Recep, Özdemir Hüseyin, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1895-1896)*, C. 2, haz. Karacakaya Recep, Özdemir Hüseyin, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1896-1909)*, C. 3, haz. Karacakaya Recep, Karaca Yılmaz, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1909-1916)*, C. 4, haz. Karacakaya Recep, Karaca Yılmaz, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, 2009.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890)*, C. 1, haz. Karacakaya Recep, Akbulut Kamil vs, Ankara: Başbakanlık Basımevi, TC Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893)*, C. 2, haz. Karacakaya Recep, Akbulut Kamil vs, Ankara: Başbakanlık Basımevi, TC Başkanlık Devlet

- Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895)*, C. 3, haz. Karacakaya Recep, Akbulut Kamil vs, Ankara: Başbakanlık Basımevi, TC Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, C. 1, haz. Karacakaya Recep, Akbulut Kamil vs, Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1899-1906)*, C. 2, haz. Karacakaya Recep, Akbulut Kamil vs, Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921)*, C. 3, haz. Karacakaya Recep, Kamil Akbulut vs, Ankara: Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- ÖGEL Bahaeddin, *Türk Mitoloji*, C. 1, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1993.
- ÖMER Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- ÖZDEMİR Mehmet Nadir, *İslamın İlk Döneminde Kölelik: Abbasilerin İlk Yüzyılı*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2006.
- PANOV M. V., *Lingvistiçeskaya i Prepodavanje Russkogo Yazıka v Şkole*, Moskova: Fond "Razvitie Fundamentalnih Lingvistiçeskih İssledovaniy", 2004.
- PANZAC Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, çev. Yılmaz Serap, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- PAŞAZADE Âşık, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Yavuz Kemal, Saraç M. A. Yekta, İstanbul: K. K. Kitapçılığı, 2003.
- PAŞUTO V. T., *Rus'. Pribaltika. Papstvo. (Drevneyşie Gosudarstva Vostoçnoy Evropii 2008 God)*, Moskova: Russkiy Fond Sodeystviya Obrazovaniya i Nauke, 2011.
- PAVLENKO İ. N., DROZDOVA O. Yu., KOLKİNA İ. N., *Soratniki Petra*, Moskova: Molodaya Gvardiya, 2001.
- PAVLENKO İ. N., *Petr Velikiy*, Moskova: Mısl', 1990.
- PAVLENKO İ. N., *Petr Velikiy*, Moskova: Mısl', 1994.
- PAVLENKO İ. N., *Ptentsı Gnezda Petrova*, Moskova: Mısl', 1989.
- PAVLOV Plamen, *T'novskite Tsaritsi*, Veliko Tarnovo: Dar –Rh, 2006.
- PEKARSKİY P. P., *İstoriya İmperatorskoy Akademii Nauk v Peterburge*, C. 1, Saint Petersburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1870.
- PERESVETOV İ. V., "Soçineniya İvana Semenoviça Peresvetova", *Biblioteka Literaturı Drevney Rusi*, C. 9, haz. Kagan-Tarkovskiy M. D., çev. Alekseeva A. A., Yorumlar: Lur'e Ya. S., Saint Petersburg: Nauka, 2000.
- PERİNÇEK Mehmet, *Armyanskiy Vopros v 120 Dokumentah Gosudarstvennih Arhivov*, Moskova: Laboratoriya Knigi, 2011.
- PERİNÇEK Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013.
- PETROSYAN A. Yu., *Osmanskaya İmperiya*, Moskova: Algoritm, 2013.
- POGODİN M. P., *İstoriko-Politiçeskie Pis'ma i Zapiski v Prodoljenii Krimskoy Voyni. 1853—1856*, Moskova: V. M. Frişa, 1874.
- POGODİN M. P., *Stat'i Politiçeskiy i Polskiy Vopros (1856-1867)*, Moskova: V. M. Frişa, 1876.
- POHLOBKİN V. V., *Tatarı i Rusı. 360 Let Otnoşeniy*, Moskova: İzdatel'stvo Mejdunarodme Znaniya, 2001.
- POPOVIÇ M. St., *Mara Brankoviç*, çev. Branka Pajliç, Novi Sad: Akademska Kniga, 2014.
- PRESKOTT U. H., *İstoriya Tsarstvovaniya Filippa Vtorogo, Korolya İspanskogo*, C. 2, Saint Petersburg: Tipografiya İ. İ. Glazunova, 1858.

- PRESKOTT U. H., *İstoriya Tsarstvovaniya Filippa Vtoroĝo, Korolya İspanского*, C. 1, Saint Petersburg: Tipografiya İ. İ. Glazunova, 1858.
- PURISKİNA N. G., *O Hudojestvennom Metode Drevnerusskoy Literaturı*, Voronej: Voronejskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy İnstıtut, 1988.
- PUŞKİN A. S., *Sobraniye Soçineniy v Desyati Tomah*, C. 2, Moskova: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Hudojestvennoy Literaturı, 1959.
- PUŞKİN A. S., *Yüzbaşı Kızı. Bütün Öyküler Bütün Romanlar*, çev. Behramoĝlu Ataol, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013.
- Puteşestvie İvana Şil'tbergera po Yevrope, Azii i Afriki s 1394 goda po 1427 god*, Zapiski İmperatorskago Novorossiyskago Universiteta. God Perviy, C. 1, Almanca'dan Çeviren ve Yorumlayan F. Brun, Odessa: Tipografiya L. Nitçe, 1867.
- RADE Mihaljčić, *Lazar Hrebeljanovic: İstoriya, Kult, Predan'e*, Belgrade: Nolit, 1984.
- RAHMANALİEV R. R., *İmperiya Türkov. Velikaya Tsivilizatsiya*, Moskova: RİPOL Klasik, 2009.
- RAHMATULLİNA M. A., *Nauka Pobejdat. Vek XVIII*, Moskova: Gvardiya, 1984.
- RAMET S. P., *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918—2005*, Indiana: University Press, 2006.
- RAMİ İlsever, *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi*, İstanbul: Çevirimbilim Yayınları, 2016.
- RAPOV O. M., *Ofitsialnoye Kreçenie Knyaza Vladimira Svyatoslavoviça Kievlyan*, Moskova: Vişşee Şkola, 1988.
- RAYEVSKİ Nikolay, *Gelibolu Günlüğü. Rus Gözüyle Gelibolu. Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*, çev. İbrahimov Aydın, Nesrin Bayraktar, İstanbul: Aĝaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- RAYS T. T., *Sel'cuki. Koçevniki-Zavoovateli Maloy Azii*, Moskova: ZAO Tentrpoligraf, 2004.
- REŞETOV A. M., *Akademik V. V. Radlov, Vostokoved i Muzeved (Osnovnie Etapı Deyatelnosti)*, Saint Petersburg: Materialı Godičnoy Nauçnoy Sesii, 2002.
- RIJOV K. V., *Vse Monahi Mira, Zapadnaya Evropa*, 2. Baskı, Moskova: Veçe, 1999.
- RIKİN P. O., *Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922): Vehi Jizni i Tvorçestva*, Kızıl: TİĞİ Pri Pravitelstve RT, 2011.
- ROBERTS Mary, *İstanbul Exchanges: Ottomans, Orientalists, and Ninteeth-Century Visual*, Oakland: University of California Press, 2015.
- RODLİCH Azade-Ayşe, *Volga Tatarları. Yüzyılları Aşan Milli Kimlik*, çev. Er Mehmet Süreyya, İstanbul: İletişim, 2000.
- ROMASKEVİÇ A. A., VOLİN S. L., *İzvleçeniya İz Persidskih Soçineniy Sobranniye V. G. Tuzengayzenom*, C. 2. Moskova, Leningrad: AN SSSR, 1941.
- RUNCİMAN Steven, *Konstantinopolis Düştü*, çev. Derin Türkömer, 5. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 2011.
- SADIKOVA L. P., *Kayum Nasıyri – Osnovopolojnik Tatarskoy Literaturnogo Yazıka*, Kazan: Gosudarstvenniy Tehniçeskiy Universitet, 2008.
- SAHAROV A. N., *Diplomatiya Drevney Rusi: IX- Pervaya Polovina X. v.*, Moskova: Mısl', 1980.
- SARI İbrahim, *Türk'ün Savaşları*, 1. Baskı, İstanbul: Net Medya, 2016.
- SARTBAEV K. K., *Konstantin Kuz'miç Yudahin*, Frunze, İlim: Türkolojiçeskiye İssledovaniya, 1970.
- SAVAŞ Tahsin, *Büyük Fransızca Türkçe Sözlük*, İstanbul: Adam Yayınları, 2003.

- SCHILTBERGER Johannes, *Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, ed. Neumann Karl Friedrich, München: Verlag, Auf Kosten des Herausgebers, 1859.
- SCHILTBERGER Johannes, *Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427*, haz., ed. Schlemmer Ulrich, Stuttgart: Erdmann, 1983.
- SCHILTBERGER Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim, 1997.
- SENKOVSKIY O. İ., *Sobranie Soçineniy Senkovskogo (Barona Brambeusa)*, C. 2, Saint Petersburg: V Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, 1858.
- SENKOVSKIY O. İ., *Sobranie Soçineniy Senkovskogo (Barona Brambeusa)*, C. 6, Saint Petersburg: V Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, 1859.
- SEVRUYUĞIN N. G., İVANOV A. Ye., *Lenin, Polnoe Sobranie Soçineniy*, ed. Gladkov İ. A., 5. Baskı, C. 27, Moskova: İzdatel'stvo Politiceskoy Literaturı, 1969.
- SHİLDER N. K., *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, (Do Vosşendstviya na Prestol), C. 1, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897.
- SHİLDER N. K., *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, (1801-1810), C. 2, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897.
- SHİLDER N. K., *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, (1810-1816), C. 3, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897.
- SHİLDER N. K., *İmperator Aleksandr Perviy. Ego Jizn' i Tsarstvovaniye*, (1816-1825), C. 4, Saint Petersburg: "Novoe Vremya" A. S. Suvorina, 1897.
- SHİRMAN A. İ., *Lev Tolstoy i Vostok*, Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1960.
- SKLYARENKO V. M., *Zagadki İstorii. Napoleonovskie Voynı*, Harkov: Filio, 2012.
- SKRINNİKOV R. G., *İvan Groznyy*, Moskova: İzdatel'stvo AST, 2001.
- SKRINNİKOV R. G., *İvan III*, Moskova: Tranzitkniga, 2006.
- SMİRNOV İ. S., *Vse Videt, Vse Ponyat. Zapad i Vostok Maksimiliana Voloşina*, Moskova: Vostok-Zapad, 1989.
- SPERANSKIY M. N., "Povesti i Skazaniya o Vzatii Tsargrada Turkami (1453) v Russkoy Pismennosti XVI-XVII Vekov", Trudı Otdela Drevnerusskoy Literaturı, XII, ed. Eremin İ. P., Moskova-Leningrad: AN SSSR, 1956.
- SPERANSKIY M. N., *İz Starinnoy Novgorodskoy Literaturı XVI Veka*, Leningrad: Akademia Nauk, 1934.
- SUVOROV A. V., *Nauka Pobejdat'*, Moskova: Voenzidat, 1987.
- SÜMER Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı- Destanları*, 3. Baskı, İstanbul: Ana Yayınlar, 1980.
- SÜPHANDAĞI İsmail, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, ed. Süphandağı A. Kadir, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- SÜSLÜ Azmi, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987.
- SVİSTUNOVA İrina, "Rusya ve Türkiye'nin Tarihi Kaderlerinin Benzerliği Hakkında", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri. I. Çalıştay Bildirileri (Ankara: 14-15 Mayıs 2010)*, çev., yay., haz. Kamalov İlyas ve Svistunova İrina, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.
- ŞEREMET V. İ., *Bosfor. Rossiya i Turtsiya v Epohu Pervoy Mirovoy Voynı. Po Materialam Russkoy Voenny Razvedki.*, Moskova: Tehnoloğiceskaya Şkola

- Biznesa, 1995.
- ŞİPOVA Ye. N., *Slovar' Türkizmov v Russkom Yazıke*, Alma Ata: Nauka, 1976.
- ŞİROKORAD A. B., *Osmanskay Ugroza Rossii - 500 Let Protivostoyaniya*, Moskova: Algoritm, 2016.
- ŞİROKORAD A. B., *Vzlet i Padeniye Osmanskoy İmperii*, Moskova: Veçe, 2012.
- ŞİŞOV A. V., *Vasiliy III: Posledniy Sobiratel' Zemli Russkoy*, Moskova: Veçe, 2007.
- TAİROVA-YAKOVLEVA T. G., *Mazepa*, Moskova: Molodaya Gvardiya, 2007.
- TANÖR Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1996.
- TOLSTOY P. A., *Opisaniye Çernogo Morya, Egeyskogo Arhipilaga i Osmanskogo Flota*, haz. Zaytsev İ. V. ve Prehkova S. F., Moskova: Natalis, 2006.
- Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Notlandırın ve Önsöz: Arunova M. R., Oreşkova F. S., çev. Allahverdi İbrahim, yay., haz. Kamalov İlyas, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.
- Trudi Tret'ego Mejdunarodnogo S'ezda Oryantalistov v S.-Peterburge, 1826*, C. 1, ed. Grigor'ev V. V., Saint Petersburg: 1879-1880.
- TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 2. Baskı, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- Türkiye'de Ermeni Meselesi (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri)*, çev. Kemalöglü İlyas, haz. Bashanov M. K., Ankara: TTKY, 2013.
- URSU D. P., *Bekir Çoban-zade. Jizn, Sud'ba, Epoha*, Simferopol: Krımuçpedgiz, 2004.
- Usama ibn Munkız, *Kniga Nazidaniya*, çev. Salye M., ed. Kraçkovskiy İ. Yu., Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1958.
- USMANOV M. A., "O Dokumentah Russko-Vostoçnoy Peregiski na Türkskih Yazıkah v XV-XVIII Vekah i İh İstoçnikovedçeskom Znaçenii", *İstoriçeskoe İstoçnikovedenie i Spetsialnie İstoriçeskie Distiplini*, C. 2, Moskova: Nauka, 1984.
- USMANOV Mirkasım, *Kazan Şarkiyatçılığı'nın Kaderi (XX. Yüzyıl)*, çev. Kemalöglü (Kamalov) İlyas, Bapaeva Janyıl Myrza, İstanbul: Yeditepe, 2013.
- USPENSKİY F. İ., *İstoriya Vizantiyskoy İmperii*, C. 1, Saint Petersburg: Brokgauz-Efron, 1913.
- Ustav Pravoslavnogo Missionerskogo Obtçestva (Tekst): Utverjden 21 Noyabrya 1869 Goda*, Saint Petersburg: Sinodal'naya Tipografiya, 1869.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, 5. Baskı, Ankara: TTKY, 1988.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Ankara: TTKY, 1956.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, 6. Baskı, Ankara: TTKY, 1956.
- VALİŞEVSKİY Kazimir, *İvan Grozny. İstoriçeskiy Oçerk*, Moskova: Kvadrat, 1993.
- VEL'YAMİNOV V. V., ZERNOV V. V., *Nekrolog. İstoriçeskiy Vestnik*, S. 3. Saint Petersburg: Nauka, 1994.
- VERNADSKİY V. G., *Mongoli i Rus*, Moskova: Agraf, 2001.
- VERNADSKY George, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Özbilen Eşref Bengi, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.
- VESELKOV N. İ., *Vasiliy Vasil'eviç Grigor'ev: Po Ego Pis'mam i Trudam 1816-1881*, Saint Petersburg: Tipografiya i Hromolitografiya A. Tranşelya, 1887.
- VESELOVSKİY N. İ., *Tatarskoe Vliyanie na Posol'skiy Tseremoniyal v Moskovskiy Period Russkoy İstorii*, Saint Petersburg: B. M. Bol'fa, 1911.
- VİGASİN A. A., *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul. Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*, çev. Kemalöglü (Kamalov) İlyas, Khusainov Eduard, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012.
- VİPPER R. Yu., *İvan Grozny*, Moskova-Leningrad: AN SSSR, 1944.

- VOLKOGONOV D. A., *Lenin. Politiceskiy Portret*, Moskova: “AST” i “Novosti”, 1994.
- VOLKOGONOV D. A., *Triumf i Tragediya. Politiceskiy Portret İ. V. Stalina*, Moskova: Eksmo, Yauza, 1989.
- VROLİJİK Arnoud, LEEUWEN van Richard, *Arabic Studies in the Netherlands, a Short History in Portraits, 1580-1950*, çev. Alastair Hamilton, Leiden-Boston: Brill, 2014.
- VYAZEMSKİY P. A., *Estetika i Literaturnaya Kritika*, Moskova: İskusstvo, 1984.
- YAROSLAVSKİY Ye. M., *Biografiya V. İ. Lenin*, Moskova-Leningrad: Gosudarstvennoe Sotsial’no-Ekonomiceskoe İzdatel’stvo, 1942.
- YAZICI Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No. 192, 1992.
- YEGOROV V. G., *N. İ. Aşmarin Kak İsledovatel’ Çuvaşskogo Yazıka. K 75-Letiya so Dnya Rojdeniya*, Çupaşkar: Çuvaşızdat, 1948.
- YILDIRIM İbrahim, *Osmanlı Devleti’nde Elçi Kabulleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- YILMAZ Faruk, *Türk Anayasa Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- ZABOROV M. A., *Krestoviye Pohodi*, Moskova: AN SSSR, 1956.
- ZADOHİN A. G., NİZOVSKİY A. Yu., *Porohovoy Pogreb Evropı*, Moskova: Veçe, 2000.
- ZAPOROJETS V. M., *Sel’juki*, Moskova: Voenizdat, 2011.
- ZARİPOV Rubis ve FAZULLİNA Landış, *Bişerem-Telençe Tamak*, Kazan: İhlas, 2012.
- ZENKOVSKY S. A., *Rusya’da Pan Türkizm ve Müslümanlık*, çev. Kantemir İzzet, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983.
- ZENKOVSKY Serge A., *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge: Harvard University Press, 1960.
- ZORİN A. L., *Kormya Dvuglavogo Orla*, Moskova: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2001.

2. Makaleler

- AFYONCU Erhan, “İbrahim Mütereffirika”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2000, C. 21, ss. 324-327.
- AHUNOV A. M., “Why do Russians accept Islam?”, *KÖK Journal of Social and Strategical Researches*, Vol. III, Num. 1, Spring (2001), pp. 69-73.
- AKGÜL Sinan ve DURMUŞ Mitat, “18. ve 19. Yüzyıllarda İlminki’nin Eğitim Çalışmaları Bağlamında Kazakistan’ın Milli Eğitim Politikası ve İbray Altinsarin,” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Sonbahar, (2009), ss. 197-205.
- AKÜN Ömer Faruk, “Gülnar Hanım”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1996, C. 14, ss. 243-248.
- ALİYEVA Gülnare Fahrettin Kızı, “Rus Şairlerinin Şiirlerinde İstanbul”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 28, Güz-2009, (2011), ss. 7-13.
- ALPATOV V. M., AŞİN F. D., “Roskaya Nasionalnaya Partiya – Zloveşşaya Vıdumka Sovetskikh Çekistov”, *Saint Petersburg: Vestnik RAN*, C. 64, S. 10, (1994), s. 920-930.
- ARSLANTÜRK Zeki, “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri: Tartışmalı İlmî Toplantı*, 17-18 Nisan 2004, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 349-403.

- AUEZOV M. O., “Valihanov”, *Drujba Narodov*, Moskova: İzdatelst’vo Sovetstkiy Pisatel’, S. 3., (1956), ss. 154-155.
- AYDINER Mesut, “Râgıb Paşa”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2007, C. 34, ss. 403-406.
- BAYKAN Sezer, “Doğu-Batı Ayrımı”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, Felsefe Sanat ve Kültür Derneği, S. 2, (1998), ss. 29-36.
- BEHRAMOĞLU Atal, “Rus Edebiyatında Bir Baskı Metaforu Olarak Türkler”, *Dünya’da Türk İmgesi*, haz. Kumrular Özlem, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, ss. 235-258.
- BEYDİLLİ Kemal, “Rusya”, *DİA*, İstanbul, DİA, 2008, C. 36, s. 258.
- BEYDİLLİ Kemal, “SCHILTBERGER, Hans Johannes”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2009, C. 36, s. 228.
- BİLİM Cahit, “Tercüme Odası”, S. 1., Ankara: OTAM, 1990, ss. 29-43.
- BLAGOVA G. F., “Nikolay İvanoviç İl’minskiy Kak İssledovatel’ Türkmenskih Dialektov”, *Moskova: Voprosı Yazıkoznaniya*, S. 6, (2005), ss. 97-114.
- BUGANOV R. B., “Duka, Bizantiyskiy İstoriik XVv.”, C. 16, Moskova: *Pravoslavnyaya Ensiklopediya*, (2007), ss. 326-327.
- BURAK Durdu Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 14, (2003), ss. 347-386.
- CENK Reyhan, “Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve”, *Akademik Bakış*, C. 1, S. 2, Yaz, (2008), ss. 121-138.
- ÇAKIR İbrahim Etem, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684”, *Konya, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 36, (2014), ss. 201-216.
- ÇANDARLIOĞLU Gülçin, “Uygurlar”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2012, C. 42, ss. 242-244.
- ÇOLAK Mücahit, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-II, (2016), ss. 85-104.
- DAŞ Abdurrahman, “Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid’in Mektuplaşmaları,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, S. 15, (2004), ss. 141-167.
- DİNDAR Bilal, “Bedreddin Simavi”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1992, C. 5, ss. 331-334.
- DİNİÇ Mihailo J., “Jan Froasar i Boy na Pločniku”, *Prilozi za Kn’ijevnost, Jezik, İstoriyu i Folklor*, C. 18, 3-4, Belgrat: 1938, ss. 361-365.
- DOĞAN Şaban, “XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri”, *Millî Folklor*, S. 89, Yıl 23, (2011), ss. 120-132.
- DURMUŞ Arık, “Tatar Türkleri Arasındaki Hıristiyanlar: Kreşinler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (AÜİFD)*, XLIX, S. II., (2008), ss. 57-75.
- EBÜZZİYA Ziyad, “Ahmed Rıza”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1989, C. 2, ss. 124-127.
- EKİN Ümit, “Niğbolu Savaşı ve Ele Geçirilen Esirler Hakkında (The Battle of Nicopolis and Siezed War of Prisoners)”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. 41, December, (2014), pp. 153-169.
- EKREM Ayan, “Kazak Bozkırında İlk Öğretmen-İbıray Altınсарın”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 6, Mayıs, (2013), ss. 31-41.
- ELAM Nilgün, “Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi’nin İsyanı (1373)”, *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları. Dergisi*, C. 30, S. 49, (2011), ss. 29-73.
- ERDAL Şahin, “Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabeti Mücadelesi”, İstanbul, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 199, Temmuz (2003), ss. 42-45.
- ERTUĞ Zeynep Tarım, “Sorguç”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2009, C. 37, ss. 378-380.

- FAHAMEDDİN Başar, “Çirmen Savaşı’nın Balkan Tarihindeki Yeri”, *İstanbul: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), S. 12, (1998), ss. 25-29.
- FAZLIOĞLU İhsan, “Muhammed b. Musa Harizmi”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1997, C. 16, ss. 224-227.
- FETİH en-Neklavi, “Kasım Emin”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2001, C. 24, ss. 541-542.
- GEZA David, “Budin”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1992, C. 6, ss. 344-348.
- GÜÇ Ayşe, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, *Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, (2008), ss. 649-673.
- GÜLSEVİN Selma, “Karay Türkçesinin Kendisine Has Özellikleri ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri”, *Karadeniz Araştırmalar*, S. 36, Kış (2013), ss. 207-222.
- HALAÇOĞLU Yusuf, “Ankara Savaşı”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1991, C. 3, ss. 210-211.
- HANİOĞLU M. Şükrü, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2001, C. 23, ss. 476-484.
- HANİOĞLU Şükrü, “İbrahim Temo”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2000, C. 21, ss. 354-355.
- İNALCIK Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don Volga Kanalı Teşebbüsü (1569),” *41 Sayılı Belleten’den Ayrı Basım*, Ankara: TTK Basımevi, 1948, ss. 349-402.
- İNALCIK Halil, “Yükseliş Devrinde Osmanlı Ekonomisine Umumi Bakış”, *Türk Kültürü*, S.VI, Haziran (1968), s. 539.
- KAHRAMAN Alim, “Şinasi”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2010, C. 39, ss. 166-169.
- KANDEMİR Hüseyin, “Rus Edebiyatında İstanbul”, *Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, S. 19, (2008), ss. 153-163.
- KARİMULLİN A. G., “O. S. Lebedeva-Gul’nar Hanum”, *Narodı Azii i Afriki*, S. 3, (1977), ss. 146-152.
- KIRCA Ersin, “I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt-Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 1, Nisan (2017), ss. 24-56.
- KLYAŞTORNIY S. G., “Problemi Ranney İstorii Plemeni Türk (Aşına)”, *Novoe v Sovetskoy Arkeologii*, S. 130, Moskova: MİA, (1965), ss. 278-281.
- Kolektif, “Kocabaşı”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2002, C. 26, ss. 140-141.
- Kolektif, “Mantsikert - 1071”, *100 Bitv, Kotoriye İzmenili Mir Dergisi*, S. 168, DeAGOSTINI, 2014, ss. 7-15.
- Kolektif, *Söğüt’ten İstanbul’a*, 2. Baskı, Derleyen: Özel Oktay ve Öz Mehmet, Ankara: İmge Kitapevi, 2005, ss. 475-572.
- KONONOV A. N., “Opıt Analiza Termina Türk”, *Sovetskaya Etnografiya*, ed. Tolstov S. P., S. 1, Moskva-Leningrad: Nauka SSSR, 1949, ss. 40-47.
- KORSAKOV D. A., “Anna İoannovna”, *Russkiy Biografiçeskiy Slovar’: Aleksiyevskiy – Bestujev-Rümin*, Saint Petersburg: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov, Mohovaya N 40, 1900, C. 2, ss. 158-178.
- KÖPRÜLÜ M. Fuad, “Yıldırım Beyazid’in Esareti ve İntiharı Hakkında”, *Belleten*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK, 1995, C. 1, 2. Baskı, S. 2, Nisan, (1937), ss. 591-693.
- KURAT A. N., “Dostoevskiy ve Şark Meselesi”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, S. 21-22, Eylül (1933), ss. 361-365.
- KUZ’MİNA V. D., *Speranskiy M. N. Rukopisnie Sborniki XVIII Veka*, Moskova: Akademia Nauk SSSR, 1963, ss. 205-225.
- LEVÇENKO M. V., “Zavoevaniye Turkami Konstantinopol v 1453 g. i İstoriiçeskiye

- Posledstviya Etogo Sobitiya”, *Vizantiyskiy Vremennik*, C. 7, Moskova: AN SSSR, 1953, ss. 6-8.
- LOENERTZ Raymond-Joseph, “La Première Insurrection d’Andronic IV Paleologue (1373)”, *Echos d’Orient*, N. 38, (1939), pp. 334-345.
- LUNİN B. V., “Jizn i Trudi Vostokoveda-Türkologa Pavla Aleksandrova Faleeva. 1882-1922,” Taşkent: *Obtçestvennie Nauki v Uzbekistane*, S. 9, (1967), ss. 43-48.
- LUR’E Ya. S., ““Laodikiyskoe Poslanie” Fedora Kuritsina”, *Biblioteka Literaturi Drevney Rusi*, C. 7, Saint Petersburg: İzdatel’stvo Nauka, 1999, ss. 444-445, 567-570.
- LUR’E Ya. S., “Skazanie o Drakule”, *Biblioteka Literaturi Drevney Rusi*, C. 7, Saint Petersburg: İzdatel’stvo Nauka, 1999, ss. 460-471, 575-576.
- MAKAROVA Yu. A., “Russkaya Banya i Ee Mesto v Jizni Slavyan”, *Obryadi, Traditsii i Remesla Drevney Rusi v Kontekste Jizni Sovremennogo Çeloveka: Sbornik Statey i Mateerialov*, Smolensk: MBUK Dom Kul’turı Mikrorayona Gnezdovo, 2015, ss. 34-40.
- MATSHCKE Klaus-Peter, “The Notaras Family and Its Italian Connections”, V. 49, 13th-15th Centuries, Symposium on Byzantium and the Italians, Dumbarton Oaks, *Thustees for Harvard University*, (1995), ss. 59-72.
- MNYAKİNA M. K., “P. A. Tolstoy i Ego Opisanıye Osmanskoy İmperii Naçala XVIII Veka”, *Vestnik Çelabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Çelyabinsk, C. 15, S. 14 (343), (2014), ss. 74-79.
- NİKOLAYEVA M. V., “Stambul Gyaurı Ninçe Slavyat... Obraz Stambula v Russkoy Literaturnoy Traditsii”, *Vestnik MGLU*, S. 22 (682), (2013), s. 104.
- ÖKSÜZ Gamze, YAPICI Fatih, “Nestor İskender ve İstanbul’un Türkler Tarafından Alınış Hikayesi”, *Bilig Dergisi*, S. 16, Kış, (2016), ss. 33-57.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1918, C. 18, ss. 351-353.
- ÖZDİNÇ Rıdvan, “Allah’ın Kaderine Kaçmak: Veba ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi”, S. 12:1, *Kelam Araştırmaları*, (2014), ss. 295-318.
- PETROSYAN A. Yu., “Andrey Nikolaeviç Kononov (1906-1986)”, *Pis’mennie Pamyatniki i Problemi İstorii Kul’turı Narodov Vostoka. XX Godiçnaya Nauçnaya Sessiya LO İV AN SSSR (Dokladı i Soobtçeniya). 1985 g.*, 1. Bölüm, Moskova: Nauka GRVL, 1986, ss. I-III.
- POMELOV V. B., “Prosvetitel’sko-Pedagogičeskaya Deyatel’nost V. V. Radlova,” *Kirov: Vestnik Vyatskogo Gosudarstvennogo Gumanitarnogo Universiteta*, S. 6, (2013), ss. 136-141.
- RAMİ İlsever, “Konstantin Bazili’nin Gözüyle Osmanlı Kadını”, Yıl. 8, S. 29, *Karadeniz*, (2016), ss. 83-87.
- RİCHTER Aleksandr, “İssledovaniya o Vliyanii Mongolo-Tatar na Rossıyu”, *Oteçestvennie Zapiski*, No. 62, Haziran (1825), ss. 333-371.
- SAGANDIKOVA N. J., “Filologiçeskie İzıskaniya Çokana Valihanova”, *Almatı, İzvestiya Natsional’noy Akademii Nauk Respubliki Kazahstan Obtçestvo i Gumanitarnıh Nauk*, S. 1, (2012), ss. 77-79.
- SARTBAEV K. K., TURSUNOV A. T., “Konstantin Kuz’miç Yudahin (K 80-letiyu so Dnya Rojdeniya)”, *Bakü: Sovetskaya Türkologiya*, S. 3, (1970), ss. 138-140.
- SEMAVİ Eyice, “Bertrandon De La Broquière”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1992, C. 5, ss. 523-524.
- SEMAVİ Eyice, “Budin”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1992, C. 6, ss. 348-352.

- SERPİL Altunek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika,” *Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1, (1993), ss. 191-204.
- SEYYİD Muhammed es-Seyyid, “Kansu Gavri”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2001, C. 24, ss. 314-316.
- SMİRNOV V. D., “Turetskaya Tsivilizatsiya. Şkolı Softa, Bibliolteka, Knijnoe Delo. İz Poezdki v Konstantinopol”, *Letom 1875*”, *Vestnik Evroplı*, Saint Petersburg: Eylül, (1876), C. 5, ss. 7-57.
- SOYKUT Mustafa, “Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları”, *Ankara, Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 20, (2002), ss. 41-42.
- ŞAKİROĞLU Mahmut H., “Cem Sultan”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1993, C. 7, ss. 283-284.
- ŞERAFETTİN Turan, “Barbaros Hayreddin Paşa”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1992, C. 5, ss. 65-67.
- TANIMAM M. Baha, “Mehmed I Medresesi”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2003, C. 28, ss. 394-395.
- TAŞAĞIL Ahmet, “Türk”, *DİA*, İstanbul: DİA, 2012, C. 41, ss. 467-474.
- TELİTSİN V. L., “Konstantin Mihayloviç Bazili”, *Moskova: Rossiyskaya İstoriçeskaya Ensiklopediya*, 2015, C. 2, ss. 258-259.
- TERZİ Mustafa Zeki, “Gulâm”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1996, C. 14, ss. 178-180.
- TÜRKMEN İlhan, “Osmanlı Devleti’nin Emrinde Bir Sırp Despotu: Stefan Lazareviç”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 28, (2013), ss. 451-458.
- YAĞLI Ali, “Gençlere Tarih Bilincinin Aktarılmasında Tarihi Çizgi Romanların Önemi: Suat Yalaz’ın Enver Paşa Efsanesi Adlı Çizgi Romanı Örneği”, *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol: 11/10, Spring (2016), pp. 693-706.
- YALVA Cihan, “Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspiralı (1851-1914)”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, (Haziran 2017), C. 1, S. 2, ss. 87-116.
- YAŞAR Ahmet Ocak, “Baba İlyas”, *DİA*, İstanbul: DİA, 1991, C. 4, s. 368.
- YILMAZ Özgür, “Trabzon’da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, *Mavi Atlas*, S. 5(1), (2017), ss. 172-200.
- ZAYTSEV İ. V., “O tom, kak v XV-XX Vekah Turki Nazıvalı Russkih”, *Obraz Rossii i Russkoy Kul’turı v Turtsii: İstoriya i Sovremennost’*, *Sbornik Statey*, Moskova: RAN İnitut Vostokovedeniya, 2007, ss. 5-16.
- ZAYTSEV İ. V., “Osmanskiy Flot Naçala XVIII v. v Soçinenii P. A. Tolstogo “Opisaniye Çernogo Morya i Arhipelaga””, *Moskova: Podvodnya Arhiologiya: Sto Let İssledovaniy. Materialı Mejdnarodnoy Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii “K 100-Letiyu Podvodnoy Arheologii”*, 6-8 Şubat (2002), ss. 59-65.

3. Tezler

- ABDULLAYEV Elçin, *Mirze Kazımbey’in Tarihi Siyasi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- ADİLBAYEV Alau, *Rus Oryantalistlerin Kur’an Çalışmaları*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- ALİOĞLU Bahadır, *Rus Oryantalist Agafangel Egimoviç Krimskiy’nin Hayatı ve İslam Tarihi Üzerine Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- AYIN Faruk, *Cumhuriyet Döneminde Türkçülük Hareketleri (1931-1945)*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998.
- ÇAĞRI Alagöz, *Nikolay İlminskiy'den Rusya Federasyonu'na Kalan Kurumsal Bir Miras: Ruslaştırma Politikaları ve Yansımalar*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- ERDOĞAN Meral, *18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları (İzmir Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- GAYNUTDİNOVA Alina, *İgnatij Yulianoviç Kraçkovskiy'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihine dair Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- KÜREKCİ Ali İhsan, *Mirza Fetali Ahundov'un Eserlerinde Halk Kültürü Unsurları*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- SOLTAYEV Zelimhan, *Rus Oryantalistlerinin Siyer Çalışmaları (19 ve 20. Yüzyılları)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- SULEYMANOV Seyyar, *Kırım Karayları*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- ŞARAFULLİNA Aliya, *Hıristiyanlaştırılmış Türkler (Tatarlar - Kreşinler)*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- YAŞAR Özçetin, *20. Yüzyıl Başlarında Türkçülük Hareketi (1908-1923)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- ZANEMONETS A. V., *"Antirretik" İoanna Yevgenika v Konstekte Voprosa o Prinyatii Florentiyskoy Unii v Konstantinopol'skom Patriarhate, 1439-1456 gg.*, (Dissertatsiya Kandidata İstoriçeskiy Nauk), Moskova: İstitut Vseobtçey İstorii RAN, 2004.

4. Diğer Kaynaklar

- BEDEVİ Ahmet, "İnkılap Tarihimizde Sabahattin Bey: Birinci "Jön Türkler" Kongresindeki Kanaatler", 23.07.1948,
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/9734/001583347010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (29.05.2017).
- BEŞENKOVSKİY Ye. B., "Jizn Fedora Emina",
http://www.pushkinskiydom.ru/Portals/3/PDF/XVIII/11_tom_XVIII/Beshenkovskij/Beshenkovskij.pdf (21.10.2017).
- <http://donbass.ua/news/culture/2013/05/14/kak-rozhdalis-shedevry-vasnecova.html> (01.09.2015).
- <http://hist-phil.ru/history/> (09.12.2015).
- <http://news.ngs.ru/articles/2506843/> (12.11.2017).
- <http://samurpress.net/story.php?sid=60> (02.12.2015).
- <http://turkbodn.blog.jp/archives/5809468.html> (20.12.2015).
- <http://www.afn.by/news/i/80332> (01.11.2015).
- <http://www.art-initiatives.org/?p=4311> (12.12.2015).
- <http://www.bbc.com/travel/story/20151026-the-sleepy-village-that-stopped-the-black-death> (11.11.2017).
- <http://www.bildindex.de/dokumente/html/obj00031228#|home> (25.12.2015).

- <http://www.missiakryashen.ru/history/guryi/guryi/> (14.04.2018).
- <http://www.omniglot.com/writing/tatar.htm> (12.12.2015).
- <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/40145.htm> (02.01.2017).
- <http://www.turcologica.org/rossijskij-komitet-turkologov> (10.12.2015).
- <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XX/1900-1920/Alekseev/text62.htm> (12.12.2015).
- <https://ankasam.org/turk-dunyasinda-ortak-dil-ve-alfabe-meselesi/> (10.05.2017).
- <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000033161447&dateTexte=&categorieLien=id> (22.11.2016).
- KATHARİNE R. Deana, FABIENNE Krauera, LARS Walloeb, OLE Christian Lingjærdec, BARBARA Bramantia, NİLS Chr. Stensetha, BORİS V. Schmid, “Human Ectoparasites and the Spread of Plague in Europe During the Second Pandemic”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, January 16, (2018), ss. 1-6, <http://www.pnas.org/content/early/2018/01/09/1715640115> (18.01.2018).
- OLCAY Türkan, “Olga Lebedeva (Madame Gülnar): a Russian Orientalist and Translator Enchants the Ottomans”, *Slovo*, Vol. 29, No.2, Summer (2017), ss. 40-71, <http://discovery.ucl.ac.uk/1558245/1/4.%20Olca.pdf> (30.10.2017).
- OLCAY Türkan, “Olga Sergeevna Lebedeva i Ee Vklad v Russko-Turetskie Literaturne Svyazi”, *Problemy Filologii. Yazık i Literatura*, Moskova: MGGPU, 2010, ss. 121-126, http://psyjournals.ru/files/32866/philology_2010_1_Oldzhay.pdf (12.10.2017).
- ÖZTARSU Mehmet Fatih, “Osmanlı’daki İlk Ermeni Silahlı Hareketleri”, *Beyaz Tarih*, <http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanlidaki-ilk-ermeni-silahli-hareketleri> (19.10.2017).
- ŞASTİTKO P. M., *Vostokovedeniye v Rossii*, http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/VOSTOKOVEDENIE_V_ROSSII.html (12.11.2015).
- TUNCEL Turgut Kerem, “Ermeni Devrimci Federasyonu-Taşnaksutyun”, Analiz No: 2015/4, 10.02.2015, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, <http://avim.org.tr/tr/Analiz/ERMENI-DEVIRIMCI-FEDERASYONU-TASNAKSUTYUN> (19.10.2017).
- TURNA Nalan, “İstanbul’un Veba ile İmtihanı: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi”, *Students of the Ottoman Doman*, C. 1, S. 1, (2011), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/113462> (11.10.2017).
- www.orientalstudies.ru (11.12.2015).

EKLER

Ek. 1. İslav Milliyetçileri ile Batıcılar'ın Özellikleri.

	Slavyanofili (Slavofiller veya İslav Milliyetçileri)	Zapadniki (Batıcılar)
Bu hareketin temsilcileri	Samarin Yu. F., Homyakov A. S., Koşev A. İ., Kireev kardeşleri; Simpati duyanlar: Aksakov kardeşleri, Dal' V. İ., Osrtovskiy A. N., Tyutçev F. İ.	Turgenev İ. S., Annenkov P. V., Botkin V. P., Granovskiy T. N., Çaadaev P. A., Gonçarov A. İ., Korş V. F., Panaev İ. N.
Rusya'ya uygun anayasası hakkında düşünceleri	Zemskiy Sobor'u ile sınırlandıran Otokrasi hâkimiyetidir. Bu sistemin ayaklanmalar ve devrimleri önlemek için yardımcı olacağını düşünmüşlerdir.	Demokrasi Cumhuriyeti (meşruti monarşi). İngiliz ve Fransız parlamentosunu örnek vermişlerdir.
Otokrasiye karşı düşünceleri	Monarşi sistemini eleştirmişlerdir.	
Serfe karşı düşünceleri	Serfliğin kaldırılmasını savunmuşlardır.	
Kapitalist sistemine karşı düşünceleri	Olumsuz. Ancak buna rağmen ticaret, araç ve bankaların gelişmesi gerektiğini de düşünmektedirler.	Olumlu. Rusya'da kapitalizmin hızlı bir şekilde gelişmesi gerektiğini savunmuşlardır.
Halkın sivil hakları hakkında düşünceleri	Kısmen devletin sivil hakları güvence altına alması gerektiğini düşünmüşlerdir.	Tamamen sivil hakları güvence altına almak gerektiğini düşünmüşlerdir.
Dine yönelik düşünceleri	Rus halkı için sadece Ortodoksluğu uygun bulmuşlar ve onun değerini yüksek görmüşlerdir. Pragmatik Katolikliği eleştirmişlerdir.	Ortodoksluğu eleştirirken diğer dinlere toleranslı davranmışlardır.
I. Petro'nun reformlarına yönelik düşünceleri	I. Petro'nun reformlarının Rusya'ya yapılmış yapay dayatmalar olduğu fikrindeydiler.	I. Petro'nun kişiliğini över, onun reformlarının ilerici olduğunu düşünürlerdi.
Köylü sınıfına karşı düşünceleri	Rusya'nın geleceği eşitlik üzerine kurulmuş bir toplumdur.	Bu konuda kendi aralarında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Çoğunluk yine de Avrupa tarzı

		gelişme önermektedir.
Devlet siyasal sistemini nasıl bir yolla değişmesini önermişlerdi?	Sulh yoluyla, reformlarla değişmeyi önermişlerdir.	Devrimden yana değillerdi, ancak içlerinden bazıları Rusya'da devrimin kaçınılmaz olduğunu düşünmüşlerdir.
Rusya'yı hangi dünya tarihi sürecinde koymuşlardır?	Rusya'nın özel bir ülke olduğunu söyleyerek onun gelişim yolunun Avrupa'dakinden tamamıyla farklı olması gerektiğini savunmuşlardır. Onun özelliği sosyal grupların mücadelelerin olmaması şeklinde kendini göstermelidir.	Rusya tarihini dünya siyasi tarihinin içinde görerek onun özel bir millet olduğunu kabul etmemektedirler.
Rusya'da idam hükmünün kaldırılmasını nasıl görmektedirler?	Rusya'da idam hükmünün kaldırılmasına karşıydılar.	Bu konuda fikirler ayrılmaktadır.
Basın özgürlüğüne taleplerine nasıl bakıyorlardı?	Olumlu, sansürün kaldırılmasını, basın özgürlüğünü talep etmektedirler.	
Temel prensipleri neydi?	“Ortodoksluk, bağımsızlık, milliyetçilik!” Ruhaniyet ve ruhani özgür kişilik.	“Akıl ve gelişim!”
Ücretli işçiliğe karşı tutumları.	Ücretli işçiliği kabul etmemekle toplumda beraber bir şekilde çalışmayı üstünlük vermekteydiler.	Ücretli işçilik ve sağlam rekabeti kabul etmekteydiler.
Rusya'nın geçmişini nasıl görmektedirler?	Geçmişini ideal sayarak Rusya'nın geçmişine dönmesi gerektiğini düşünmekteydiler.	Rusya tarihini eleştirerek onda I. Petro'nun reformlarından başka rasyonel hiçbir şey görmemektedirler.
Rusya'nın gelecekteki gelişmesindeki yerleri ve hizmetleri.	Batı'ya tapmayı eleştirmeleri. Milleti tarihin efendisi olarak görüp kendi ülkelerinin kültür ve tarihinin özel olduğunu temellendirmişlerdir. Otokrasi ve serfi eleştirmek. Rusya'nın büyük geleceğine inanmak.	Otokrasi ve serfi acı bir şekilde eleştirmek. Bilimsel ve teknik gelişmeyi önemli kabul etmek. Rusya'da siyasi düşünce ve kamuoyunun gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Ek. 2. Korkunç İvan (25. 08. 1530—18. 03. 1584).

854

⁸⁵⁴ Viktor Mikhaylovich Vasnetsov'un "İvan Vasil'evič Groznyi" 1897 yılında yapılan eseridir. A. K. Lazuko, *Victor Vasnetsov*, Leningrad: Khudozhnik RSFSR, 1990.

Ek. 3. I. Petro (1672-1725).

855

<http://donbass.ua/news/culture/2013/05/14/kak-rozhdalis-shedevry-vasnecova.html> (01.09.2015).

⁸⁵⁵ Paul Delaroche'nin "Peter the Great", 1838 yılındaki eseridir.

Ek. 4. Kazan Tatar Dili Örneğinde Alfabe Değişikliği.

İske imlâ älifbası
Garap kärefläre: ayırım, süz axırında, süz urtasında, süz başında

ح	چ	ج	ث	ت	پ	ب	آ	ا
xi	çi	cim	si [θ]	ti	pi	bi	älif	älif
x	ç/ч	c/ж	s/c	t/т	p/n	b/б	ä/ә	a
ش	س	س	ژ	ز	ر	ذ	د	خ
şın	sin	jé	zi	ra	zäl	däl	xı	
ş/w	s/c	j/ж	z/з	r/p	z/з	d/д	x	
ف	غ	ع	ظ	ط	ض	ص		
fi	ğayn	ğäyn	zi	ti	dad [ð]	sad		
f/ф	ğ/r(б)	ğ/r(б)	z/з	t/т	d, z	s/c		
ه	ن	م	ل	ك	گ	ك	ق	ق
ha	nün	mim	läm	eñ	gaf	kaf	qaf	qaf
h	n/н	m/м	l/л	ñ/ң	g/г	k/к	q/к(б)	
	ی	ی	ؤ	ؤ	و	و		
	ya	vaw	waw					
	y, i, í/й, и, ый	v/в	w, u, o/в, y, o					

856

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee	Əə
Аа	Вв	Сс	Çç	Дд	Ее	Əə
1	2	3	4	5	6	7
Ff	Gg	Qq	Hh	Ii	Jj	Kk
Фф	Гг	Ққ	Һһ	Ии	Йй	Кк
8	9	10	11	12	13	14
Ll	Mm	Nn	Ŋŋ	Oo	Өө	Pp
Лл	Мм	Нн	Ŋŋ	Оо	Өө	Рр
15	16	17	18	19	20	21
Qq	Rr	Ss	Şş	Tt	Uu	Vv
Ққ	Рр	Сс	Şş	Тт	Уу	Вв
22	23	24	25	26	27	28
Xx	Yy	Zz	ƷƷ	Ьь		
Хх	Уу	Зз	ƷƷ	Ьь		
29	30	31	32	33		

Унифицированный новый турецкий алфавит 857

<http://www.bildindex.de/dokumente/html/obj00031228#|home> (25.12.2015).

⁸⁵⁶ <http://turkbodn.blog.jp/archives/5809468.html> (20.12.2015).

⁸⁵⁷ <http://www.art-initiatives.org/?p=4311> (12.12.2015).

А а	Ә ә	Б б	В в	Г г	Д д	Е е	Ё ё	Ж ж	Ж ж
а	ә	бә	вә	гә	дә	йы	йо	жә	жә
а	ä/ə	b	w/v	g/ǧ	d	ye/yi/e	ye/yi/e	j	ç
[ɑ~ɒ]	[æ]	[b]	[w/v]	[g/ɣ~ɟ]	[d]	[je/jw/e]	[je/jw/e]	[ʒ]	[ʒ]
З з	И и	Й й	К к	Л л	М м	Н н	Ң ң	О о	Ө ө
зә	и	кыска и	ка	эль	эм	эн	эң	о	ө
z	i	y	k/q	l	m	n	ñ/ŋ	o	ö/ø
[z]	[i]	[j/i]	[k/q]	[l]	[m]	[n]	[ŋ~ɳ]	[o]	[œ]
П п	Р р	С с	Т т	У у	Ү ү	Ф ф	Х х	Һ һ	Ц ц
пә	эр	эс	тә	у	ү	эф	ха	һә	цә
p	r	s	t	u/w	ü/w	f	h	h	ts/s
[p]	[r]	[s]	[t]	[u/w]	[y/w]	[ɸ]	[x]	[h]	[ts]
Ч ч	Ш ш	Щ щ	Ъ ъ	Ы ы	Ь ь	Э э	Ю ю	Я я	
чә	ша	ща	калынлык билгесе	ы	нечкәлек билгесе	э	йу	йа	
ç	ş	şç		ı		e/ʔ	yu/yü	ya/yä	
[ç]	[ʃ]	[ç:]		[ɯ]		[e]	[ju/jy]	[ja~jɒ/jæ]	

858

⁸⁵⁸ <http://www.omniglot.com/writing/tatar.htm> (12.12.2015).

Ek. 5. XIII. Yüzyılda Selçuklular'ın Anadolu'daki Tahmini Sınırları

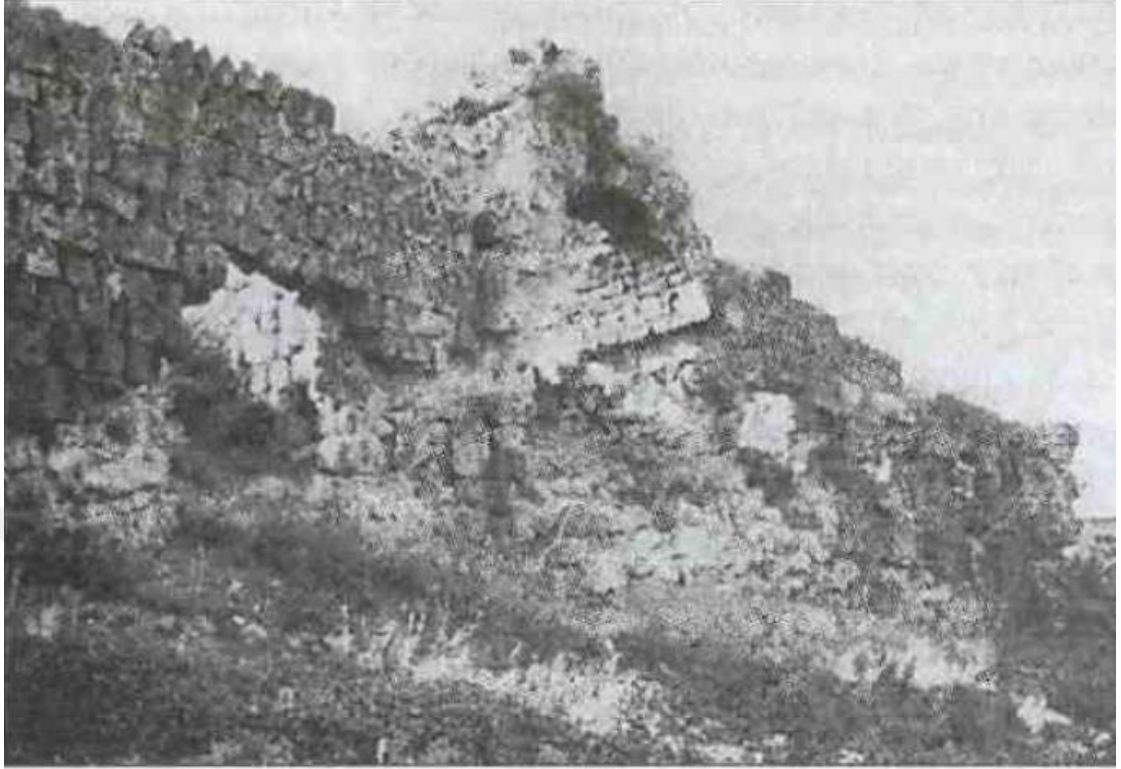

- Византийское Никейское государство
- Вассальное византийское Трабзонское государство
- Вассальное армянское государство в Киликии

Примерные границы государства Сельджуков в Малой Азии в первой половине XIII века

⁸⁵⁹ V. M. Zaporozets, *Sel'juki*, Moskova: Voenizdat, 2011, s. 229.

Ek. 6. Malazgirt Şehrinin Ortaçağ Duvarı.

Средневековые стены города Манзикерт

860

⁸⁶⁰ John Heldon, *İsrotiya Vizantiyskih Voyn*, Moskova: Veçe, 2007, s. 314.

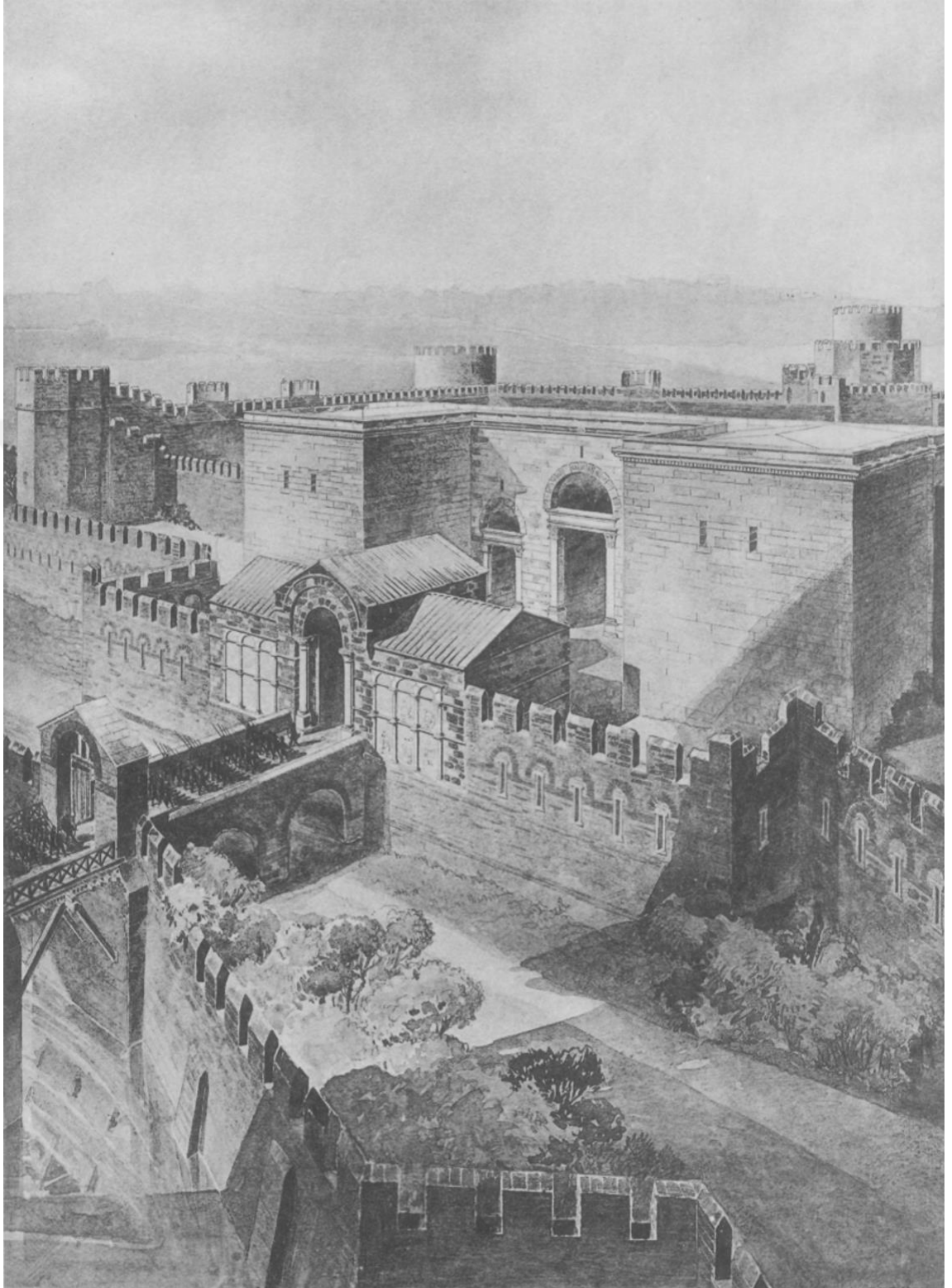
Ek. 7. Gentile Belini'nin Çizdiği II. Sultan Mehmet'in Portresi, 1480 yıl.

861

⁸⁶¹ Günümüzde bu portre London Mili Galerisinde bulunmaktadır. Mary Roberts, *İstanbul Exchanges: Ottomans, Orientalists, and Nineteenth-Century Visual*, Oakland: University of California Press, 2015, s.

Ek. 8. XX. Yüzyılın Başlarında Çizilmiş Konstantinopolis'in Altın Kapısı.

862

21.

⁸⁶² F. İ. Uspenskiy 1895 yılından beri Konstantinopolis'te yaşamış ve gördüklerini ciltlerinde yazıp Rusya'da yayınlamıştır. F. İ. Uspenskiy, *İstoriya Vizantiyskoy İmperii*, C. 1, Saint Petersburg:

Ek. 10. Ayasofya'nın Dış Görünüşü.

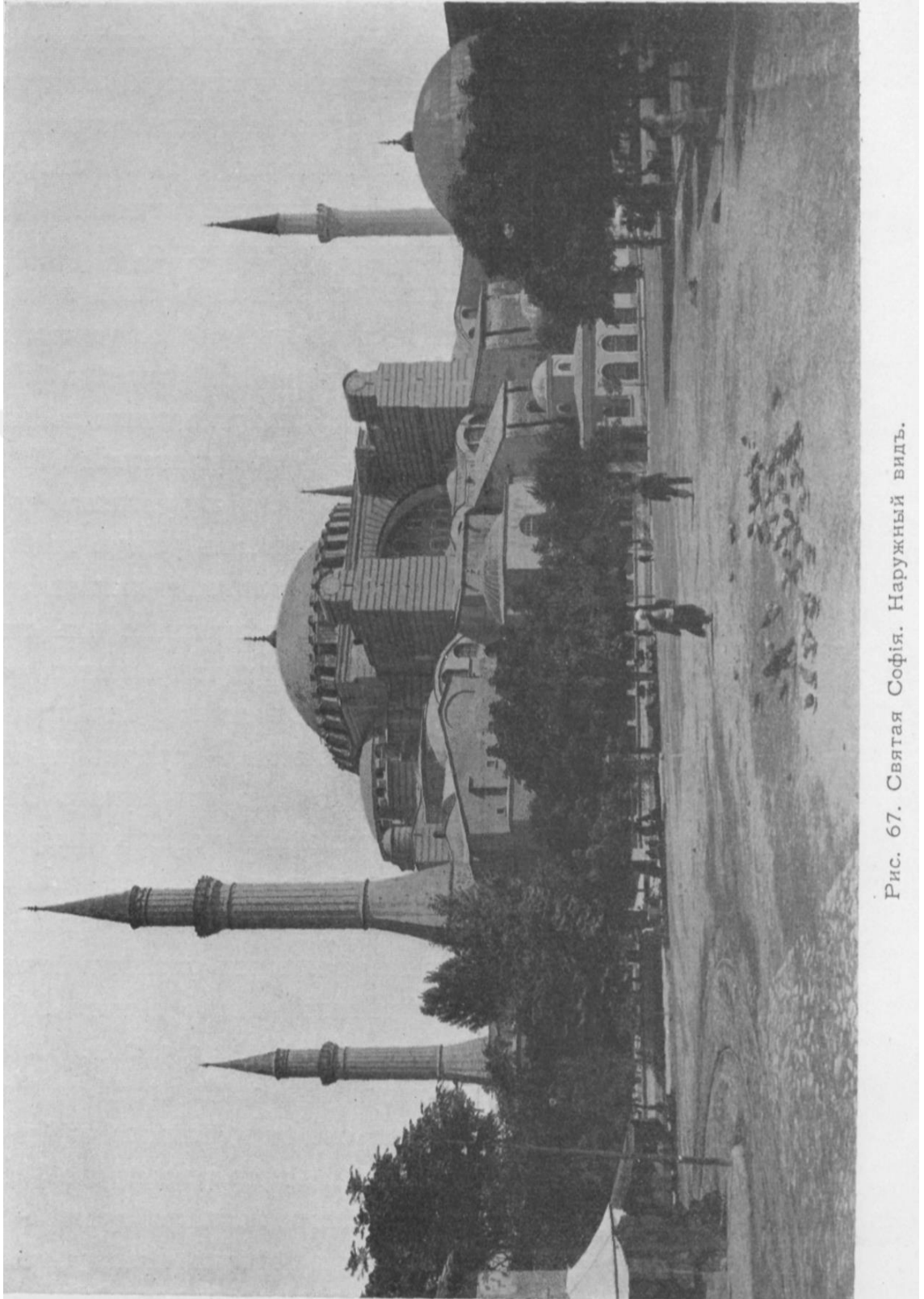

Рис. 67. Святая Софія. Наружный видъ.

864

⁸⁶⁴ F. İ. Uspenskiy, a. g. e., s. 533.

Ek. 11. Ayasofya'nın İç Görünüşü.

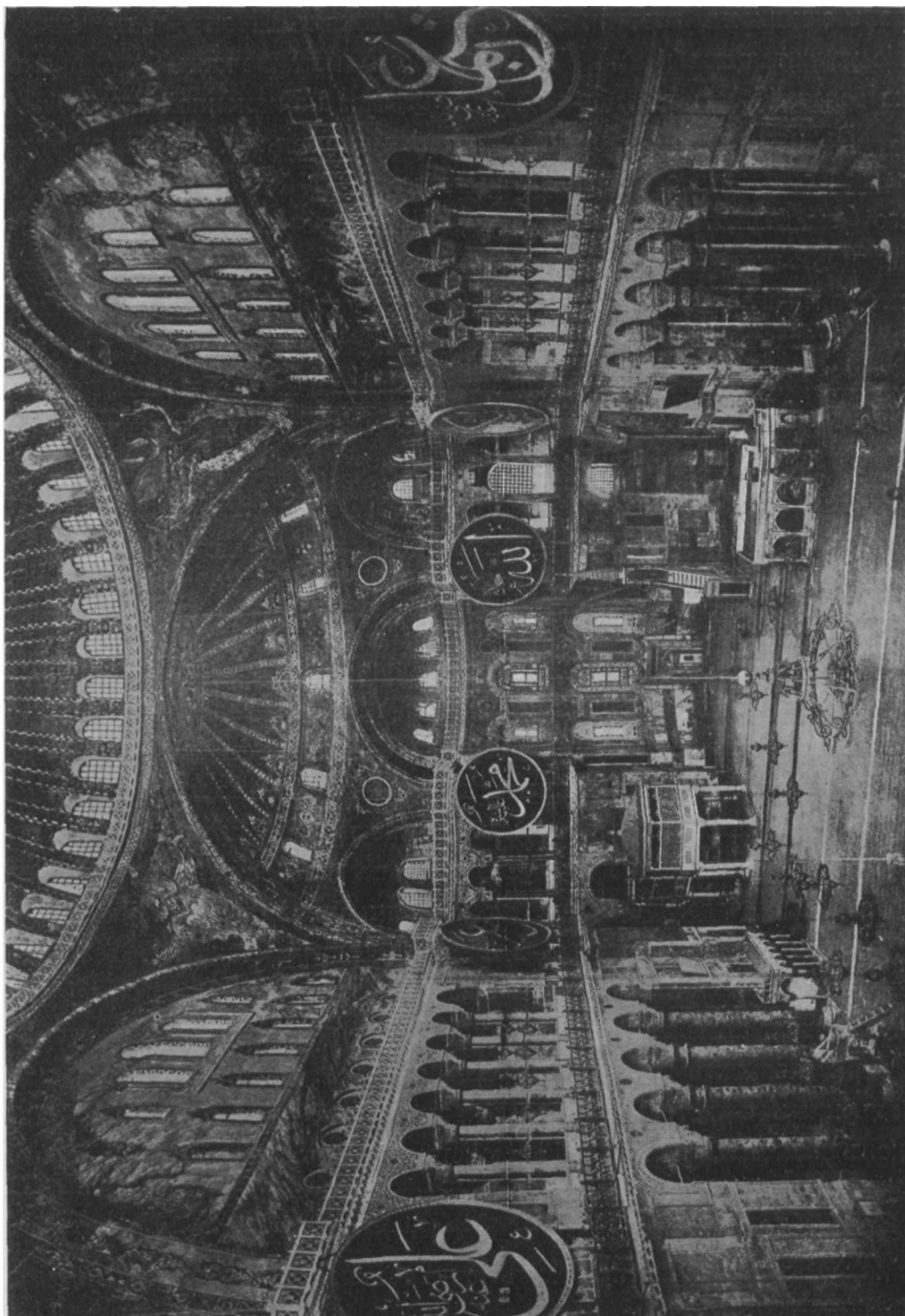

Рис. 68. Святая София. Внутренний вид.

865

⁸⁶⁵ F. İ. Uspenskiy, a. g. e., s. 535.

Ek. 12. Konstantinopolis'in Duvarları ve Kuleleri

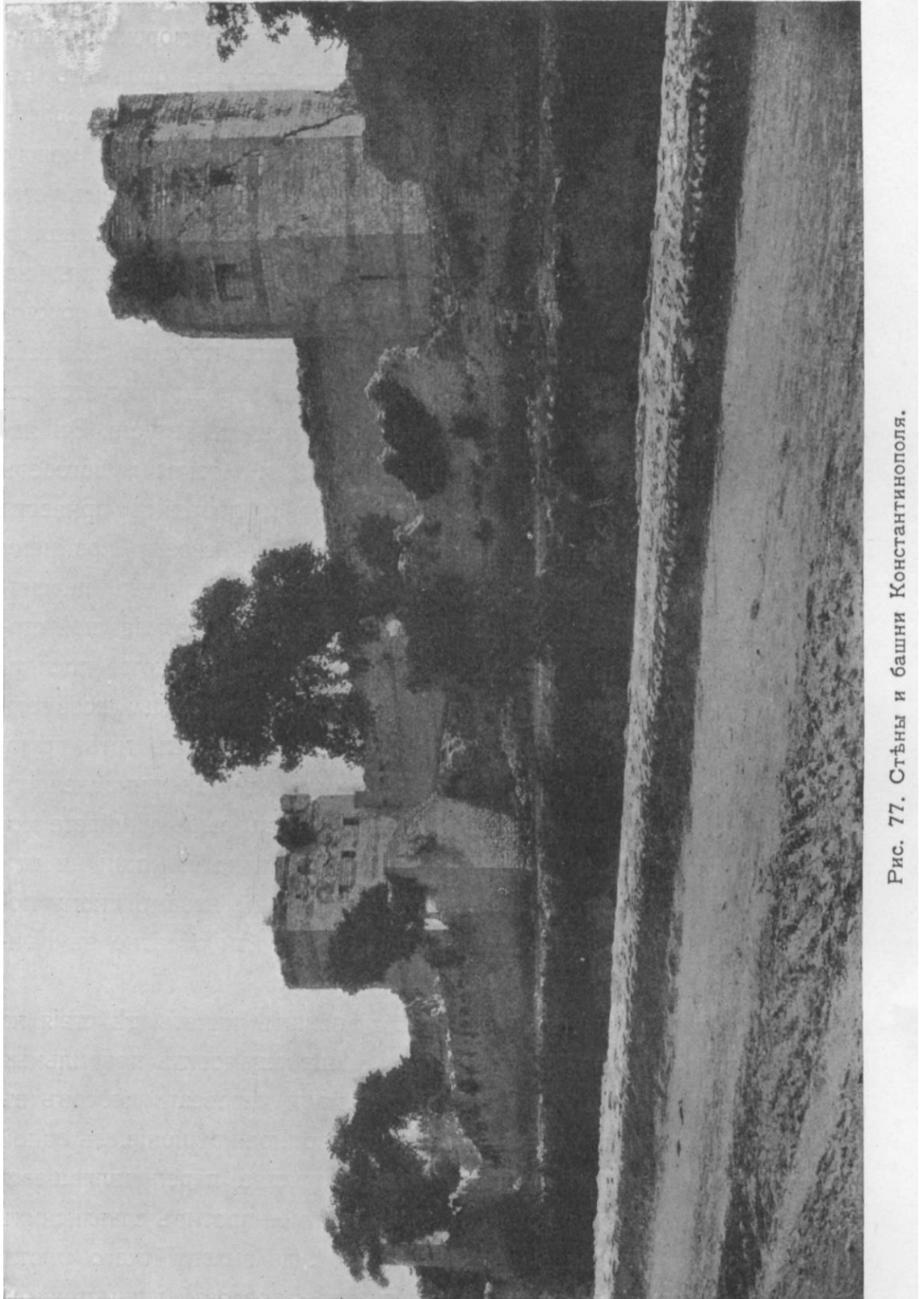

Рис. 77. Стѣны и башни Константинополя.

866

⁸⁶⁶ F. İ. Uspenskiy, a. g. e., s. 693.

Ek. 13. I. Selim'in Portresi.

867

⁸⁶⁷ Serpil Bağlı, Filiz ağman, *Osmanlı Resim Sanatı*, 2. Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012, s. 262.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Alina	Gaynutdinova	
Doğum Yeri ve Yılı	Kazan/Tataristan/Rusya	1989	
Bildiği Yabancı Diller	Rusça, Türkçe, Arapça, İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama -	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1997	2008	Kazan/Tataristan/RF
Lisans	2008	2010	Rusya İslam Üniversitesi/ Kazan
Yüksek Lisans	2010	2013	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Doktora	2013	2018	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama -	Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
	07.2016	08.2016	"Avrasya Müslüman Azınlık Gençleri Değerler Eğitimi Programı", Diyanet/Bursa
Yayınlar	"İgnatıy Yulianoviç Kraçkovskiy'nin Hayatı, Eserleri Ve İslam Tarihine Dair Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE, 2013.		
	"İslamofobi ve Sebepleri", Yeryüzünotları, Düşünce & Kültür Dergisi, Yıl:1, Sayı:2/Yaz 2016, ss. 46-53.		
	"Kırk Kız" Destanı ve Kahramanca Savaşan Türk Kadınları", İSTEM/31 (Temmuz 2018): ss. 147-160. http://dx.doi.org/10.31591/istem.417062		
İletişim (e-posta):	alina.gaynutdinova@outlook.com		
Tarih	İmza		
Adı-Soyadı		Alina Gaynutdinova	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	ALINA GAYNUTDINOVA
Tez Adı	Rus Oryantalizminde Osmanlı Algısı
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	İslam Tarihi
Tez Türü	Doktora
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Saadet Maydaer
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☒ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih:

İmza: